

ŞAMİL SÜLEYMANLI

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
ENSİKLOPEDIYASI**

**I
CİLD**

ŞAMİL SÜLEYMANLI

W5
S99

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
ENSİKLOPEDİYASI

(ən qədim dövürlərdən 1920-ci ilədək)

I
CİLD

M.F. Axundlov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı - 2008

250057

84 (5=AZE) 92

A 99

S 94

Elmi redaktorlar: **Sabir RÜSTƏMXANLI**
filalogiya doktoru, xalq şairi

Yasif NƏSİRLİ
filalogiya elmləri doktoru

Rəy verənlər: **Bəkir NƏBİYEV**
akademik
Mail DƏMİRLİ
professor
Vəfa ƏLİYEV
dosent

S (94) Şamil Süleymanlı "Azərbaycan Ədəbiyyatı
Ensiklopediyası" Bakı, "Nağıl Evi" nəşriyyatı, 2008, səh 414.

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universi-
tetinin Elmi Şurasının 30.10.2007-ci il və Azərbaycan
Respublikası Təhsil Nazirliyi Elmi-Metodik Şurası "Azər-
baycan dili və ədəbiyyatı" bölməsinin 23 yanvar 2008-ci il
tarixli qərarları ilə "Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediya-
sı" çap edilir.

S $\frac{4406010000}{093-5}$ 2008

© Ş.Süleymanlı

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası"nın çap olunmasında göstərdiyi səmimi diqqətə, qayğıya görə köhnə və sədfətli dostum Səlahəddin Əsgərova öz dərin minnətdarlığımı və hədsiz ehtiramımı bildirirəm.

Şamil Süleymanlı

Bildiriş

Müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən "Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası"nın hüquqları qorunur.

Müəllifin xüsusi razılığı olmadan ensiklopediyayı, onun hissələrini çap etmək, surətini çıxarmaq qəti qadağandır.

**"AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI ENSİKLOPEDIYASI"
barədə müəllif sözü...**

Hörmətli oxucular!

"Ensiklopediya" yunan kəlamı olmaqla, nizamlı və yığcam məlumat verən elmi nəşrdir.

Ədəbiyyat ensiklopediyası isə şairlərin, yazıçıların, ədiblərin həyat və yaradıcılığından, həmçinin ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, jurnalistika və digər sahələrdən geniş məlumat verir.

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası"nda ən qədim və orta əsrlərin ədəbiyyat nümunələrindən, VII əsrdən 1920-ci ilədək Azərbaycanda və dünyanın müxtəlif ölkələrində anadan olmuş, yaşamış, yazıb-yaratmış 209 azərbaycanlı şairin, yazıçının, ədibin həyat və yaradıcılığından, eyni zamanda bəzi dastan, epos və aşiq ədəbiyyatı nümunələrindən ətraflı, nizamlı məlumat verilmişdir.

13 fəsildən ibarət ensiklopediyada Azərbaycan ədəbiyyatının yadigarı, möhtəşəm "Avesta" eposu, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı, Orxon-Yenisey abidələri, həmçinin Musa Şəhəvat, İsmayıl ibn Yəsar, Baba Kuhi

Bakivi, Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad və başqalarının yaradıcılığı, dünya ədəbiyyatına işıq, nur saçan Nizami Gəncəvi poeziyası ətraflı əhatə olunmuşdur.

Ensiklopediyada Azərbaycan dilində yazıb-yaratmış İzzəddin Həsənoğlu, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli və başqalarının bənzərsiz poeziyasından bəhs olunur.

Ensiklopediyada şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri – dastanlardan, XIX əsr ədəbiyyatını yaradan Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Şafi Vazeh, Seyid Əzim Şirvani və digər ulu şəxslərin yaradıcılığından, eyni zamanda aşiq ədəbiyyatından söhbət açılır.

Ensiklopediyada XX əsrdə dəyərli ədəbiyyat nümunələri yaratmış, oxucuların rəğbətini qazanmış Məmmədhusəyn Şəhriyar, Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun və digərlərinin bədii irsinə geniş yer ayrılmışdır.

Müəllif ensiklopediyanın ərsəyə gəlməsində ədəbiyyatşünasların müxtəlif illərdə yazıb çap etdirdikləri monoqrafiyalardan, üçcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi", "Qədim və orta əsrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatı", "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", "Azərbaycan sovet ensiklopediyası" və başqa mənbələrdən səmərəli istifadə etmişdir.

Müəllif bu ensiklopediyada qəbul olunmuş əlifba ardıcılığı qaydalarından imtina etmiş, vaxt, zaman ardıcılığını əsas götürmüş, ən qədim və orta əsrlərdən 1920-ci ildək bir dövrü əhatə etmişdir.

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası" 2500 illik bir dövrü əhatə edir. Müəllif əmindir ki, ensiklopediya hər bir ailə üzvünün – şagirdin, tələbənin, müəllimin, alimin,

digərlərinin stolüstü, ən gərəklı kitabı olacaq, geniş oxucu kütləsini maraqlandıracaq və ədəbiyyatımızı, onun tarixini daha dərindən öyrənməyə xidmət edəcəkdir.

**Hörmətlə,
Şamil Süleymanlı**

**"AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
ENSİKLOPEDIYASI"nın
quruluşu və ondan istifadə qaydaları**

Ensiklopediyada ən qədim və orta əsrlərin ədəbiyyat nümunələrindən, VII əsrdən 1920-ci ilədək Azərbaycanda, dünyanın müxtəlif ölkələrində anadan olmuş, yaşamış, yazıb-yaratmış azərbaycanlı şairlərin, yazıçıların, ədiblərin həyat və yaradıcılığından, eyni zamanda bəzi dastan-epos və aşiq ədəbiyyatı nümunələrindən xronoloji qaydada, vaxt ardıcılığı ilə ətraflı məlumat verilmişdir. Bu ensiklopediya vaxt ardıcılığına uyğun olaraq 13 xüsusi fəslə bölünmüşdür.

Birinci fəsil

Ən qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə ədəbiyyat

"Avesta"

"Kitabi-Dədə Qorqud"

Orxon-Yenisey abidələri

İkinci fəsil

VII-XII əsrlərdə – Nizami Gəncəviyə qədər ədəbiyyat

Musa Şəhəvat

İsmayıl ibn Yəsar

Baba Kuhi Bakuvı

Qətran Təbrizi

Xətib Təbrizi

Fələki Şirvani

Mücirəddin Beyləqani

Əbül-üla Gəncəvi

Qivami Mütərrizi Gəncəvi

Məhsəti Gəncəvi

Əfzələddin Xaqani Şirvani

Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad

Üçüncü fəsil

**Dünya ədəbiyyatına işıq, nur saçan poeziya
Nizami Gəncəvi**

Dördüncü fəsil

XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan dilində yaranmış ədəbiyyat

Qul Əli

Şəms Təbrizi

Zülfüqar Şirvani

Marağalı Əvhədi

Izzəddin Həsənoğlu
Mahmud Şəbüsteri
Arif Ərdəbili
Əssar Təbrizi
Fəzlullah Nəimi
Qazi Bürhanəddin

Beşinci fəsil

XIV-XV əsrlərdə ədəbiyyat

Şah Qasım Ənvar
İmadəddin Nəsimi
Xəlili
Hamidi
Bədr Şirvani
Əşrəf Marağalı
Xətai Təbrizi
Şahi Səbzəvari
Hidayət Əfsəhəddin

Altıncı fəsil

XV-XVI əsrlərdə ədəbiyyat

Süruri
Tüfeyli
Əhdi Bağdadi
Həqiri Təbrizi
Şahi
Xəzani
Həbib

Kişvəri Nemətullah Dilməqani
Şah İsmayıl Xətai
Məhəmməd Füzuli
Fəzli Füzuli oğlu
Xəlifə

Yeddinci fəsil

XVI-XVII əsrlərdə ədəbiyyat

Fədai Təbrizi
Sadiq bəy Əfşar
Məhəmməd Əmani
Məsihi Rükəddin
Saib Təbrizi
Qövsü Təbrizi

Səkkizinci fəsil

XVII-XVIII əsrlərdə ədəbiyyat

Təsir Təbrizi
Nişat Şirvani
Ağa Məsih Şirvani
Məhcur Şirvani
Molla Vəli Vidadi
Molla Pənah Vaqif
Lütfəli bəy Azər

Dəqquzuncu fəsil

Şifahi və yazılı ədəbiyyat – dastanlar

"Dastani-Əhməd Hərəmi"

"Aşıq Qərib"
"Koroğlu"
"Abbas və Gülgez"
"Şəhriyar"

Onuncu fəsil

XVIII-XIX əsrlərdə ədəbiyyat

Baba bəy Şakir
Qasım bəy Zakir
Mirzə Cəfər Topçubaşov
Abbasqulu ağa Bakıxanov
Mirzə Şəfi Vazeh
Mirzə Kazım bəy
İsmayıl bəy Qutqaşınlı
Mirzə Fətəli Axundzadə
Əbülqasım Nəbati
Məmmədbağır Xalxali
Hacı Mehdi Şükuhi
Xurşidbanu Natəvan
Bahar Şirvani
Seyid Əzim Şirvani
Fatma xanım Kəminə
Heyran xanım
Kərim Mücrim Vardani

On birinci fəsil

Aşıq ədəbiyyatı

Aşıq Abbas Tufarqanlı
Sarı Aşıq

Xəstə Qasım
Ağabəyim ağa Ağabacı
Aşıq Alı
Aşıq Pəri
Aşıq Ələsgər
Molla Cuma
Aşıq Hüseyn Bozalqanlı

On ikinci fəsil

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində ədəbiyyat

Mir Möhsün Nəvvab
Mirzə Talıbov
Hacı Rza Sərraf
Mirzə Həsib Qüdsi
Hacağa Fəqir
Zeynalabdin Marağalı
Həsən bəy Zərdabi
Məhəmməd ağa Şahtaxtli
Ünsizadə qardaşları – Səid və Cəlal
Həsənəli xan Qaradaği
Məhəmməd Hidəci
Nəcəf bəy Vəzirov
Əsgər ağa Gorani
Bayraməli Abbaszadə
Mirzə Ələkbər Sabir
Firudin bəy Köçərli
Rəşid bəy Əfəndiyev
Eynəli bəy Sultanov
Cəlil Məmmədquluzadə

Soltanməcid Qenizadə
Haşım bəy Vəzirov
Nəriman Nərimanov
Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev
Abbas Səhhət
Məhəmməd Hadi

On üçüncü fəsil

XX əsrdə ədəbiyyat

Məmməd Səid Ordubadi
Mirzəli Möcüz
Süleyman Sani Axundov
Əli Nəzmi
Hacı Kərim Sanılı
Əliqulu Qəmküsar
İbrahim bəy Musabəyov
Abdulla Şaiq
Hüseyn Cavid
Seyid Musəvi
Abdulla bəy Divanbəyoğlu
Əlabbas Müznib
Salman Mümtaz
Üzeyir bəy Hacıbəyov
Seyid Hüseyn
Yusif Vəzir Çəmənəminli
Əli Razi Şəmçizadə
Qantəmir Qafur Səbi oğlu
Əli Fitrət
Əhməd Cavad

Tağı Şahbazi Simruğ
Vəli Xulufu
Əliağa Vahid
Hacıbaba Nəzərli
Böyükağa Talıblı
Əvəz Sadıq
Cəfər Cabbarlı
Etimad, Natiq Mir Mehdi oğlu
Süleyman Rəhimov
Əli Vəliyev
Abdulbaqi Fövzi
Pənahi Makulu
Həbib Sahir
Məmmədhüseyn Şəhriyar
Əyyub Abbasov
Cəfər Rəmzi
Mikayıl Rzaquluzadə
Mikayıl Rəfili
Osman Sarıvəlli
Səməd Vurğun
Süleyman Rüstəm
Əbülhəsən Ələkbərzadə
Abdulla Faruq
Məmməd Rahim
Almas İldırım
Səbahi Gəncəli
Mehdi Seyidzadə
Eynulla Ağayev
Mir Cəlal Paşayev
Məqsud Şeyxzadə

Mikayıl Müşfiq
Mehdi Hüseyin
Cahangir Gözəlov
Anatoli Zöhrabbəyov
İsmayıl Soltan
Rəsul Rza
Sabit Rəhman
Nağı Nağıyev
Yusif Şirvan
Əbil Yusif
Mirzə İbrahimov
Müzəffər Nəsirli
Cabbar Məcnunbəyov
Mirvarid Dilbazi
Manaf Süleymanov
Əhməd Cəmil
Ələkbər Ziyatay
Ənvər Məmmədخانلی
Məhərrəm Əlizadə
Nigar Rəfibəyli
Mirzə Müştəq
İlyas Əfəndiyev
Zeynal Xəlil
Qılman İkin
Əbülfəz Abbasquliyev
Ənvər Yusifoğlu
Ənvər Əlibəyli
Böyükağa Qasımzadə
Süleyman Vəliyev
Tələt Əyyubov

Yusif Əzimzadə
Bayram Bayramov
Cəmşid Əmirov
İmran Qasimov
İbrahim Kəbirli
İsmayıl Şıxlı
Həbibə Məmməd qızı
Hüseyn İbrahimov
Xanımana Əlibəyli
Zeynal Cabbarzadə
Xalidə Hasilova

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası" nın birinci cildi "Müəllif özü haqqında", "İstifadə olunmuş ədəbiyyat" və "Kitabın içindəkilər"lə sona çatır.

250057

*Azərbaycan şairlərinin, yazıçılarının və
adiblərinin ulu xatirəsinə ithaf edirəm.*

Müəllif

BİRİNCİ FƏSİL

**ƏN QƏDİM DÖVRLƏRDƏ VƏ ERKƏN ORTA
ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI**

"AVESTA"

Ən qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatından bizə yadigar qalan, tariximizdən, adət-ənənələrimizdən soraq verən möhtəşəm, çox dəyərli bir abidədir. "Avesta" zərdüştlüyün müqəddəs kitablar külliyyatıdır. Bu tarixi eposda qədim azərbaycanlıların dini, əxlaqi, ictimai-siyasi, fəlsəfi görüşləri epik və lirik şeirin rəngarəng nümunələri ilə bədii şəkildə əks etdirilmişdir.

Mütəxəssislərin fikrincə "Avesta" Zərdüştün fərdi yaradıcılığının məhsuludur. Əsər ilk dövrlərdə şifahi halda yayılmış, sonralar isə onu Zərdüştün katibi və kürəkəni Camasp ilkin olaraq yazıya köçürmüşdür. Digər tədqiqatçılar bildirirlər ki, "Avesta" ilk dəfə e.ə. VI-V əsrlərdə, sonuncu dəfə isə Sasanilər sülaləsi dövründə

qaydaya, sahmana salınaraq yazıya alınmışdır. Bu şəkildə epos 21 hissədən ibarət olmuş, hər hissəyə də ayrıca ad verilmişdir.

Bildirilir ki, "Avesta" yazıya alınandan sonra Urmiya gölü yaxınlığındakı Gəzək (Şiz) şəhərində saxlanılmış, surəti İstəxrədə qorunmuş, digər nüsxələri isə ayrı-ayrı əyalətlərə göndərilmişdir.

Makedoniyalı İsgəndərin hücumu dövründə əsərin bir nüsxəsi yandırılmış, bir nüsxəsi isə yunan dilinə tərcümə edilmişdir. IX əsrdə yazılmış "Arda Virafnamə" adlı əsərdə göstərilir ki, "Avesta" 12 min inək gönü üzərində, qızıl hərflərlə yazılmış və xəzinədə saxlanılmışdır. VI əsrin əlyazması olan "Mansarın məktubu"nda qeyd edilib: "Bil ki, İsgəndər bizim "Din" kitabımızdan 12 min inək gönü yandırdı".

Ərəb tarixçisi Əbu-Həsən Əli Məsudi "Mürric üz-zəhəb" əsərində deyir ki, Makedoniyalı İsgəndər İstəxri tutandan sonra "Avesta"-nın tibbi, fəlsəfi, astroloji hissələrini yunan dilinə tərcümə etdirib, özünü yandırdı.

Avestaşünasların böyük bir qismi Zərdüştün və zərdüştliyin vətəni kimi qədim Azərbaycanı, Urmiya gölünün sahillərini qeyd edirlər.

Bir sıra xalqların müştərək abidəsi olan "Avesta" – türk, İran, Orta Asiya və Azərbaycan xalqlarının tarixini, məişət və mədəniyyətini, dini etiqadlarını, folklorunu, ənənələrini öyrənməkdə mühüm mənbədir.

"Avesta"-da türk sözlərinin olması uzun müddət təsadüf kimi qələmə verilirdi.

Son illərin araşdırmaları göstərir ki, eposdakı tarixi, coğrafi ünvanlar – Xəzər dənizi, Abşeron, Sumqayıt,

Dərbənd, Bakı, Astara, Savalan dağı, Urmiya gölü, Təbriz, Naxçıvan, Bərdə, Şamaxı Azərbaycanla birbaşa bağlıdır.

Alimlərin, ilk növbədə Baloğlan Şerifzadənin bu sahədəki son tədqiqatları göstərir ki, "Avesta" İran-fars ədəbiyyatı nümunəsi deyil. "Avesta" heç bir şeriki olmadan Azərbaycan-türk ədəbiyyatının ən qədim nümunəsidir.

Q.Kəndlinin, E.Əlibəyzadənin, Ə.Fərzəlinin tədqiqatları, qənaətləri bu fikrin təsdiqinə xidmət edir.

"Avesta"nın tədqiqatçılarından biri, iranlı Purdavud bu məsələ barədə yazır: "Bütün İran və ərəb müəllifləri Zərdüştü azərbaycanlı göstərmiş və xüsusən Urmiyanı onun doğum yeri bilmişlər".

Tədqiqatçılar Zaratuştranın – Zərdüştün təxminən e.ə. IX-VI əsrlər arasında yaşadığını və 77 il ömür sürdüyünü bildirirlər.

Ərəb işğalları dövründə və sonralar "Avesta"nın xeyli hissəsi məhv olmuşdu.

Dünyanın ədəbiyyatşünas alimləri ta qədim zamanlardan başlayaraq "Avesta"nın araşdırılmasına, tədqiq edilməsinə böyük maraq göstərmişlər.

Fransız alimi Anketil dü Perron "Avesta"nın bizə gəlib çatmış hissələrini araşdırmış, öyrənmiş və ilk dəfə olaraq, 1771-ci ildə əsəri fransız dilində nəşr etdirmişdir.

Beləliklə, "Avesta" Avropada tanınmağa başlamışdır. Eposun əlyazmalarının ən qədimi XIII əsrə, ən yaxşısı isə XIV əsrə aiddir.

Görkəmli avestaşünas alim K.Geldner 1886-1895-ci illərdə yazdığı və Ştutqartda çap etdirdiyi əsərində bildirir ki, "Avesta" bütövlüklə əxlaq toplusudur. Bu toplu təxmi-

nən üç min il bundan əvvəl Azərbaycanın, Yaxın Şərqi həyatında baş vermiş böyük və vacib tarixi dəyişikliklərin, ictimai-siyasi hadisələrin əks-sədasıdır.

"Avesta"ya görə dünyada həm maddi, həm də xeyali olan hər şey xeyir və ya şər başlanğıca malik olmaqla iki qismə ayrılır – xeyirxah, bir də dağıdıcı. İnsan bu və ya digər mövqeyi seçməkdə sərbəstdir.

"Avesta"nın araşdırılması ilə məşğul olan alimlərdən K.Geldner, F.Volfon, N.Livşits, B.Braginski, eyni zamanda Azərbaycan alimləri dəyərli əsərlər, monoqrafiyalar yazaraq müxtəlif dillərdə çap etdirmişlər.

"Avesta" Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, dinini, folklorunu, ədəbiyyatını dərinlən öyrənməkdə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

"KİTABI-DƏDƏ QORQUD"

Azərbaycan xalqının möhtəşəm və ən qədim yazılı abidəsidir. "Oğuznamə"lərin ən dəyərlisi sayılan bu epos Oğuz tayfalarının bədii zövqünü, adət-ənənələrini, mənəvi-psixoloji aləmini, həyat tərzini öyrənməkdə olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunları, eyni zamanda xalqımızın tarixini, qəhrəmanlığını əks etdirən, möhtəşəm sənət abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud"da açıq-aydın görürük. Dastandakı hadisələrin əksəriyyəti Azərbaycanın Dərbənd, Bərdə, Gəncə, Əlinçə, Qaradağ, Göyçə gölü və digər ərəzilərində baş vermiş hadisələrlə səsleşir.

Dədə Qorqudun Azərbaycanda insanlara, əşyalara ad qoymasından rəvayətlər danışılır. Dastanın boylarında Dədə Qorqud şücaət göstərən igidlərə ad qoyur, çətin anlarda köməyə gəlir, xalqa müdrik məsləhətlər verir, düzgün yol göstərir.

Eposun bizə gəlib çatmış iki əlyazması XIV-XV əsrlərdə yazılmışdır. Bu nüsxələr Vatikan və Drezden muzeylərində saxlanılır.

Professor Nizami Cəfərov 2006-cı ildə nəşr etdirdiyi "Türk xalqları ədəbiyyatı" əsərində yazır: "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunun formalaşması beş əsrə qədər çəkdiyi kimi, yazıya alınması prosesi də təxminən beş əsr davam etmişdir".

Qəhrəmanlıq ruhu abidənin əsas qayəsini təşkil edir. Dastanda igidlər yalnız öz şücaəti ilə ad-san qazanırlar. Qəhrəmanlıq göstərməyən cavanlara ad belə verilmir.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un şifahi yox, məhz əlyazma halında bizə gəlib çatması bir daha təsdiq edir ki, əsər-abidə, nağıl, dastan, boy deyil, məhz "kitab" adlandırılmışdır. "Kitab"ın hər hansı bir yazılı mənbədən alınması da onun yazılı yolla yayıldığını, çoxaldığını, kitabdan-kitaba köçürüldüyünü göstərir. Əsərin bizə gəlib çatan nümunələrinin əsasən, XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq yazıya alınması məlumdur. Eposun tədqiqatçıları göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı hadisələr IX-XII əsrlərdə baş vermiş tarixi hadisələrlə səsleşir və bu dastan elə həmin dövrlərdə yazılmışdır. XIV əsrdə yaşayıb-yaratmış Aybək əd-Davadari "Oğuznamə"nin türk xalqları arasında məşhur olduğunu göstərmişdir. Bəzi mütəxəssislər Dədə Qorqudu tarixi şəxs, müdrik

insan hesab edərək onun Məhəmməd peyğəmbər əleyhüssalamın zamanında yaşadığını, Bayat soyundan olduğunu göstərir.

Eposda oğuz bəyləri ilə müharibə aparan düşmən qəbilələri də təsvir olunur, hər iki tərəfin bir-birinə basqını göstərilir. Lakin oğuzların hücumları çox vaxt təcavüzkardan intiqam almaq məqsədi daşıyır. Qazan xan vuruş meydanında "qaçanı qovmur", "aman diləyəni öldürmür".

"Kitabi-Dədə Qorqud"un indi istifadə olunan nüsxəsi bir müqəddimə və on iki boydan ibarətdir və bu boyların da özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Əsər bədii cəhətdən kamil sənət abidəsi olmaqla həm nəsr, həm də nəzmlə yazılmışdır. Boylarda şifahi və yazılı ədəbiyyat ənənələri vəhdət təşkil edir.

XVII əsr alman səyyahı Adam Oleari 1637-ci ildə, Dərbənddə Dədə Qorqudun qəbrini gördüyünü yazır.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un nəşri və tədqiqi əsasən XIX əsrdən başlanmışdır. Bu abidə haqqında ilk dəfə 1770-ci illərdə məlumat verən məşhur alman ərəbşünası Yakob Reyske, onu aşkara çıxaran isə alman alimi Fon Dits olmuş və o, 1815-ci ildə "Təpegöz" boyunu alman dilinə tərcümə etmiş, haqqında maraqlı fikirlər yazaraq çap etdirmişdir.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq epos dünya türkoqlarının diqqət mərkəzində dayanmaqdadır. Türk, Azərbaycan, rus, italyan, Amerika, ingilis, alman alimlərinin yeni-yeni tədqiqat əsərləri meydana gəldi. Böyük rus alimi V.Bartold 1894-cü ildən başlayaraq abidəni rus dilinə tərcümə edərək nəşr etdirmişdir. Alimin bu tərcü-

məsi 1950-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu tərəfindən nəşr edilmiş, 1962-ci ildə Moskvada çapdan buraxılmışdır.

"Kitabi-Dədə Qorqud", demək olar ki, bütün dünya türkologiyasında tədqiq olunmuş və müxtəlif dillərə tərcümə edilərək Moskvada, Berlində, Helsinkidə, Londonda, Sürixdə, Texasda, Təbrizdə, Aşqabadda, Ankarada, İstanbulda nəşr olunmuşdur.

Türk alimi Kilisli Müəllim Rüfət əsəri 1916-cı ildə ərəb əlifbası ilə, Orxan Şaiq Kökyay isə Drezdendə saxlanılan nüsxəni yeni əlifba ilə çap etdirmişlər.

Məhərrəm Ergün daha irəli gedərək 1958-ci ildə Drezden və Vatikandakı nüsxələri bütövlükdə üzə çıxarmış, geniş ön söz və şərhlər yazmış, nəşr etdirmişdir.

İtaliya şərqşünası professor Rossi bu abidəni 1952-ci ildə Vatikanda italyancaya çevirmiş və böyük müqədimə ilə nəşr etdirmişdir.

"Kitabi-Dədə Qorqud" 1958-ci ildə Almaniyada, 1972-ci ildə Amerikada, 1974-cü ildə İngiltərədə, 1978-ci ildə İranda, Təbriz şəhərində çap edilmişdir.

Azərbaycanda "Kitabi-Dədə Qorqud"un tam mətnini ilk dəfə Həmid Araslı 1939-cu ildə hazırlayaraq nəşr etdirmişdir. O, 1962 və 1977-ci illərdə eposu ətraflı giriş sözü və şəhrlərlə yenidən çapdan buraxdırmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 20 aprel 1997-ci il tarixli "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illiyi haqqında fərmanında qeyd edilir: "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı tarixində xüsusi yer tutduğunu, onun yubileyinin Azərbaycan xalqının, bütün türk dünyasının qədim və zəngin mədəniyyə-

tinin təbliğinə xidmət edən beynəlxalq əhəmiyyətli hadisə olduğunu nəzərə alaraq Azərbaycan xalqının bu möhtəşəm epik əsərinin 1300 illik yubileyi keçirilsin.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyinin beynəlxalq səviyyədə qeyd olunmasını təmin etmək məqsədi ilə BMT-nin YUNESKO təşkilatına müvafiq qaydada müraciət edilsin".

Məşhur rus şərqşünaslarından akademik V.Bar-told, A.Kononov, V.Jirmunski, türk alimlərindən Kilisli Müəllim Rüfət, Orxan Şaiq, Məhərrəm Ergün, Azərbaycan alimlərindən H.Araslı, Ə.Sultanlı, M.Təhmə-sib, M.Seyidov, X.Koroğlu, Ş.Cəmşidov və başqaları abidəyə aid əsərlər, elmi məqalələr, monoqrafiyalar yazmış, eposun bədii, elmi, poetik xüsusiyyətlərini araşdırmışlar.

"Kitabi-Dədə Qorqud"un motivləri əsasında yazıçı Anar kino-dastan yazmış, rejissor T.Tağızadə 1975-ci ildə ikiseriyalı bədii film çəkmişdir.

Əsər Azərbaycan dilinin tarixini, mahiyyətini, imkan-larını öyrənməkdə misilsiz mənbədir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə "Kitabi-Dədə Qorqud" 3 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ORXON - YENİSEY ABİDƏLƏRİ

Elmi araşdırmalar göstərir ki, Orxon - Yenisey abidələri türkdilli tayfaların bədii zövqünü, dini mifoloji görüşlərini, türk şerinin gözəlliklərini, mahiyyətini, ideya mövzu qaynaqlarını öyrənmək üçün zəngin material verir.

Türkdilli xalqların poetik ənənələrini araşdırmaqda, təhlil etməkdə Mahmud Kaşğarının 1072 - 1074-cü illərdə yazdığı "Divani - lüğəti - türk" və Balasanqulu Yusifin 1069 - cu ildə qələmə aldığı "Kutaqu bilik", "Xoşbəxtlik elminin əsasları" əsərləri olduqca səciyyəvidir.

Mahmud Kaşğarının "Divan"ı ərəblərin türk dilini öyrənməsi üçün yazılmışdır. Əsərdə minlərlə söz, ifadə şərh olunub, türkdilli xalqların şifahi və yazılı ədəbiyyatından saysız - hesabsız şeir nümunələri göstərilib.

Müəlliflərin istifadə etdikləri atalar sözləri, şərqilər, misra və beytlər xüsusi maraq doğurur. Əminliklə demək olar ki, V- XI əsrlərdə yaranan türkdilli abidələr, əsərlər Azərbaycan ədəbiyyatının təşəkkül tapmasına, inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

İKİNCİ FƏSİL

VII-XII ƏSRLƏRDƏ – NİZAMİ GƏNCƏVİYƏ QƏDƏR ƏDƏBİYYAT

MUSA ŞƏHƏVAT (VII əsr)

Azərbaycan şairidir. Təzkirəçilərin məlumatlarına görə ömrünün çox hissəsini Ərəbistanda keçirmiş, Azərbaycanla əlaqədə olmuş, tez-tez Təbrizə səfər etmişdir. Əsərlərini əsasən ərəb dilində yazmışdır. Ədəbi irsinin az bir hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Şeirlərində ictimai satira qüvvətlidir. Onun İraq valisi Həməzə ibn Abdullah haqqında yazdığı mədh, rüsvətxor qazılara, zülmkar valilərə, o cümlədən Əməvi xəlifəsi Yəzidə yazdığı həcv məşhurdur.

Musa Şəhəvatın əsərlərində insan və həyat haqqında düşüncələr təsirlidir. Onun lirik şeirlərində əxlaqi, insani keyfiyyətlər tərənnüm olunur.

M.Mahmudov Musa Şəhəvatın həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, 1970-ci ildə Elmlər Akademiyasının "Xəbərlər"ində, 1979-cu ildə "Azərbaycan" jurnalında və digər mətbuat orqanlarında dərc etdirmişdir.

İSMAYIL İBN YƏSAR (? -749)

Azərbaycan şairidir. Həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Təzkirəçilərin yazdığına görə ömrünün çox hissəsini Mədinədə keçirmiş, "Nisan" təxəllüsü ilə gözəl şeirlər yazmış, məşhurlaşmışdır. O, bir müddət xəlifələr tərəfindən təqib olunmuş, incidilmişdir. İsmayıl ibn Yəsar əsasən mərsiyələr, mədhiyələr, həcrlər yazmış, bir çox şeirləri mübariz ruhu ilə seçilir. Əsərlərində eyni zamanda sevgi, məhəbbət hissləri oynaq, təsirli, səmimidir. O öz şeirləri ilə Şərq poeziyasının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Ədibin şerləri məzmunca dolğun, formaca mükəmməldir. İsmayıl ibn Yəsarın yaradıcılığının təsirliliyi onun mərsiyələrində daha çox, daha aydın nəzərə çarpır. Qardaşı Əbubəkri'nin ölümü ilə bağlı yazdığı şeirdə əzizini itirmiş həssas qəlbin kədəri yüksək sənətkarlıqla ifadə olunmuşdur. Onun Gülsüm adlı gözəle yazdığı şeir də təsirlidir. Şair başqa bir şeirində Azərbaycan igidlərinin qəhrəmanlığını iftixarla tərənnüm etmişdir.

M.Mahmudov İsmayıl ibn Yəsarın həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, 1972-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının "Xəbərlər"ində və digər mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir.

BABA KUHI BAKUVI (948-1050)

Azərbaycan şairi, filosofudur. O, Bakıda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, Şərq ölkələrinə – İrana, Ərəbistana, Hindistana səyahət etmiş, bədii, elmi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Bakivi bir müddət İranın Nişapur və Şiraz şəhərlərində yaşayıb-yaratmışdır. Təzkirəçilərin məlumatına görə gözəl şeirlər yazmış, farsca divanı vardır. O, "Qafillərə xəbərdarlıq" və "Əl-Hüseyn ibn Mənsur əl-Həllacın həyatının əvvəli və axırı" adlı əsərlər yazmışdır. Şərqşünas alim L.Massinyon bu əsərləri fransızca tərcüməsi ilə birlikdə 1914-cü ildə Parisdə nəşr etdirmişdir.

Məlumatlara görə Baba Kuhi Bakuvinin "Hədislər", "Ariflərin xəbərləri", "Hikmətli sözlər" adlı əsərlərinin olduğu güman edilir.

Baba Kuhi Bakuvinin həyat və yaradıcılığı, şair və filosof kimi fəaliyyəti haqqında məlumat 1966-cı ildə Bakıda çap olunmuş "Oçerki po istorii Azerbaydjanskoy filosofii" əsərinin birinci cildində verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

QƏTRAN TƏBRİZİ (1012-1088)

Azərbaycan şairidir. O, Təbriz yaxınlığındakı Şadiabad kəndində anadan olmuş, ilk təhsilini burada almış, elmin sirlərini isə Təbrizdə öyrənmişdir. Qətran yaradıcılığa çox erkən başlamış, istedadı, bacarığı, gözəl şeirləri ilə məşhurlaşmışdır. Qətran gənc yaşlarında Təbrizdən Gəncəyə gəlmiş, Şəddadilər sarayında xidmət etmiş, böyük hörmət sahibi olmuşdur. O, ədəbiyyat tarixində farsca yazan ilk azərbaycanlı şair və XI əsrdə yaranan saray poeziyasının ən qüdrətli nümayəndələrindən biridir.

Məhəbbət mövzusunda, təbiət təsvirlərinə, müharibələrə, Təbrizdə baş vermiş zəlzələyə və digər hadisələrə aid çoxsaylı şeirləri, eyni zamanda hökmdarlara həsr etdiyi qəsidələri Şərqi poeziyasına yeniliklər gətirmişdir. Şairin ədəbi irsi lirik şeirlər toplusu olan divanıdır. Hələ sağlığında əsərləri əlyazma halında yayılaraq yüksək qiymətə layiq görülmüşdür.

Qətran Təbrizi ilk dəfə fars dilinin "Əttəfasir" adlı izahlı lüğətini yazmışdır. Zəmanəmizə qədər gəlib çatmış bu əsər dilinə, məzmununa görə olduqca dəyərli, əhəmiyyətlidir. Şairin "Qövsnamə" adlı dastan yazdığı güman edilir.

Qətran Təbrizinin ayrı-ayrı şeirlərində həyat, ölüm, insan haqqında düşüncələri ilə rastlaşır, xəyali fikirlər görürük.

Əsasən saraylarda xoş güzəran keçirən şair bəzən qəlbinin dərinliklərində çağlayan ağrıları gizlədə bilmir, kədəre, qəmə qərq olur.

Yüksək istedadı, ecazkar sənətkarlığı Qətranı hər yerdə tanıtmış, məşhurlaşdırmışdır. Özünün dediyi kimi, Xorasanda, İraqda günəş kimi parlayaraq əziz və şöhrətli bir sənətkar kimi sevilmişdir.

Qətran Təbrizinin yüksək sənətkarlıqla yazdığı əsərləri fars və türkdilli poeziyanın inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Qətran Təbrizi haqqında ilk məlumata tacik şairi Nasir Xosrovun 1047-ci ildə yazdığı "Səfərnəmə" adlı əsərində rast gəlirik. Müəllif yazır: "Təbrizdə gözəl şeirlər deyən Qətran adlı bir şair gördüm. Mənə şeirlərini oxudu".

XII əsrin məşhur şairi Rəşidəddin Vətvət "Şeyrin incəliklərinə dair sirlər bağı" əsərində qeyd edir ki, mən Qətranı əsas şair kimi tanıyıram, yerdə qalanlar, ümumiyyətlə, şairdirlər.

Məhəmməd Qufi özünün "Lübab ül-əlbab" əsərində yazır: "bütün şairlər qətrədir, Qətran isə dənizdir. Başqa şairlər zərrədir, o isə günəşdir. Onun qəsidələri zərif təcnislərdən ibarətdir".

Şairin yaradıcılığı haqqında Cənubi Azərbaycan alimi Kəsrəvi geniş məlumat vermiş, tədqiqatlar aparmış, əsərlərini nəşr etdirmişdir. Digər alimlər M.Təbriziyə və Səif Nəfisi şairin yaradıcılığını araşdıraraq maraqlı fikirlər söyləmişlər. Qətranın Təbriz şəhərində saxlanılan divanı Cənubi Azərbaycanda yaşamış Hacı Məhəmməd Naxçıvani tərəfindən hicri tarixi ilə 1333-cü ildə Təbrizdə nəşr etdirilmişdir. Səkkiz nüsxədən ibarət olan bu əsər İndiyə qədərki nəşrlərdən ən dəyərlisidir. Bu divanın Azərbaycan dilində sətri tərcüməsi Azərbaycan Elmlər

Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda saxlanılır.

Qətran Təbrizinin divanı 1967-ci ildə Bakıda çap olunmuşdur.

Azərbaycan, İran, türk, rus, Avropa alimləri şairin əsərlərinin tədqiqatını aparmış, həyat və yaradıcılığına aid monoqrafiyalar, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

XƏTİB TƏBRİZİ **(1030-1109)**

Azərbaycan şairi, ədəbiyyatşünasıdır. O, Təbriz şəhərində anadan olmuş, təhsilini burada almışdır. Bir müddətdən sonra Suriya və Misirdə dil, ədəbiyyat tarixi, fəlsəfə və ilahiyyat elmlərini öyrənmiş, 40 il Şərqi ən böyük elm ocaqlarından biri olan Bağdaddakı "Nizamiyyə" universitetində dərs demiş, filologiya elmlərinin tədrisinə rəhbərlik etmiş, oradakı kitabxananın müdiri olmuşdur. O, bu şəhərlərdə görkəmli şəxslərlə – şairlərlə, alimlərlə yaxınlıq etmiş, onlarla fikir mübadiləsi aparmışdır.

Xətib Təbrizi yaradıcılığa şeirlə başlamışdır. Bəzi mənbələrə görə divanı da olmuşdur. Bir neçə şeiri ərəb mənbələrində saxlanılır.

Xətib Təbrizi universal, ensiklopedik elm sahəsinə dair tədqiqatları ilə şöhrət qazanmışdır. O, ədəbiyyatın, mədəniyyətin görkəmli xadimlərindən biri, şair, mütəfəkkir olmaqla Yaxın və Orta Şərqdə məşhurlaşmış, ərəb

dilli ədəbiyyatın elmi poetikasını yaratmışdır. "On qəsidənin şərhi", "Banət Suad qəsidəsinin şərhi", "İbn Düreydin "Məqsuresi"nin şərhi" əsərləri yaradıcılığının ilkin dövrlərinə aiddir. Bir müddət sonra isə alim "Əbu Təmmam divanının şərhi", "Səqtəzəndin şərhi", "Həməsə"nin şərhi", "Əl-Müfəddəliyyənin şərhi" kimi mühüm əsərlərini yaratmışdır.

Ədibin dilçiliyə dair əsərlərindən İbn Sukkeytin "Kitab islahül-məntiq" və "Kitabül-əlfaz" əsərlərinə yazdığı düzəliş, "Quranda hallanma", məşhur ərəb dilçisi İbn Cinninin "Nəhvə dair qısa xülasə" əsərinə yazdığı şərh, şeir nəzəriyyəsi sahəsində "əruz və qafiyyə elmlərinə dair qısa xülasə" və digər əsərlərini göstərmək olar. Onun elmi əsərləri Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbi fikrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Ədibin "Şeiri tənqid etmək, onu yazmaqdan çətindir" fikri məşhur rus şərqşünası İ.Kraçkovski tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Xətibə görə, tənqidçi daha artıq məlumata, poetik zövqə malik olmalı, hər bir şairin fərdi üslubunu bilməli, onun yaşadığı tarixi dövrü dərk etməli, geniş mütaliə qabiliyyətinə, həssaslığa malik olmalıdır ki, ədəbi əsəri layiqincə qiymətləndirə bilsin.

Xətib Təbrizinin "Nəhvə giriş", "Quran"da hal şəkilçiləri" və digər əsərləri də vardır.

Xətib Təbrizi tədqiqatlarında ədəbiyyat və dil problemləri ilə yanaşı, etnoqrafiya, fəlsəfə, ilahiyyatın müxtəlif məsələlərini də araşdırmışdır.

Məşhur ərəb yazıçısı, jurnalisti, alimi Corci Zeydan Xətib Təbrizinin şeir divanı olduğunu yazmışdır.

Xətib Təbrizi 1109-cu ildə yanvarın 3-də Bağdadda vəfat etmiş, "Nizamiyyə" mədrəsəsinin ilk müdiri Əbu l-Şəh Şirazinin türbəsi yaxınlığında dəfn olunmuşdur.

Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı artıq öz dövründən başlayaraq alimlərin və mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmiş, müxtəlif ixtisas sahibləri ondan bəhs etməyi özlərinə borc bilməmişlər.

Məhəmmədəli Tərbiyət, M.S.Ordubadi, H.Araslı, eyni zamanda Şərq, Avropa, rus alimləri onun fəaliyyəti barədə əsərlər yazıb çap etdirmişlər.

M.Mahmudov Xətib Təbrizininin həyat və yaradıcılığını araşdırmış, monoqrafiya yazmış, 1972-ci ildə çap etdirmiş və 1982-ci ildə "Piyada...Təbrizdən Şama qədər" adlı əsər yazmış, nəşr etdirmişdir.

FƏLƏKİ ŞİRVANI (XII əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, poeziyası yüksək sənətkarlığı ilə sayılıb-seçilən istedadlı bir şair olmuşdur. Əsərləri, xüsusən qəsidələri tarixilik baxımından olduqca dəyərlidir.

Fələki Şirvani Xaqani Şirvanininin müasiri olmuş, Əbül-ülə Gəncəvidən şeir-sənət dərsi almış, Şirvanşahların mötəbər saray şairlərindən sayılmışdır. Onun ədəbi irsinin bir qismi dövrümüzədək gəlib çatmışdır.

Fələkinin yaradıcılığında qəsidə mühüm yer tutur. O, Şirvanşah Mənuçöhrə bir sıra qəsidələr yazmış və bu

şeyrlərdə hökmdarın ölkəni qəhrəmanlıqla qorumasını, ağır zamanlarda xalqın dərini çəkməsini və fəlakətlərə qarşı mərdliklə mübarizəsini göstərmişdir.

Şair hansı səbəbdənsə saray böhtanlarına məruz qalmış, bir müddət zindana salınmış, mülkü əlindən alınmış, bu münasibətlə məşhur "Həbsiyyə" qəsidəsini yazmışdır. Bu əsərdə şairin şikayəti, gileyi, kədəri, dərdi, iztirabları ətraflı, səmimi şəkildə ifadə edilmişdir. Avtobiografik səciyyəli bu əsər XII əsr Azərbaycan ictimai-siyasi şairinin ən gözəl nümunələrindəndir.

Fələki yaradıcılığında məhəbbət lirikası çox güclüdür. Burada şair sevinc və kədərini ifadə etməyə daha geniş imkanlar tapır. O, bu anlarda oxucularla sanki dərdləşir, başına gələnləri onlara danışır. Şairin məhəbbət və təbiət lirikası yüksək bədii sənətkarlıq nümunəsidir. "Hər gecə ayrılığın bağrımı qan etdi, inan" şeiri bu cəhətdən səciyyəvidir.

Xaqani Şirvani onun ölümünə şeir həsr etmiş, Yaxın Şərqin, demək olar ki, bütün orta əsr təzkirələrində Fələki Şirvani yaradıcılığından bəhs olunmuş, əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Şərqdə, Avropada, digər ölkələrdə Fələki irsi ilə hələ XVII əsrdən maraqlanmağa başlamışlar. Onun əsərləri vaxtilə ingilis dilinə sətri tərcümə olunmuş, iranlı alim Hədi Həsən şairin pərakəndə halında əlyazmalarını cəmləşdirərək, 1929-cu ildə Londonda və Tehrandə nəşr etdirmişdir. 1197 beytdən ibarət divanın nəşri Fələki Şirvani yaradıcılığının ən dəyərlisi, ən qiymətli məhsuludur.

Bəzi mənbələrdə Fələki Şirvaninin "Ehkamül-nücum" ("Astrologiyaya dair mühakimələr") adlı əsər yazdığı da göstərilir.

Fələki Şirvani yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

1940-cı ildə Bakıda çap olunmuş "Nizaminin müasirləri", 1978-ci ildə filologiya elmləri doktoru Cahangir Qəhrəmanovun tərtib etdiyi iki cildlik "Sevdiyim şeirlər" kitablarında Fələki Şirvaninin şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

Şərqsünas alimlərdən Y.Bertels, A.Krımski, R.Azadə və digərləri şairin həyat və yaradıcılığını ətraflı araşdırmış, əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

MÜCİRƏDDİN BEYLƏQANI (XII əsr)

Azərbaycan şairidir. Onun XII əsrin birinci yarısında yaşadığı, Xaqaninin şagirdi, Eldəgizlərin saray şairi olduğu bildirilir. O, Məhəmməd Cahən Pəhləvana, onun qardaşı Qızıl Arslana şeirlər həsr etmiş, böyük nüfuz qazanmışdır.

Mücirəddin sarayda yaşamasına baxmayaraq, həmişə kədərli, qəmli bir həyat keçirmiş, "şam kimi qəlbinin alovlarında əriyən" sənətkar öz dərdlərini saydıqca kədərlənmiş, təbiəti tərənnüm edəndə belə, mənəvi iztirablarını unuda bilməmişdir.

Mücirəddinin əsərlərində aşiqanə duyğuların tərənnümü, gözəl və əlvan təbiət təsvirləri ilə, eyni zamanda zamanəsindən şikayətlərlə rastlaşırıq.

Beyləqaninin qəzəllərdən, qəsidələrdən ibarət divanı Britaniya muzeyində saxlanılır. Bu divanda 5000 beytdən ibarət şeirlər vardır. Şairin şeirlərinin sadə və aydın olması, fikirlərinin səmimiyyəti diqqəti cəlb edir.

Şairin yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olmuşdur. 1940-cı ildə nəşr olunmuş "Nizaminin müasirləri", 1960-cı ildə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və A.Krımskinin 1981-ci ildə Bakıda nəşr etdirdiyi "Nizami və onun müasirləri" adlı əsərlərdə Beyləqaninin həyat və yaradıcılığından məlumat, şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Mücirəddin Beyləqaninin özünəməxsus şərəfli yeri vardır.

ƏBÜL-ÜLA GƏNCƏVİ (XII əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Gəncədə anadan olmuş, burada mükəmməl təhsil almışdır. Yaradıcılığa təxminən Məhsəti Gəncəvi ilə eyni vaxtda başlamışdır. Təzkiyəçilərin yazdığına görə 44 yaşında Gəncədən Şirvanşahlar sarayına gəlmiş, sarayda məşhurlaşmış, böyük nüfuz qazanmış, ona "məlik üş-şüəra" adı verilmişdir. Xaqaniyə "Xaqani" adı verən də Əbül-üla Gəncəvi olmuşdur.

Şair Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai-fəlsəfi şeirin ilk nümunələrini yaratmışdır. Onun ədəbi irsindən "Andnamə" adlı qəsidəsi və bir neçə şeiri qalmışdır. Təkcə bu qəsidə onun qüdrətli şair olduğunu göstərir.

Şairin özünü "Tay-tuşundan qabaqda gedən ustad" adlandırması zəmanəsinin şairləri tərəfindən xoşluqla qəbul olunmuşdur.

Əbül-üla Gəncəvi saray şairi olduğu zaman Xaqani və Fələkiyə dərs demiş, onları saray şeirinin qanun-qaydaları ilə tanış etmişdir.

Əbül-üla Gəncəvi dövrünün qabaqcıl ziyalılardan olmuş, gözəl poeziyası ilə mövqeyini bildirmiş, zəmanəsinin hökmdarlarına, əyanlarına şeirlər həsr etmişdir.

1940-cı ildə nəşr olunmuş "Nizaminin müasirləri" kitabında, X.Yusifovun 1960-cı ildə çapdan çıxmış "Nizami lirikası" və Y.Bertelsin 1962-ci ildə Moskvada nəşr etdirdiyi "Nizami i Füzuli" adlı əsərlərində şairin həyatından məlumat, şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

Əbül-üla Gəncəvi zəmanəsinin nüfuz sahibi olmuş şairi kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutur.

QIVAMI MÜTƏRRİZİ GƏNCƏVİ (XII əsr)

Azərbaycan şairidir. Təzkiyəçi Dövlətşah Səmərqəndi onun Nizami Gəncəvinin yaxın qohumu olduğunu qeyd etmişdir. O, ədəbiyyat tarixinə Əbül-üla Gəncəvi məktəbinin istedadlı davamçısı kimi düşmüşdür. Ehtimala görə Qivaminin 7000 beytlik divanı olmuşdur.

Lirik şeirləri zərifliyi, bədii dəyəri ilə seçilir. Əsərlərinin bir qisminə şair zəmanəsindən şikayət edir, öz

narazılığını bildirir. Bəzən yaşamaq belə şair üçün dözülməz olur. "Mən balıq kimiyəm, bu dünya dəniz..." deyən şair səsinə səs verəni tapmadığından şikayətlənir.

Mütərrizinin şeirlərində bir nəsihətçilik vardır. Şair oxucunu poetik nəsihətlərlə doğruculuğa, yaxşı yola, eyni zamanda acgözlük, həsrlik kimi pis əməllərdən çəkinməyə, uzaq olmağa çağırır, cavanlara qocalıq günlərini xatırladır.

Şair saray həyatına tamamilə biganə olsa da, Eldəgizlərə, Cahan Pəhləvana, Qızıl Arslana qəsidələr yazmış, onların qüdrətini alqışlamışdır. Qızıl Arslanın ölümündən sonra ona şeir həsr etmiş, matəmini saxlamışdır. Şairin çoxsaylı əsərləri içərisində ən dəyərlilərdən biri də "Raiyyə" qəsidəsidir. Qızıl Arslana həsr olunmuş bu şeirdə Qivami Şərq poeziyasının bütün incəliklərindən məharətlə istifadə edərək hökmdarın igidliyindən, qəhrəmanlığından, vətənin, xalqın qeydine qalmasından söz açmışdır.

Qivami şeirlərində insan gözəlliyini şairanə bir ahənglə vəsf etmişdir. Onun sevgisi də, sevgilisi də həyatdır, vətəndir, insanlardır.

1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, 1965-ci ildə Moskvada çap olunmuş "Kratkie soobşeniya İnstituta narodov Azii AN SSSR" məcmuəsinin 69-cu nömrəsində O.Akimuşkinin dərc etdirdiyi məqalədə Qivami Mütərrizi Gəncəvinin həyat və yaradıcılığından məlumatlar, əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

MƏHSƏTİ GƏNCƏVİ
(1141-1209)

Azərbaycan şairəsidir. O, Gəncədə anadan olmuş, burada mükəmməl təhsil almış, Şerq ədəbiyyatını, musiqisini öyrənmişdir.

Hələ sağlığında qüdrətli rübai ustadı kimi tanınan, Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus bir yer tutan şairədir. Məhsəti Gəncəvi poeziyası məhəbbət, gözəllik nişanəsidir. Şairə əsərlərində insan gözəlliyini, bu gözəlliyin təsirindən doğan hissləri böyük heyranlıqla əks etdirmişdir.

Məhsəti yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü Səlcuqilərin sarayında keçirmiş, onlara xidmət etmiş, şeirlər, rübailər qoşmuşdur.

Onun əsərlərində üstün cəhət dinin, mücərrəd aləmin təhlili deyil, insan məhəbbəti, duyğuları, hissləri əsas yer tutur. Məhsəti sevən qəlbin sevincini, kədərinə rəngarəng boyalarla qələmə alır.

Şairənin əsərləri içərisində ayrı-ayrı peşə sahibləri tərənnüm olunur. Onların ədəbiyyata gətirilməsi, əməklərinin qiymətləndirilməsi müsbət hal kimi qəbul olunur.

Məhsətinin pübailəri dünyəviliyi, humanizmi, nikbinliyi ilə seçilir. O, məhəbbəti təbii duyğu, insan şərəfini ucaldan nəcib bir hiss kimi qiymətləndirir.

Bu rübailər içərisində öz dövrünün hökmdarlarına müraciətən yazdığı və ya bədahətən dedikləri də vardır. Məhsətinin yaradıcılığında, əsərlərində insana məhəbbət ifadə edilir, insanlardakı səmimilik, təbiilik, canlılıq xüsusi

ehtirasla qələmə alınmışdır. Şairənin bəzi əsərlərində həyata, cəmiyyətə tənqidi münasibətin ifadəsi görünür.

Əl-Əbhərinin, Bədrəddin Cəcərinin əsərlərində Məhsətinin 200-dən çox rübaisi olduğu qeyd edilmişdir. Alman şerqşünası Frits Meyerin 1963-cü ildə çap etdirdiyi kitabında Məhsətinin 257 rübaisi, 22 şeiri olduğu qeyd olunmuşdur.

Məhsətinin şəxsiyyəti, ədəbi-bədii irsi uzun müddət ədəbiyyatşünasların diqqətində olmuş, şeirlərinin bir qismi zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. İran şairi Lisani Şirazi onun yaradıcılığını müntəzəm olaraq araşdırmış, təhlil etmiş, yüksək qiymət vermişdir.

M.S.Ordubadı "Qılınc və qələm" romanında Məhsətinin gözəl surətini yaratmışdır.

Məhsəti Gəncəvinin şeirləri 1957, 1975, 1981-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, Y.Bertels, A.Krimski, Frits Meyer, Lisani Şirazi, X.Həmidoğlu, M.Təhmasib və başqaları şairənin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, nəşr etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məhsəti Gəncəvinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏFZƏLƏDDİN XAQANI ŞİRVANI (1126-1199)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, bədii yaradıcılığa erkən başlamışdır.

Əfzələddin Xaqani Azərbaycanda Nizami Gəncəviyə qədər olan ədəbiyyatın ən parlaq, ən qüdrətli nümayəndəsidir. O, ədəbiyyata yüksək sənətkarlıq, güclü siyasi-ictimai, humanist məzmun gətirmişdir. Xaqani gənc yaşlarından başlayaraq gözəl şeirlər yazmışdır. "Uşaqlıqdan adətım bu olmuşdur ki, inciyim, inciməyim". O, həmişə inamin, həqiqətin, gözəlliyn carcısı olmuş, hər cür şəri rədd etmişdir. 25 yaşında ikən Şirvanşahların "məlik üş-şüara"sı Əbül-üla Gəncəvinin dəvəti ilə saraya gəlmiş, onun qızı ilə evlənmiş, Əbül-ülanın ona verdiyi "Xaqani" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Sarayda xidmət etdiyi ərəfədə poeziyasındakı ciddi, sərt fikirlər, eyni zamanda hərəketi, davranışı çoxlarını təsvişə salmışdır. Özünü "qanadı qırılmış quş kimi dəmir qəfəsdə" hiss edən şair Məkkə səfərinə çıxmalı olmuşdur. Məkkəni, Mədinəni, Bağdadı, digər şəhərləri gəzmiş, əsərlərində bu yad diyarda ona olan diqqətdən, hörmətdən, ehtiramdan həvəslə, ətraflı söhbət açmışdır. Səyahətinin nəticəsi olaraq "Mədain xərabələri" adlı məşhur fəlsəfi qəsidəsini yazmışdır.

Bu əsərində şair Sasani şahlarının xaraba qalmış sayraqlarının timsalında müasirlərini ibrət dərsi almağa çağırmışdır.

Xaqani Şirvani klassik Şərq poeziyasının bütün janrlarında yüksək sənətkarlıq nümunələri yaratmışdır. Əsərləri tezliklə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinə yayılaraq müasirlərinin nəzərini cəlb etmişdir. O, Yaxın Şərq ədəbiyyatı tarixində epik poeziyanın ilk görkəmli nümunəsi sayılan "Təhvət ül-İraqeyn" adlı məsnəvisini yazmışdır. 1157-ci ildə yazılmış bu əsərdə şair səfər macəraları ilə yanaşı, xalqların həyatından aldığı təəssüratı təsvir etmişdir. "Düşmənləri tənqid", "Günəşə xitab", "Qızıla məzəmmət" başlıqlı hissələr oxucunu heyran edir. Şair saflığın, işığın, hərəretin, ucalığın rəmzi olan günəşi özünün dostu sayır, ondan yardım diləyir.

"Təhvət-ül-İraqeyn" əsəri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ilk poemadır. Əsərin əsas qəhrəmanı şairin özüdür. Poemada düşünən də, sevinən də, fəxr edən də, qəzəblənən də şairin özüdür.

Xaqani Şirvani bədxah saray şairlərinin hücumu, çugülçuluğu nəticəsində 1170-ci ildə həbs olunaraq Şabran qalasına salınmış, 7 ay həbsdə qalandan sonra azad edilmişdir. Bütün bu əzab-əziyyətlərə dözməyən şair 1173-cü ildə ailəsi ilə birlikdə Şirvanı tərk etmiş, Təbrizə köçərək ömrünün axırına qədər orada yaşamışdır.

O, vətəni Şirvanı füsunkar təbiətli, bolluq, bərəket ölkəsi kimi tərənnüm etmişdir. Bəzən zülmkarlardan şikayətlənərək Şamaxını dar qəfəs, qaranlıq zindan adlandırsa da, ürəkden sevdiyi doğma yurda can atmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, şairin əsərləri fəxriyyələrdən, mədhiyyələrdən, həbsiyyələrdən, qəzəllərdən, qitələrdən, rübailərdən, müxtəlif şeirlərdən ibarətdir.

Xaqani dahi şair olmaqla bərabər, həm də istedadlı nasir idi. Onun yazdığı məktublar XII əsr Azərbaycan bədii nəsrinin qiymətli nümunələridir. Şair həyatında baş verən bütün hadisələrə şeirlə cavab verdiyi kimi, məktubla da cavab verirdi. Onun tarixi şəxslərə – Nəsrəddin Bakuviyyə, Şəmsəddin Beyləqaniyyə, Mənuçöhrə, Qızıl Arslana və digərlərinə yazdığı altmışdan çox məktub İran mütəxəssisi Məhəmməd Rövşən tərəfindən araşdırılmış və 1971-ci ildə kitab halında çap etdirilmişdir. Bu məktublar şərqşünas alimlər V.Dəstgirdi və Y.Bertels tərəfindən tədqiq edilmiş, onların qiymətli ədəbi nümunə, misilsiz tarixi sənədlər olduğu bildirilmişdir.

Xaqani əsərlərində zəmanəsindən, mühitindən giley-lənmiş, nadanların yüksəkdə, arif adamların, alimlərin əziyyət içərisində olduğunu cəsarətlə söyləmişdir. Şair öz yaradıcılığında ətrafında cərəyan edən hadisələri real surətdə əks etdirməyə çalışmış, saraylara nifrətini, xalqa yaxınlığını, sədaqətini "Xaqani" deyil, "Xəlqani" olduğunu poetik bir dildə bildirmişdir.

Xaqaninin ictimai-fəlsəfi şeirləri içərisində "Qəsideyi-şiniyyə" mühüm yer tutur. Bu qəsidə insan və onun mənəvi aləmi, həqiqi mahiyyəti, zəngin düşüncələri haqqındadır. Qəsidədə iki insan tipi qarşılaşdırılır. Bunlardan biri dünyanı dördəlli tutanlar, nəfsə aldananlar, hamıya ağılıq etmək istəyənlər, digərləri isə namərdə, naxələfə, hökmranlıq etmək istəyənlərə baş əyməyənlərdir. Xaqani özünü ikincilərdən sayır və bununla fəxr edir.

Xaqani Şirvaninin lirik əsərləri, xüsusilə qəzəlləri diqqətəlayiqdir. Onun qitə və rübailəri ictimai mühiti, zəmanəsini anlamaq, dərk etmək baxımından müstəsna əhə-

miyyət kəsb edir. "Həbsiyyə" adlanan qəsidələri, mərsiyələri yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Yaxın və Orta Şərqi bir çox görkəmli şəxsləri – Əmir Xosrov Dəhləvi, Ə.Cami, Əbül Qasım Şirazi və başqaları Xaqanini özlərinin ustadı adlandırmışlar.

Xaqani Şirvani Təbriz yaxınlığındakı Surxab qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur. Nizami Gəncəvi Xaqani Şirvaninin vəfatı münasibəti ilə mərsiyə yazmışdır.

Ədibin yaradıcılığı XII əsrdən başlayaraq tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmiş, M.Oufinin "Lübab ül-əlbab" təzkirəsindən başlayaraq Şərqi bütün təzkirələrində ondan böyük şair kimi bəhs olunmuş, əsərləri İranda, Hindistanda, digər Şərqi ölkələrində dəfələrlə nəşr edilmişdir.

Şairin yaradıcılığına dair ilk tədqiqat əsərini rus alimi N.Xanikov yazmışdır. Onun hələ 1864-cü ildə fransız dilində nəşr etdirdiyi "Xaqani haqqında memuar" adlı əsəri şairin həyat və yaradıcılığını öyrənmək sahəsində ilk addım olmuşdur. Az sonra, 1875-ci ildə yenə də rus alimi K.Zalemanın "Xaqani rübailəri" əsəri nəşr edilmişdir. İngilis alimi E.Braun şairin yaradıcılığını araşdırmış, barəsində xoş sözlər yazmış, əsərlərindən nümunələr gətirmişdir. Xaqani haqqında nisbətən geniş məlumatı İran ədəbiyyatşünası Bədnüzzəman Xorasani vermiş, yaradıcılığını ətraflı tədqiq etmiş, qiymətli əsərlər yazaraq çap etdirmişdir.

Xaqani yaradıcılığı Azərbaycan, rus, Qərbi Avropa, İran, Türkiyə, Hindistan və digər ölkələrin şərqşünas alimləri, o cümlədən H.Araslı, Y.Bertels, A.Boldirev, K.Zaleman, Q.Kəndli, A.Krımski, Y.Marr, Yan Ripka, Ham-

mer-Purqştall, Şabli Numani və başqaları tərəfindən öyrənilmiş, elmi və bədii əsərlər, monoqrafiyalar yazılmış, nəşr etdirilmişdir.

Xaqani Şirvaninin əsərləri 1959, 1978, 1979, 1981-ci illərdə Bakıda, 1967, 1980-cı illərdə Moskvada çap edilmişdir.

Xaqani Şirvani poeziyası dünya ədəbiyyatının ən dəyərli, ən qiymətli incilərindəndir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Xaqani Şirvaninin əsərləri kütləvi tirajla nəşr edilmişdir.

ƏBU-BƏKR İBN XOSROV ƏL-USTAD (XII əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Gəncədə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, bir müddət Gəncə mədrəsəsində müəllimlik etmiş, eyni zamanda gözəl şeirlər, poemalar yazmışdır. Yaradıcılığının parlaq çağında Atabəylərin diqqətini cəlb etmiş və saraya dəvət olunmuşdur. Əbu-Bəkr uzun müddət Eldəgiz hökmdarlarından Atabəy Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın və Əbu-Bəkrin sarayında xidmət etmiş, onların Gəncədə, Naxçıvanda yaşayan uşaqlarının təlim-təربiyəsi, təhsili ilə məşğul olmuşdur. Əbu-Bəkrin sarayda "Ustad" təxəllüsü alması onun dərin biliyə, istedadına malik olmasından soraq verir.

Təzkirəçilərin yazdığına görə Əbu-Bəkr Nizami Gən-

cəvi ilə dostluq etmiş, yaradıcılıq əlaqəsi olmuşdur.

Əbu-Bəkr ibn Xosrovun əldə edilmiş yeganə əsəri Atabəy Əbu-Bəkrə həsr olunmuş "Munisnamə"dir. Farsca yazılmış, 17 fəsildən ibarət bu toplu rəvayətlər, hekayələr, hikmətli sözlər, nağıl və lətifələrdən ibarətdir. "Munisnamə"nin müqəddiməsində müəllif altı bədii əsərinin adını çəkir.

"Munisnamə" əsəri ilk dəfə professor Rüstəm Əliyev tərəfindən fars dilindən tərcümə olunaraq əlavə və izahlarla birlikdə 1991-ci ildə Bakıda rus dilində nəşr olunmuşdur.

Akademik Ziya Bünyadov 1985-ci ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan Atabəyləri dövləti" əsərində "Munisnamə" barədə ətraflı məlumat vermişdir.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

DÜNYA ƏDƏBİYYATINA İŞİQ, NUR SAÇAN POEZİYA

NİZAMİ GƏNCƏVİ (1141-1209)

Azərbaycan şairi, mütəfəkkiridir. O, Gəncədə dünyaya göz açmış, burada mükəmməl təhsil almış, ərəb, fars dillərini öyrənmiş, orta əsr elmlərinə böyük maraq göstərmiş, şifahi və yazılı ədəbiyyatla ciddi maraqlanmışdır. Bədii yaradıcılığa erkən yaşlarından başlamış, insanları məftun edən poeziya nümunələri yaratmış, dünya ədəbiyyatı tarixində xüsusi mövqeyə malik bir sənətkar kimi yetişmişdir. Şairin həyat və yaradıcılığı barədə dəqiq məlumat onun öz əsərlərində göstərilmişdir.

Nizami Gəncəvi ömrü boyu Gəncədə yaşamış, halal zəhməti ilə dolanmışdır. O, yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamışdır.

Əsərlərindən bəlli olur ki, şair 20 min beytlik divan yaratmış, saysız-hesabsız qəzəl, qəsidə yazmışdır. Əfsuslar olsun ki, bu incilərin böyük bir qismi dövrümüze gəlib çatmamışdır. Şairin lirikası yüksək sənətkarlığı, məhəbbətə dünyəvi münasibəti, insan taleyi haqqında humanist düşüncələri ilə seçilir. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında dövrünün ümumbəşəri ictimai-siyasi, sosial, mənəvi əhvalı parlaq şəkildə öz əksini tapmışdır.

XII əsrin 60-cı illərinin sonunda Dərbənd hakimi Müzəffər ibn Mühəmməd Nizaminin ona ithaf etdiyi qəsidənin əvəzində, gənc qıpçaq gözəli Afaqi şairə töhfə göndərmişdir. Şair Afaqi ürəkdən sevmiş və o, Nizaminin qanuni arvadı olmuşdur. 1174-cü ildə onların Məhəmməd adında oğulları olur. Afaqın vaxtsız ölümü Nizamiyə böyük mənəvi zərbə olmuşdur. "Xosrov və Şirin" poemasında Nizami Afaqın füsunkar surətini yaratmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Nizaminin lirik şeirlərindən hazırda 120 qəzəl, 30-a qədər rubai, bir neçə qəsidə qalmışdır. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında epik və lirik şeirin ən böyük ustadlarından sayılan Nizami özünün məşhur poemalarına qədər və ondan sonra, əslində isə bütün yaradıcılığı boyu gözəl lirik şeirlər yazmışdır. Bu poeziya klassik Şərq şeirinin üç əsas cəhətini – qəsidə, qəzəl, rübailəri özündə birləşdirir. Şairin lirikası ilə poemaları arasında oxşarlıq, eynilik duyulur. Bütün bunlarla yanaşı, Nizami Gəncəvini dahiləşdirən, ucaldan, bəşəriyyətə tanıtdıran onun "Xəmsə"si, yəni yazdığı beş poema olmuşdur.

"Sirlər xəzinəsi" adlı ilk poemanı şair 1177-ci ildə bitirmiş və elə həmin vaxtdan əsər ona böyük şöhrət qazandırmış, əlyazma halında ayrı-ayrı ölkələrə yayılmışdır. Yaxın və Orta Şərq ədəbiyyatında didaktik poema janrının ən qiymətli nümunəsi sayılan bu əsər dahi şairin yaradıcılıq manifestidir.

Poema müxtəlif məsələlərdən bəhs olunan müqədimə və 20 hekayətdən ibarətdir. Xalq və hökmdar məsələləri əsərin əsasını təşkil edir. Dahi şair dövrünün zalım hökmdarlarını axiretlə, zülmün bu dünyada ziyan gətirəcəyi ilə qorxudur, xalqın qəzəbi ilə hədələyir.

Nizami ikinci poemanı – "Xosrov və Şirin"i 1180-ci ildə bitirmiş və əsəri Məhəmməd Cahan Pəhləvana göndərmişdir. Poemanın süjeti son dərəcə dəqiq və məharətlə qurulmuşdur. Xosrovun Şirinə olan məhəbbəti poemanın əsas mövzusudur. Şair bu məhəbbətin yaranmasını, uğurlu həllini göstərmişdir. Bir müddətdən sonra taxta çıxan Qızıl Arslan əsərlə yaxından tanış olmuş, Gəncə ətrafına gəlmiş, öz çadırında Nizami ilə görüşmüş, nəsihətlərini dinləmiş, ona hədiyyələr vermiş, əlavə olaraq bir kənd də bağışlamışdır.

Qızıl Arslan söhbət əsnasında şairin əsər üzərində böyük zəhmət çəkdiyini xatırlamış, "Xosrov və Şirin" poemasının misilsiz bir sənət abidəsi olduğunu, müəllifə hörmət, şərəf gətirdiyini bildirmiş, ünvanına xoş sözlər söyləmişdir.

Poema tezliklə əlyazma halında ətraf ölkələrə göndərilmiş və dillər əzbəri olmuşdur.

Nizami "Xəmsə"nin üçüncü poemasını – "Leyli və Məcnun"u Şirvan hökmdarı Birinci Axistanın sifarişli ilə

qələmə almışdır. Şair az bir müddətə – cəmi dörd aya əsəri yazaraq 1188-ci ildə yekunlaşdırmışdır.

Nizami Gəncəvi bu poemanı yazarkən ciddi axtarışlar aparmış, mənbələrlə tanış olmuşdur. Poemada əsas surət Məcnundur. Müəllif göstərir ki, Məcnunun faciəsi zamanının faciəsidir.

Məhəbbət mövzusunda yazılmış "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun" poemaları ilə böyük şair mənzum roman janrının əsasını qoymuş, bununla da yeni ədəbi-bədii məktəb yaratmışdır.

"Yeddi gözəl" poeması sənətin, ədəbiyyatın ağır, keşməkeşli yollarını şərəflə keçmiş, zəngin yaradıcılıq təcrübəsinə malik olmuş, kamilləşmiş, müdrikləşmiş Nizami Gəncəvi yaradıcılığının qanuni nəticəsidir. Şair əsər üzərində 1196-1197-ci illərdə yorulmaq bilmədən işləmişdir. Bu poemada bütün surətlər eyni dərəcədə geniş, çoxplanlı şəkildə təsvir edilmişdir. Əsər sözün əsl mənasında şairin yaradıcılıq uğurudur.

Nizami poeziyasının zirvəsi, əzəməti "İsgəndərnamə" əsəridir. Şair əvvəlki poemalarında qarşısına qoyduğu mühüm ictimai-siyasi, fəlsəfi, bəşəri fikirlərinə bir növ yekun vurmuşdur. Poema iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə – "Şərəfnamə"də İsgəndərin döyüşlərindən, apardığı müharibələrdən bəhs olunur. İkinci hissədə – "İqbalnamə"də isə daha çox ictimai-siyasi, dövlət quruculuğu, eyni zamanda fəlsəfi və digər məsələlərdən geniş söhbət açılır.

Poemada aşağıdakı misralar oxucunun diqqətini cəlb edir, onu düşündürür:

*Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölərək bütün malları.
Bizdə artıq deyil bir kəsdən bir kəs,
Bizdə ağlayana bir kimse gülməz.*

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı özünün yüksək sənətkarlığı ilə Şərq xalqları ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərmiş, bununla da dünya mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, Nizami poemalarına saysız-hesabsız nəzirelər yazılmış, yaradıcılığının ümumbəşəri əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilmiş, xüsusi qeyd edilmişdir. Böyük şairin bədii irsi əvvəllər, hətə XVII əsrdə Avropaya yol tapmış, məmnunluqla qarşılanmışdır. Fransız alimi d'Erblo 1697-ci ildə hazırladığı "Şərq kitabxanası" ensiklopediyasında Nizamiyə iki məqalə həsr edərək, şairi fransız oxucularına tanıtmışdır. XVIII əsrdən başlayaraq şairin əsərləri həm orijinalda çap olunmuş, həm də latın, ingilis, alman, fransız, italyan və başqa dillərə tərcümə olunaraq nəşr edilmişdir.

İngilis şərqşünası V.Cons 1785-ci ildə "Sirlər xəzinəsi" poemasının əsas bədii hissəsini təşkil edən 20 novellanı tərcümə edərək nəşr etdirmişdir.

Alman alimi, "Fars poeziyasının tarixi" əsərinin müəllifi Hammer-Purqştall XIX əsrin əvvəllərində öz tərcümələri vasitəsilə alman oxucusunu Nizami yaradıcılığı ilə tanış etmişdir. Bu tərcümələrin köməyi ilə böyük şair Höte Nizami əsərlərinin qüdrətini və əbədiyini özün üçün kəşf etmiş, onun dühası qarşısında baş əydiyini bildirmiş, özünün "Qərb-Şərq divanı"nda Nizamini dünya ədəbiyyatı korifeylərindən biri kimi qiymətləndirmişdir.

H.Heyne Nizamini Almaniyanın müasiri olduğunu, onu ən böyük şairlərdən üstün tutduğunu bildirmişdir.

C.Etkinson "Leyli və Məcnun" əsərini ingilis dilinə tərcümə edərək, 1836-cı ildə çap etdirmiş və ingilis oxucularına bildirmişdir ki, Şekspirdən neçə əsr əvvəl uzaq Azərbaycanda Nizami adında dahi bir sənətkar yetişmiş, yaşayıb-yaratmışdır. Yer üzündə "Romeo və Cülyetta"dan kədərli hekayət yoxdur deyən ingilislərə məlum oldu ki, dünyada "Leyli və Məcnun" kimi daha kədərli hekayət var. Həmin dövrdə "Leyli və Məcnun" əsəri oxucu kütləsi arasında əsl canlanma yaratmış, dəfələrlə nəşr olunmuşdur.

U.Klark 1881-ci ildə "İsgəndərnamə" əsərini Londonda ingilis dilində nəşr etdirmiş və bu əsər maraqlı müzakirə mövzusunə çevrilmişdir.

Qərbi Avropa şərqşünaslarından alman I.Hart, italyan I.Pitsi, fransız Barbye de Meyner və Silvest de Sasi Nizamini əsərlərindən tərcümələr edib çap etdirmiş, oxuculara çatdırmışlar.

Nizamini tərcümeyi-halını onun öz əsərlərinin müxtəlif yerlərinə səpələnmiş qeydlər əsasında bərpa etməkdə ilk təşəbbüs alman alimi V.Baxerə məxsusdur. O, 1871-ci ildə, Leypsiqdə Nizamini həyat və yaradıcılığı haqqında ilk monoqrafiyanı çap etdirmişdir.

Ömrünü Nizamini tədqiqinə və əsərlərinin bərpasına həsr etmiş məşhur İran alimi Vəhid Dəstgirdinin nizamişünaslıq sahəsindəki zəhməti olduqca böyük və əhəmiyyətlidir. Bu alim uzun müddət şairin ən qədim əlyazmaları üzərində işləmiş, onları tutuşdurmuş, təhlil etmiş, "Xəmsə"ni XIV əsrdə məlum

olan şəkildə, ilk dəfə olaraq bərpa etmişdir. Dəstgirdi Nizaminin əsərlərinin yeddi cildliyini geniş şərhlə, izahla 1937-40-cı illərdə nəşr etdirmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, rus alimləri Y.Bertelsin, A.Krımskinin və digərlərinin sanballı əsərləri nizamişünaslıq elminin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Y.Bertelsin redaktorluğu ilə Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"si "Beş poema" adı ilə 1946-cı ildə Moskvada çap olunmuşdur. Bir ildən sonra, yəni 1947-ci ildə, yenə də onun redaktorluğu ilə şairin "Yeddi gözəl" poeması Bakıda rus dilində çapdan buraxılmışdır. Y.Bertels Nizamiyə həsr etdiyi əsərində yazır: "Nizaminin poemalarının orta əsr ədəbiyyatı əlamətləri görünəndə, onlar quruluşuna görə Avropa renessansının ən yaxşı əsərlərinə əhəmiyyətli dərəcədə yaxındır". Alim fikrini belə yekunlaşdırır: "...Nizami dünyanın ən böyük adamları cərgəsinə mənsub olan şəxsdir".

Şərq xalqlarının ədəbiyyatını yaxşı bilən A.Krımski 1947-ci ildə çap etdirdiyi "Nizami və onun öyrənilməsi" əsərində yazır: "...Azərbaycanlı Nizami, əlbəttə, doğma Azərbaycan şairidir və Azərbaycan xalqı haqlı olaraq onunla fəxr edə bilər. Nizami, həmçinin Ukrayna, eləcə də İran və dünya ədəbiyyatının fəxridir, bəzəyidir".

Hind alimi Şibli Numani 1924-cü ildə yazdığı "Əcəm poeziyası" əsərində qeyd etmişdir ki, Nizami olmasaydı, nə Hindistanın qüdrətli şairi Əmir Xosrov Dəhləvi, nə də hind poeziyasını zənginləşdirən digər söz ustaları olmazdı. Əmir Xosrov Dəhləvi belə yazmışdır:

*Nizami hər sözü demiş birinci,
Qoymamış cilasız qalsın bir inci.*

Nizamişünaslıq sahəsində Türkiyədə böyük işlər görülmüş və görülməkdədir. Bu sahədə istedadlı alim Əhməd Atəşin zəhməti xüsusi qeyd edilməlidir. Türkiyə kitabxanalarında Nizaminin xeyli nadir əsərləri, qədim əlyazmaları vardır.

Mütəxəssislərin qeydlərinə görə Nizaminin "Leyli və Məcnun" poemasının ən yaxşı tərcüməçisi Səməd Vurğun olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının pərəstişkarlarından sayılan Faruq Kürtüncə əsərdəki bəzi sözləri türk dilinə uyğunlaşdıraraq onu çap etdirmişdir.

Sevindirici hadisələrdən biri də şərqşünas alim, oxuculara "İslam" əsərinin müəllifi kimi tanış olan Anri Massenin Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasını fransızca çap etdirmişdir.

Çex alimi Yan Ripka 1964-cü ildə "Nyu-Orient" jurnalında "Nizami" adlı yığcam və dolğun məqalə yazıb çap etdirmiş, Nizaminin Türkiyə əlyazmaları əsasında bir sıra məlum olmayan qəzəllərini çex dilinə tərcümə edərək buraxdırmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, Nizami Gəncəvinin əsərləri mütəmadi olaraq dünya xalqlarının, o cümlədən 1786-cı ildə fars dilində, 1809-cu ildə alman dilində, 1825-ci ildə rus dilində, 1829-cu ildə fransız dilində, 1836-cü ildə ingilis dilində, 1940-cü ildə isə Azərbaycan dilində nəşr olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Nizami öz əsərlərində ilhamla və dəqiqliklə Uzaq Şərq, xüsusilə Çin, yapon xalqlarının həyat və fəaliyyətini tərənnüm etmişdir. Bu diyarda Nizami yaradıcılığına maraq xeyli artmışdır. Tokio Universitetindən Saçiko Sani Nizami yaradıcılığı ilə yaxından

tanış olduqdan sonra "Nizami yaradıcılığında qadın surətləri" mövzusunda dissertasiya yazaraq elmlər doktoru olmuşdur.

Digər ədəbiyyatşünas Okido Etiko 1977-ci ildə Nizaminin "Xosrov və Şirin" əsərini yapon dilinə çevirib çap etdirmiş, kitaba şairin həyat və yaradıcılığı barədə geniş müqəddimə yazmışdır. Əldə olunan məlumata görə Çində də Nizami yaradıcılığına maraq böyükdür. Şairin "Xosrov və Şirin" poemasından parçalar çin dilinə çevrilərək nəşr olunmuşdur.

Nizami yaradıcılığı ilə məşğul olmuş müasir nizamşünaslardan Avstriya alimi Y.Bürgel xüsusi qeyd olunmalıdır. O, 1974-cü ildə "Sirlər xəzinəsi"nin birinci üç fəslini şərhilə, 1978-ci ildə isə şairin "Mən şahlar şahıyam" qesidəsini fransız dilində çap etdirmişdir.

Avropa alimlərinin son illərdəki maraqlı işlərindən - N.Titleyin ("Nizaminin Tehrandakı XIV əsr əlyazması", Visabden, 1972), Vişnevskaya-Pisoviçovanın ("Nizaminin "Yeddi gözəl"dəki poetik sənətkarlığı məsələsinə dair", Paris, 1973), İ.Şukinin ("Nizaminin "Xəmsə"si", Paris, 1968), "Nizami "Xəmsə"sinin İstanbulun Topqapı sarayı muzeyindəki miniatürləri", Paris, 1977), Şefer Çarlzın ("Müntəxəbat"dakı "Nizami" bölməsi, Amsterdam, 1976), R.Renenin ("Firdovsi, Nizami, Ömər Xəyyam, Sədi və Hafiz" məcmuəsindən "Nizami" bölməsi, Paris, 1978) araşdırmaları və başqa tədqiqatları göstərmək olar.

İtalyan alimləri A.Bauzani, Qarielli, Paqlivaro, Skarşiya, Pyemonteze və başqaları öz əsərlərində Nizami yaradıcılığına xeyli yer ayırmışlar.

İngilis alimi R.Gelpke "Yeddi gözəl"i 1976-cı ildə İngiltərədə çap etdirmişdir. Nizamşünaslıq sahəsində Amerika alimləri də səmərəli iş aparmışlar. Piter Çelkovski 1975-ci ildə "Xəmsə"dən seçilmiş hekayə və novellaları Nyu-Yorkda çap etdirmişdir.

Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinin Britaniya muzeyində saxlanılan 1539-43-cü illərə aid əlyazması muzeyin qızıl fonduna daxil edilmişdir.

Şairin irsinin dərinədən öyrənilməsi, əsərlərinin nəşri dünya şərqşünasları üçün əsl fərəhdir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı keçmiş Sovetlər birliyi ölkələrində, ilk növbədə Rusiyada və şairin vətəni Azərbaycanda geniş, hərtərəfli öyrənilmiş, əsərləri böyük tirajlarla çap olunmuşdur. Bu sahədə alimlər – A.Krımiski, Y.Bertels, A.Boldırev, Y.Marr, H.Araslı, M.Rəfil, Ə.Əlizadə, M.Quluzadə, Mir Cəlal, R.Əliyev, Ə.Mübariz, R.Azadə və başqalarının əməyi olduqca böyükdür.

Nizami Gəncəvi irsini dünya xalqlarına və eyni zamanda dahi şairin həyat və yaradıcılığı barədə yazılan, deyilən, söylənilən bəşəri fikirləri onun həmvətənlərinə çatdırmaqda istedadlı şərqşünas alim, professor Rüstəm Əliyevin xidməti, fəaliyyəti, əməyi misilsizdir.

Bu böyük alim şairin anadan olmasının 840 və 850 illiyi ərəfəsində təxminən onun bütün əsərlərini özünün xüsusi müqəddimə və şərhilə hazırlayaraq nəşr etdirmişdir. Azərbaycan, rus, ingilis və ərəb dillərində hazırladığı "Nizami: hikmət və nəsihətlər" və eyni zamanda Azərbaycan, rus, ingilis, fars, fransız və ərəb dillərində tərtib etdiyi "Nizami: qısa bibliografik məlumat" kitabları və alimin digər əsərləri bu cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Professor Rüstəm Əliyev Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığını özünün həyat və yaradıcılığı kimi düüst, dəqiq bilirdi və o, bununla fərəhlənir, sevinirdi.

Nizami Gəncəvinin əsərləri 1941, 1946, 1947, 1953, 1981, 1982-ci illərdə Bakıda, 1942, 1946, 1957, 1968, 1981-ci illərdə Moskva və Leninqradda çap olunmuşdur.

Nizami Gəncəvi özünün bənzərsiz, bəşəri poeziyası ilə qəlbi zirvələrə yüksəlmiş, insanlığı işığa, nura qərç etmişdir. Biz, onun həmvətənləri, bu nurun, işığın ətrafına yığısaraq, ulular ulusu Şeyx Nizami Gəncəvini anır, onu daim yad edirik. Bu bizim borcumuzdur, vətəndaşlıq borcumuz...

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Nizami Gəncəvinin əsərləri 7 cildə kütləvi tirajla nəşr edilmişdir.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

XIII-XIV ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ YARANMIŞ ƏDƏBİYYAT

QUL ƏLİ (XIII əsr)

Azərbaycan şairidir. Həyatı haqqında məlumat azdır. O, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə "Qisseyi-Yusif" adlı əsəri ilə daxil olmuşdur. Bu əsər istər Azərbaycan dilinin, istərsə də Azərbaycan poeziyasının tarixini öyrənməkdə əhəmiyyətlidir. Şair əsərinin axırında şeirlə belə bir tarix göstərmişdir: "Tarixin altı yüz otuz üçdür". Beləliklə, məlum olur ki, bu əsər 1233-cü ildə tamamlanmışdır. "Yusif və Züleyxa" dastanı mövzusuna uyğun olan bu əsər sadə dildə, qoşma qaydasında yazılmışdır.

Qul Əlinin "Qisseyi-Yusif" əsəri haqqında 1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında

qısa məlumat verilmiş, şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Qul Əlinin "Qisseyi-Yusif" əsəri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ŞƏMS TƏBRİZİ (XIII əsr)

Azərbaycan şairidir. Bədii yaradıcılığına, kamil istedadına görə ona "Mürşidi kamil" adı verilmişdir. Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Təzkirəçilərin yazdığına görə Şəms Təbrizi bir çox səfərlər etmiş, görüşlər keçirmişdir. O, 1244-cü ildə Türkiyənin Konya şəhərinə gəlmiş, burada gənc C.Rumi ilə tanış olmuş, onlar dostlaşmışlar. C.Rumi əsərlərində özünü Şəms Təbrizinin şagirdi hesab etmişdir. Təzkirəçilərin yazdığına görə o, Şəms Təbrizinin xatirəsini əziz tutaraq "Şəms" təxəllüsü ilə böyük bir divan yaratmışdır.

Şəms Təbrizinin "Məqalət" adlı əsəri ölümündən sonra dostları, yaxınları tərəfindən kitab halına salınmışdır.

Mütəxəssislərdən Q.Cahani və İ.Həmidov "Məqaləti-Şəms Təbrizi" kitabı haqqında geniş məqalə yazaraq 1973-cü ildə Elmlər Akademiyasının "Xəbər"ində və digər mətbuat orqanlarında çap etdirmişlər.

ZÜLFÜQAR ŞİRVANI (1192- ?)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış, orta əsr elmlərini: məntiqi, astronomiyani, fəlsəfəni dərinləndirən öyrənmiş, Azərbaycan poeziyası tarixində əhəmiyyətli mövqeyə malik istedadlı bir şair kimi tanınmışdır. O, Şirvanşahlar sarayında yaşamış, Şərq ölkələrinə səyahətə çıxmış, atabəy Yusif şah qəsidələr ithaf etmişdir.

Şair altı dildə, o cümlədən azərbaycanca şeir yazdığını bildirir. Zülfüqar Şirvaninin yaradıcılığı ziddiyətli və həm də maraqlıdır. O, bir tərəfdən saray mühiti ilə bağlı olmuş, məmurları tərifləyən şeirlər yazmış, digər tərəfdən isə istedadlı bir sənətkar kimi dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə kəskin münasibətini bildirmişdir.

Zülfüqar Şirvaninin təbiət təsvirlərini, həyat eşqini tərənnüm edən qəzəl və rübailəri çoxdur. Bu əsərlər şairin yaradıcılığına bədii təsvirlər, canlı, aydın dil, üslub gətirmişdir.

O, qəsidə, qəzəl, rübailərdən ibarət böyük divanını 1245-ci ildə yekunlaşdırmışdır. Şairin divanındakı qəzəl və rübailərdə ayrılıq həsrəti, vəfa, sədaqət tərənnüm edilir. Bəzi əsərlərində o, dünyanın vəfasızlığından, taleyin etibarsızlığından, yer üzündəki qırğın və müsibətlərdən, zülmədən, ədalətsizliklərdən şikayət edir.

Zülfüqar Şirvaninin qəsidə, qəzəl, qitə və rübailərdən ibarət iki divanı məlumdur. Onlardan biri Saltıkov-Şedrin adına Leninqrad Dövlət Kütləvi Kitabxanada, digəri isə

Britaniya Muzeyində saxlanılır. Bu nüsxə 1934-cü ildə Londonda faksimil halında şərqsünaş alim E.Eduardis tərəfindən ingilis dilində nəşr olunmuşdur.

Zülfüqar Şirvaninin qəzəl və rübailərində ayrılıq həsrəti, vəfa və sədaqət tərənnümü olunur. Bəzi qəzəllərində o, dünyanın vəfasızlığından, taleyin etibarsızlığından, qırğın və müsibətlərdən, ədalətsizlikdən, zülmədən şikayət edir. Şairin şeirlərində real gözəlin və məhəbbətin tərənnümü duyulur. "Günəş kimi üzünü gizlədirsən ki, məni bulud kimi ağladasan" deyən şair əsl gözəllik qarşısında duyduğu heyranlıq hissini ifadə edir.

Zülfüqar Şirvaninin həyat və yaradıcılığından 1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, A.Seyidzadənin 1967-ci ildə Azərbaycan EA məcmuəsində çap olunmuş məqaləsində bəhs olunmuşdur.

Zülfüqar Şirvani istedadlı bir sənətkar kimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində əhəmiyyətli mövqə tutmuşdur.

MARAĞALI ƏVHƏDİ (1274-1338)

Azərbaycan şairidir. O, Marağa şəhərində anadan olmuş, burada təhsil almış, zəngin yaradıcılığı, mövzu genişliyi ilə seçilən görkəmli bir şair kimi yetişmişdir. O, Şərqi bir çox şəhərlərini gəzmiş, 20 ilədək İsfahanda yaşamış, saysız-hesabsız əsərlər yazmış və nəhayət, vətəninə – Marağaya qayıtmış, 1333-cü ildə ensiklopedik

səciyyə daşıyan məşhur "Cami-Cəm" poemasını yazmışdır.

Əvhədi dərin məzmunlu böyük bədii iz qoyub getmişdir. Onun 15 min beytdən ibarət lirik şeirlər divanında, "Dəhnamə", "Aşıqlərin söhbəti" və "Cami-Cəm" poemalarında elmi-fəlsəfi, əxlaqi, dini, ictimai görüşləri öz əksini tapmışdır. Şair bu əsərlərində insanları mənəvi-əxlaqi təmizliyə çağırmış, əməyi, elmi tərənnüm etmişdir.

Əvhədi yaradıcılığında "Cami-Cəm" poeması xüsusi yer tutur. Şairin 60 illik həyat təcrübəsinin, 40 illik yaradıcılıq axtarırlarının yekunu olan bu əsər gələcək nəsillərə bir növ vəsiyyətdir. Poemanın "Mürşüd və rəhbər haqqında", "Şeyx və müridin sifətləri haqqında", "Tövbə haqqında", "Xəlvətin mənəsi" hissələrində insanın böyüklüyündən, nəyə qadir olmasından söhbət açılır.

Əvhədi əsərində insanı təki-dünyalığa çağırır. Onun fikrincə insan bu dünyaya çalışmaq, iş görmək üçün gəlib. "Cami-Cəm" əsəri xeyirxah işlərə çağırışla doludur.

Şair oxucuya gözəl poeziya bəxş etməklə yanaşı, ağıllı məsləhətlərini də əsirgəmir. "Padşahlara ədalət haqqında nəsihət", "Mey içməyin qaydaları", "Evin və ev əşyalarının nizama salınması", "Ev tikməyin şərtləri", "Pis qadınların əməlləri", "Övlad tərbiyəsi haqqında", "Hakimlər və məhkəmənin vəziyyəti", "Nəsihət etməyin qaydaları" və s. bunu təsdiq edir.

Əvhədi mürəkkəb, ziddiyyətli bir dövrdə yaşamış və bu cəhət onun yaradıcılığına təsir göstərmişdir.

Şairin ədəbi irsi içərisində lirik şeirlər divanı mühüm yer tutur. Əvhədinin divanında yaradıcılığının ilk dövrlərində yazdığı şeirlər, ömrünün sonunadək yaratdığı zəngin, rəngarəng ədəbi nümunələr toplanmışdır.

Əvhədi istedadlı bir sənətkar kimi hələ öz dövründən başlayaraq alimlərin və təzkiyəçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Məşhur tarixçi Xondəmir Qiyasəddin öz əsərində Əvhədinin sənətkarlığını yüksək qiymətləndirərək, şeirlərinin gözəlliyini, özünün isə elmlərə dərinəndən malik olduğunu qeyd etmişdir.

Təzkiyəçi Dövlətşah Səmərqəndinin 1481-87-ci illərdə yazdığı məşhur "Təzkiyə üş-şüəra" əsəri 1901-ci ildə Kembridcə nəşr olunmuşdur. Bu kitabda Əvhədinin 15000 beytdən ibarət divanı olduğu, "Cami-Cəm" və "Dəhnamə" əsərlərini böyük sənətkarlıqla yazdığı, eyni zamanda onların fəlsəfi dəyərinin xüsusi maraq doğurduğu qeyd edilir.

Əvhədi yaradıcılığı haqqında nisbətən müfəssəl, dəqiq və dürüst məlumat verən müəlliflərdən biri də Məhəmmədəli Tərbiyətdir. O, şairin on beş min beytdən ibarət bir divanı, iki məsnəvisi olduğunu qeyd edir.

İran alimi Vəhid Dəstgirdi şairin "Cami-Cəm" poemasını "Ərməğan" jurnalının nəşriyyatında çap etdirmiş, yazdığı müqəddimədə Əvhədinin ustad sənətkar olduğunu qeyd etmişdir.

Əvhədinin əsərlərinin nəşri və öyrənilməsi sahəsində əhəmiyyətli addım İran mütəxəssisi Mahmud Fərrux tərəfindən atılmışdır. O, şairin qəsidə, qəzəl, tərziyə, rübailərindən seçilmiş parçaları "Dəhnamə" adlı poeması ilə birlikdə ilk dəfə 1956-cı ildə nəşr etdirmişdir.

Alimlərdən A.Krımskinin, E.Braunun, Y.Bertelsin şair haqqında verdikləri məlumatları da maraqlıdır. Onlar xüsusi olaraq qeyd edirlər ki, Əvhədi Şərqdə böyük müvəffəqiyyət qazanmış, bəzi şairlərin yaradıcılığına təsir

göstərmişdir. Araşdırmalardan aydın olur ki, təzkiyəçilər, Avropa, İran alimləri Əvhədinin həyatını öyrənmək, əsərlərini tanımaq, yaymaq sahəsində xeyli iş görmüş, onun Azərbaycan şairi olduğunu ilk dəfə Məhəmmədəli Tərbiyətdir, ədəbiyyat aləminə yaymışdır.

Əvhədinin "Cami-Cəm" əsəri 1970-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Q.Beğdeli, M.İbrahimov Əvhədinin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Maraqlı Əvhədi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə Nizami Gəncəvi ənənələrini davam etdirən görkəmli bir şair kimi daxil olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Maraqlı Əvhədinin "Cami-Cəm" əsəri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

İZZƏDDİN HƏSƏNOĞLU **(XIII əsr)**

Azərbaycan şairidir. O, Xorasan vilayətinin Əsfərain qəsəbəsində anadan olmuşdur. Azərbaycan dilində yazıb-yaradan şairlərdən biridir. Onun yazdığı şeirlər, qəzəllər məzmun dərinliyi, forma kamilliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Həsənoğlu azərbaycandilli klassik poeziyanın ilk məlum nümayəndəsi sayılır. O, Azərbaycan və fars dillərində şeir divanları yaratmışdır.

Təzkiyəçi Dövlətşah Səmərqəndi Həsənoğlunun ana dilində divanının Azərbaycanda və Türkiyədə məşhur ol-

duğunu, türkçə, azərbaycanca şeirlər yazdığını qeyd edir. Azərbaycanca yazdığı şeirlərdə Həsənoğlu, farsca şeirlərdə isə "Puri-Həsən", yəni Həsənin oğlu təxəllüsü ilə tanınmışdır.

Son vaxtlara qədər şairin irsindən ana dilində iki, farsca bir qəzəli aşkar olunmuşdur. Alman şərqşünası Barbara Fleminq Həsənoğlunun daha bir qəzəlini Misirdə aşkar etmişdir. Şairin "Apardı könlümü" qəzəli zəmanəmizə qədər gəlib çatmışdır. Bu şeir klassik Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələrindən sayılır. Melodik xüsusiyyətlərlə zəngin olan bu qəzəl ədəbi-bədii kamilliyinə görə sonrakı şairlərə örnək olmuşdur. Nəsimi və digər şairlər bu qəzələ nəzirələr yazmışlar. Ehtimal olunur ki, şairin "Divan"ı Misirdə mövcud imiş və geniş yayılmışdır.

İzzəddin Həsənoğlunun qəzəlləri 1984-cü ildə Bakıda çap olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda, həyat və yaradıcılığına aid məlumat "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında və mətbuatda dərc edilmiş məqalələrdə verilmişdir.

İzzəddin Həsənoğlunun yaradıcılığı Azərbaycan ədəbi dilinin XIII əsrdəki vəziyyətini aydınlaşdırmaqda olduqca əhəmiyyətlidir.

MAHMUD ŞƏBÜSTƏRİ (1287-1320)

Azərbaycan şairidir. O, Təbriz yaxınlığındakı Şəbüstər kəndində anadan olmuş, ərəb, fars dillərini, fəlsəfəni, məntiqi, psixologiyani və digər elmləri dərindən öyrənmişdir. Sonralar Misirə, Suriyaya, Hicaza səyahət etmiş, qədim Yunan fəlsəfəsi, dinlərin tarixi ilə maraqlanmış, onları təhlil etmiş, öyrənmişdir.

Ədibi məşhurlaşdıran onun fəlsəfi-elmi əsərləri ilə yanaşı, min beytə yaxın "Gülşəni-raz" – "Sirlər gülşəni" məsnəvisi olmuşdur. Sual-cavab şəklində yazılmış bu əsər Şəbüstərinin maraqlı dünya görüşünü, fəlsəfi fikirlərini aşkarlayır.

Şəbüstəri "Gülşəni-raz" məsnəvisində kainatın yaranması haqqında dini qanunlara əsaslanaraq dünyanın Allah tərəfindən yaradıldığını irəli sürür. Şairin bu əsəri Yaxın Şərqdə olduğu kimi, Avropada da şərqşünasların diqqətini cəlb etmiş, geniş yayılmış, məşhurlaşmış və 1836-cı ildə Vyanada alman dilinə tərcümə edilərək çap olunmuşdur.

Ədibin "Şahidnamə", "Alimlərin dərkinə yəqin həqiqətlər", "Həqiqət axtaranların güzgüsü", "Səadətname" və digər əsərləri alimlər, mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Şəbüstəri öz əsərlərində dini inkar etməmiş, islamıyyətin əsaslarını qəbul etmiş, açıq fikirli, mütəfəkkir bir şair olduğundan din xadimlərinin, şeyxlərin riyakarlığını, biganəliyini açıq-aşkar göstərmişdir. O, şəriət xadimlə-

rinin başqa dinlərə və xalqlara düşmən baxışlarını cahillik kimi qiymətləndirmişdir. Şəbüstəri əsərlərində din və şəriət xadimlərini dini etiqadın mənə və mahiyyətini dərin-dən bilməməkdə təqsirləndirmişdir. Şair "Gülşəni-raz" əsərində insanlara sədaqətlə xidmət etməyi, dostluq, ədalət kimi nəcib keyfiyyətləri yüksək qiymətləndirmişdir.

Ş.İsmayılov "Mahmud Şəbüstəri fəlsəfəsi" adlı əsər yazmış, 1976-cı ildə Bakıda kitab halında nəşr etdirmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

Mahmud Şəbüstəri Azərbaycan poeziyasının, fəlsəfi, elmi fikrinin formalaşmasında müstəsna rol oynamış mütəfəkkirdir.

ARIF ƏRDƏBİLİ (XIV əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Şirvanşah Keykavus ibn Key-qubadın dəvəti ilə Ərdəbildən Şirvana gəlmiş, sarayda yaşamış, şeirlər, qəsidələr yazmışdır. Arif Ərdəbilini şöhrətləndirən Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" əsəri mövzusunda yazdığı "Fərhadnamə" poemasıdır. Əsər iki hissədən ibarətdir: "Hekayəti Fərhad" və "Hekayəti Fərhad-Şirin".

Arif Ərdəbili bu əsərində İran şahı Xosrovu deyil, memar Fərhadı poemanın baş qəhrəmanı seçmişdir. Müəllif Fərhadın daş üzərində çəkdiyi gözəl şəkillərdən, Bakıda, dərya kənarındakı qalanı, qəbiristanlıqdakı

gümbəzi ilə təsvir etmişdir ki, sanki bunları öz gözü ilə görmüşdür. Təzkirəçi Məhəmmədəli Tərbiyə özünün Tehranda, hicri tarixi ilə 1314-cü ildə çap etdirdiyi "Danişməndani-Azərbaycan" əsərində yazır ki, "Fərhadnamə"nin Azərbaycan ədəbiyyatında əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl Nizami Gəncəvi ənənələrinin davam və inkişaf etdirilməsindədir. Arif Ərdəbili Nizamini təkrar etmədən yeni, maraqlı bir əsər yazmışdır.

"Fərhadnamə" poemasını müəllif Təbriz hökmdarı Şeyx Üveys Bahadır xana ithaf etmişdir. Şair əsərini yazarkən bəzən Nizami ilə də mübahisəyə girişir. "Xəyal da yerində daha xoş olur", – deyə düşünən Arif Ərdəbili həyatiliyə, inandırıcılığa daha çox meyl edir.

Poemanın məzmunu, süjeti son dərəcə dəqiq düşünülmüş, sənətkarlıq baxımından yüksək səviyyədə işlənmişdir. Əsər insanın nəcib duyğularını, əməyi, məhəbbətin gözəlliyini tərənnüm edir. Poemanın əsas qəhrəmanı Fərhadır. Onun səmimi məhəbbətlə dolu olan sevgisi diqqəti cəlb edir.

"Fərhadnamə"də bir sıra şah surətləri yaradılmışdır. Onların bəziləri haqqında ötəri danışılır, bəziləri isə hadisələrdə iştirak edirlər.

Arif Ərdəbilinin "Fərhadnamə" poeması humanist ənənələri yaşadan ən yaxşı əsərlərdən biridir.

Dahi özbək şairi Əlişir Nəvai özünün "Fərhad və Şirin" poemasını yazarkən Arif Ərdəbilinin "Fərhadnamə" əsərindən istifadə etmişdir.

Ədibin bu əsərindəki hadisələr birbaşa Azərbaycanla bağlıdır və burada Şamaxı, Bakı memarlıq abidələrindən bəhs olunur.

Arif Ərdəbilinin 1369-cu ildə yazdığı "Fərhadnamə" əsərinin əlyazması İstanbulda, Ayasofya muzeyi kitabxanasında saxlanılır.

1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərində və H.Araslının 1968-ci ildə "Azərbaycan" jurnalında dərc etdiyi "Fərhadnamə" poeması" məqaləsində şairin yaradıcılığından məlumatlar və əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Arif Ərdəbili "Fərhadnamə" əsəri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus şərəfli bir yer tutmuşdur.

ƏSSAR TƏBRİZİ (1325-1390)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış, gənc yaşlarından bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, gözəl şeirlər yazmış, məşhurlaşmışdır.

Bir müddətdən sonra Sultan Uveysin sarayına dəvət olunmuş, lakin tezliklə oradan getməli olmuşdur.

Əssar Təbrizi klassik şeir nəzəriyyəsini mükəmməl bilən, qafiyə haqqında xüsusi əsər yazan görkəmli Azərbaycan şairidir. O, yaradıcılığa lirik şeirlərlə başlamışdır. Bədii irsi lirik şeirlər divanından, "Mehr və Müştəri", "Saqinamə" poemalarından və şeir nəzəriyyəsinə aid "Qafiyələrin sayı haqqında təfsilat" əsərindən ibarətdir.

Ədibin ən məşhur əsəri olan "Mehr və Müştəri" poemasının mövzusu qədim xalq ədəbiyyatının nümunəsi olan "Mehr və Mah" dastanından götürülmüşdür. Əsərdə xeyirlə şər in toqquşması, xeyirin şər üzərində qələbəsi poemanın qayəsini təşkil edir. Yüksək sənətkarlıqla yazılmış bu poema Azərbaycan poeziyasında kişi dostluğuna həsr olunmuş ilk bədii əsərlərdəndir.

"Mehr və Müştəri" poemasında nücum elmi ilə bağlı çoxlu cizgilər vardır. Əsərdəki qəhrəmanların çoxunun adı planet və ulduz adlarıdır. Mehr – Günəş, Müştəri – Yupiter, Bəhram – Mars, Nahid – Venera, Keyvan – Saturn, Əsəd – Şir bürcü, Bədr – Ay, Qaraxan – qaranlıq gecə və başqa surətlər də ulduzlu səma ilə bağlı varlıqlardır.

Şair qəhrəmanlarının hərəkəti ilə ulduzların səmada hərəkətini məhəretlə əlaqələndirmiş və özünün elmin bu sahəsini dərinəndən bildiyini təsdiq etmişdir.

"Mehr və Müştəri" poeması Əssarın insana olan münasibətini əks etdirir. Poemanın mərkəzi surətləri Mehr və Müştəridir. Mehr şah oğlu olsa da uğurlu həyatını təhlükəyə atır, dostu Müştəri ilə birlikdə atasının ölkəsindən qaçır, qarşısına çıxan çətinliklərə tab gətirir. Mehrin Müştəriyə olan böyük məhəbbəti rəmzi şəkildə bütün insanlığa olan məhəbbətin ifadəsidir.

"Mehr və Müştəri"nin qəhrəmanları bütün məhrumiyyətə dözür, mübarizə nəticəsində arzularına çatırlar.

Əssarın 120 beytdən ibarət "Sadiqnamə" adlı məsnəvisi insan və zaman haqqında düşüncələri ümumiləşdirir. Şair başına gələnlərdən danışır, insanlardan şikayətlənir, dövründən narazılığını bildirir.

"Mehr və Müştəri" poeması şairin ölümündən 70 il sonra, təxminən 1460-cı illərdə türk dilinə, XIX əsrdə alman və başqa dillərə tərcümə edilmişdir.

Məşhur tacik şairi Kamal Xocəndi Əssar Təbriziyə şeir həsr etmiş, Ə.Cami, Avropa və rus şərqşünaslarından K.Peyper, B.Dorn, I.Pidze, A.Krimski və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, dərc etdirmişlər.

Əssar Təbrizinin əsərləri 1968-ci ildə Bakıda, 1972-ci ildə Moskvada çap olunmuşdur.

Əssar Təbrizi öz yaradıcılığı ilə zəmanəsinin böyük simaları ilə bir sırada dayanan istedadlı şairdir.

FƏZLULLAH NƏİMİ **(1340-1394)**

Azərbaycan şairi, mütəfəkkiridir. O, Astarabadda anadan olmuş, Təbrizdə mükəmməl təhsil almış, kiçik yaşlarında elmə, ədəbiyyata maraq göstərmişdir. Yaradıcılığının ilk dövrlərində sufilik təriqətinin əsasını qoymuşdur. Buna görə də Şərqdə "Əl-hürufi" adı ilə də məşhur olmuşdur. Nəimi hürufiliyin nəzəri əsaslarını "Cavidani-Səğir", "Məhəbbətnamə", "Ərşnamə", "Növnamə" əsərlərində və divanında şərh etmişdir.

Fəzlullah Nəimi həmişə xalq arasında, sənətkarlar mühitində yaşayıb-yaratmış, saraylardan uzaq olmuşdur.

Fəzlullahın şeirlərində sufizm ideyalarının təsiri, "ilahi məhəbbət" in tərənnümü mühüm yer tutur. Şair öz varlı-

ğını və kamil insanı müqəddəsləşdirir, özünü zülmkarlara, qaniçən hökmdarlara, riyakarlara qarşı qoyur.

Nəimiyə görə aləm dərk ediləndir və insanlar dünyanı dərk etməlidir.

Ədib qeyd edir ki, dünya, aləm daim inkişaf prosesindədir. Yəni "Hər bir əvvəlki pillə özündən sonrakının başlanğıcıdır". İslamın və Quranın şərhçisi kimi tanınan Nəimi əslində onları inkar etmişdir.

Hürufiliyin Nəimiyə məxsus fəlsəfi-nəzəri fikirlərini İmadəddin Nəsimi, Türkiyədə Seyid İshaq və başqaları davam etdirmişlər.

Fəzlullah Şirvanda hürufiliyi təbliğ etdiyinə və hakim dairələrə qarşı kəskin siyasi mübarizə apardığına görə islam ruhanilərinin fitvası və Teymurləngin oğlu Miranşahın əmri ilə tutulub Naxçıvana, Əlinçə qalasına aparılmış və orada edam edilmişdir.

Fəzlullahın şeirlərinin bir qismi Sankt-Peterburqda Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Şairin şeirlərindən, qəzəllərindən, rübailərindən ibarət divanının əlyazması isə İstambuldadır. Şərqşünas alim Sadiq Keya Fəzlullah Nəiminin divanını geniş məlumatı, izahı, şərhilə birlikdə Tehrandə, hicri tarixi ilə 1333-cü ildə çap etdirmişdir.

Fəzlullah Nəiminin "Vəsiyyətnamə" adlı əsəri 1970-cı ildə "Azərbaycan" jurnalının 5-ci nömrəsində çap olunmuş, M.Quluzadə və digər mütəxəssislər şairin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

QAZI BÜRHANƏDDİN (1344-1398)

Azərbaycan şairi, dövlət xadimidir. O, Türkiyənin Qeysəriyyə şəhərində anadan olmuş, Misir və Şamda oxumuş, məntiq, astronomiya, riyaziyyat, tibb və başqa elmləri öyrənmiş, klassik şeirin Azərbaycan dilində ən gözəl nümunələrini yaratmışdır. Qazi Bürhanəddin 1364-cü ildə Qeysəriyyəyə qayıtmış və oranın qazisi təyin edilmişdir. Bir müddətdən sonra, 1381-ci ildə Sivasda özünü Sultan elan etmiş, hakimiyyət başına keçmişdir.

On səkkiz ilə qədər hökmdarlıq edən Qazi Bürhanəddin qorxmaz, uzaqgörən siyasətçi, elmi, sənəti sevən bir şəxs olmuş, ölkəni, xalqı ləyaqətlə idarə edə bilmişdir. Orta əsr tarixçiləri onun bir sıra abadlıq işlərindən, körpülər, qala və şəhərlər tikdirməsindən məhəbbətlə danışırlar.

Qazi Bürhanəddinin ictimai fəaliyyətini bədii yaradıcılığı tamamlamışdır.

Qazi Bürhanəddin əsərlərini Azərbaycan, fars və ərəb dillərində yazmışdır. O, əvvəllər elmi, ictimai-siyasi mövzuda əsərlər yazsa da, ona əsl şöhrət gətirən bədii əsərləri olmuşdur. Şairin 1500 qəzəl, 20 rübai, 119 tuyuqdan ibarət divanının hələ sağlığında, 1393-cü ildə üzü köçürülmüşdür. 608 səhifədən, 17 min misra şeirdən ibarət həmin divanın yeganə əlyazması Londonda, Britaniya Muzeyində saxlanılır. Onun şeirləri hələ öz sağlığında insanpərvərliyi, qəhrəmanlığı, nikbinliyi, mənəvi-əxlaqi gözəlliyi təbliğ edən əsərlər kimi sevilmiş, insanlara mənəvi zövq vermişdir.

Təzkirəçi Əziz ibn Ərdəşir "Bəzmü-rəzm" əsərində bu əlyazmanın 1393-cü ildə katib Xəlil ibn Əhməd tərəfindən köçürüldüyünü göstərir.

Şairin poeziyasında qeyd edilir ki, məhəbbət insanı müdrikləşdirir, ucalığa, ülviliyə qaldırır. Sevgi sevən kəsin aqlını, kamalını, mərifətini üzə çıxarır, onu yaramaz əməllərdən uzaqlaşdırır.

Azərbaycan dilli poeziyanın ilk görkəmli nümayəndələrindən olan Qazi Bürhanəddinin şeirləri dil və üslub baxımından mühüm ədəbi-tarixi əhəmiyyətə malikdir. Şeirləri dünyəvi eşqi, insanın sevinc, arzu və həyəcanını tərənnüm edən, el yolunda igidlik göstərməyə çağırışdır.

Şairin şeir dili incə, oynaq və cazibədardır. Onun zövqlə seçib işlədiyi bədii ifadələr şeirin təsir gücünü xeyli artırır.

Qazi Bürhanəddinin şeirlərində özgənin malına, torpağına göz dikən soyğunçu şahlara, işğalçılara qarşı dərin bir nifrət vardır.

Qazi Bürhanəddin əsərlərində nəcibliyi, xeyirxahlığı, mənəvi-əxlaqi gözəllikləri təbliğ edir, eyni zamanda nadanlıq, cahilliyi, qorxaqlığı, zülmkarlığı, acizliyi pisləyir.

Şairin yaradıcılığı daim diqqət mərkəzində olmuş, əsərləri mütəmadi olaraq nəşr edilmişdir. Yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən ətraflı araşdırılmışdır.

Rus alimi P.Meloranski 1895-ci ildə "Vostoçniye zämetki" jurnalında şairin 20 rübai və 12 digər şeirlərini tərcümə edərək çap etdirmişdir.

İngilis şərqşünası E.Gibb Avropada ilk dəfə olaraq şairin bir sıra şeirlərini ingilis dilinə tərcümə etmiş, haqqında maraqlı fikirlər yazmış və 1900-cü ildə "Türk

ədəbiyyatı tarixi" kitabında çap etdirmişdir.

1922-ci ildə İstanbulda Cənab Şəhabəddinin geniş müqəddiməsi ilə şairin şeirlərindən nümunələr çapdan buraxılmışdır.

1943-cü ildə Türk Dil Kurumu tərəfindən şairin divanının foto surəti nəşr edilmişdir.

1977-ci ildə ədəbiyyatşünas Əli Alparslan Qazi Bürhanəddinin seçilmiş şeirlərini ön söz və izahatla birlikdə çapdan buraxdirmış, M.Ergün isə 1980-ci ildə onun divanını tam şəkildə latın əlifbası ilə nəşr etdirmişdir.

F.Köprülüzadə xüsusi məqaləsində şairin dünyəvi üslubda qəzəllər yazıb dini mövzulara toxunmadığını, şeirlərindəki səmimiyyəti, həyatiliyi canlı bir dildə yazdığını xüsusi olaraq qiymətləndirmişdir.

Təzkirəçi Əziz ibn Ərdəşir "Bəzmü-rəzm" əsərində şairin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirərək yazır: "...sənin qələmin, aqlın hər hansı bir müşkülə, ən çətin məsələyə cavab verə bilər. Yəni qələminin qüdrətinin yarısı, zəkanın az bir qismi hər bir çətinliyi həll etməyə kafidir".

Qazi Bürhanəddinin bədii yaradıcılığında ictimai, fəlsəfi fikirlər türk xalqlarının ədəbiyyatına xoş təsir göstərmişdir. Ədəbiyyatşünas alim M.Quluzadə göstərir ki, Qazi Bürhanəddinin əsərləri Azərbaycan poeziyasının XIV əsrdə inkişaf səviyyəsini, ideya və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından olduqca qiymətlidir.

A.Krımskinin 1916-cı ildə Moskvada çap olunmuş kitabında Qazi Bürhanəddinin həyat və yaradıcılığı barədə məlumat verilmişdir.

Qazi Bürhanəddinin tədqiqatçıları A.Krımski, H.Araslı, M.Quluzadə, türk alimləri Əli Nahid, Vəsfə Mahir Qocatürk, Nihad Sami Banarlı, Əli Alparslan, Yaşar Yuğəl və başqaları şairin yaradıcılığını, şairinin bədiiyyətini, dil üslubunu yüksək qiymətləndirmişlər.

Şairin şeirlərini ədəbiyyatşünas Ə.Səfərli toplayaraq, ilk dəfə 1976-cı ildə Bakıda çap etdirmişdir.

Qazi Bürhanəddin anadilli şeirimizin tərəqqisində xüsusi xidməti olan ustad şairdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Qazi Bürhanəddinin "Divan"ı kütləvi tirajla çap edilmişdir.

BEŞİNCİ FƏSİL

XIV-XV ƏSRLƏRDƏ ƏDƏBİYYAT

ŞAH QASIM ƏNVAR (1356-1434)

Azərbaycan şairidir. O, İran Azərbaycanının Sərab şəhərində anadan olmuş, təhsilini Ərdəbildə almış, yaradıcılığa erkən yaşında başlamış, əsərlərini Azərbaycan və fars dillərində yazmışdır. Bir neçə Şərq ölkələrində olmuş, teymurilərdən Şahrux Mirzənin zamanında, Heratda yaşayıb-yaratmış, burada o, qeyri-adi şöhrət, nüfuz sahibi olmuşdur.

Qasım Ənvar bir müddət Səmərqənddə qalmalı olmuş, əhali arasında nüfuz qazanmışdır. O, Səmərqənddə qaldığı vaxt böyük alim Uluqbəylə dəfələrlə görüşmüş, onunla fikir mübadiləsi etmişdir.

Şah Qasım Ənvarın yaradıcılığına İ.Nəsiminin, C.Ruminin, Nəimnin, eyni zamanda sufiliyin, hürifiliyin

qüvvətli təsiri olmuşdur. Şairin ülvi məhəbbəti tərənnüm edən lirik şeirlərdən ibarət divanı, "Ənis ül-arifeyn" ("Ariflərin dostu") və "Məqamət ül-arifeyn" ("Ariflərin məqamı") adlı məsnəviləri vardır.

Nəsihətamiz hekayələrdən ibarət "Ənis ül-arifeyn"də şöhrətpərəstlik, xudpəsəndlik, riyakarlıq tənqid olunur. Şair əsərlərində inandırmağa çalışır ki, insan ancaq əqlin, eşqin köməyi ilə əslinə, kökünə qayıda bilər.

Dövrünün hakimlərinin hədələrindən qorxmayan şair öz əsərlərində mərd-mərdənə bir tərzdə onlara meydan oxuyur: "Qasimi tufanla nə qorxudursan, mühit dəryası onun dizindəndir" – deyən şair heç kimdən, heç nədən çəkinmir.

Qasım Ənvar farsca yazsa da, azərbaycanca da şeirləri vardır. Şairin əsərlərindəki dil sadəliyi, fikir aydınlığı oxucunu təsirləndirir. O, "Ənis ül-arifeyn" poeməsindəki "Axmaq ilə təbib", "Şagird ilə ustad", "Şeyx Səfi ilə Sədi", "Təbrizli aşiq", "Pərvanə ilə şam" və başqa hekayələrində maraqlı hadisələr təsvir edir, fikirlər söyləyir.

Şair vətənə qayıdarkən yolda xəstələnmiş, bir müddət Xərcürddə yaşamalı olmuş, 1434-cü ildə vəfat etmiş, Camda dəfn olunmuşdur.

Əlişir Nəvai ədibin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, 1486-cı ildə Qasım Ənvarın məzarı üzərində gözəl bir məqbərə tikdirmişdir.

Qasım Ənvarın həyat və yaradıcılığı ətraflı tədqiq olunmamış, öyrənilməmişdir. İran alimi Səid Nəfisi şairin əsərlərini müxtəlif əlyazmalar əsasında böyük bir müqəddimə ilə 1958-ci ildə Tehrandə çap etdirmişdir.

Azərbaycan alimi Mirzə Abbaslı 1969-cu ildə dərc etdirdiyi əsərində şairin divanından, poemalarından ətraflı söhbət açmışdır.

1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərində və Z.Quluzadənin 1976-cı ildə Bakıda çap etdirdiyi "Qasım Ənvarın dünyagörüşü" kitabında şairin həyat və yaradıcılığında ətraflı məlumat, əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

Şah Qasım Ənvar fəlsəfi şairin ən qiymətli nümunələrini yaratmışdır.

İMADƏDDİN NƏSİMİ **(1369-1417)**

Azərbaycan şairi, mütəfəkkiridir. O, təhsilini Şamaxıda almış, elmlərin, dinlərin tarixini, məntiqi, astronomiyani dərinədən öyrənmişdir. Ana dilində ilk dəfə bədii, fəlsəfi əsərlər yazmış, Azərbaycan ədəbiyyatının tərəqqisində mühüm rol oynamış, poeziyanın ən yüksək zirvələrinə yüksəlmişdir.

Yaradıcılığına aşiqanə şeirlərlə başlayan Nəsimi sonralar dövrün siyasi, ictimai, əxlaqi mövzularında əsərlər yazmış, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ana dilində yaranan fəlsəfi qəzəlin banisi olmuşdur. Şair poeziyasında insanı yaradıcı bir varlıq kimi ucaldır, "Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam" deyərək onu tərənnüm edir, ilahiləşdirir. Əsərlərinin bir qisminə dini etiqadlara görə ayrı-seçkilik salanları pisləmiş, hamını

səmimiyyətə, mehribançılığa səslənmişdir.

Nəsiminin dünyagörüşü və bədii istedadının parçasında Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının böyük təsiri olmuşdur. O, doğma xalqının müdrik atalar sözləri, nağıl və dastanları ilə yanaşı, özündən qabaq yaşayıb-yaratmış böyük şairlərin ölməz əsərlərindən ilham almış, onların sənətkarlıq sirlərini öyrənmişdir.

Şairin yaşadığı əsrdə baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələrdən biri də Teymurun Azərbaycana basqınıdır. Ölkənin ayrı-ayrı ərazilərində Teymura qarşı üsyanlar başlamışdır. Vətənin belə ağır günündə Nəsimi və onun tərəfdaşları, xüsusən alimlər, şairlər, digər sənət sahibləri qəsbkarlara qarşı çıxmış, etiraz səslərini ucaltmışlar. Bu mübarizə, etiraz səsləri əsasən, dini-mistik pərdə altında gedirdi və bunun da başlıca dayağı hürufilik hərəkatı idi. Bu fəlsəfi-dini hərəkat Yaxın və Orta Şərq ölkələrini bürüyür, gündən-günə qüvvətlənirdi. Bu böyük təriqətin başçısı Şeyx Fəzlullah Nəimi idi. O, öz ideyalarını yaymaq məqsədi ilə 1386-cı ildə Bakıda, Şirvanda olmuş, Nəsimi ilə tanışlığı da elə buradan başlamışdır. Onların tez-tez görüşləri sonradan möhkəm əqidə və məslək dostluğuna çevrilmişdir. Nəsimi elə o vaxtdan başlayaraq bu təriqəti təbliğ edən çoxsaylı şeirlər yazmış və Nəsiminin təxəllüsü ilə həmahəng səslənən Nəsimi təxəllüsünü qəbul etmişdir.

Nəimi 1394-cü ildə edam edildikdən sonra Nəsimi onun "Vəsiyyətname"sine əsasən Təbrizə, oradan da Anadoluya getmiş, orada yaşamış, hürufilik fikrini yaydığı üçün dəfələrlə zindana salınmışdır.

Şair orada da çox qala bilməmiş, Türkiyədən İraqa, Suriyaya, ərəb ölkələrinə yola düşməli olmuşdur. Nəsimi ərəb və türk ziyalıları içərisində pərəstişə layiq bir insan kimi böyük şöhrət qazanmışdır. O, ailəsi ilə birlikdə Hələb şəhərində yaşamış və şeirlərini yaymağa başlamışdır. Bu şeirlər hakim dairələri təşvişə salmağa başlamışdır.

Üç dili mükəmməl bilməsi sayəsində Nəsimi Yaxın Şərq bədii fikrinin ən gözəl nailiyyətlərinə yiyələnmiş, geniş biliyə, parlaq istedadı, yüksək sənətkarlıq mədəniyyətinə malik ustad bir şair kimi Azərbaycan şeirinə yeni istiqamət vermiş, poeziya tariximizdə ən böyük qəhrəmanlıq nümunələri göstərmiş, şeirimizi yeni-yeni zirvələrə qaldırmışdır.

Nəsimi yaradıcılığında dünyəvi eşqin tərənnümü, insanın saf, nəcib duyğularının, həyatı sevincinin vəsfi xüsusilə mənalı səslənir. O, dünyanın qəm-kədər, zülm üçün deyil, şənlik, sevinc, məhəbbət üçün yarandığını bildirir, insanı həyatın gözəlliklərindən kam almağa çağırır.

Hələbdə məskən salıb ailəsi ilə yaşayan şair öz mübarizəsini daha da kəskinləşdirərək, fikirlərini daha açıq şəkildə ifadə etməyə başlamışdır.

Nəsimi Azərbaycan dilində saysız-hesabsız şeirlər yazmış, böyük divan yaratmış, doğma dilini canlı xalq dili hesabına genişləndirmiş, zənginləşdirmiş, xalq dilinin bədii ifadə vasitələrini şeirə gətirərək onu bədii üslub, dil cəhətdən daha da kamilləşdirmişdir.

Onun dili müasiri olduğu ərəb, fars şairlərinin dilindən daha dolğun, daha cilalı olmuşdur.

Nəsimi "Düşdü yenə dəli könül gözələrinin xəyalinə", "Ayrılıqdan yar mənim bağrımı büryan eylədi", "Dilbərim, mən səndən ayrı təndə canı neylərəm!.." və başqa şeirlərində ülvə məhəbbətdən, məhəbbətin insanı ucaltmasından, sevgi naminə cismi belə bəxşiş verməyə hazır olmasından özünəməxsus ehtirasla söz açmışdır.

Nəsimi yaradıcılığında qəsidə janrı xüsusi yer tutur. Onun qəsidələri heç bir hökmdara həsr edilməmişdir. Şairin fars dilində yazdığı əsərlər içərisində "Bəhrül-əsrar" ("Sirlər dənizi") adlı fəlsəfi qəsidəsi xüsusi yer tutur. Türk alimi İsmayıl Hikmət ilk dəfə olaraq bu qəsidəni aşkara çıxarmışdır. Qəsidə 61 beytdən ibarətdir. Orta əsrlər humanist şeirinin gözəl, mükəmməl nümunəsi olan bu qəsidədə şair insan və onun taleyi barədə düşünür, bərabərsizliyi, zülm və şəri tənqid etmişdir.

Nəsimi ömrünün son illərini Hələb şəhərində yaşamış, orada həbs olunmuş, "kafir", "dinsiz" elan edilərək, Misir sultanının əmri və ruhanilərin fitvası ilə 1417-ci ildə diri-diri dərisi soyulmuş, bu şəhərdə də dəfn olunmuşdur.

Nəsimi özündən sonra zəngin bir irs qoyub getmişdir. Nizami Gəncəvinin Yaxın Şərq ədəbiyyatına gətirdiyi mütərəqqi ideyaları davam və inkişaf etdirən böyük sənətkar insan ləyaqətinə, onun qüdrətinə olan yüksək inamını tərənnüm edərək şeirlərində bəşər övladını həyatın yaradıcısı, gözəllik mənbəyi kimi yüksəltmişdir.

Dünyanın ən məşhur təzkirəçiləri şairin gözəl, zərif, şirinsöz bir insan olduğundan geniş söhbət salmışlar. Bu təzkirələrdə şairin fəlsəfi fikirləri, həyat haqqında düşün-

cələri yığcam və məntiqi dildə ifadə olunmuşdur. Orta əsr mənbələrindən bizə aydın olur ki, hələ öz sağlığında Nəsimi haqqında əfsanə və rəvayətlər ağızdan-ağıza dolayırmış.

Nəsimi haqqında ilk müfəssəl məlumat verən XVI əsr türk təzkirəçisi Qəstəmonili Lətif olmuşdur. O, 1546-cı ildə yazdığı əsərində Nəsimi haqda demişdir: "...eşq meydanının qorxusuz əsgəri, məhəbbət Kəbəsinin böyük fədaisi idi..."

Nəsiminin əsərləri hələ özü sağ ikən Azərbaycan, Yaxın Şərq, İraq, Kiçik və orta Asiya, Suriya və digər ölkələrdə geniş yayılmış, divanlarının əlyazma nüsxələri dünyanın bir sıra mötəbər muzeylərində, kitabxanalarında, eyni zamanda respublikamızın Əlyazmalar fondunda saxlanılır.

Şairin yaradıcılığı XV əsrdən etibarən bütün tükdilli ədəbiyyata qüvvətli təsir göstərmişdir. Türk şairi Rəfil "Bəşərnəmə" əsərində Nəsimini özünün ustası və müəlimi adlandırmış, ona dərin məhəbbətini bildirmişdir. Nəsimi adı Yaxın Şərq folklorunda, ədəbiyyat tarixində qorxmazlıq, fədakarlıq, sədaqətlik rəmzidir.

Nəsiminin həyatı haqqında məlumat verən mütəxəssislərdən biri də Əmir Kəmaləddin Hüseynidir. Onun əsərində Nəsiminin fəaliyyəti, öldürülməsi, yaradıcılığı barədə geniş məlumatlar vardır. Türk səyyahı Övliya Çələbi Nəsimini şeyx adlandırmış, ondan ürək dolusu söhbət açmışdır.

XIX əsrdən başlayaraq Türkiyədə Nəsimi irsini öyrənmək sahəsində böyük işlər görülmüşdür. Onun "Divan"ı ilk dəfə olaraq 1849-cu ildə, sonra isə 1881-ci ildə İstanbulda nəşr olunmuşdur.

Nəsimi irsini tədqiq edən türk alimi Fuad Köprülzadə 1918-ci ildə yazdığı "Türk ədəbiyyatında ilk mütəəffirlər", 1926-cı ildə qələmə aldığı "Azəri ədəbiyyatına aid tədqiqatlar" və başqa əsərlərində Nəsimi haqqında bəzi diqqətəlayiq fikirlər iərlı sürmüşdür. O, Nəsimini azəri ədəbiyyatının ən böyük şəxsiyyəti, bütün türk ədəbiyyatının ən yüksək yaradıcısı olduğunu, osmanlı ədəbiyyatında dərin iz qoyduğunu qeyd etmişdir.

Bu fikirləri davam etdirən İsmayıl Hikmət, Məhəməd Xalid şairin ilahi sənətkar olmasından, yaradıcılığında ki tərəqqipərvər fikirlərindən geniş söhbət açmışlar.

Avropa tədqiqatçıları Türkiyə mütəxəssislərinin Nəsimi barədə məlumatlarına əsaslanaraq şair haqqında məqalələr yazıb çap etdirmişlər.

Məşhur alman şərqşünası Hammer-Purqştallın, ingilis alimi E.Gibbin, alman alimi Frans Babikerin əsərlərində şair haqqında geniş məlumatlar verilmişdir. E.Gibbin 1900-cü ildə Londonda çap olunmuş əsərlərinin VII cildində Nəsimi yaradıcılığına geniş yer ayrılmışdır.

Məşhur rus alimi V.Smirnovun verdiyi məlumatdan aydın olur ki, o, Nəsiminin "Divan"ı ilə ətraflı tanış olmuş, yaradıcılığında ki fəlsəfi fikirləri yüksək qiymətləndirmişdir.

Nəsiminin əsərlərinin Azərbaycan dilində çapına 1926-cı ildən başlanmışdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas alim Salman Mümtaz 1926-cı ildə Nəsimi divanını ərəb əlifbası ilə nəşr etdirmişdir. Elə o vaxtdan başlayaraq şairin əsərləri mütəmadi olaraq nəşr edilməkdədir. 1973-cü ildə H.Araslının ön sözü ilə Nəsiminin irihəcmli şeirlər kitabı çapdan çıxmışdır.

Şerqşünas alim C.Qəhrəmanov şairin əsərlərinin üç cilddən ibarət elmi-tənqidi mətnini hazırlamış, nəşr etdirmişdir. Ədəbiyyatşünas alimlər I.Olğun, H.Araslı, M.Quluzadə Nəsiminin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, monoqrafiyalar, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Nəsiminin anadan olmasının 600 illiyi YUNESKO-nun qərarı ilə 1973-cü ildə beynəlxalq miqyasda qeyd edilmiş, tədbirlərdə dünyanın bir çox ölkələrindən alimlər, mütəxəssislər iştirak etmişlər.

Nəsiminin əsərləri 1926, 1962, 1973, 1981-ci illərdə Bakıda, 1973-cü ildə isə Moskvada və dünyanın müxtəlif ölkələrində nəşr olunmuşdur.

Nəsimi öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatına qiymətli yeniliklər gətirmiş, ədəbi dilin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə İmadəddin Nəsiminin əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

XƏLİLİ (XV əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, təhsilini orada almışdır. Şairin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Müxtəlif təzkirələrdə verilmiş məlumata görə gənc yaşlarından hürufliliyi təbliğ edən şeirlər yazmış, elə bu məqsədlə də Türkiyəyə getmiş, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmuşdur. Əsərlərində Marağalı

Əvhədi və Nəsiminin təsiri güclüdür. Şairin lirik şeirlər divanı və "Fəraqnamə" adlı mənsəvisi vardır. Dövrümüzdə qədər gəlib çatmış əsərləri dil, ifadə, bədii sənətkarlıq baxımından diqqətəlayiqdir.

Xəlili bir müddəti Türkiyənin İznik şəhərində yaşamış, orada da vəfat etmişdir.

Şairin qəzəllərindən nümunələr 1984-cü ildə çap olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda, H.Araslının 1958-ci ildə nəşr etdirdiyi "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" əsərində verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HAMİDİ (XV əsr)

Azərbaycan şairidir. O, İsfahanda anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almışdır. Həyatı haqqında ətraflı məlumat yoxdur. Divanındakı müqəddimədə, Əta Əndərunlunun "Tarixi-Əta" əsərində, Aşiq Çələbinin və Lətifinin təzkirələrində onun həyat və yaradıcılığı barədə məlumatlar verilmişdir. Hamidi 30 il müxtəlif ölkələri gəzmiş, səyahət etmiş, 1456-cı ildə İstanbula gəlmiş, Türkiyə sultanı Məhəmməd Fatehin saray şairi olmuşdur.

O, lirik qəzəllər, qəsidələr, eyni zamanda təriqət şeirləri də yazmışdır. Hamidinin divanındakı şeirlərin dili sadə, mənası əhəmiyyətlidir. Şair sarayda işlənən dəbdə

beli, tənənəli dildən fərqli olaraq sadə, təbii ifadələr işlətməmişdir.

Hamidinin Azərbaycan və farsca şeirlərindən ibarət divanı ilk dəfə Türkiyədə İsmayıl Hikmətin müqəddiməsi ilə 1949-cü ildə çap olunmuşdur. Hamidi eyni zamanda xəttat olmuş, divanını öz xətti ilə tərtib etmişdir.

Hamidinin qəzəllərinin bir qismi 1984-cü ildə çap olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda, H.Araslının 1958-ci ildə nəşr etdirdiyi "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" əsərində verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

BƏDR ŞİRVANI (1387-1451)

Azərbaycan şairidir. O, istedadlı, dövrünün tanınmış şairi olmuş, Şirvanşahlar sarayına dəvət olunmuş, orada yaşayıb-yaratmışdır. Təzkirəçilərin məlumatlarına görə 12500 beytdən çox şeiri məlumdur. Sarayda yaşadığı illərdə Şirvanşahlara çoxlu qəsidələr ithaf etmişdir. Lirik qəzəlləri çoxdur. Şair bu qəzəllərdə məhəbbət, təbiət, gözəllik duyğularını tərənnüm etmişdir. Məlumatlara görə Bədr Şirvaninin divanının əlyazması Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutunun kitabxanasında saxlanılır.

Bədr Şirvaninin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat 1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, Azərbaycan EA-nın 1969-cu il "Xəbərlər"ində verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏŞRƏF MARAĞALI (? – 1450)

Azərbaycan şairidir. O, Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhərində anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış, gözəl şeirlər yazaraq şöhrətlənmiş, hörmət sahibi olmuşdur. Şair ömrünün çoxunu Qaraqoyunlu hökmdarlarının sarayında keçirmişdir.

Əşrəf Marağalı Nizami Gəncəvi yaradıcılığına xüsusi hörmət və ehtiram göstərmiş, onun əsərlərinin təsiri ilə 1428-ci ildə "Mühəcc ül-əbrar" ("Müqəddəslərin yolu"), 1432-ci ildə "Xosrov və Şirin", 1437-ci ildə "Leyli və Məcnun", 1443-cü ildə "Həft övrək, ya eşqnamə" ("Yeddi gözəl, ya eşqnamə") və "Zəfərnamə" adlı poemalarını yazmışdır.

Təzkirəçilərin yazdıqlarına görə Əşrəf Marağalının lirik şeirlərdən ibarət dörd divanı olmuşdur.

Əşrəf Marağalının həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

XƏTƏİ TƏBRİZİ (XV əsr)

Azərbaycan şairidir. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Xətəi Təbrizinin XV əsrin 80-90-cı illərində sultan Yaquba həsr etdiyi "Yusif və Züleyxa" məsnəvisi Azərbaycan dilində yazılmış ilk poemalardan sayılır. Bu poemanın dili sadədir. Buradakı qəzəllərdə

təsvir olunan hadisələr maraqlı, cəlbədidir. Əsərdən məlum olur ki, Xətai Təbrizi şifahi xalq ədəbiyyatına yaxından bələd olmuş, geniş biliyə malik olmuşdur.

Respublika Əlyazmalar Fondunda bu poemanın 6 əlyazma nüsxəsi saxlanılır. Mütəxəssislər bu əlyazmalar əsasında əsərin elmi-tənqidi mətnini hazırlamışlar.

Xətai Təbrizinin həyat və yaradıcılığına aid məlumat 1960-cı ildə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ŞAHİ SƏBZƏVARI **(1385-1453)**

Azərbaycan şairidir. O, Cənubi Azərbaycanın Səbzəvar şəhərində anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, istedadlı şair kimi məşhurlaşmış, Herat hakiminin sarayında şair, rəssam, musiqiçi kimi şöhrət qazanmışdır.

Şahi Səbzəvarinin Azərbaycan və fars dillərində divanları vardır. Farsca divanının 1437-ci ilə aid ən qədim əlyazması Azərbaycan EA Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılır. Şairin azərbaycanca divanının yeganə məlum əlyazmasının 1489-90-cı illərdə üzü köçürülmüş nüsxəsi Tehranın "Səltənəti" kitabxanasındadır.

K.Allahyarov Şahi Səbzəvarinin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, 1977, 1978-ci illərdə "Elm və həyat" jurnalında və başqa mətbuat orqanlarında dərc etdirmişdir.

HİDAYƏT ƏFSƏHƏDDİN **(?-1498)**

Azərbaycan şairidir. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında ilk məlumatı C.Dəvvani "Əxlaqi-Cəlili" kitabında vermişdir. Katib Çələbi təzkirəsində Hidayət Əfsəhəddinin şeirlər divanı olduğunu göstərmiş, bəzi təzkirələrdə bu divandan parçalar verilmişdir.

Şair uzun müddət Ağqoyunlu hökmdarlarının sarayında xidmət etmiş, dəyərli əsərlər yaratmış, böyük əmir rütbəsinə yüksəlmişdir.

Ədəbiyyat və elm aləminə Hidayət Əfsəhəddinin divanının dörd əlyazma nüsxəsi məlumdur. Bu nüsxələr Dublinin Çester Betti, Oksfordun Bodliyan, İstanbulun Topqapı Sarayı Muzeyi kitabxanalarında və Londonda F.S.Stivensenin şəxsi kitabxanasında saxlanılır.

Şairin qəzəllərində, lirikasında vəfa, fədakarlıq, qəhrəmanlıq əhvalı güclüdür. Onun əsərləri XV əsr Azərbaycan ədəbi dilini öyrənmək baxımından maraqlı və əhəmiyyətlidir.

Hidayət Əfsəhəddinin əsərləri 1981-ci ildə Bakıda çap olunmuş "Keçmişdən gələn səsler" toplusunda və 1984-cü ildə Bakıda nəşr olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda verilmiş, şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ALTINCI FƏSİL

XV-XVI ƏSRLƏRDƏ ƏDƏBİYYAT

SÜRURI (XV-XVI əsrlər)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, orada təhsil almış, ömrünün çox hissəsini bu şəhərdə yaşamış, yaratmışdır. Nəsimi irsinin davamçısı olmaqla, poeziyasında hürufiliyi təbliğ etmişdir. Şah İsmayıl Xətai sarayına yaxın olduğu və ona şeirlər həsr etdiyi bildirilir. Sürurini şöhrətləndirən onun məhəbbət mövzusunda yazdığı aşiqanə qəzəlləri olmuşdur. Bizə gəlib çatmış qəzəllərdən görünür ki, o, ustad sənətkar olmuş və şeirlərində musiqi, sevgi, əzəmət əhvalı duyulur. Təzkirəçilər onun divanı olduğunu bildirirlər.

Sultan Səlim Təbrizi tutduqdan sonra Süruri Türkiyəyə getməli olmuş və orada da böyük hörmət, nüfuz qazanmışdır.

Türk alimi S.Ergün "Bektaşî şairləri və nəfəsləri" adlı antologiyasında Sürurinin on şeirini salmışdır. Süruri özündən sonrakı şairlərin yaradıcılığına güclü təsir göstərmiş, Füzuli onun üç qəzəlinə nəzirə yazmışdır.

Sürurinin bir qism şeirləri Respublika Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

H.Araslı, Z.Quluzadə və başqaları Sürurinin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, 1958, 1970 və sonrakı illərdə mətbuatda çap etdirmişlər.

TÜFEYLİ (XV-XVI əsrlər)

Azərbaycan şairidir. O, bir müddət Şah İsmayıl Xətəinin saray şairlərindən olmuşdur. Xətəinin oğlu Sam Mirzə "Töhfe-yi-Sami" təzkirəsində Tüfeylinin həyatı haqqında məlumat və şeirlərindən xeyli nümunələr vermişdir. Şah İsmayıl Xətəinin divanının əlyazma nüsxələrinin birində Tüfeylinin 11 şeiri vardır. Bu şeirlərdə, əsasən, hürufilik əhvali tərənnüm edilir.

Tüfeylinin "Məsnəviyə-Tüfeyli" adlı əsəri Leninqrad Şərqsünaslıq İnstitutunun əlyazmalar fondunda saxlanılır. Şairin digər əsərlərinin də olduğu güman edilir.

Tüfeylinin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏHDİ BAĞDADI **(XVI əsr)**

Azərbaycan şairidir. O, Bağdadda mükəmməl təhsil almış, lirik şeirlər müəllifi kimi məşhurlaşmışdır. Təzkirəçilər qeyd edirlər ki, Əhdi Bağdadi Məhəmməd Füzulinin müasiri olmuş, onun oğlu, şair Fəzli ilə dostluq etmişdir. Ədibin 1563-cü ildə Azərbaycan dilində yazdığı "Gülşəni-şüəra" ("Şairlər gülşəni") təzkirəsində 16 əsrdə Bağdadda yaşayıb-yaratmış bir çox Azərbaycan şairlərinin həyatı və əsərləri haqqında dəyərli məlumatlar verilmişdir. Əhdi Bağdadinin bu əsərinin əlyazması Leninqrad Univernsitetinin kitabxanasında saxlanılır.

H.Araslının 1958-ci ildə çap etdirdiyi "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" və M.Quluzadənin 1965-ci ildə nəşr olunmuş "Füzulinin lirikası" əsərlərində Əhdi Bağdadinin həyat və yaradıcılığına aid məlumat, əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

HƏQİRİ TƏBRİZİ **(XVI əsr)**

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, orada təhsil almış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Təzkirələrdə bildirilir ki, Həqiri Təbrizi Azərbaycan dilində Nizami Gəncəvinin əsərləri mövzusunda 1512-ci ildə "Leyli və Məcnun" poema-

sını qələmə almışdır. Bu əsərin yeganə əlyazması Britaniya Muzeyində saxlanılır. Əsər barədə ilk məlumatı ingilis alimi Ş.Ryo vermişdir. Poemanın Həqiri Təbrizinin olduğu 1840-cı ildə tam təsdiq olunmuşdur. Şairin eyni zamanda altı min beytlik divanı da vardır.

Həqiri Təbrizinin qəzəlləri, lirik şeirləri 1984-cü ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda, H.Araslının 1940-cı ildə çap olunmuş "Azərbaycan dilində ilk "Leyli və Məcnun" əsərində verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ŞAHI **(XVI əsr)**

Azərbaycan şairidir. O, Şah İsmayıl Xətəinin sarayında yaşamış, yazıb-yaratmışdır. "Şahi" təxəllüsü də bununla bağlıdır. Təzkirəçilərin məlumatına görə, Şahi Həbibinin başçılıq etdiyi şairlər məclisinin iştirakçısı olmuşdur. Şahinin bizə gəlib çatmış şeirləri onun istedadlı lirik şair olduğunu göstərir. Şairin qüdrətini təyin etmək üçün "Sümbülün yanında hər su çeşmi cadularmıdır" və "Qönçeyi-gül bülbülün qəsdinə peykan eylərmiş" rədifli şeirləri nümunə ola bilər.

Füzuli onun "Eylərmiş" qəzəlinə nəzirə yazmışdır.

Şahi 1514-cü ildə – Sultan Səlim Təbrizi tutduğu zaman bir çox şair, alim, rəssam kimi Türkiyəyə köçməyə məcbur olmuşdur.

Şahinin qəzəlləri 1984-cü ildə çap edilmiş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

XƏZANİ **(XVI əsr)**

Azərbaycan şairidir. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat azdır. Bəzi şeirlərini "Əsiri" təxəllüsü ilə yazmışdır. Xəzani bir müddət Şirvan hakimi Əlqərs Mirzənin sarayında katiblik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Əlqərs Mirzə müharibədə məğlub olandan sonra Türkiyəyə getmiş, bu zaman Xəzani də doğma vətənindən Türkiyəyə getməli olmuşdur. Bu ölkədə o, Əflatun adı ilə məşhurlaşmışdır.

Sonralar Xəzani Sultan Süleymanın sarayında xidmət etmiş, şeirlər yazmış, onun hərbi şöhrətini tərənnüm edən "Şahnamə" yaratmaqla məşğul olmuşdur. Şairin digər şeirləri, əsasən qoşmaları da maraqlıdır.

1960-cı ildə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, H.Araslının 1958-ci ildə nəşr etdirdiyi "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" əsərində Xəzaninin həyat və yaradıcılığı araşdırılmış, şeirlərindən nümunələr verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HƏBİBİ **(1470-1520)**

Azərbaycan şairidir. O, Ucarın Bərgüşad kəndində anadan olmuş, şeirlər yazmışdır. Gənc yaşlarından Ağqoyunlu hökmdarı Sultan Yaqubun sarayına gətirilmişdir.

Gözəl şeirlər yazan və əyalətdə məşhurlaşan şair bir müddətdən sonra Şah İsmayıl Xətəinin sarayına dəvət olunmuş, burada o, istedadlı bir şair kimi böyük nüfuz qazanmış, "məlik üş-şüəra" rütbəsinə layiq görülmüşdür.

Həbibinin ədəbi irsindən yalnız 50-yə qədər şeir, qəzəl, qəsidə və s. məlumdur.

O, öz əsərlərində gözəl, canlı surətlər yaratmış, insan qəlbinin nəcib hissələrini tərənnüm etmiş, insanı dünyanı işıqlandıran günəş saymışdır. Həbibin sözləri qənaətlə işlədən, dürüst, sərrast ifadələri tapmağı bacaran sənətkar olmuşdur. O, əsərlərində gözəl surət, canlı lövhələr yarada bilmişdir. Onun insanın mənəvi əhvalını poetik, təsirli sözlərlə təsvir etmək məharəti məşhur "Dedim, dedi" əsərində aydın görünür. Bu əsər Azərbaycan klassik şeirinin gözəl nümunələrindəndir.

Həbibin "Xərabat" rədifli qəzəlində fikir, söz azadlığına tərənnüm etmişdir. O, "Xərabatı", "dərbərim", "yarım", "dildarım", "can bağının gülüzarı" adlandırmışdır.

Şair milli dilimizin zəngin xəzinəsindən məharətlə istifadə edərək Azərbaycan şeirinin qiymətli nümunələrini yaratmış, xalq dilində olan sözləri, ifadələri şeirə gətirmiş, bədii dilimizin zənginləşməsinə kömək etmişdir.

Həbibinin həyat və yaradıcılığı haqqında ilk əhəmiyyətli məlumatı Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirzə vermişdir.

Türkiyə təzkiyəçilərinin yazdığına görə Həbib Təbrizdən Anadoluya getmiş, həyatının sonunacan orada yaşamışdır. Təzkiyəçi Aşiq Çələbi yazır ki, Həbib istedadlı bir şair kimi Türkiyədə hörmət qazanmış, onun şeirlərində əsl məhəbbət, eşq duyğuları vardır.

Türk alimi F.Köprülü 1932-ci ildə şair haqqında yazdığı məlumatı, apardığı tədqiqatı və eyni zamanda 42 şeir nümunəsini ilk dəfə olaraq İstanbulda nəşr etdirmişdir.

Həbibinin əsərləri 1981, 1984-cü illərdə Bakıda çap olunmuşdur.

Ədəbiyyatşünaslar F.Köprülü, M.Quluzadə, H.Araslı, Ə.Səfəri, X.Yusifov və başqaları onun yaradıcılığını tədqiq etmiş, maraqlı fikirlər söyləmiş, əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Həbibinin yaradıcılığı Azərbaycan şeirinə, türkdilli poeziyaya güclü təsir göstərmişdir.

KİŞVƏRİ NEMƏTULLAH DİLMƏQANI (XVI əsr)

Azərbaycan şairidir. Orta əsr təzkiyəçilərinin verdikləri məlumata görə Qəzvinə dünyaya göz açmış, Təbrizdə yaşayıb-yaratmış, Həbib ilə dostluq etmişdir. Kişvərinin həyat və yaradıcılığına aid məlumat natamam və pərakəndədir. Qeyd olunur ki, şair bir müddət Ağqo-

yunlu Sultan Yaqubun sarayında yaşamış, gözəl şeirlər yazmış, məşhurlaşmışdır. Kişvərinin şeirlər divanı bu günə gəlib çatmışdır.

Şairin yaradıcılığında zamanədən şikayət, qəm, kədər qüvvəlidir. Onu kədərlənməyə məcbur edən "daş ürəkli zamanə"dir. Kişvərinin kədəri bir növ Füzulinin kədərini andırır.

Şairin "Olmasun" rədifli qəzəlinde qəriblik, qəm, kədər əhvalından, "Özgədir" şeirində isə insanın cəmiyyətdəki yerindən, mənəvi saflığından söhbət açılır.

Kişvərinin şeirləri əsasən lirik qəzəllərdən ibarətdir. Bu qəzəllərdə şifahi xalq ədəbiyyatının təsiri çox qüvvəlidir.

Şairin bəzi şeirlərində güclü həyat eşqi, bədi, fəlsəfi yanaşma, həyatilik, gerçəklik duyulur.

Şairə görə qəmin özü də keçicidir. Çünki hər enişin bir yoxuşu, hər yoxuşun bir enişi vardır. İnsan həyatın mənasını anlamalı, onu mənalı keçirməyə çalışmalıdır.

Şərq poeziyasına dərin bələd olan şair əsərlərini əlvan boyalarla bəzəmiş, şeirin ahəngi üzərində ciddi işləmiş, ərəb-fars sözlərindən qaçmış, Azərbaycan dilinin zəngin xəzinəsindən istifadə edərək fikirlərini səlis verməyə çalışmışdır.

Kişvərinin həyat və insan haqqındakı düşüncələri, ondakı güclü mənəvi azadlıq meylləri birdən-birə yaranmamışdır. Bir çox ölkələrə səfər edən, qürbətde yaşayan sənətkar get-gədə humanist, azad düşünən bir ziyalı kimi yetişmişdir.

Kişvərinin şeirlərindən ibarət divanı Respublika Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

Kişvərinin şeirləri ilk dəfə 1946-cı ildə Bakıda çap olunmuş "Ədəbiyyat məcmuəsi"ndə, həyat və yaradıcılığına aid məlumat "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, H.Araslının 1958-ci ildə nəşr olunmuş "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" əsərində verilmişdir.

Kişvərinin əsərləri professor Cahangir Qəhrəmanov tərəfindən hazırlanaraq 1984-cü ildə Bakıda nəşr edilmişdir.

Kişvəri görkəmli sənətkarlardan biri olmaqla yanaşı, ədəbiyyatımızın inkişafına müəyyən qədər təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Kişvərinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ŞAH İSMAYIL XƏTAI (1486-1524)

Azərbaycan şairi, dövlət xadimidir. O, Azərbaycan tarixinə qüdrətli sərkərdə, istedadlı bir şair kimi daxil olmuş, Səfəvilər dövlətinin əsasını qoymuş, böyük hökmdar kimi Azərbaycanı birləşdirmək uğrunda mübarizəyə başlamışdır.

Şah İsmayıl Xətai 1501-ci ilin payızında ordusu ilə Təbrizə daxil olaraq özünü şah elan etmişdir. Sonrakı illərdə bütün ətraf dövlətlərin ərazisini Səfəvilər dövlətinin ərazisinə qatdırmış, Yaxın Şərqi qüdrətli dövlətlərindən birinə çevirmişdir.

Şah İsmayılın yüksək hərbi istedadı haqqında K.Marks yazmışdır: "Səfəvilər xanədanının banisi Şah İsmayıl fəth idi. O, on dörd illik hakimiyyəti dövründə on dörd əyalət fəth etmişdir".

Şah İsmayılın hakimiyyəti dövründə Azərbaycan dili rəsmi dövlət dili səviyyəsinə qalxmışdır. O, öz fərmanı ilə tanınmış rəssam Kəmaləddin Behzadı saray kitabxanasına rəis təyin etmiş və bununla da ədəbiyyata, mədəniyyətə, incəsənətə olan qayğı və diqqətini göstərmişdir.

XV-XVI əsrlərdə ana dilində əsər yazan Xətai və Füzuli Yaxın Şərqdə ərəb və fars dillərində yaranmış əsərlərdən daha dəyərli nümunələr yaratmaqla Azərbaycan ədəbi dilini möhkəmləndirərək zirvələrə qaldırmışlar.

Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli yer tutmuş Xətai qısa həyat sürsə də zəngin yaradıcılıq irsi qoymuş, gözəl poeziya nümunələri yaratmışdır. Şairin bədii irsi içərisində Azərbaycan dilində yazdığı "Divan"ı, "Dəhnamə" poeması, "Nəsihətnamə" məsnəvisi və digər şeirləri əsl sənət abidələri, şah əsərləridir. Üç dildə şeir yazmaq qabiliyyətinə malik olan Xətai əsərlərinin böyük bir qismini Azərbaycan dilində yazmışdır. Şairin poeziyası qəhrəmanlığa, mənəvi saflığa, məhəbbətə, şərə, əqidə-sizliyə, saxtallığa nifrətlə doludur.

Xətai öz yaradıcılığında Azərbaycan xalqının ədəbi-bədii irsinə daim sadıq qalmış, sələflərinin əsərləri ilə yaxından tanış olmuş, öyrənmişdir.

Şairin yaradıcılığında Nəsimi poeziyasının təsiri açıq-aydın gözə çarpır. Xətai öz şeirlərində vətənin azadlığını,

istiqlaliyyətini daim tərənnüm etmişdir. Onun "Nəsihətnamə"si Azərbaycan dilində didaktik mahiyyətdə yazılmış ilk məsnəvi olmaqla şairin əxlaqi görüşlərini ifadə edir.

168 beytdən ibarət olan "Nəsihətnamə" anadilli Azərbaycan epik şeirinin ilk nümunələrindəndir. Bu əsərdə vəhdəti-vücut fəlsəfəsinin əsas müddəaları ön plana çəkilmişdir. "Nəsihətnamə"də iradə və qəhrəmanlıq, sədaqət və səxavət, dəyanət və doğruluq kimi xüsusiyyətlər insan üçün ən vacib cəhət hesab olunur. Şairin nəsihətləri dərin insanpərvərliyi ilə seçilir. Əsərin əsas qayəsi əsgərləri müharibə meydanlarında qəhrəmanlıq göstərməyə, öz məsləki uğrunda canından belə keçməyə ruhlandırmaqdır.

Xətai öz tərəfdarlarını kamal sahibləri ilə yaxın olmağa, onlardan mərifət kəsb etməyə çağırır. "Yəqin bil, doğruluq dost qapısıdır", – deyən şair, yoldaşa qarşı olan həsəd və xəyanətdən müridlərini çəkindirir, onları sədaqətli, etibarlı olmağa çağırır.

Xətainin həcmə ən iri, geniş süjetli əsəri "Dəhnamə"dir. Şair bu əsərini yazarkən klassik ədəbi ənənələrdən, xalq yaradıcılığı nümunələrindən, nağıl və dastanlardan, hikmətli xalq kəlamlarından məharətlə istifadə etmişdir. Rəngarəng təbiət təsvirləri, hadisələri yüksək peşəkarlıqla qələmə almaq, məhəbbəti dolğunluğu və incəliyi ilə əks etdirmək əsərin ən əhəmiyyətli cəhətlərindəndir. Şair "Dəhnamə"də baharın canlı, tərəvətli mənzərəsini poemanın məşhur "Bahariyyə"sində məharətlə göstərmişdir.

62 beytdən ibarət olan bu parçada Azərbaycanın zəngin, səfalı təbiəti, yaşıl çəmənlikləri, barlı bağları əl-

van lövhələrlə təsvir olunmuşdur. Poemanın sonunda verilən məlumatdan aydın olur ki, əsər 1506-cı ildə yazılmışdır. Xətainin 21 yaşında belə bir əsər yazması onun həqiqətən istedadlı bir sənətkar olduğunu göstərir. "Dəhnamə" zahirən on məktubdan ibarət olsa da, əsərdə bu məktublar yox, onların məzmunları, mahiyyətləri araşdırılır, hadisələr təhlil olunur. "Dəhnamə" poemasında bütün hadisə birinci şəxsin dili ilə nəql olunur. Burada əsas qəhrəman – Aşıq – şair özüdür. Əsərdə iştirak edənlər iki qismdən ibarətdir. Birincilər insan surətləri: Aşıq, Məşuqə, Bağban və Aşıqın məktəb yoldaşdır. İkincilər isə – Səba yeli, Ah, Huş və göz yaşlarıdır. Bu surətlər elçi rolunu ifadə edirlər və hadisələrin inkişafı da onlarla əlaqədardır.

Ana dilində yazılmış bu poema istər məzmun, istər sənətkarlıq, istərsə də dil, üslub cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Xətainin yaradıcılığında lirika, xüsusən də məhəbbət lirikası əhəmiyyətli yer tutur. Şairin lirikasında məhəbbəti tərənnüm edən qəzəlləri, qoşmaları, eyni zamanda mübarizəyə çağırış, həyat eşqi, mənəvi saflıq, eləcə də ayrılıq iztirabları öz əksini tapmışdır. O, anadilli poeziyanın inkişafına müstəsna əhəmiyyət vermiş, Azərbaycan dilində yazan şairlərə hamilik etmiş, sarayında şairlər məclisi yaratmışdır. Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan dili ədəbi dilə çevrilmiş, dövlət dili səviyyəsinə yüksəlmiş, diplomatik yazışmalarda istifadə olunmuşdur.

Şah İsmayıl Xətai 1524-cü ildə Qərbi Azərbaycanın Şəki bölgəsindən növbəti səfərdən qayıdarkən yolda, 38 yaşında vəfat etmişdir.

Xətəinin əsərləri dünyanın bir sıra ölkələrində geniş yayılmış, muzeylərdə, kitabxanalarda, əlyazmalar fondlarında saxlanılır.

Şah İsmayıl Xətəinin həyat və yaradıcılığı barədə ilk geniş məlumatı oğlu Sam Mirzə özünün "Töhfe-yi-Sami" təzkirəsində vermişdir. XVI əsrdən başlayaraq Şərqi tanınmış təzkirəçiləri, alimləri – Həsən bəy Rumlu, Məhəmməd Mirxond, Katib Çələbi, Lütfəli bəy Azər, Rzaqulu Hidayət, A.Bakıxanov, M.Tərbiyyət və digərləri böyük şair haqqında geniş məlumatlar vermişlər. Füzuli Şah İsmayıla rəğbət bəsləmiş, "Bəngü-Badə" əsərini ona həsr etmiş, bəzi şeirlərinə cavablar yazmışdır.

Şərq dünyasının görkəmli tarixçisi Məhəmməd Mirxondun hicri tarixi ilə 1261-ci ildə Bombeydə çap olunmuş "Rövzətüs-səfa" adlı kitabında Şah İsmayılın dövrü, yaradıcılığı, siyasi fəaliyyətindən geniş söhbət açmışdır.

Azərbaycanda Xətai haqqında qiymətli məlumatları Abbasqulu ağa Bakıxanov, Seyid Əzim Şirvani vermişdir. Şirvani Xətəinin digər bir divanının mövcudluğu barədə də yazmışdır. Bu divanın Ərdəbil nüsxəsi haqqında sonralar Avropada çap olunmuş kitab kataloqlarında məlumat verilmişdir.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq dünyanın şərqşünas alimləri Hammer-Purqştall, Şarl Rio, E.Gibb, E.Braun, F.Babinger, A.Krımski, V.Minorski və başqalarının bu sahədə xidmətləri böyük olmuşdur.

Xətai irsinin tədqiqi, nəşri ilə Türkiyə ədəbiyyatşünaslarından A.Köprülü, İsmayıl Hikmət, Bəsim Atalay, Sədeddin Nüzhet, Əbdülbaqi Gölpınarlı və baş-

qaları da məşğul olmuşlar. Sədeddin Nüzhet Xətəinin İstanbul Məillet kitabxanasında saxlanılan qədim əlyazma divanını xeyli əlavələrlə birlikdə hazırlayaraq ilk dəfə 1946 və 1956-cı illərdə çap etdirmişdir. Bu divanda şairin 201 şeiri, tərcümeyi-halı, əsərlərinin müqəddiməsi və ədəbi-bədii fəaliyyəti barədə geniş məlumat verilmişdir.

Klassik irsimizin tədqiqatçısı Salman Mümtaz Xətai yaradıcılığı ilə ətraflı məşğul olmuş, 1923-cü ildə "Maarif və mədəniyyət" jurnalında şairin həyat və fəaliyyəti haqqında geniş yazı, şeirlərindən nümunələr, "Dəhnamə" poemasının qədim nüsxəsini çap etdirmişdir.

Cənubi Azərbaycan alimi Məhəmmədəli Tərbiyyət öz əsərlərində Xətəinin fəaliyyəti və bədii irsi barədə xoş sözlər yazmışdır.

Şah İsmayıl Xətəinin əsərləri 1946, 1966, 1973, 1975, 1976, 1982-cı illərdə Bakıda, 1979-cu ildə Moskvada və eyni zamanda dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində, müxtəlif dillərdə çap olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid elmi, bədii əsərlər, məqalələr yazılmış, nəşr olunmuşdur.

Əminliklə demək olar ki, Şah İsmayıl Xətai yaradıcılığı, onun şah poeziyası, canlı, sadə dili Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi iz qoymuş və ədəbiyyatın tərəqqisinə ciddi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Şah İsmayıl Xətəinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏMMƏD FÜZULİ (1494-1556)

Azərbaycan şairi, mütəfəkkiridir. O, Bağdad yaxınındakı Kərbəla şəhərində anadan olmuş, ilk təhsilini burada almış, Bağdadda davam etdirmişdir. Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük bir ədəbi mühit yaratmış, anadilli şeirimizi asimana ucaltmış, yeni poeziya məktəbinin əsasını qoymuşdur.

Füzuli poeziyası incə, zərif, məhəbbət, sevgi əhvalı ilə alışan və eyni zamanda xalqın sevincini, kədərini öz qəlbində yaşadan müdrik bir şairin könül nəğməsidir. Onun şeirləri bayatılarımız kimi təsirli, nağıllarımız kimi əsrarəngiz, dastanlarımız kimi gözəl, tərəvətli, atalar sözləri kimi müdrik və mənalıdır.

Fitri istedadla malik Füzuli əsaslı təhsil almış, erkən yaşından başlayaraq 40 ildən çox bir müddətdə yaradıcılıqla məşğul olmuş, bədii, elmi, fəlsəfi əsərlər yazmışdır. Onun ədəbi irsinə divanları, "Söhbətül-əsmar", "Bəngü-Badə", "Yeddi cam" və dünya ədəbiyyatının ən gözəl incilərindən olan "Leyli və Məcnun" poemaları, "Şikayətnamə", "Səhhət və Məraz", "Rindü Zahid", "Mətlə-ül-etiqad" və digər əsərləri daxildir.

Füzuli divanlarında lirik şeirə üstünlük versə də, qəzəl, rübai, tərkiqbənd, müxəmməs də yazmışdır. Bu əsərlər bütövlükdə Azərbaycan bədii fikrinin Nizamidən sonra ucalmış əlçatmaz zirvəsidir. Əslində bu əsərlər Azərbaycanı, bütün bəşəriyyəti heyrətə salan ölməzlik, əbədiyyət heykəlidir.

Şairin zəngin ədəbi irsində qəzəl mühüm yer tutur. Azərbaycan dilində yaranan qəzəlin ən kamil nümunələrini Füzuli yaratmışdır. O deyir ki, qəzəl məclislərin zinəti, ağıllı adamların sənətidir. Füzulinin qəzəlləri mövzuca zəngindir. Aşıqanə qəzəlləri çoxluq təşkil etsə də, yaradıcılığında ictimai, fəlsəfi, təsviri qəzəllər də mühüm yer tutur. Bu qəzəllər insanı heyrətə gətirir, lal edir, fəlekləri ahlar çəkməyə, bahar yağışları kimi gözündən yaşlar axıtmağa, Məcnun kimi səhralarda sərgərdanlıq etməyə səsləyir.

Füzulinin yaradıcılığında, ədəbi irsində qəsidə də mühüm yer tutur. Şairin 5 cildlik akademik nəşrinin dördüncü cildi bütövlükdə qəsidələrdən ibarətdir. Burada şairin 43 azərbaycanca, 30 farsca və 12 ərəbcə qəsidəsi vardır. Şairin qəsidələri onun dünya hadisələrinə münasibətinin, fəlsəfi düşüncələrinin, ülvə məhəbbətdən bəhs eləyən lirikasının mahiyyətini dərinlən öyrənmək üçün zəngin materialdır. Füzulinin qəsidələri məzmun və formaca rəngarəng, rədiflər, qafiyələr, bənzətmələr bir-birindən əlvan və gözəldir. Bu lirika gözəllikdən, ədalətdən, həqiqətdən soraq verən yüksək sənət nümunələridir.

Füzulinin "Ənis ül-qəlb" adlanan qəsidəsi Xaqani Şirvaninin "Qəsideyi-şiniyyə"sinə cavabdır. Əsərdə dövrün siyasi-ictimai məsələlərindən, söz sənətinin dəyərliliyindən, hökmdarların ədalətsizliyindən, kəndlilərin ağır zəhmətindən, ümumiyyətlə dövrün ictimai bəlalərindən bəhs edilir.

Füzulinin ədəbiyyata, elm aləminə məlum olan ilk irihəcmli əsəri "Bəngü-Badə"dir. Poema Şah İsmayıl

Xətaiyə ithaf olunub. Zəmanəsinə tənqidi münasibətini bildirən, yersiz iddialara meyli edən, mənasız qırğınlara bais olan hökmdarları tənqid əsərin əsas qayəsidir. "Bəngü-Badə" sənətkarlıq baxımından Füzulinin ən kamil əsərlərindən biridir. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk güclü alleqorik poemadır. Bu əsərdə o, bədii istedadla malik bir sənətkar kimi diqqəti cəlb edir. Poemada canlı xalq dilinin xüsusiyyətləri, bədii ifadə formaları, Azərbaycan dilinin məna zənginliyi diqqəti cəlb edir.

Füzulinin "Yeddi cam" fəlsəfi poeması saqiname şəklində yazılmış ən maraqlı əsər olmaqla, həyat və insan haqqında düşüncələr, cəmiyyətin eybəcərliklərindən doğan dərin kədər çılpalığı ilə öz əksini tapmışdır. "Yeddi cam"ın əsas qəhrəmanı şairin özüdür. Əsər giriş hissədən və yeddi fəsildən ibarətdir. Poema zülmün, ədalətsizliyin hökm sürdüyü ağır, məşəqqətli həyatın fəlsəfi ifadəsidir. "Yeddi cam" şairin ən maraqlı, orijinal əsərlərindən biridir. Füzuli böyük, insanpərvər bir şair kimi həyatın, kainatın, elmin sirlərini açmaqda, anlamaqda ağıllın, dərrakənin rolunu, əhəmiyyətini xüsusi qeyd edir, nəyin buna maneçilik törətdiyini göstərir.

Füzuli bu poemada saray həyatının canlı mənzərəsini yaratmış, özündən başqa heç kəsi bəyənməyən, şöhrətpərəst insanları, xüsusən mənəb sahiblərini: şahları, vəzirləri, digər qulluq sahiblərini kəskin tənqid edərək, onların həyata şər, qovğa gətirdiklərini göstərir. Şair bu əsərdə çarpışmalarla, vuruşmalarla dolu olan zəmanəsinə, qan tökməklə öz şöhrətini artırmaq istəyən azgün hakimləri tənqid edir, zülm və ədalətsizliklə dolu olan dünyanı pisləyir.

Füzulinin "Söhbətül-əsmar"ı alleqorik əsər olmaqla epik janr sahəsində şairin ilk qələm təcrübəsi olduğu ehtimal edilir. Əsərin Füzuliyə aid olduğunu ilk dəfə irəli sürən və bu barədə 1926-cı ildə "Maarif və mədəniyyət" jurnalının 12-ci nömrəsində məqalə ilə çıxış edən Əmin Abid olmuşdur. O, "Füzulinin tədqiq edilmiş bir əsəri" adlı məqaləsində əsərin hicri 1204-cü ildə tərtib edilmiş əlyazmasını gördüyündən bəhs edir. Bu poema Füzuli yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Şairə xas olan forma, vəzn, dil və üslub açıq-aydın nəzərə çarpır.

Füzuli yaradıcılığının zirvəsi olan "Leyli və Məcnun" poeması Azərbaycan, Şərq və Avropa poeziyasının nadir incilərindəndir. Nizami Gəncəvinin ilk dəfə olaraq yazılı ədəbiyyata gətirdiyi "Leyli və Məcnun" poemasının bir çox dillərdə qələmə alınmasına baxmayaraq, Füzulinin ana dilində yaratdığı əsər orijinallığı, bənzərsizliyi ilə bu mövzuda əvvəl yazılmış əsərlərin hamısından seçilir. Klassik Şərq poeziyasının müxtəlif janrlarında qələmini sınayan şairin ağıllın, dühasının çoxcəhətliyi bu əsərdə əzəmətli bir vəhdət halında təzahür olunmuşdur. Füzuli "Leyli və Məcnun"u sənətkarlığının ən kamil dövründə, həyata və insanlara münasibətinin saflaşdığı bir zamanda, özünün dəqiq qeyd etdiyi kimi, 1537-ci ildə yazmış və əsəri Sultan Süleymana ithaf etmişdir. Poemanın yüksək şeir dili, zəngin bədii təsvir vasitələri, qəhrəmanların daxili aləmini, həyəcan və iztirablarını əks etdirən qezəllər əsərin bədii təsir gücünü xeyli artırır. Şairin "Leyli və Məcnun" poeması forma və məzmun cəhətdən epoxal bir əsərdir və onun bərabəri, oxşarı yoxdur.

Füzuli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində maraqlı saha olan bədii nəsrin ən dəyərli nümunələrini yaratmışdır. Şairin öz divanına yazdığı müqəddimə, "Şikayətnamə" adlı məktubu bədii nəsrin ən uğurlu nümunəsidir. Əsərdə məmurların kobud rəftarı, süründürməçilik, rüşvətxorluq sadə, aydın, obrazlı, yığcam şəkildə təsvir edilmişdir. Şair "Salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar" cümləsi ilə rüşvətxorluğu damğalamışdır. Satirik nəsrimizin ilk nümunəsi olan "Şikayətnamə" öz ideya və bədii dəyərini saxlamaqdadır. Əsərin yaranması da olduqca maraqlıdır. Sultan Süleyman tərəfindən Füzuliyə ayda 9 ağca təqaüd təyin edilsə də, şair bu pulu ala bilmir və elə ona görə də nişançı paşa Mustafa Çələbiyə məşhur "Şikayətnamə" əsərini yazır və bu idarədəki məmurları tənqid edir, onların rüşvətxor olduqlarını göstərir.

Füzuli "Səhhət və Mərəz", "Rindü-Zahid" əsərlərini də nəsrle yazmışdır.

"Səhhət və Mərəz" alleqorik əsər olmaqla, mürək-kəb, çoxsahəli bir məzmunla malikdir. Yazıçı insan bədənini tibbi baxımdan təsvir edərək, hər bir üzvün vəzifəsi, xəstəliklərin səbəbi, ondan qorunmaq yolları haqqında geniş məlumat verir.

"Rindü Zahid" əsərində yazıçının ictimai hadisələrə münasibəti bildirilir. Əsər iki dünyagörüşün, həyata və insana iki baxışın mübahisəsi, dialoqudur. "Rindü Zahid" Füzulinin ictimai-fəlsəfi görüşlərini aydınlaşdırmağa kömək edən, dahi sənətkarın həyat və insan haqqındakı humanist düşüncələrini, fəlsəfi baxışını əks etdirən dərin məzmunlu bədii-fəlsəfi əsərdir.

Füzuli Azərbaycanda ədəbi-bədii dilin yaradıcılarından biridir. O, ana dilində yaranmış şeirin ən gözəl nümunələri olan əsərləri ilə Azərbaycan bədii dilini yeni yüksək səviyyəyə qaldırmış, klassik Azərbaycan, həm də türkdilli xalqların poeziyasına qüvvətli təsir göstərmiş, ədəbi məktəb yaratmışdır.

Füzuli hələ sağ ikən özünün qəsidələrini ayrıca bir əsər kimi toplayıb kitab şəklinə salmış, Azərbaycan, fars və ərəb dillərində divanlar tərtib etmişdir. Şairin əsərləri Şərq və Avropa dillərinə dəfələrlə tərcümə edilmiş, dünya şərqşünasları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Füzuli irsinin öyrənilməsi tarixi çox qədimdir. Onun müasirləri – təzkirəçilər Qəstəmonili Lətifi, Sam Mirzə, Əhdi Bağdadi və başqaları şairin həyat və yaradıcılığı barədə ətraflı məlumat vermişlər.

Qəstəmonili Lətifi şairin sağlığında yazdığı "Məşairüş-şüəra" adlı təzkirəsində Füzulini ustad bir şair kimi təqdim etmişdir, 1546-cı ildə qələmə aldığı əsərində "Leyli və Məcnun"dan parçalar vermişdir.

Sam Mirzə də Füzulinin sağlığında – 1550-ci ildə təmamladığı əsərində onu Bağdadın ən yaxşı şairi kimi qiymətləndirmişdir.

Əhdi Bağdadi isə Füzulinin 1556-cı ildə taundan vəfat etdiyini, Kərbəladə dəfn olunduğunu, vəfatından yeddi il sonra, 1563-cü ildə təmamladığı "Gülşənüş-şüəra" adlı təzkirəsində şairin böyük alim, mütəfəkkir olduğunu, əsərlərinin İran, Türkiyə, Ərəbistanda geniş yayıldığını yazmışdır.

Bu təzkirəçilərdən sonra Aşiq Çələbi, Həsən Çələbi, Bəyani, Əmin Əhməd Razi, Sadiqi və başqaları öz əsər-

lərində Füzuli haqqında məlumatlar və əsərlərindən parçalar vermişlər. Aşiq Çələbinin 1566-cı ildə yazdığı əsərində Füzulini Bağdad və Diyarbəkər şairləri arasında ustad kimi təqdim edir, "Leyli və Məcnun" poeməsindən söz açaraq "...hər sözü işıqlı bir şəm, hər nüktəsi qığılcımlar saçan bir oddur" deyir.

Füzuli yaradıcılığı Türkiyədə geniş, hərtərəfli araşdırılmış, yüksək qiymətləndirilmişdir. Ədəbiyyatşünaslar F.Köprülü, İ.Hikmət, Məhəmməd Cəlal, Ə.Atəş, Ə.Gölpınarlı və başqalarının bu sahədə xidməti böyükdür.

Məhəmməd Cəlal 1894-cü ildə İstanbulda nəşr etdiyi "Osmanlı ədəbiyyatı nümunələri" əsərində Füzuli haqqında yazır: "Bağdad ədəbiyyatı gülzarının gözəl nəğməli bülbülü olan Füzuli osmanlı şairlərindən qarşısında heç bir ustad, rəhbər görmədiyi halda, ədəbiyyata yeni həyat verən bir sənət yaratmış, həm də bu sənəti dərələrin çuşindənən, rüzgarın iniltisindən, bir təbəssümün təsirindən, bir qızın məsum gözəlliyindən iqtibas etmişdir. Bu cəhəddə ən birinci şairimiz mütləq Füzulidir".

F.Köprülü ölməz Füzuli haqqında silsilə əsərlər yazmışdır. O, 1924-cü ildə şairin divanına yazdığı müqəddimədə maraqlı mülahizələr yürütmüş, qiymətli fikirlər söyləmişdir.

F.Köprülü 1926-cı ildə nəşr etdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər" əsərində Füzulini əsl eşq, məhəbbət şairi adlandırmış, filosof-sənətkar kimi onun barəsində geniş söz açmışdır.

Alimlərdən Əbdülbaqi Gölpınarlının "Füzuli divanı"-na yazdığı müqəddimə, Əbdülqadir Qaraxanın "Füzuli

mühiti, həyatı və şəxsiyyəti" adlı doktorluq dissertasiyası, Hasibə Mazioğlunun "Füzuli – Hafiz" adlı monoqrafiyası, Camal Yenerin "Füzuliyə və eşqinə dair" məqaləsi, Ət-Tancının "Mətləül-etiqaq" və digər əsərlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər. İstanbul Universitetinin professoru Fahir İz Füzulinin Lahorda Azərbaycanca-farsca mənzum bir lüğətinin tapıldığını xəbər vermişdir.

Füzuli Avropa ölkələrində də layiqincə tədqiq edilmiş, araşdırılmış və hələ də araşdırılır. Məşhur şərqşünas alimlər Hammer-Purqştall, Hartman, E.Gibb, Kl.Huar, A.Bombaçi və başqaları şairin yaradıcılığına yüksək qiymət vermiş, əsərlərini mütəmadi olaraq dərc etdirmişlər. Bu alimlərin məlumatları Füzuli yaradıcılığını dünyaya tanıtmaqda ilk təşəbbüs kimi çox qiymətli olmuşdur.

Şair haqqında geniş və tam məlumatı ingilis alimi E.Gibb vermişdir. O, Füzulinin Azərbaycan şairi olduğunu qeyd edərək, bütün türk ədəbiyyatında ondan böyük şair olmadığını göstərir və yazır: "Füzuli Şərqdə parlayan günəşə oxşadıla bilər. Heç bir türk şairi həqiqətən Füzuli qədər gözəl qezəllər yazmamışdır. Füzuli ilhamını hər hansı bir şairin əsərindən deyil, öz qəlbindən almış, öz dühasının işığı ilə parlayaraq özünə xas olan yeni yol tapmışdır. Bu yolda onun sələfi olmamışdır".

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Rusiyada şərqşünaslıq elmi Füzuli irsinə ciddi həvəs göstərmişdir. Füzuli irsinin Qərbdə öyrənilməsi haqqında ilk məlumatı şərqşünas alim Y.Bertels vermişdir.

L.Lazarev 1862-ci ildə "Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasının təhlili" mövzusunda dissertasiya yazıb müdafiə etmişdir.

Məşhur rus alimi A.Krımskinin Füzuli haqqında verdiyi məlumatlar, yazdığı əsərlər olduqca əhəmiyyətli və maraqlıdır.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycanda Füzuli irsini öyrənməkdə bəzi işlər görülmüşdür. 1848-ci ildə Azərbaycan şairi Mirzə Şəfi Vazeh tərtib etdiyi "Türk dili dərsliyi"ndə Füzulinin yaradıcılığına xüsusi yer vermiş, əsərlərindən parçalar çap etdirmişdir. Bu ərafədə rus təhsil ocaqlarında çalışan professor Mirzə Kazım bəy türk dilinin tədrisi üçün hazıradığı dərslikdə Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərini dərc etdirmişdir.

1887-ci ildə "Kəşkül" qəzeti şairin "Leyli və Məcnun" poemasından rus dilində parçalar vermişdir. Bu əsər Cəlal Ünsüzadənin təşəbbüsü və birbaşa iştirakı ilə Ukrayna ədəbiyyatçısı A.Qulak tərəfindən tərcümə edilərək çap edilmişdir.

Seyid Əzim Şirvani Füzuli irsini yaxşı bilən, araşdıran, bərəsində əsərlər yazan şairlərdəndir. O, Füzulini dünyada ən görkəmli sənətkarlardan biri hesab etmişdir.

Füzulinin həyat və yaradıcılığı barədə geniş məlumatı F.Köçərli vermişdir. O, şairin Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında xidmətini xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları, alimləri H.Araslı, M.Quluzadə, Məmməd Cəfər, Mir Gəlal, Fuad Qasımzadə, R.Azadə və başqaları tədqiqatlar aparmış, böyük şair barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, əsərlər yazıb çap etdirmişlər.

Füzulinin əsərləri 1939, 1944, 1958-ci illərdə və anadan olmasının 500 illiyinə həsr olunmuş ikicildliyi 1995-ci ildə Bakıda, 1958, 1959, 1972-ci illərdə Moskvada, eyni zamanda dünyanın müxtəlif ölkələrində çap olunmuşdur.

Əminliklə demək olar ki, Füzulinin ədəbi irsi öz sağlığından başlayaraq bu günə qədər bəşəriyyət tərəfindən maraqla oxunur, öyrənilir, əsərləri mütəmadi olaraq nəşr edilir.

Füzulinin yaratdığı əsərlər dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məhəmməd Füzulinin əsərləri 6 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

FƏZLİ FÜZULİ oğlu **(XVI əsr)**

Azərbaycan şairidir. O, Bağdadda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, gənc yaşlarından gözəl şeirlər yazmışdır. Fəzli böyük şair Məhəmməd Füzulinin oğludur. Əhdi Bağdadi özünün "Gülşən üş-şüəra" təzkirəsində Fəzlinin yaxşı təbə malik olduğunu, Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeirlər yazdığını göstərmişdir. Fəzlinin aşiqanə, lirik şeirləri yüksək qiymətləndirilmişdir. Şairin irsindən qalmış şeirlər: "Səbrim tükəndi, möhnətə qatlana bilməzəm", "Sürahi gərdənli, ləbləri qönçə", "Ey səvi-səhi, sən gələli seyr ilə bağə" və başqaları, eyni zamanda qezəlləri səmimiliyi və poetik dili ilə seçilir.

Fəzlinin Azərbaycan dilində yazdığı, şifahi xalq şeirinin təsiri duyulan dünyəvi ruhlu qoşmaları olduqca maraqlı, diqqətəlayiqdir.

H.Araslının 1958-ci ildə çap olunmuş "Böyük Azərbaycan şairi Füzuli" və Cahangir Qəhrəmanovun tərtib etdiyi və 1978-ci ildə çap etdirdiyi iki cildəndən ibarət "Sevdiyim şeirlər" kitablarında Fəzli Füzuli oğlunun həyatından məlumat, yaradıcılığının nümunələr verilmişdir.

XƏLİFƏ (? - 1572)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almışdır. Əhdi Bağdadi "Gülşən üş-şüəra" təzkirəsində Xəlifənin Azərbaycan, fars, ərəb dillərində əsərlər yazdığını, xüsusilə poemaları ilə şöhrətləndiyini göstərmişdir.

Xəlifə Nizami Gəncəvi ədəbi məktəbinin davamçılarından. O, Azərbaycan dilində ilk "Xəmsə" müəllifi sayılır.

Türk alimi Katib Çələbi şairin "Xosrov və Şirin", "Yusif və Züleyxa", "Leyli və Məcnun" əsərlərinin olduğunu göstərmişdir. Bu əsərlərdən "Leyli və Məcnun"un yeganə əlyazma nüsxəsi və qezəlləri məlumdur.

Xəlifənin əsərləri 1984-cü ildə Bakıda çap olunmuş "Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası"nda verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

YEDDİNCİ FƏSİL

XVI-XVII ƏSRLƏRDƏ ƏDƏBİYYAT

FƏDAİ TƏBRİZİ (XVI əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, 1550-ci illərdən gözəl şeirlər yazmağa başlamışdır.

Fədaei haqqında ilk məlumatı Şah İsmayıl Xətəinin oğlu Sam Mirzə özünün "Töhfeyi-Sami" təzkirəsində vermişdir. Şair ədəbiyyat tarixinə "Bəxtiyarname" poeması və lirik şeirlər divanı ilə düşmüşdür. Fədaei "Bəxtiyarname" üzərində işləməyə XVI əsrin axırlarında başlamış, elə həmin dövrdə də tamamlamışdır.

Fədaein "Bəxtiyarname"si ənənəvi mövzuda yazılsa da bədii xüsusiyyətlərinə görə çox maraqlıdır.

Poemada "Bəxtiyarın tacir macərasını nəgill etməsi"ndə

həyatın acı həqiqətləri, "Xacə Həsən Bəzirganın hekayəsi"ndə acgözlük, tamahkarlıq, "Dədbinin sərgü-zəşti"ndə xalqı incidənlər, onlara zülm edənlər, "Sabirin sərgüzəşti"ndə mövcud üsul-idarə tənqid olunmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatına "Bəxtiyarname"ni gətirmək, ana dilində yeni bir əsər yaratmaq Fədainin əsas xidmətlərindəndir. Əsərin dili aydın və şairanədir. Müəllif əsərdə ərəb, fars sözləri deyil, Azərbaycan sözləri işlətmişdir. Məsələn, zəhər – ağu, arzu – dilək, hicran – ayrılıq, xidmət – qulluq, mehman – qonaq və s.

Poemada şahın cəza dəstələrinin ölkəni necə çapıb talan etmələri dəqiqliyi ilə təsvir edilir. Fədaye görə hökmdarları alçaldan, onların ləyaqətini aşağı salan zülm, işgəncələrdir. Fədai öz əsərində zülmə, işgəncəyə qarşı üsullar göstərməklə yanaşı, onun kökünü axatarıb tapmağa çalışır.

Şairin poeması dövrün ictimai-siyasi tarixini, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf qaydalarını, yollarını öyrənmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Fədainin divanı Təbriz Milli Kitabxanasında, şeirlərinin bir qismi isə Sankt-Peterburqdakı Saltikov-Şedrin adına Dövlət Kitabxanasındadır. Şairin "Bəxtiyarname" poeması Təbrizdə Hacı Məhəmməd Naxçıvaninin kitabxanasında saxlanılır.

Bu yeganə nüsxədən ibarət əlyazmanın fotosurətini əldə edən Azərbaycan ədəbiyyatşünası Qulam Məmmədli əsəri 1945-ci ildə Təbrizdə, 1957-ci ildə isə Bakıda çap etdirmişdir. Mütəxəssislərdən H.Araslı, R.Azadə, Ə.Səfərlı, X.Yusifov və başqaları şairin yaradıcılığını tədqiq etmiş, məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

Fədainin "Bəxtiyarname" poeması məzmunca və bədii dəyərinə görə sayılıb-seçilən əsərlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Fədai Təbrizinin "Bəxtiyarname" əsəri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SADIQ BƏY ƏFŞAR (1533-1610)

Azərbaycan şairi, rəssamı, alimidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, burada mükəmməl təhsil almışdır. Sadiq bəy 20 yaşında dərviş sifətilə Şərq ölkələrini səyahət etmiş, Suriya, İraq, İranın bir sıra şəhərlərində olmuş, saraylarda çalışmışdır. O, bir müddət Şah Abbasın saray kitabxanasına rəhbərlik etmişdir. Sadiq bəy Əfşar lirik şeir, qəzəl, qəsidələrdən ibarət "Divan"ın, eyni zamanda Nizaminin "Xosrov və Şirin" poemasının təsiri ilə yazdığı "Səd və Səid" məsnəvisinin, "Şərhi-hal", "Zabvər", "Risaleyi-müəmma", "Məcmə ül-Xəvas" və s. əsərlərin müəllifidir. Onun orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən yaxşı nümunələrindən olan "Məcmə ül-Xəvas" əsərində 400-dən çox alim, şair, rəssam haqqında məlumatlar verilmişdir.

Sadiq bəy Əfşarın rəsm əsərləri, çəkdiyi portretlər Boston, Sankt-Peterburq, Tehran, Paris, London və digər şəhərlərin muzey və kitabxanalarında qorunub saxlanılır. O, İsfahan miniatür məktəbinin yaranmasında, fəaliyyətində mühüm rol oynamışdır.

Sadiq bəy Əfşarın əsərləri 1963-cü ildə Bakıda çap olunmuş, mütəxəssislərdən Q.Kəndli, Qazi Əhməd və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

MƏHƏMMƏD ƏMANI **(1536-1610)**

Azərbaycan şairidir. O, Füzuli ədəbi məktəbinin davamçılarından sayılır. Əmani Şah Təhmasib, sonra isə Şah Abbas hakimiyyəti dövründə qızılbaş əmirələrindən olmuş, hərbi yürüşlərdə iştirak etmiş, sonralar Yəzə vilayətinin hakimi olmuşdur.

Əmani klassik Şərq poeziyasının ənənələrinə uyğun olaraq çoxsaylı qəzəl, qəsidə, rübai, məsnəvi, həm də bayatı, qoşma, gəraylı, mənzum hekayələr yazmış, şifahi ədəbiyyat qaydalarını yazılı ədəbiyyata gətirmişdir.

Əmaninin şeirlərində real insani eşq, gözəllik, hicran günlərinin əzabları, kədər, qəm vardır. Şairin "İstəmə", "Birlə", "Qərəz", "Ey pərivəş" adlı şeirləri yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

Şair "İstəmə" və "Birlə" rədifli şeirlərində mövcud həyat daha ciddi müdaxilə edir. İnsana qayğı göstərən, zərrəcə də onları incitmək istəməyən şair bu əsərlərində məhəbbətdən, eşqdən söhbət açır. "Qərəz" rədifli qəzəlində eşqə, məhəbbətə xüsusi fəlsəfi mənə verir, insanın eşq üçün yarandığını söyləyir. Şair "Ey pərivəş"

rədifli qəzəlində gözəli, onun mənəvi duyğularının zahiri hüsnünü vəsf edir, ilhamla təsvirini verir.

Əmaninin klassik şeir üslubunda yazdığı əsərləri arasında mənzum hekayələri də mühüm yer tutur. Əmani Azərbaycan dilində ilk mənzum hekayələrin yaradıcısı hesab edilir. Tədqiqatçılar onun "Dəvəsi ölmüş qarı", "Tirəkçi", "Hatəm Tai və qərib" hekayələrini mövzu və yaradıcılıq baxımından yüksək qiymətləndirmişlər.

Şair bu hekayələrin mövzusunu şifahi xalq ədəbiyyatından alsa da, onlara psixoloji, insanı narahat edən, düşündürən yeni ruh, yeni anlayış tərzini vermişdir.

Şairin məsnəviləri vətənpərvərlik ruhu ilə yanaşı, dövrünün tarixi hadisələrini, Səfəvi hökmdarlarının hərbi yürüşlərini öyrənmək üçün dəyərli mənbədir.

Əmani eyni zamanda gözəl bayatılar, qoşmalar, gəraylılar yaratmışdır. Bu əsərlərdə sadəlik, həyata çağırış güclüdür. Şair bütün əsərlərində insanları təbiəti sevməyə, onu seyr etməyə çağırır.

Məhəmməd Əmaninin həyat və yaradıcılığı haqqında ilk məlumatı verən təzkirəçi Sadiqi olmuşdur. O, şairin namuslu, xeyirxah, nəcib bir insan olduğunu, gözəl şeirlər yazdığını xüsusi qeyd etmişdir.

Əmaninin azərbaycanca və farsca divanları Britaniya muzeyində saxlanılır.

İngilis alimi Şarl Rio Əmaninin yaradıcılığını ətraflı araşdırmış, barəsində xoş sözlər yazmışdır. Türk ədəbiyyatşünası İsmayıl Hikmət "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərində şairin yaradıcılığını araşdırmış, səmimi münasibətini bildirmişdir.

Azərbaycan mütəxəssislərindən H.Araslı 1956-cı ildə

yazdığı və çap etdirdiyi əsərində Əmaninin yaradıcılığı barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, Balaş Azəroğlu isə şairin heyət və yaradıcılığını araşdırmış, öyrənmiş, yazdığı elmi monoqrafiyanı 1977-ci ildə çap etdirmişdir.

Məhəmməd Əmaninin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında vacib, qiymətli amildir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məhəmməd Əmaninin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏSİHİ RÜKNƏDDİN **(1580-1656)**

Azərbaycan şairidir. O, eyni zamanda səriştəli həkim olmuş, şair və həkim kimi şöhrət qazanmış, gənc yaşlarından Şah Abbasın sarayına dəvət edilmişdir.

Şair ömrünün 20 ilini Hindistanda yaşamış, Əkbər Cəlaləddin şah və Cahangir şahın saraylarında qalmış, yazıb-yaratmış, şöhrətlənmiş və nəhayət, bir müddət sonra vətənə qayıtmışdır.

Məsihini şöhrətləndirən, məşhurlaşdıran onun 1569-cu ildə tamamladığı "Vərqa və Gülşa" poemasıdır. Poema bədii dəyəri ilə həmin mövzuda yazılmış digər əsərlərdən fərqlənir. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli abidələrindən olan bu aşiqanə-qəhrəmanlıq dastanında məhəbbət, ictimai-siyasi, əlaqə mövzusu vəhdət təşkil edir. Poemada insan mənəviyyatını ucaldan ülvə məhəbbət şər qüvvələrə qalib gəlir.

"Vərqa və Gülşa" yüksək bir məhəbbətin əzəmət və ülvyyəti haqqında dastandır. Şair əsərdəki qəhrəmanların xarakterinin gərgin, ciddi vəziyyətini məharətlə açır. Poemanın əsas qəhrəmanı Vərqadır. Məsihi əsərdə onu ideal şəxs səviyyəsinə yüksəldir, sədaqətli, mübariz, cəsur bir insan kimi səciyyələndirir.

Məsihinin poemadakı Gülşa surəti də öz gözəlliyi ilə seçilir, kamil, bütöv bir xarakter təsiri bağışlayır.

Şairin bədii irsi lirik şeirlər divanından, "Vərqa və Gülşa" poemasından başqa, "Zəmbur və əsəl" ("Arı və bal"), "Danəvü-dam" ("Tələ və dən") əsərləri olduğu güman edilir. Onun tibbə dair "Zabitət ül-ələc" ("Müalicə qaydaları") adlı əsəri də vardır.

Hind alimi Hüseynəli xan Aşiq "Neşteri-eşq" əsərində bildirir ki, Saib Təbrizi öz ustadı Məsihinin vəfatından sonra onun şeirlərini bir yerə toplamış və onların içərisindən 700 beyt seçib divan tərtib etmişdir. Məsihinin müasiri Mirzə Nəsrəbadi Saibin evində Məsihinin on divanının olmasını göstərir.

Məsihinin əldə olan yeganə "Vərqa və Gülşa" əsəri, türk ədəbiyyatşünası professor Ə.Ataşın fikrincə uzun bir yol keçərək ərəb ədəbiyyatından gəlir. Ərəblər islam dinini yaymaq məqsədilə əsarəti altına aldıkları xalqların maddi-mənəvi sərvətlərini amansızcasına dağıdır, qədim kitabələri, yazılı sənədləri məhv edir, müəyyən nümunələrini ərəbləşdirirdilər.

"Vərqa və Gülşa" əsərinin bir əlyazma nüsxəsini ingilis alimi Şarl Rio XIX əsrin əvvəllərində əldə etmiş və bu barədə ilk dəfə olaraq məlumat yaymışdır. "Vərqa və Gülşa" əsərinin əlyazması London muzeyində və Tehran

Universitet kitabxanasında saxlanılır. Poemanın Tehran nüsxəsi London əlyazmasına nisbətən daha qədim və mükəmməldir.

Bu əlyazmanın üzünün köçürülməsi poemanın yazıldığı tarixdən dörd il sonra, yeni 1632-33-cü illərə, London nüsxəsi isə 1645-46-cı illərə təsadüf edir.

XIX əsrin görkəmli türk ədəbiyyatşünası İsmayıl Hikmət "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında bu ölməz məhəbbət əsərindən danışaraq, onun ideya-bədii cəhətlərini yüksək qiymətləndirmişdir. Digər türk professoru Ə.Atəş öz əsərlərində "Vərqa və Gülşa"nı təhlil etmiş, yüksək qiymətə layiq bir əsər olduğunu qeyd etmişdir.

Məsihinin "Vərqa və Gülşa" əsəri lirik-epik poema olub, baş qəhrəmanlarının adını daşıyır.

Məsihinin əsəri qarşılıqlı eşqin, məhəbbətin saflığı haqqında yazılmış bitkin və kamil bir dastandır.

Əsər ilk dəfə 1977-ci ildə ədəbiyyatşünas Ə.Səfərlitərəfindən ön söz, lüğət və şərhlerle Bakıda nəşr edilmiş, H.Araslı, İ.Hikmət, M.Seyidov şairin yaradıcılığını araşdırmış, əsərlər yazmış, çap etdirmişlər.

Məsihinin bu poeması XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni bir ədəbi hadisədir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məsihinin "Vərqa və Gülşa" əsəri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SAİB TƏBRİZİ (1601-1676)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almışdır. Saib Təbrizinin ailəsi Şah Abbasın əmri ilə İsfahana köçürülmüş, Saib orada təhsilini mükəmməlləşdirmiş, gözəl şeirlər yazmağa başlamış, gənc yaşlarından Bağdada, Məkkəyə, Mədinəyə, Türkiyəyə səfər etmişdir. Şairin şöhrətindən xəbər tutan II Şah Abbas onu öz sarayına dəvət etmiş, məlik üşşüərə təyin etmişdir. Saib sarayda yaşadığı illərdə saysız-hesabsız nəsihətamiz şeirlər, qəzəllər yazmışdır. Öz zəngin, dolğun yaradıcılığı ilə bədii fikir tarixində yeni səhifələr açmışdır. Şairin şeirləri hələ öz sağlığında oxunulmuş, öyrənilmiş, ürəklərə yol tapmışdır.

Saib Təbrizi yaradıcılığının qızgın çağında – 1625-ci ildə Hindistana getmiş, özü demişkən, bu ölkəyə lələcəvahirat əvəzinə zəngin poeziyasını, gözəl şeirlərini aparmışdır. Uzunmüddətli səfərdə olan şair öz doğma ölkəsində şeirə-sənətə qiymət verilməməsindən şikayətlənir. Saib Hindistanda Şah Cahanın sarayında yaşamışdır. Şah Cahan onun istedadına heyran olaraq şairə "Müstəid xan" ləqəbi verir, həzarə rütbəsinə layiq görür. Altı il bu ölkədə qalan, burada yaşayan şairin şeirləri dillər əzbəri olmuşdur. Saib Hindistan ziyalılarında böyük şöhrət qazanmış, əsərləri sevilmiş, məhəbbətlə oxunmuşdur.

Saibin əsərlərinin sayı, miqdarı haqqında təzkirələrdə və başqa mənbələrdə verilən məlumatlar müxtəlifdir.

Həyatının son çağlarında şair şeirlərini, yazdığı bütün əsərləri mövzucu divan halında qruplaşdırmışdır. Ümumiyyətlə, mənbələrdə onun bədii irsinin üç yüz min beytdən ibarət olduğu bildirilir.

Məşhur təzkirəçi M.Tərbiyət Saibin yaradıcılığını ətraflı araşdırmış, onun 120 min beytdən ibarət divanını şəxsən oxuduğunu bildirmişdir. Saibin eyni zamanda Şah Abbasın müharibələrindən bəhs edən "Qəndahar-namə" məsnəvisi Azərbaycan ədəbiyyatında epik şeirin qiymətli nümunələrindəndir. Onun hələlik aşkar olunmayan "Mahmud və Ayaz" məsnəvisi olduğu bildirilir.

Böyük şairin zəngin kitabxanası və 800 şairin yaradıcılıq nümunələrini əhatə edən 25 min beytlik məşhur "Səfinəyi-Saib"i xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Saib təkcə Azərbaycanda deyil, Şərqi digər ölkələrində – İranda, Hindistanda, Orta Asiyada, Türkiyədə tanınmış, sevilmişdir. Şərq ədəbiyyatında Saib məhəbbət və gözəllik nəğməkarı kimi məşhurdur.

Saib Təbrizinin yaradıcılığının tədqiqi müasir ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi yer tutur. Məşhur özbək alimi H.Süleymanov 1975-ci ildə Hindistanda olarkən ölkənin Lakxnau şəhərindəki kitabxanada Saib Təbrizinin özü tərəfindən əlifba sırası ilə köçürülmüş, 230 min misradan, 2308 səhifədən ibarət, yeganə tam külliyyatını aşkara çıxarmışdır. Sonralar bu əlyazmanın lent nüsxəsi Azərbaycan Elmlər Akademiyasına hədiyyə olaraq göndərilmişdir.

Saib Təbrizi çoxlu qəsidə, rübai, qitə, məsnəvi yazsa da, əsasən qəzəl ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Şairin yaradıcılığının tədqiqi ədəbiyyatşünaslıqda xüsusi yer

tutur. Türkiyə ədəbiyyatşünası İsmayıl Hikmət, hind alimi Şibli Numani, İran tədqiqatçıları Vəhid Dəstgirdi, Rzadə Şəfəq, Əmiri Firuzkuhi və başqaları Saibin yaradıcılığı ilə ciddi məşğul olmuşlar.

Avropa şərqşünasları Saib Təbrizinin ədəbi irsi ilə daim məşğul olmuşlar. Şarl Rio və Qustav Flyugerin "Kataloqlarında və "İslam ensiklopediyası"nda göstərilir ki, şairin əlyazmaları Avropanın ən məşhur kitabxanalarında saxlanılır. Qustav Flyuger öz "Kataloq"unda Saibin Vyana kral kitabxanasında mövcud olan əlyazmalarının təsvirini vermiş, şairin qısa tərcümeyi-halını çap etdirmişdir. Bundan bir müddət sonra Şarl Rio tərəfindən tərtib edilmiş "Britaniya muzeyindəki fars əlyazmaları kataloqu"nda şairin 18 əlyazma nüsxələrinin geniş təsvirini vermişdir. Burada həm də Saib Təbrizinin divanlarının dünyanın hansı kitabxanalarında saxlandığı, Avropa kataloqlarına salındığı barədə məlumat verilir.

Avropa tədqiqatçıları arasında Saib yaradıcılığı ilə daha səmərəli məşğul olan professor Eduard Braundur. O, "İran ədəbiyyatı tarixi" adlı əsərində Saib Təbrizinin tərcümeyi-halını vermiş, yaradıcılığını ətraflı araşdırmış, şeirlərindən nümunələr çap etdirmişdir.

İngilis alimi E.Gibb Saib Təbrizinin yaradıcılığından geniş bəhs etmiş, onun türkdilli ədəbiyyatın inkişafında müstəsna rolundan danışmış, özünün "Osmanlı poeziyası" əsərində Saibin türkdilli ədəbiyyata təsirindən bəhs edərək yazır: "Camidən sonra iki şair osmanlı ədəbiyyatında nüfuz sahibi kimi tanınır. Onlardan biri Ürfi, o biri Feyzidir. Ancaq sonralar bu sahədə Saib onları ötüb keçdi".

Rus şərqşünasları da Saib Təbrizi yaradıcılığına yüksək qiymət vermişlər. Bu cəhətdən A.Krımskinin "İran tarixi, onun ədəbiyyatı və dərviş toesofiyası" adlı əsərində Saibi Səfəvi dövrü şairlərinin müəllimi hesab etmişdir. Digər rus alimi Y.Bertels 1928-ci ildə yazdığı "İran ədəbiyyatı tarixi öçerki" əsərində Saibin sənətkarlığına, lirikasına yüksək qiymət vermiş, onu XVII əsrin Hafizi adlandırmışdır.

Məhəmmədəli Tərbizat "Danışməndani-Azərbaycan" kitabında qeyd edir ki, Saibin tərtib etdiyi "Səfinə"nin zəmanəmizə qədər gəlib çatmış bir nüsxəsi Tehranda "Ərmağan məcəlləsinin kitabxanası"nda saxlanılır. Bu nüsxə Saibə katiblik edən Arif Təbrizinin xətti ilə əsl nüsxədən köçürülmüşdür.

Şərqşünas alimlər A.Krımski, E.Braun, Y.Bertels, Şarl Rio, İsmayıl Hikmət, Vəhid Dəstgirdi, Əmiri Firuzkuhi, Şəfəq Rzadə, Azərbaycan ədəbiyyatşünasları M.Tərbizat, H.Araslı, B.Azəroğlu və başqaları şairin yaradıcılığını ardıcıl olaraq öyrənmiş, haqqında məqalələr, əsərlər yazmış, nəşr etdirmişlər.

Saibin əsərləri 1946, 1980-ci illərdə Bakıda çap edilmişdir.

Saib Təbrizinin poeziyası Azərbaycan ədəbiyyatının üfqlərini daha da genişləndirmiş, ona yeni fərəh gətirmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Saib Təbrizinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

QÖVSI TƏBRIZI (XVII əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, ilk təhsilini atasından almış, sonra İsfahanda oxumuş, klassik Şərq ədəbiyyatını dərinədən öyrənmişdir.

Qövsü Təbrizi Azərbaycanda klassik poeziyanın görkəmli nümayəndələrindən biri, gözəl şeirlər müəllifi kimi ədəbiyyat tariximizdə əhəmiyyətli yer tutur. Onun lirik şeirləri, qəzəlləri yüksək sənətkarlığı ilə seçilir. Şairin şeirlərinin ictimai-fəlsəfi məzmunu, bədii dili, mövzu rəngarəngliyi sənətkarlıq baxımından olduqca səciyyəvidir. Onun şeirləri, qəzəlləri yüksək sənətkarlıq keyfiyyətinə malik olmaqla, oxucuya təsir edən poeziyadır. Əsərlərinin lirik qəhrəmanları şairin müasiri olan insanlardır. Mütəxəssislərin araşdırmaları göstərir ki, Qövsü Təbrizi klassik Şərq ədəbiyyatını dərinədən öyrənmiş, yaradıcılığında bu ənənəyə sadıq qalmışdır.

Qövsü Təbrizi zəmanəsinin qabaqcıl, gözüaçıq, cəsərtli şairi olmuşdur. Onun qəzəllərində xalq şeirinə məxsus bir ahəngdarlıq, sadəlik, səmimiyyət, aydınlıq vardır.

Qövsü Təbriziyyə görə, təsirsiz söz işıqsız gözdür. O, söz sənətinin qədir-qiymətdən düşməsinə ürəkdən acıyır, etiraz səsini ucaldır. Şairin qəzəllərinin çoxunda beyt və misralar arasında möhkəm məntiqi əlaqə var və onlar mövzuya da bir-birini tamamlayır. Qövsü Təbrizi həyatı boyu bu yaradıcılıq ənənələrinə sadıq qalmışdır.

Qövsü Təbrizi bir müddət Hindistanda yaşamış, şeirləri ilə hind ədəbi ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmiş,

hörmət və ehtiramını qazanmışdır. Təzkirə müəllifləri öz əsərlərində onun şeirlərindən, qəzəllərindən nümunələr vermiş, haqqında xoş sözlər söyləmişlər.

Qövsi Təbrizi öz yaradıcılığında canlı xalq dilinin bədii imkan-larından, xalq yaradıcılığının zəngin xəzinəsindən məhərrətlə istifadə etmişdir.

Şairin "Nola ki, fərqlə ola namərdlərdən mərd dünyada", "Səba, səlamimi lütf eylə, ol diyara yetir", "Eylə kim dərman sənindir..." və digər əsərlərində məhərrət, təbiət, gözəllik hissləri olduqca bədii, təmiz və safdır.

Qövsi Təbrizi yaradıcılığı boyu bir sıra şairə, o cümlədən Füzuliyə nəzirələr yazmışdır.

Şairin ədəbi irsindən ədəbiyyat, elm aləminə divanının iki nüsxəsi məlumdur. Bu divanlardan biri İngiltərədə Britaniya Muzeyində, digəri isə Gürcüstan Dövlət muzeyində saxlanılır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünasları F.Köçərli, M.Tərbiyət, Salman Mümtaz şairin yaradıcılığını ətraflı araşdırmışlar.

F.Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" kitabında şairin qəzəllərindən nümunələr vermiş, Salman Mümtaz isə Qövsi Təbrizinin şeirlərinin bir hissəsini 1925-ci ildə Bakıda kitab halında çap etdirmişdir. Bu kitaba şairin 62 qəzəli, bir müxəmməsi, bir neçə rübaisi daxil edilmişdir. Kitaba yazdığı müqəddimədə Salman Mümtaz məşhur ədəbiyyatşünaslar – Nur Hüseynin "Nigaristani-süxən", Şarl Rionun "Kataloq"undan, akademik A.Krımskinin "Türkiyə tarixi və ədəbiyyatı" əsərlərindən istifadə etmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən türk alimi İsmayıl Hikmət 1928-ci ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərində Qövsi Təbrizidən ayrıca bəhs etmişdir.

Qövsi Təbrizinin ədəbi irsinin oxuculara çatdırılmasında və tədqiq olunmasında H.Araslının xidməti xüsusi qeyd edilməlidir. O, Seyid Əzim Şirvaninin, Şarl Rionun, Firudin bəy Köçərlinin, İsmayıl Hikmətin əsərlərində Qövsi Təbrizi haqqında yazılanlardan, eyni zamanda şairin Britaniya və Gürcüstan muzeylərində saxlanılan nüsxələrindən istifadə edərək, əsərini təkmilləşmiş halda geniş müqəddimə ilə 1958-ci ildə nəşr etdirmişdir.

Ədəbiyyatşünas M.Seyidov şairin həyat və yaradıcılığı haqqında ilk dəfə olaraq ayrıca monoqrafiya yazmış və 1963-cü ildə "Qövsi Təbrizi" adlı kitabını çap etdirmişdir.

Qövsi Təbrizinin əsərləri 1925, 1958-ci illərdə Bakıda, 1960, 1972-ci illərdə Moskvada çap olunmuşdur.

Qövsi Təbrizi Azərbaycan şeirinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Onun poeziyası öz gözəlliyini, təravətini saxlayır, maraqla oxunur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Qövsi Təbrizinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

XVII-XVIII ƏSRLƏRDƏ ƏDƏBİYYAT

TƏSİR TƏBRİZİ (1650-1716)

Azərbaycan şairidir. O, İsfahanda anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış, sarayda dəftərdar olmuşdur. Təsir Təbrizi bir müddətdən sonra Yəzd hakiminin vəziri vəzifəsində çalışmışdır. O, bu illərdə bədii yaradıcılıqla ciddi məşğul olaraq dəyərli əsərlər yazmışdır. Şair əsərlərini Azərbaycan və fars dillərində yazmış, on min beyt şeirdən ibarət divanını yaratmışdır.

Təsir Təbrizi Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinin təsiri ilə "Aşıqların dəvəti", "Səadət gülzarı", "Hicabın səmərəsi" adlı poemalar yazmışdır. Şairin Azərbaycan dilində çoxsaylı qəzəli və digər əsərləri də vardır.

Q.Cahani 1979-cu ildə Bakıda çap etdirdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatında Nizami ənənələri" adlı kitabında və mət-

buatda dərc olunmuş məqalələrdə Təsir Təbrizinin həyatından məlumat, yaradıcılığından nümunələr vermişdir.

NİŞAT ŞİRVANI (XVIII əsr)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, təhsilini burada almış, Füzuli ədəbi məktəbinin davamçısı, lirik şair kimi tanınmışdır. Ədəbi irsinin bir hissəsi dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Nişat əsasən aşiqanə qəzəllər yazmışdır. "Təzədən düşdü başıma sevdə, sevdə", "Göstərdi mənə dün biri bir qaşı hilali", "Görüm, ey şux, səni aşiq olub, zar olasan" bu və digər rədifli şeirlərində şair məhəbbətin, sevginin insanı cüşə gətirməsindən, qadın gözəlliyinin təsirindən həvəslə söz açır. "Hər təbibə söylədim dərdim, devasın görmədim" deyən şair ədalətsiz dövrü tənqid edir, bəzən isə özü də bədbinləşir, duyğularını çatdırmaqda tələsir. Əsərlərində taleyindən, həyatından, zamanəsindən şikayət əhvalı duyulur. "Görmədim" əsərində bu hissələr daha qabarıqdır.

Zəmanənin şairləri Ağa Məsih Şirvani, Molla Pənah Vaqif və başqaları Nişat Şirvaniyə nəzirlər yazmış, yazıçı Əzizə Cəfərzadə "Vətənə qayıt" romanını ona həsr etmişdir.

Nişat Şirvaninin əsərləri 1925-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur. Ə.Cəfərzadənin 1976-cı ildə çap etdirdiyi "Şirvanın üç şairi", C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi və

1978-ci ildə nəşr etdirdiyi "Sevimli şeirlər" kitablarında şairin həyatından məlumat, əsərlərindən nümunələr verilmiş, F.Köçərli, A.Dadaşzadə, H.Araslı məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

AĞA MƏSİH ŞİRVANI (? - 1766)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxı yaxınlığındakı Dədəgün kəndində anadan olmuş, təhsilini Şamaxıda almış, şeir yazmağa başlamışdır. Onun qəzəl, müxəmməs, qoşma və digər şeirlərində dünyəvi məhəbbət tərənnüm olunur, zülm, haqsızlıqlar tənqid edilir. Xalq şeiri ruhunda yazdığı "Aşıqə təlimi-yar feyzi-bəşarət verir...", "Köksümdə könül işrəti peykanın üçündür...", "Ey mənim canım alan, səndə nə adətdir bu?.." və başqa qoşmaları təsirli, əhəmiyyətlidir. O, eyni zamanda tarixi mənzumələr yazmışdır. "Şahnamə" əsəri qubalı Fətəli xana həsr olunmuşdur. Şairin digər əsərləri XVIII əsrdə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatını öyrənməkdə olduqca maraqlıdır.

Vaqif, Sabir, Zakir Ağa Məsihin şeirlərinə bənzətmələr yazmış, M.F.Axundov, F.Köçərli, S.Mümtaz onun ədəbi irsini yüksək qiymətləndirmişlər.

Ağa Məsih Şirvaninin əsərləri 1925, 1976-cı illərdə Bakıda, 1960, 1972-ci illərdə Moskvada çap olunmuşdur. Ə.Cəfərzadənin 1976-cı ildə çap etdirdiyi "Şirvanın üç şairi", C.Qəhrəmanovun tərtib etdiyi və

1978-ci ildə nəşr olunmuş "Sevdiyim şeirlər" kitablarında şairin həyatından məlumat, şeirlərindən nümunələr verilmiş, F.Köçərli, H.Araslı məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

MƏHCUR ŞİRVANI (XVIII əsr)

Azərbaycan şairidir. Onun həyatı və yaradıcılığı haqqında dəqiq məlumat azdır.

Məhcur Şirvani Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində "Qisseyi-Şirzad" poeması ilə tanınır. Bu əsər lirik-epik poema olmaqla, nağıl-dastan ənənələrini özündə birləşdirir.

Şair poemasını qəhrəmanın anadan olması əhvalatı ilə başlayıb, hakimiyyətə keçməsi ilə tamamlayır. Poemada müəllif qəsbkarlığın, zülm və şər in ifşasını göstərir. Nəsihətamiz səpkidə yazılmış bu əsərdə sədaqət və mərdlik tərənnüm edilmişdir.

"Qisseyi-Şirzad"da qadın qəhrəmanları öz əxlaqi-mənəvi səciyyəsi ilə diqqəti cəlb edir. Əsərin qəhrəmanı Şirzadın sevgilisi Xurşidbanu öz cəsarəti və təşəbbüskarlığı ilə Şərq ədəbiyyatında məşhur olan Züleyxa surətini yada salır.

"Qisseyi-Şirzad" kamil bir əsərdir. Müəllifin dili aydın, gözəl və təravətlidir. Əsərdə baş verən hadisələr olduqca maraqlıdır. XVIII əsrdə meydana gələn bir sıra əsərlər kimi Məhcurun bu poeması da vahid qəhrəmanı olan yığcam əsərdir.

Şairin poemadan başqa digər irihəcmli tərcibəndi, qəzəl, müxəmməs və tərkibbəndləri, heca vəznli şeirləri də vardır. Bu əsərlər Respublika Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

Məhcur Şirvaninin əsərləri 1978-ci ildə Bakıda, 1972-ci ildə Moskvada çap olunmuşdur.

Ədəbiyyatşünaslar H.Araslı, A.Dadaşzadə və başqaları onun yaradıcılığını tədqiq etmiş, məqalələr yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

Məhcur Şirvani "Qisseyi-Şirzad" əsəri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir.

MOLLA VƏLİ VİDADI (1709-1809)

Azərbaycan şairidir. O, Qazax rayonunun Birinci Şıxlı kəndində anadan olmuş, Şəmkirdə, Qazaxda təhsil almış, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Bir müddət Şıxlı kəndində müəllimlik etmiş, bədii yaradılıqla məşğul olmuşdur.

Vidadi Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus bir yer tutmuş, canlı xalq dilində gözəl qoşmalar, qəzəllər, bayatılar, gəraylılar, müxəmməslər yazmışdır. Şair xasiyyətə mərd, ürəyiaçıq, insanlarla dostluq etməyi uca tutan, zəmanəsinin sayılıb-seçilən şairi kimi şöhrət qazanmış, saraylara dəvət olunmuşdur. O, bir müddət Gürcüstanda II İraklinin sarayında yaşamış, İraklinin oğlu Levanın ölümü münasibətilə mərsiyə yazmışdır.

Şair sultanlara, xanlara xidmət etməyi özünə sığışdırmadığından, 1781-ci ildə sarayı tərk edərək Qazaxa gəlmiş və ömrünün sonuna qədər orada yaşamışdır.

Vidadi yaradıcılığı, dünyagörüşü Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatı əsasında təşəkkül tapmışdır. Onun Vəqiflə "Deyişmə"si də bunu aydın göstərir. Şairin yaradıcılığında vətənə, torpağa, insanlara məhəbbət çox güclüdür. "Belə qalmaz", "Dəli könül, gəl əylənmə qürbətde", "Ey həmdənim, səni qana qər qeylər", "Xəstə düşdüm, gələn yoxdur üstümə" kimi şeirlərində vətən həsrəti, qəriblik, iztirab hiss olunur. Şairin lirikası yüksək bədii sənətkarlıq nümunəsidir.

Vidadinin real tarixi hadisələr əsasında yazdığı əsərlərdən biri də "Müsibətname" poemasıdır. Bu epik-tarixi əsəri şair 1780-ci ildə yazıb bitirmişdir. Vidadi şair dostu Şəki xanı Hüseyn xan Müştəqin xaincəsinə öldürülməsi münasibətilə yazdığı bu mənzumədə mənəb, şöhrət düşkünlərinə, nahaq qan tökənlərə lənət yağdırmışdır. Poemada Hüseyn xan çox nəcib, səxavətli, ağıllı, alicənab bir şəxs kimi ədaləti, insanlığı təcəssüm edir.

"Müsibətname" əsəri şairin ictimai ədalətsizliyə qarşı ittihamnaməsi idi.

"Durnalar" qoşması şairin dünyagörüşünü aydınlaşdırmaqda olduqca əhəmiyyətlidir. Vidadinin "Durnalar" qoşması maraqlı, bənzərsiz bir əsərdir. Şair "qərib-qərib", "qəmgin-qəmgin" ötən durnalarla xalqının dözülməz vəziyyəti arasında eynilik, oxşarlıq tapır. "Şirin-şirin" oxuyan durnaların səsindən şairin qəlbi "şanə-şanə" olur. Şair durnaların "qızıl qana" boyanmasından qorxur, ehtiyat edir.

Vidadi əsərlərində zülm, haqsızlıq və zorakılığa, "gərđişi dövrənin kəc rəftarına" qarşı etirazını "dünyanın faniliyi" ilə bildirir.

Şairin yaradıcılığında məhəbbət lirikası da xüsusi yer tutur. O, insanın daxili aləminə, psixologiyasına yaxşı bələd olan sənətkardır.

Vidadi xalq yaradıcılığından, klassik poeziya ənənələrindən səmərəli istifadə edərək gözəl şeir nümunələri yaratmışdır. "Ey həmdənim, səni qana qərq eylər" deyən şairin kədərinə oxucu da şərik olur. Ədib bədii sözün mənalı, təsirli olması şərtlərinə əməl etdiyindən onun hər bir şeiri kamil sənət nümunəsi kimi ədəbiyyat tarixinə düşmüş, oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışdır.

Vidadi irsinin tədqiqi, nəşr tarixi çox da qədim deyildir. Şairin əsərləri Salman Mümtaz tərəfindən tərtib edilərək ilk dəfə 1936-cı ildə Bakıda çapdan buraxılmışdır.

"Vaqif və sair müasirin", "Azərbaycanda və Qafqazda məşhur şüəranın əşarına məcmuədir", "Riyazül-əşiqin", "Təzkireyi Nəvvab", "Gülzar" və "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adlı əsərlərdə və təzkirələrdə Vidadinin şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

Şairin şeirləri bir çox Şərq, rus və digər xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, əsərləri 1957, 1977-ci illərdə Bakıda, 1960, 1962, 1972-ci illərdə Moskvada çap edilmişdir.

Alimlər, ədəbiyyatşünaslar F.Köçərli, H.Araslı, A.Dadaşzadə, Məmməd Arif şairin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, dərc etdirmişlər.

Molla Vəli Vidadi şəxsiyyəti, poeziyası xüsusi ehtirama, hörmətə layıqdır.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Molla Vəli Vidadinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MOLLA PƏNAH VAQIF (1717-1797)

Azərbaycan şairidir. O, Qazax mahalının Salahlı kəndində anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, ərəb və fars dillərini öyrənmiş, yazıb-yaratmağa başlamışdır.

O, klassik şeirimizin əvəzsiz nümunələrini yaratmış, Azərbaycan ədəbiyyatının yeni istiqamətdə tərəqqisinə birbaşa təsir göstərmiş qüdrətli bir sənətkardır.

Vaqif bir müddətdən sonra bölgədə yaranmış ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar olaraq yaşayış məskəni tərk etmiş, ailəsi ilə birlikdə Qarabağa – Şuşa şəhərinə köçmüş, burada məktəb açaraq məktəbdarlıq etmiş və eyni zamanda yeni-yeni gözəl şeirlər yazmışdır. O, tezliklə həzircavab, savadlı, istedadlı bir şəxs kimi şöhrətlənmiş, hörmət qazanmışdır.

Vaqifin istedadından, şan-şöhrətindən xəbər tutan Qarabağ hökmdarı İbrahim xan 1769-cu ildə şairi sarayına dəvət etmiş, əvvəlcə eşikağası, sonra isə baş vəzir təyin etmişdir.

Vaqif tezliklə öz ağıl və istedadı ilə böyük nüfuz qazanmış, xanlığın daxili və xarici işlərini idarə etməyə

başlamış, sarayda mötəbər bir şəxs kimi tanınmışdır.

Vaqif Qarabağ xanlığının möhkəmləndirilməsində, Şuşa şəhərinin abadlaşdırılmasında, Azərbaycan ərazisindəki xanlıqlarla əlaqələrin, eyni zamanda iki qonşu dövlət – Gürcüstan və Rusiya ilə münasibətlərin daha da yaxşılaşdırılmasında böyük işlər görmüşdür.

Vaqifin apardığı düzgün siyasət nəticəsində Şuşa qalası Qacarın hücumundan müdafiə olunmuş, qorunmuşdur. 1797-ci ildə ikinci dəfə Şuşa qalasına hücum edərək, onu işğal edən Qacar Vaqifi zindana saldırmışdır. Zindan ömrü çox çəkmir. Qacar sui-qəsd nəticəsində öldürülmüş, Vaqif həbsdən azad edilmişdir.

Şair dostu Vidadiyə yazdığı "Ey Vidadi, gərdişi-dövrani-kəc rəftara bax" qəzəlində bu məsələyə toxunmuşdur.

Ağa Məhəmməd şah Qacarın ölümündən sonra İbrahim xanın qardaşı oğlu Məhəmməd bəy Cavanşir saray əyanlarının fitvası ilə qoca Vaqifi və onun "Alim" təxəllüsü ilə şeir yazan oğlu Əliağanı öldürdülmüşdür. Vaqif edam edildikdən sonra onun malikanəsi dağıdılmış, talan edilmişdir. Nəticədə şairin əsərlərinin çoxu itib-batmış, divanı, əlyazmaları məhv edilmişdir.

Bütün bu faciəyə baxmayaraq xalq, poeziya həvəskarları şairin şeirlərinin bir qismini hafizələrində saxlamış, əlyazmalarını axtarıb tapmışlar. Sonralar bu şeirlər dillər əzbəri olmuş, xanəndələrin, aşıqların dilindən düşməmişdir.

Vaqif öz poeziyası ilə şeir tariximizin yeni səhifəsini açmış, klassik şeirimizin köhnəlmiş ənənələrini kənara atmış, onu xalq ruhuna, xalq zövqünə yaxınlaşdırmışdır.

Şair öz qoşmalarının, şeirlərinin mühüm hissəsini saf məhəbbətə, gözəlliyə, gözəlin təsvirinə həsr etmişdir.

"Bir gözəl ki, şirin ola binadan", "Bulud züflü, ay qabaqlı gözəlin", "Sevdiyim, ləblərin yaquta bənzər" və sair qoşmaları, "Bax" rədifli qəzəli, "Görmədim" müxəmməsi və digər əsərləri Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələrindəndir.

Vaqif yaradıcılığında nikbinlik əhvalı daha çox hissə olunur. Onun şair dostu Vidadiyə yazdığı şeirlərdə bu nikbinlik açıqca duyulur. "Bax" rədifli qəzəlində dostuna müraciətlə "gərdişi-dövranın kəc rəftarından" ibrət götürməyə, gözənilməz hadisələrdən dərs almağa çağırır.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Vaqifin xidməti misilsizdir. O, öz şeirlərində xalq dilinin zəngin xəzinəsindən sənətkarlıqla istifadə etmiş, onu ədəbi-bədii dil səviyyəsinə yüksəltmişdir. Tutduğu vəzifə, şairliyi xalq arasında Vaqifə böyük hörmət, şöhrət gətirmişdir. El məsəli "hər oxuyan Molla Pənah olmaz" bunu bir daha təsdiq edir.

Vaqif Azərbaycan xalqının klassik şairlərindəndir. Onun əsərləri ədəbiyyat tariximizə qiymətli incilər kimi daxil olmuşdur. Böyük şairin yaradıcılığı şeir tariximizdə ədəbi məktəb kimi dərin iz buraxmışdır. Vaqif yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeiri tarixində yeni bir dövr başlanmışdır. Onun yaradıcılığı bir çox şairlər üçün nümunə olmuş, onlar Vaqif irsini öyrənmiş, yüksək qiymətləndirmişlər.

Vaqifin əsərləri eyni zamanda şifahi xalq ədəbiyyatına qüvvətli təsir göstərmişdir. Şairin əsərləri aşıqlar, xanəndələr tərəfindən oxunur, əhali arasında yayılmışdır.

Vaqif irsi hələ şairin yaşadığı dövrdə diqqəti cəlb etmiş, Gürcüstan, Dağıstan və digər Qafqaz xalqları arasında geniş yayılmışdır. Şair 1784-cü ildə Tiflisdə qonaq olduğu zaman Gürcüstan hökmdarı İrakliyə təqdim etdiyi müxəmməsində, eyni zamanda yazdığı şeirlərində gürcü gözəllərini, Gürcüstanın səfali təbiətini böyük ustalıqla təsvir etmişdir.

Gürcü xalqının Vaqif poeziyasına olan məhəbbəti, istəyi böyük həvəslə qorunub saxlanılır.

Vaqif poeziyası XIX əsrdən başlayaraq rus, ukrain, polyak, alman, eston və digər xalqların ədəbiyyatşünaslarının diqqətini cəlb etmiş, onun ədəbi-bədii irsini toplamaq, nəşr və tədqiq etmək sahəsində xeyli iş görülmüşdür.

XIX əsrin tarixçisi Mir Mehdi Xəzani özünün "Tarixi-Qarabağ" əsərində Vaqifin həyat və yaradıcılığı barədə geniş məlumat vermişdir.

Vaqifin şeirləri ilk dəfə 1856-cı ildə Teymurxanşurada "Məcmueyi-divani-Vaqif və digər müasirlər" adlı kitabda çap olunmuşdur. Əsər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır.

Şairin yaradıcılığı və bədii irsi ilə M.F.Axundov ciddi maraqlanmış, əsərlərini çap etdirmək üçün xeyli iş görmüş və onun hazırladığı əlyazmaları Adolf Berje 1867-ci ildə Leypsiqdə kitab halında çap etdirmişdir. Vaqif lirikası Avropa oxucularını heyratə gətirmişdir.

Vaqif irsini ən mükəmməl tədqiq edən, onun həyatı və yaradıcılığında əsərlər yazan Firudin bəy Köçərli olmuşdur. O, 1903-cü ildə rus dilində çap etdirdiyi, ədəbiyyatımızın tarixinə aid kitabında və sonrakı çoxsaylı

əsərlərində Vaqif yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirmiş, onu Azərbaycan ədəbiyyatının banisi kimi qiymətləndirmiş, yaradıcılığını ətraflı təhlil etmişdir.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Vaqif yaradıcılığına maraq xeyli artmış, onun əsərlərini bir yere toplayıb çap etdirmək təşəbbüsü çoxalmışdır. "Təzə həyat" qəzetinin müdiri Həşim bəy Vəzirov 1908-ci ildə Vaqifin əlyazmalarını toplayaraq kitab halında buraxdırmışdır.

Bu ənənə sonralar da davam etdirilmiş, məşhur ədəbiyyat tədqiqatçısı Salman Mümtaz 1925-ci ildə Vaqifin əsərlərinin bir qismini toplayaraq nəşr etdirmişdir. Bu müəllif şairin əsərlərini 1937-ci ildə təkmilləşdirilmiş halda yenidən kitab halında çap etdirmişdir. Vaqifin əsərlərinin elmi nəşri 1945-ci ildə Elmlər Akademiyasının təşəbbüsü ilə həyata keçirilmişdir.

Vaqifin əsərlərinin mühüm bir hissəsi H.Araslı tərəfindən toplanaraq geniş müqəddimə ilə 1968-ci ildə nəşr edilmişdir. Kitabda şairin bu vaxta qədər çap olunmamış bir sıra şeirləri, XIX əsrin əvvəllərində yazıya alınmış əlyazmaları, eyni zamanda Sankt-Peterburq Şərqsünaslıq İnstitutunda, Azərbaycan Elmlər Akademiyasında, Gürcüstan Dövlət Muzeyində saxlanılan əlyazmalardan istifadə olunmuşdur.

S.Mümtaz, H.Araslı, M.İbrahimov, M.Quluzadə və başqa görkəmli ədəbiyyatşünaslar Vaqif yaradıcılığını ətraflı təhlil etmiş, onun ədəbiyyatımızda mövqeyini aydınlaşdırmışlar.

Şairin yaradıcılığı, həyatı barədə öz əsərlərində bəhs edən ilk müəlliflər Mirzə Camal, M.Xəzani, Rzaqulu bəy,

Mirzə Adıgözəl bəy, A.Berje, M.F.Axundov, N.Qulak, F.Köçərli və başqaları olmuşlar.

A.Dadaşzadə isə Vaqif haqqında ayrıca tədqiqat işi aparmış, onun həyat və yaradıcılığını araşdırmış, təhlil etmiş, sanballı monoqrafiya yazmış, dərc etdirmişdir.

Molla Pənah Vaqifin əsərləri 1925, 1937, 1957, 1968-ci illərdə Bakıda, 1961, 1968, 1972-ci illərdə Moskvada çap olunmuşdur.

Azərbaycanda Vaqifin yaradıcılığına, onun şəxsiyyətinə daim hörmət və ehtiram göstərilmişdir. Y.V.Çəmənzəminlinin "Qan içində" romanı, Səməd Vurğunun "Vaqif" pyesi şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edir.

Dünyanın bir çox xalqları Molla Pənah Vaqifin ülvî məhəbbəti, saf sevgini tərənnüm edən qoşmalarını, şeirlərini həvəslə, öz dillərində oxuyur və bu poeziya onlara mənəvi qida, ruh verir, saflığa, təmizliyə səsləyir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Molla Pənah Vaqifin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

LÜTFƏLİ BƏY AZƏR (1722-1780)

Azərbaycan şairi, təzkirəçisidir. O, İsfahanda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, bədii yaradıcılığa erkən başlamışdır. Bir müddət Nadir şahın sarayında yaşamış, yazıb-yaratmışdır. Sonralar sarayı tərk etmiş, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlamışdır. Onun yaradıcılığında aşiqanə şeirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Lütfəli bəy 1762-ci ildə özünün məşhur "Atəşgədə" adlı təzkirəsini yazmışdır. Bu əsərdə o, 842 Azərbaycan, fars şairlərinin tərcümeyi-halını, onların yaradıcılığından nümunələr vermişdir. Şairin 7000 beytlik divanı, "Yusif və Züleyxa", "Məsnəviyə-Azər", "Fəraqname" adlı poemaları da vardır. Lütfəli bəy eyni zamanda "Gəncinət il-həqq" adlı didaktik əsər də yazmışdır. Ədibin "Atəşgədə", "Yusif və Züleyxa" əsərlərinin əlyazması Respublika Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

M.Məmmədov Lütfəli bəy Azərin yaradıcılığını ətraflı öyrənmiş, məqalələr yazmış, 1974-cü ildə "Elm və həyat" jurnalında və digər mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir.

DOQQUZUNCU FƏSİL

ŞİFAHİ VƏ YAZILI ƏDƏBİYYAT NÜMUNƏLƏRİ – DASTANLAR

"DASTANI-ƏHMƏD HƏRAMİ" (XIII əsr)

Azərbaycan ədəbiyyatının ən gözəl, ən dəyərlı nümunələrindəndır. "Dastani-Əhməd Hərami" poeması Azərbaycan dilində yazılmış mükəmməl sənət əsəri, məsnəvi kimi çox qiymətlidir.

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan dilində dastan-məsnəvi yaratmaq ənənəsi çox qədimdir.

Poemanın müəllifi öz ruhuna, zövqünə görə xalqa yaxın, onun adət-ənənələrini dərindən bilən bir sənətkar olmuşdur. Əsər mündəricəsinə, məzmununa, dil üslubuna görə nağıl-dastan ənənələri ilə səsleşir.

Şair nağıl üslubuna sadıq qalaraq birbaşa mətləbə

keçirmiş, qəhrəmanlarının əslı-nəcabəti barədə ətraflı məlumat vermişdir.

Əsərdə şərə, zülmə, ədalətsizliyə qarşı dərin nifrət vardır. Poema ədəbi dil tariximizi öyrənməkdə olduqca dəyərlidir. Poemada Əhməd Hərami şər insandır. O, həramiləri başına yığıb yol kəsməklə, qarətçiliklə məşğul olmuşdur. Şair göstərir ki, zülmkar, kinli, məkri insanların könlündə mərhəmət, şəfqət hissi heç vaxt ola bilməz. Əhməd Hərami belələrindəndır. O, son dərəcə hiyləgər, qəddardır. Müəllifin əsərindəki iki surət – Əhməd Hərami və Güləndam kamil bədii surətlərdir. Şair Güləndamın əxlaqi-mənəvi hissələrini, onun cəsurluğunu, təmiz, saf duyğularını ustalıqla tərənnüm etmişdir. Poemada Əhməd Hərami nə qədər qorxunc, qəzəbli, dəvə kimi kinlidirsə, Güləndam onun əksinə, yumşaq təbiətli, nəcib və səmimidir. O, son anda bütün cəsaretini toplayaraq Əhməd Həramini öldürür. Saray bu igid qızı alqışlayır. Əsərdə nəcib, ləyaqətli insanlara qarşı yüksək məhəbbət, qayğı duyulur.

"Dastani-Əhməd Hərami" poeması anadilli şeirimizin sənətkarlıq və həm də bədii-poetik gözəlliyi baxımından son dərəcə dəyərlı bir əsərdir. Poema 1632 misradan ibarətdir. Əsərdə bədii dilin mükəmməlliyi, ifadə tərzı, təbiiilik çox zəngindir. Poemanın dil-üslub xüsusiyyətləri, ümumi ruhu, dastan ənənələri ilə əlaqəsi göstərir ki, əsər "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu ilə bir vaxtda yarana bilər.

Bu dastana maraqlı alimlərin, mütəxəssislərin daim diqqət mərkəzində olub.

Görkəmli türk alimi Tələt Onay "Dastani-Əhməd Hərami"-nin əlyazmasını 1928-ci ildə aşkara çıxarmış və ilk

dəfə olaraq barəsində ətraflı məlumat vermişdir. O, bu əsəri 1946-cı ildə ön söz, lüğət və şərhlerle birlikdə yenidən nəşr etdirmişdir. Tələt Onay kitaba yazdığı ön sözde bu əsəri Azərbaycan ədəbiyyatının nümunəsi kimi qiymətləndirmişdir.

Poema 1978-ci ildə Bakıda ədəbiyyatşünas Ə.Səfərli tərəfindən geniş şərhle çapdan buraxılmışdır. Əsər 1979-cu ildə İstanbulda Halis Akaydın tərəfindən yenidən nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə "Dastani-Əhməd Hərəmi" kütləvi tirajla çap edilmişdir.

"AŞIQ QƏRİB" DASTANI (XVI əsr)

Məhəbbət dastanıdır. Onun XVI əsrdə yaranması ehtimal olunur. Amma mütəxəssislərin yazdıqlarına görə, dastanın mövzusu, surətlərin müxtəlifliyi "Kitabi-Dədə Qorqud"la səsleşir. Dastanda yoxsul aşiq Qəriblə varlı qızı Şahsənəmin məhəbbəti, bir-birlərinə olan sədaqəti təənnüm olunur. Dastanda cəmiyyətdə baş verən, hökm sürən ictimai bərabərsizliklər, haqsızlıqlar, var-dövlətin cəmiyyətdəki hakim rolu, Azərbaycan qadınlarının acınacaqlı vəziyyəti təsvir olunmuşdur.

"Aşiq Qərib" dastanı Qafqazda, Orta Asiyada məşhurdur. Üzeyir Hacıbəyov və başqaları bu mövzuda musiqi, M.Lermontov və digərləri isə bədii əsərlər yazıb-yaratmışlar.

"Aşiq Qərib" dastanı 1938, 1967-ci illərdə Bakıda, 1946, 1960-cı illərdə Moskvada çap olunmuş, H.Araslı, S.Yaqubov və başqaları dastanı ətraflı təhlil edərək əsərlər yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

"KOROĞLU" DASTANI (XVI-XVII əsrlər)

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən görkəmli, ən parlaq nümunələrindən biri, Azərbaycan aşıqlarının yaratdığı qəhrəmanlıq dastanıdır. Yaxın Şərq və Orta Asiyada geniş yayılmış qəhrəmanlıq eposu olan "Koroğlu" dastanında xalqın yadelli işğalçılara və yerli zülmkarlara qarşı mübarizəsi təənnüm olunur.

Azərbaycanda dastanın hələlik 17 qolu toplanmışdır. Vahid bir silsilə yaradan həmin qollarda Koroğlu və onun dəlilərinin mübarizəsindən, igidliyindən bəhs olunur. Dastanda xüsusi olaraq qeyd edilir ki, yerli xanlardan biri, Həsən xan tərəfindən gözləri çıxarılmış ilxıçı Alı kişinin oğlu Rövsən tezliklə xalq arasında Koroğlu kimi tanınır və o, ətraf ərazilərdəki yoxsulları, sənətkarları bir yerə toplayaraq Çənlibəldə məskən salır. Koroğlu igid döyüşçü, mahir sərkərdə, həm də el aşığı kimi məşhurlaşır. Dastanın quruluşu və bədii xüsusiyyəti diqqətəlayiqdir. Buradakı qollar müstəqil və bitkindir. Koroğlunun düşmənləri vətənin, elin düşmənləridir. O, bunu özünün yüzlərcə qoşmasında çox aydın bir şəkildə demişdir. Əslində Koroğlunun dəliləri də elə hə-

min ağalardan zülm görmüş nökerlər, çobanlar, mehtərlərdir.

Dastanda qeyd olunur ki, Çənlibəldə 7777 dəli vardır. Məlumdur ki, bir sıra qədim xalqlarda, eləcə də Azərbaycanca uzun müddət müqəddəs sayılan 7 rəqəminin üç dəfə təkrarından ibarət olan bu say çoxluğu sonsuzluq rəmzidir. Dəlilərin milli tərkibi də maraqlıdır. Bunların içərisində Ərəboğlu, Gürcüoğlu, Kürdoğlu kimi qəhrəmanlar, eyni zamanda ləzgi, türk, fars da vardır.

Koroğlu şöhrət arxasınca qaçmır. O, heç də cəngavərlik xülyasında, yaxud varlanmaq, səltənət sahibi olmaq istəyində deyil. O, şahlara, sultanlara nifrət edir, səltənət sahiblərinin, varlıların bərkəməz düşmənidir.

"Koroğlu" eposunda qadın surətləri də maraqlıdır. Ən çox diqqəti cəlb edən, əlbəttə, Nigardır. Nigar sultan-xotkar qızıdır. O, olduqca fədakar, gözəl, ağıllı bir qadındır. Koroğlu ilə Nigar arasında olan sevgi, məhəbbət, bir-birini anlamaq, duymaq hissləri çox güclüdür. Bu vəfali, igid qadın ömrünün sonuna qədər Koroğludan ayrılmır. Dastanın son qolunda qoca Koroğlunun yeganə təsəllisi, kədərinə, dərindən unuduran, onu yeni mübarizəyə ruhlandıran yenə də Nigardır.

Dastanda nəzm və nəsr hissələri vəhdətdir. Nəsr hissəsi sadə, xalq dilindən, nəzm hissəsi isə igidliyi təənnüm edən qoşmalardan ibarətdir.

Tarixi araşdırmalar göstərir ki, "Koroğlu" dastanında qoşmalara XVII əsrdən başlayaraq ədəbiyyatşünasların əsərlərində rast gəlinir. 1721-ci ildə Təbrizdə çap olunmuş "Nəğmələr kitabı"nda dastandan bir neçə qoşma verilmişdir. Epos tezliklə gürcü, acar, ləzgi və

başqa xalqlar arasında yayılmağa başlamışdır.

Bu ərəfədə folklor, ilk növbədə dastanlara diqqət və maraq xeyli artmışdır. Bir sıra səyyahlar, şifahi ədəbiyyatla maraqlananlar, alimlər eposu ayrı-ayrı qollar, rəvayət, əfsanə, dastan şəklində toplayıb müxtəlif yerlərdə çıxan qəzetlərdə, jurnallarda, məcmuələrdə nəşr etdirir, tədqiqat əhvalı məqalələr, məlumatlar verirdilər.

I.Şopen adında şəxs "Koroğlu" eposunun bir qolunu əldə edərək, üzərində işləmiş və 1840-cı ildə ilk dəfə olaraq rus dilində "Mayak sovremennoqo prosveşşeniya i obrazovaniya" jurnalında nəşr etdirmişdir. İki ildən sonra A.Xodzko Təbrizdə topladığı "Koroğlu" dastanını ingilis dilinə tərcümə edərək 1842-ci ildə Londonda çap etdirmişdir.

O, "Koroğlu" eposunun müqəddiməsində yazır ki, hadisələr Zaqafqaziyada və İranda daim yaşayan azərbaycanlıların mübarizəsinin nəticəsi olaraq baş vermişdir. A.Xodzko bu xoş məramı ilə "Koroğlu"nu rus və Avropa xalqlarına tanıtmışdır.

Əsərin orijinalı Parisin Milli muzeyində saxlanılır. Bu ənənəni davam etdirən digər rus mütəxəssisi S.Penn eposu rus dilinə tərcümə etmiş, 1856-cı ildə "Kavkaz" qəzetində hissə-hissə dərc etdirmiş, sonra isə Tiflisdə kitab şəklində buraxdırmışdır. Dastanın nəşri böyük maraq doğurmuş, bu münasibətlə "Sovremennik" jurnalında N.Çernişevskiye isnad edilən müsbət rəy dərc olunmuşdur. "Bizim ədəbiyyatımızda Şərqi poeziyası əsərlərinin tərcüməsi çox az məlumdur. Buna görə də cənab Pennə bu işinə görə təşəkkür etməmək olmaz" – deyərək N.Çernişevski eposun azərbaycanlıların, Koroğlu-

nu isə onların milli qəhrəmanı, eyni zamanda milli şairləri olduğunu qeyd etmişdir.

A.Xodzko sonrakı illərdə də bu mövzuya xüsusi maraq göstərmiş və 1856-cı ildə "Kavkaz" qəzetində çap etdirdiyi məqalədə eposun müxtəlif xalqlar arasında geniş yayıldığını xüsusi olaraq qeyd etmiş və bildirmişdir ki, onun, yeni Koroğlunun şöhrəti Homerin Yunanıstandakı şöhrəti qədər böyükdür.

"Kavkaz" qəzeti 1857-ci ildə yazırdı: "Gürcü xalqı arasında Koroğlunun həyatına dair gözəl əfsanələr, rəvayətlər gəzir. Onun igidliyi səyyar Gürcüstan aşığılarının ən sevimli mahnılarını, rəvayətlərini təşkil edir". "Koroğlu"ya maraq dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində durmadan artırdı. 1889-cu ildə Kazanda "Koroğlu sultan hekayəti" toplusu çapdan çıxmışdır. Dastan 1913-cü ildə Budapeştdə macar dilində nəşr olunmuşdur. Görkəmli türk folklorçusu N.Boratov 1931-ci ildə "Koroğlu" dastanının bir qismini tədqiq edərək nəşr etdirmişdir.

"Koroğlu" dastanı 1912-ci ildə ilk dəfə kitab halında Bakıda Azərbaycan dilində çap olunmuşdur.

Epos Azərbaycan aşığılarının yaradıcılıq məhsulu olmaqla, eyni zamanda digər Şərqi xalqları tərəfindən də sevilmiş, şöhrət tapmışdır.

Akademik İ.Braginski yazır ki, "Koroğlu" epik dastanı əvvəlcə Azərbaycan xalqı içərisində yaranmış, sonra isə tacik xalqının hafizəsinə çatmışdır.

Azərbaycanda dastanın toplanmasında, nəşrində, tədqiqində H.Əlizadənin, V.Xulufunun, M.Təhmasibin, H.Araslının xidməti böyükdür. Ü.Hacıbəyov, həmçinin türk bəstəkarı A.Sayqun "Koroğlu" dastanı əsasında

eyniadlı opera bəstələmişlər. "Azərbaycanfilm" kinostudiyası "Koroğlu" filmi çəkmişdir. Azərbaycan aşığıları "Koroğlu cəngisi", "Piyada Koroğlu", "Atlı Koroğlu", "Misri Koroğlu" və s. havalar yaratmışlar.

"Koroğlu" dastanı 1842-ci ildə Londonda, 1856-cı ildə Tiflisdə, 1978-ci ildə Leninqrad və Moskvada, 1912, 1927, 1936, 1941, 1969, 1977-ü ilərdə Bakıda və eyni zamanda dünyanın digər şəhərlərində çapdan buraxılmışdır. Alimlər, mütəxəssislər bu eposu ətraflı tədqiq etmiş, araşdırmış, çoxsaylı əsərlər, məqalələr yazmış, nəşr etdirmişlər.

"Koroğlu" qəhrəmanlıq dastanı olmaqla, xalqımızın vətəne, torpağa olan məhəbbətini, istəyini tərənnüm edən tarixi bir əsərdir. Eposu məşhurlaşdıran cəhətlərdən biri də məhz budur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə "Koroğlu" dastanı 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

"ABBAS VƏ GÜLGƏZ" DASTANI (XVII əsr)

Məhəbbət dastanıdır. Aşıq Abbas Tufarqanlının şeirləri əsasında yaradılmışdır. Bu dastanın yaradıcıları Abbasın həyatı ilə əlaqədar hadisələri əsas götürərək, zəmanənin bir sıra vacib, zəruri məsələlərini dastanın əsas mövzusunə daxil etmişlər. Dastanda əsərin qəhrəmanı aşıq Abbasla şah Abbas arasındakı mübari-

zə, münasibətlərin kəskinliyi təsvir olunmuşdur. Dastanın yaradıcıları aşiq Abbas simasında xalqın istək və arzusunu müdafiə edən istedadlı sənətkar surəti yaratmışlar.

Dastanda aşiq Abbasın və Gülgəzin üli məhəbbətindən bəhs edilir. Gülgəz zorla şah sarayına aparılır. Aşiq Abbas baş verənlərlə barışmayaraq, müxtəlif maneələrdən keçir, sevgisinə qovuşur. Dolğun məhəbbət, sevgi surətləri, gərgin hadisələr "Abbas və Gülgəz"i məhəbbət dastanı səviyyəsinə qaldırmışdır. Müxtəlif aşiqlərin ifa etdikləri bu dastanın hazırda bir neçə variantı mövcuddur.

"Abbas və Gülgəz" dastanı haqqında ətraflı məlumat 1961-ci ildə çap olunmuş "Azərbaycan xalq dastanları" kitabında və mətbuatda dərc edilmiş məqalələrdə verilmişdir.

"ŞƏHRİYAR" DASTANI (XVIII əsr)

Bu dastan məşhur "Şəhriyar və Sənubər" adlı xalq dastanından istifadə edilərək yenidən işlənilmişdir. Əsərin müəllifi mənbələrdə şair və nasir kimi adı çəkilən Məhəmməddir. Dastan XVIII əsr yazılı ədəbiyyatımızın, xüsusən nəsrimizin gözəl nümunələrindəndir. "Şəhriyar"ın iki nüsxəsi bizə gəlib çatmışdır. Əsərlə tanışlıq göstərir ki, onun müəllifi Məhəmməd dövrünün adlı-sanlı şair və nasiri olmuşdur. Mövzunu folklorlardan alan müəllif

onu özünəməxsus bir şəkildə işləmiş, qədim dastanı öz yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək olduqca maraqlı bir əsər yaratmışdır.

Dastana görə hadisə Şah Abbasın dövründə baş vermişdir. Sənubər Kirman bəylərbəyi Cahangir xanın qızıdır. Şəhriyar isə adi sevən oğlandır.

Bir sıra əsərlərdə olduğu kimi, "Şəhriyar"da ictimai bərabərsizlik, haqsızlıq hökm sürür. Dastanın baş qəhrəmanı Şəhriyardır. Əsərin adı qoşa aşıqın yox, baş qəhrəmanın adı ilə bağlıdır.

Klassik məsnəvi və dastanlarda olduğu kimi "Şəhriyar"da da eşqin tarixçəsi də, qəhrəmanın dünyaya gəlişi də qeyri-adiyədir.

Əsərdə göstərilir ki, Tiflis şəhərində yaşayan Saleh adlı bir tacirin övladı olmurmuş, bu da onu kədərəlndirirmiş. Bir gün o, Soğanlıq deyilən ərazidə iki uşağı bir zəlmənin əlindən qurtarır. Bir müddətdən sonra həmin tacirin oğlu dünyaya gəlir. Adını Şəhriyar qoyurlar. Uşaq tezliklə böyüyür, öz "camal və kamal"ı ilə tanınmağa başlayır. Günlərin birində o, Kirman hakimi Cahangir xanın qızı Sənubəri yuxuda görür və ona vurulur. Sənubər xanım da Şəhriyarın eşq badəsinə içir.

Əsərin ana xətti sevgi, məhəbbətdir. Müəllif göstərməyə çalışır ki, məhəbbət aləmində şah da, adi insan da birdir.

Şəhriyar eşqinin elə ilk anlardan duyünə düşdüyünü anlayıb, əlac axtarmağa çalışır. O, sazını götürüb Kirman elini gəzib-dolanmağa başlayır. Öz sözü, ağıl-kamalı ilə çoxlarını heyran edir. Şəhriyarla Sənubərin görüşü dastanın ən gözəl, ən cazibədar yeridir. Bu səhnədə ilk

dəfə olaraq iki aşıq, iki döyünən ürək üz-üzə gəlir, röya, yuxu həqiqətə çevrilir.

Dastanda aşıqın muradına çatması, öz sevgilisinə qovuşması müəllif tərəfindən xüsusi incəlik və yüksək peşəkərliklə qələmə alınmışdır.

"Şəhriyar" dastanında kamil, dolğun qadın surətləri vardır. Şəhriyarın anası Zöhrəbəyim nəcib, təmkinli, qayğıkeş bir anadır. O, oğlunun məhəbbətindən xəbərdar olan kimi iztirab çəkir, çıxış yolu arayıb axtarmağa çalışır. Zöhrəbəyim surəti orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yeni bir ana – qadın surətidir.

Hadisələr Azərbaycanda, Gürcüstanda, Şəmsəddin mahalında, Kirman və Gəncədə cərəyan edir. Əsərdə Əmirli, Qazax, Soğanlı, Ortaçala, Zəyəm, Tovuz, Dağıstan, Sınıq körpü, Qarayazı meşələri, Ozan məhləsi və s. yer adları da çəkilir.

"Şəhriyar" dastanı hadisələrin bədii tutumuna, əhatə dairəsinə görə roman da adlandırıla bilər. Əsərin dili sadə, şeirləri isə qoşma, qəzəl, gəraylı, müxəmməs biçimindədir.

1960-ci ildə çap olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və 1982-ci ildə nəşr edilmiş "Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı" kitablarında "Şəhriyar" dastanı haqqında ətraflı məlumatlar verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ONUNCU FƏSİL

XVIII-XIX ƏSRLƏRDƏ ƏDƏBİYYAT

BABA BƏY ŞAKİR (1769-1844)

Azərbaycan şairidir. O, Qarabağın Mehriban kəndində anadan olmuş, təhsilini orada almış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. Əsərlərinin bir qismi zəmanəmizədək gəlib çatmışdır. Şeirlərində bəylərin, məmurların, din xadimlərinin özbaşınalığını tənqid və ifşa etmişdir.

Baba bəy Şakir müxtəlif illərdə yazdığı "Gəncüm ağaya", "Qasım bəy Zakirə", "Əmiraslan bəyə həcv", "Quberniya bina olunandan bəri" və s. satiralarında kəndliləri talan, qarət edən bəylərə, çar məmurlarına öz narazılığını bildirir, onların bəd əməllərinin dözülmez olduğunu, əhaliyə qarşı insafsız, mürvətli olmağı tələb etmişdir. Şair şeirlərinin birində "ölkəni yolkəsənlər, quldurlar

dağıtdı", onların qorxusundan "bu kənddən o kəndə gedə bilmirik", iş başına "ağlı kəm" adamlar qoyublar, "zülüm ərsə dayanıbdır" deyə gileyənmişdir.

Baba bəy Şakir eyni zamanda gözəl lirik şeirlər müəlifidir. Şairin "Yetmədi", "Gəlmədi", "Ay mədət" qoşmaları bu cəhətdən olduqca səciyyəvidir.

Baba bəy Şakirin seçilmiş əsərləri 1985-ci ildə Bakıda çap olunmuş, F.Qasımzadə, K.Məmmədov və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

QASIM BƏY ZAKİR (1784-1857)

Azərbaycan şairidir. O, Şuşada anadan olmuş, mollaxanada təhsil almış, ərəb, fars dillərini, həmçinin klassik Şərq ədəbiyyatını öyrənmiş, bədii yaradıcılıqla ciddi məşğul olmağa başlamışdır. Bir müddət rus ordusunda xidmətdə olmuş, döyüşlərdə iştirak etmişdir. "Car müqəddiməsi" adlı şeirində Car-Balakən döyüşlərində Qarabağ atlı dəstəsi ilə birlikdə vuruşduğunu bildirir.

Zakir ömrünün çox hissəsini Qarabağ xanı Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndində yaşamışdır. Şair yerli bəyləri, çar məmurlarını, ruhaniləri öz əsərlərində kəskin tənqid etdiyinə görə, daim təqib olunmuş, sürgünə göndərilmiş, M.F.Axundovun və İsmayıl bəy Qutqaşının köməyi və səyi nəticəsində azad olunaraq Şuşaya gəlmiş və ömrünün sonunacan burada yaşamışdır.

Qasım bəy Zakir XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatında yaranmağa başlayan tənqidi realizmin görkəmli nümayəndəsi, klassik şeir ənənələrinin davamçısıdır. Onun "Ağlaram", "Öyrənib" redifli və digər qoşmaları təkce üslub, ifadə tərzii ilə deyil, həm də həyata, məhəbbətə münasibət nöqtəyi-nəzərdən maraqlıdır. Yaşadığı dövrdən narazılıq, hicran dərdi, gözəllikdən vəcdə gəlmək, insani hisslər Zakir şeirinin əsas mövzusuudur. Şairin "Gözüm yolda qaldı, könül intizar", "Dost yolu bağlandı, ümid kəsildi", "Dərdbilməzlər qınar məni heç demə", "Qadir allah səbəb sala araya", "Dost yolunda cəfa çəkdim, can üzdü", "Fələk, səndə nə adətdir" və başqa misralarla başlanan qoşma və gərayiləri, əsasən, məhəbbət mövzusunda olsa da, eyni zamanda ictimai məzmunla, dövrün hadisələrinə münasibət bildirmək əhvalına malikdir.

Zakirin "Durnalar" şeirində bədii, ictimai məzmun güclüdür. Şairin əsərlərində satira xüsusi yer tutur. O, "dövləti-malı əndazədən" çıxanları, xalqı "çapıb-talayan"ları, camaatın "gününü qara əskiyə bükən"ləri tənqid atəşinə tutur. Zakir "Divanbəylərin həcvi", "Qarabağ qazisinə", "Şuşa mollaları haqqında" və başqa əsərlərində günahkarları lənətləyir, onları düz yola çağırır. O, satirik şeir və həcvlərində, mənzum məktublarında cəmiyyətdə baş alıb gedən özbaşınalıqlardan, yerli məmurların rüşvətخورluğundan, riyakarlığından söhbət açır, onları ifşa etməyə çalışır. Şair xalqını, vətəninə qızgın məhəbbətlə sevdiyi üçün tüfeyli həyat sürənlərə, xalqın əməyi ilə varlanıb, eyş-işrətlə yaşayanlara dərin nifrət bəsləyirdi.

Yaradıcılığında "Dərviş və qız", "Dəvə və eşşək", "Tülkü və Şir", "Tülkü və Qurd" və digər mənzum hekayələr, təmsillər əhəmiyyətli yer tutur. Şair Azərbaycan dilinin poetik incilərindən, canlı xalq dilindən, atalar sözündən məhəretlə istifadə etmişdir.

Q.Zakirin yaradıcılığı M.F.Axundovun, İsmayıl bəy Qutqaşının, Xurşidbanu Natəvanın, F.Köçərlinin daim diqqət mərkəzində olmuşdur.

Şairin zəngin bədii irsi qalmışdır. Hələ sağlığında, 1854-cü ildə "Kavkaz" qəzetində onun Krım müharibəsi ilə əlaqədar olaraq yazdığı "Fərzəndi-əziz" mənzum məktubunun rus dilində tərcüməsi, azərbaycanca nüsxəsi ilə birlikdə nəşr olunmuşdur. Bir müddət sonra, 1856-cı ildə Teymurxanşurada Azərbaycan şairlərinin şeirlərindən ibarət məcmuədə Zakirin də bəzi əsərləri çap olunmuşdur. Vəfatından sonra M.F.Axundov onun şeirlərini nəşr etdirmək məqsədilə bir yere toplamağa cəhd göstərmişdir. Şərqsünas alim Adolf Berje M.F.Axundovun və özünün topladığı şeirləri "Məcmueyi-əşəri-şüareyi-Azərbaycan" adı ilə Leypsiqdə 1867-ci ildə alman dilində nəşr etdirmişdir.

Hüseyn Əfəndi Qaibov çap etdirdiyi əsərində də Zakirin şeirlərinə xeyli yer ayırmışdır.

1888-ci ildə Tiflisdə nəşr olunmuş "Vətən dili" dərsliyində Zakirin "Aslan, Qurd və Çaqqal", "Tülkü və Qurd" təmsilləri, "Dərviş və fəqir" mənzum hekayəsi nəşr olunmuşdur.

XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində tərtib və nəşr olunmuş "Təzkireyi-Nəvvab" və "Riyaz ül-aşiqin" təzkirələrində, F.Köçərlinin tərtib etdiyi və 1912-ci ildə

çap etdirdiyi "Balalara hədiyyə" kitabında Zakirin bir neçə təmsili, "Durnalar" rədifli qoşması nəşr olunmuşdur.

1964-cü ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Zakirin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini nəşr etdirmişdir. Şairin əsərləri məzmununa görə əsasən üç hissəyə bölünmüşdür. Birincisi lirik şeirlər, ikincisi satirik şeirlər, üçüncüsü didaktik mahiyyət daşıyan təmsillər və mənzum hekayələrdir.

Zakirin şeirləri müxtəlif illərdə dəfələrlə ayrı-ayrı xalqların dillərində çap edilmiş, əsərləri 1925, 1950, 1957, 1964-cü illərdə Bakıda, 1960, 1977-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuşdur.

M.F.Axundov, A.Berje, F.Köçərli, F.Qasımxadə şairin yaradıcılığını araşdıraraq yüksək qiymət vermiş, F.Köçərli onun yaradıcılığını "məişətimizin güzgüsü" adlandırmış, Səməd Vurğun onun Vaqiflə bərabər şair olduğunu qeyd etmişdir.

Qasım bəy Zakir lirik, satirik şeirləri, mənzum hekayələri, təmsilləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Qasım bəy Zakirin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏ CƏFƏR TOPÇUBAŞOV (1790-1869)

Azərbaycan şerqşünası, şairidir. O, Gəncədə anadan olmuş, uşaq yaşlarından Tiflisdə yaşamış, təhsilini mədrəsədə almış, ərəb, fars, türk dillərini, klassik ədəbiyyatı mükəmməl öyrənmişdir.

1817-ci ildə İran səfirliyinin heyəti ilə Peterburqa getmiş, Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Asiya Departamentində tərcüməçi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 1819-cu ildən Peterburq Pedaqoji İnstitutunda ərəb, fars və türk dillərindən dərs deməyə başlamışdır. O, 1823-cü ildə Peterburq Universitetinin professoru, 1835-49-cu illərdə isə fars dili və filologiya fakültəsinə rəhbərlik etmişdir. M.C.Topçubaşov 1852-57-ci illərdə Rusiya Arxeologiya və Numizmatika Cəmiyyətinin Şərq şöbəsinin ilk rəhbəri olmuş və onun təşəbbüsü ilə həmin şöbənin "Xəbərlər"i nəşr edilməyə başlanmışdır. Bu məcmuədə Şərq, o cümlədən Azərbaycan arxeologiyasına aid məqalələr, arabir də "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından və digər ədəbiyyat nümunələrindən tərcümələr çap olunurdu.

Rusiyada şerqşünaslıq elminin, təhsilinin tərəqqisində M.C.Topçubaşovun xidməti çox böyük olmuşdur. O, fars dilinin qrammatikasına dair bir sıra əsərlərin müəllifidir. M.C.Topçubaşov öz fəaliyyətinin 50 ili ərzində saysız-hesabsız rəsmi sənədləri, vacib ədəbiyyatı fars dilindən rus dilinə tərcümə etmişdir. Onun Şərq ölkələrində işləmək üçün diplomat kadrlar hazırlamaqda

mühüm xidməti olmuşdur. Alim imperator kitabxanasında saxlanılan ədəbiyyatı və əlyazmaları səliqə-sahmana salaraq, onların xüsusi izahlı bibliografiyasını hazırlamışdır.

Göstərdiyi misilsiz xidmətlərə görə alim London Kral Asiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü seçilmişdir. O, A.Qriboyedova fars, A.Senkovskiye isə türk dilini öyrətmişdir.

M.C.Topçubaşov alimliyi ilə yanaşı, istedadlı şair kimi də tanınırdı. Onun 1812-ci il Vətən müharibəsinə həsr etdiyi "Qalibyyət təranəsi" adlı şeiri müxtəlif qəzet, jurnallarda çap olunmuş, müəllifinə böyük şöhrət qazandırmışdır. "Qalibyyət təranəsi" və "İki şeir" adlı kitabları 1835-ci ildə nəşr olunmuşdur.

V.Belinski M.C.Topçubaşovun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişdir. Bu istedadlı alim A.Mitskeviçlə yaxın dost olmuş, onun şeirlərindən tərcümələr etmişdir. M.C.Topçubaşovun şəxsi təşəbbüsü və vəsaiti hesabına 1869-cu ildə hüquqşünaslıq sahəsində dəyərli əsərlər yazan tələbələr üçün Senatın qərarı və İmperatorun imzası ilə 100 manat məbləğində "Topçubaşov mükafatı" təsis edilmişdir.

M.C.Topçubaşov Rusiya dövlətinin ən ali mükafatlarına, eyni zamanda İranın "Şiri-xurşid" ordeninə layiq görülmüşdür.

Rusiyanın şerqşünas alimləri V.Qriqoryev, A.Senkevski, N.Veselovski, I.Kraçkovski, Azərbaycan alimləri T.Vəliyev, A.Rzayev, M.Sadıqov və başqaları onun elmi-pedaqoji fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, əsərlər yazaraq müxtəlif illərdə çap etdirmişlər.

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV
(*ədəbi təxəllüsü - QÜDSİ*)
(1794-1847)

Azərbaycan alimi, şairi, maarifpərvəridir. O, Bakının Əmircan kəndində anadan olmuş, Bakı xanı Mirzə Məhəmmədin oğludur. Gənc yaşlarından mükəmməl təhsil almış, ərəb, fars, rus dillərini, klassik ədəbiyyatı, ilahiyyatı dərinləndirən öyrənmiş, bədii, elmi yaradıcılıqla ciddi məşğul olmağa başlamışdır.

Abbasqulu Ağa 1820-ci ildə Tiflisə gələrək Qafqaz korpusunda hərbi qulluğa qəbul edilmiş, 1822-ci ildə baş komandanın dəftərxanasında Şərqi dilləri mütərcimi təyin olunmuşdur.

A.Bakixanov 1826-29-cu illərdə Rusiyanın İran ilə müharibəsində, Türkmənçay sülh danışıqlarında iştirak etmişdir. O, eyni zamanda Qarabağ əyalətini tədqiq edən komissiyanın üzvü kimi bu bölgənin qədim tarixini, coğrafiyasını dərinləndirən öyrənmiş, xeyli sənəd əldə etmiş, qeydlər aparmış, gələcək əsərləri üçün dəyərli məlumatlar toplaya bilmişdir. A.Bakixanov bu dövrdə rəsmi dövlət qulluğu ilə yanaşı, ədəbi, elmi yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Onun bu ərəfədə gördüyü faydalı işlərdən biri də Ərdəbilə rus qoşunlarının əlinə keçən zəngin Şərqi kitabxanasının tədqiqi ilə məşğul olmasıdır. Çox qiymətli Ərdəbil kitabxanası rus hərbiçilərinin mühafizəsi ilə Tiflisə daşınmış, A.Bakixanov oradakı kitabları, əlyazmaları araşdırmış, səliqə-sahmana salmış, əsərlərin kataloqunu tərtib etmiş və bununla da çox xeyrixah bir iş görmüşdür.

A.Bakixanovun birinci elmi əsəri fars dilinin qayda-qanunlarını təlim edən, 1828-ci ildə yazıb qurtardığı "Qanuni-Qüdsi"dir. Əsər dərin məzmunlu girişdən, "Hərflər", "Kəlmələr", "Cümlə" adlı üç fəsildən ibarətdir. Məktəbililər üçün nəzərdə tutulduğuna görə əyaniyyət qaydalarına əsaslanan müəllif şeir parçalarından peşəkarlıqla istifadə etmişdir. "Qanuni-Qüdsi" əsəri farsca 1831-ci ildə Təbrizdə, rusca tərcüməsi isə 1841-ci ildə Tiflisdə nəşr olunmuşdur. Bu əsər Zaqafqaziya və Rusiyada fars dilinin ilk qrammatikasıdır.

A.Bakixanov bir müddətdən sonra bilik və məlumatını artırmaq üçün ikiillik məzuniyyət götürərək Rusiyaya getmiş, mərkəzi şəhərləri səyahət edə-edə Varşavaya gəlmiş, burada köhnə tanışi feldmarşal Paskeviçlə görüşmüş, yüksək səviyyədə, hörmət və ehtiramla qəbul olunmuşdur. Onun Varşavada yaxından tanış olduğu şəxslərdən biri də böyük şair A.S.Puşkinin bacısı Olqa Pavlişşeva olmuşdur. A.Bakixanov Peterburqa gələrkən özü ilə Olqanın məktubunu da gətirmiş, puşkinlər ailəsinə təqdim etmiş, onlarla yaxından tanış olmuş, rəğbətlerini qazanmışdır. A.Bakixanov Varşavada olarkən I Nikolaya göndərdiyi ərizəyə cavab alır və məlum olur ki, sənədə I Nikolay şəxsən özü baxmış və A.Bakixanova ömrü böyü yüksək maaş verilməklə həmişəlik məzuniyyətə çıxması barədə əmr vermişdir.

Əlbəttə, məsələnin belə müsbət həll olunmasında Paskeviçin rolu çox böyük olmuşdur. A.Bakixanov Peterburqdan Tiflisə qayıdır və 1835-ci ildə buradan Qubaya köçərək, atasının Əmsar kəndindəki malikanəsində yaşamağa başlayır.

O, elmi və ədəbi fəaliyyətini davam etdirərək bir-birinin ardınca "Əsrar-ül mələkut", "Təhzi-ül əxlaq", "Kitabi-nəsihət", "Kitabi-Əsgəriyyə", "Mişkat-ül ənvar" əsərlərini yazmış, Qubada "Gülüstan" adında ədəbi məclisi yaratmış, şairləri, ziyalıları bu məclisə toplaya bilmişdir.

Ədibin "Əsrar-ül mələkut" əsəri kainatın quruluşu haqqında olmaqla müqəddimədən, üç ayrı-ayrı hissədən və nəticədən ibarətdir. "Təhzi-ül əxlaq", "Kitabi-nəsihət" əsərlərini A.Bakıxanov gənclərin təlim-tərbiyə işinə kömək etmək üçün yazmışdır.

Bu əsərlərdə o, nəzəriyyə ilə təcrübənin qarşılıqlı əlaqə və münasibətini təyin etməyə çalışmış və bu əlaqələri təhlil edərkən nəzəriyyəyə üstünlük vermişdir. A.Bakıxanovun növbəti əsəri "Kitabi nəsihət" və ya "Nəsihətnamə"dir. 102 nəsihətdən ibarət olan bu əsərdə müəllifin kiçik müqəddiməsi, həyata, məişətə, əxlaq məsələlərinə aid nəsihətləri verilmişdir. A.Bakıxanov əsərlərində etikaya "mənaviyyət fəlsəfəsi" kimi baxmış, əsas diqqəti müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin şərhinə vermişdir. Alimin coğrafiya sahəsində də xidməti vardır. Onun "Kəşf ül-qəraib" ("Qəribə kəşflər") əsəri Amerikanın kəşfinə və coğrafi təsvirinə həsr olunmuşdur. O, "Ümumi coğrafiya" adlı əsər də yazmışdır.

A.Bakıxanov uzun illər çəkdiyi zəhmətinin və apardıqı ciddi tədqiqat işlərinin nəticəsi olan məşhur "Gülüstani-İrəm" əsərini 1841-ci ildə fars dilində yazıb qurtarmışdır. Bu əsər Azərbaycan tarixşünaslığının inkişafında çox böyük rol oynayır. Burada Azərbaycan və Dağıstan tarixinin qədim zamanlardan ta 1813-cü ilə qədər olan dövrünü əhatə etmişdir. "Gülüstani-İrəm"də Babək hərəkatı,

Şirvanşahlar, monqol hücumları, Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri, Azərbaycan xanlıqları və onların Rusiyanın tərkibinə birləşdirilməsi və s. haqqında geniş və ətraflı məlumat verilmişdir. Əsərdə eyni zamanda Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının ictimai haqsızlığa qarşı mübarizəsi öz əksini tapmışdır. Müəllif əsərin rus dilinə tərcüməsi və nəşri ilə əlaqədar olaraq tez-tez Tiflisə gedir və fasilələrlə orada yaşamağa olur. Bu illərdə o, Tiflisdə yaşayan Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundov, Mirzə Şəfinin tələbəsi alman şairi F.Bodenştedt, polyak şairi Tadeuş Lado-Zoblotski ilə tanış olur. Həmin vaxt Zaqafqaziyaya fransız səyyahı qraf Syuzzane, alman alimi professor Karl Kox, Kazan universitetinin professoru İ.Berezin gəlmişdilər. A.Bakıxanovun həmin insanlarla yaxınlığı bu dövrə təsadüf edir.

Qraf Syuzanne 1840-cı ildə Zaqafqaziyaya səyahət etdiyi zaman Qubaya gəlmiş və burada A.Bakıxanovla tanış olmuşdur. Bir müddətdən sonra yazıb çap etdiyi "Səyahət xatirələri" əsərində, "Gülüstani-İrəm" in müəllifini görkəmli bir alim, maraqlı bir şəxs kimi qiymətləndirmişdir.

Səyahət zamanı bir neçə gün Qubada qalmış professor İ.Berezin də A.Bakıxanovun tarix sahəsində dərin tədqiqatlarla məşğul olduğunu "Dağıstan və Zaqafqaziyaya səyahət" əsərində ətraflı qeyd etmişdir. İ.Berezin A.Bakıxanovun Bakıdakı zəngin kitabxanası ilə tanış olmuş, həmin kitabxanadakı əlyazmaların siyahısını tutmuş və 253 nüsxədən ibarət olan qiymətli əlyazmaların siyahısını əsərinə əlavə kimi nəşr etdirmişdir.

Professor Karl Kox 1845-47-ci illərdə Veymarda almanca nəşr etdirdiyi üç cildlik "Şərqə səyahət" əsərində A.Bakıxanovdan bəhs edərək onun bilikli alim, böyük mütəfəkkir olduğunu qeyd etmişdir.

A.Bakıxanov "Gülüstani-İrəm" əsərinin rus dilinə tərcüməsi ilə özü yorulmadan çalışmış və nəhayət, 1844-cü ildə bu ağır işi başa çatdırmışdır. Rusiyanın görkəmli alimləri Mirzə Kazım bəy, M.Brosse, B.Dorin və başqaları "Gülüstani-İrəm"i yüksək qiymətləndirmişlər. Əsər tam halında ilk dəfə olaraq 1926-cı ildə rusca, 1951-ci ildə isə Azərbaycan dilində çap olunmuşdur.

A.Bakıxanov böyük alim olmaqla yanaşı, həm də istedadlı şair, nasir, Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun bədii irsi "Mişkat ül-ənvər" adlı külliyyatı, "Riyaz ül-qüds", "Mirət ül-camal", "Kitabi-Əsgəriyyə", "Təbriz əhlinə xitab" əsərləri, şeirlər "Divan"ı, mənzum hekayələri vardır. Şair tərcümeyi-halında ayrıca "Divan"ı olduğunu yazmışdır. A.Bakıxanov 1840-cı illərdə Tiflisdə olarkən "Azərbaycan nəğməsi" adlı şeir yazmış, polyak şairi Tadeuş Lado-Zoblotski və rus şairi İ.Polonski bu şeiri rus dilinə tərcümə edərək Tiflisdə çıxan "Zakavkazski vestnik" qəzetində, 1847-ci ildə nəşr etdirmişlər. İ.Polonski bir müddətdən sonra bu şeiri yenidən işləyərək özünün şeirlər məcmuəsində çap etdirmişdir.

Qəzəl, müxəmməs, rübai, mənzum məktublar yazan A.Bakıxanov-Qüdsi sözün əsl mənasında lirik şair idi. Onun poeziyasında dünyəvi məhəbbət tərənnüm olunurdu. "Tiflis" müxəmməsi və "Gürcülər arasında" mənzum məktubunda Tiflis şəhərinin, gürcü qızlarının

gözəlliyi, xalqlar dostluğu, insanların bir-birinə olan səmimi münasibəti tərənnüm edilir.

"Fatma tar çalır" şeiri də məhəbbət mövzusunda yazılmışdır. Əsər Mirzə Şəfi Vazehin Tiflisdə yaratdığı "Divani-hikmət" məclisində müzakirə olunanda "bu şeir öz müəllifinə böyük şöhrət qazandıracaq" – deyər Mirzə Şəfi onu tərifləmiş, alman şairi F.Bodenştedt isə onu "ən gözəl şeir" hesab etmişdir. Şeir alman dilində tərcüməsi indi də qalmaqdadır.

A.Bakıxanov "Təbriz əhlinə xitab" satirasında, "Kitabi Əsgəriyyə" hekayəsində, "Mişkat ül-ənvər" təmsilində, "Gürcülər arasında" mənzum məktubunda, Tiflis haqqında müxəmməsində və digər bədii əsərlərində öz duyğu və düşüncələrini, istək və arzularını poetik bir dildə verməyə çalışmışdır.

Şairin maraqlı satirik şeirləri də vardır. "Təbriz əhlinə xitab" şeiri XIX əsr Azərbaycan poeziyasında zadəgan və ruhanilər əleyhinə yazılmış ilk ictimai satiradır. "Mişkat ül-ənvər" əsərində A.Bakıxanovun mənzum məktubları və təmsilləri toplanmışdır. "Tülkü və qurd" təmsilində hiyləgərlik, "Çinar və kudu tağı"da lovğalıq, böyüye hörmətsizlik tənqid edilir. "Kəndlinin şaha şikayəti", "Kəndlinin şaha töhfəsi", "Hind əfsanəsi" əsərlərində cəmiyyətdə baş verən zorakılıqdan, zülmədən bəhs olunur. Şairin "Mirat ül-camal" əsərindəki "Ərzi-əhval", "Xəyalın uçuşu", "Firəng məclisi" şeirləri bir növ tərcümeyi-hal əhvalı daşıyır. A.Bakıxanovun "Kitabi-Əsgəriyyə" hekayəsi Azərbaycan nəsrinin ilk nümunələrindəndir.

İ.Krlovun təmsillərindəki qüvvətli yumor, satira, tən-

qid A.Bakıxanovda heyranlıq hissi doğurmuş, nəticədə şairin "Eşşək və Bülbül" təmsilini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Bakıxanovun yaradıcılığına qayğı, əsərlərinin qorunub saxlanması, mühafizə olunması daim diqqət mərkəzində olmuşdu. Onun Azərbaycan, fars və ərəb dillərində yazdığı əsərlərdən ibarət divanı, habelə bir neçə yeni şeiri 1974-cü ildə İranda tapılmış və Təbriz milli kitabxanasında saxlanılır.

A.Bakıxanov jurnalistika sahəsində də fəaliyyət göstərmişdir. O, 1828-32-ci illərdə nəşr olunan "Tiflislikiye vedomosti" qəzetinin əməkdaşı, onun fars və Azərbaycan dilində çıxan saylarının redaktoru, habelə Qafqaz xalqlarının tarix və mədəniyyət məsələlərinə dair məsləhətçisi olmuşdur.

A.Bakıxanovun bütün elmi və ədəbi yaradıcılığının əsas qayəsi xalqın maariflənməsi olmuş, müterəqqi rus və dünya mədəniyyətini təbliğ etmiş, xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin yaranmasına çalışmışdır.

A.Bakıxanov 1846-cı ilin martında Şərqi ölkələrinə səyahətə çıxır. Əvvəl İrana gedir, bir müddət Təbrizdə, Tehrandə qalır, görkəmli dövlət xadimləri ilə, yazıçılarla, alimlərlə, eyni zamanda ölkənin qədim mədəniyyəti, incəsənəti ilə yaxından tanış olur. Yoluna davam edərək İstanbula gəlir. Burada o, Türkiyə sultanı tərəfindən qəbul olunur. A.Bakıxanov özü ilə gətirdiyü "Əsrar ül-Mələkut" əsərinin ərəbcə əlyazmasını sultana təqdim edir. Az sonra bu əsər Həyatizadə Seyid Şərif tərəfindən türk dilinə tərcümə edilərək 1848-ci ildə İstanbulda nəşr etdirilir.

A.Bakıxanov bir müddətdən sonra Misirə gəlir, Qahirədə qalır, oradan da Məkkəyə gedir. Səyahəti dövründə çoxlu qeydlər edir, yeni yazacağı əsərləri barədə düşündür. Lakin vaxtsız ölüm buna imkan vermir. 1847-ci ildə, vətənindən uzaqlarda, Məkkə ilə Mədinə arasındakı "Vadiyi-Fatimə" adlanan yerdə vəfat edir və orada da dəfn olunur.

A.Bakıxanov böyük alim, yazıçı, hərbi xadim olmaqla yanaşı, ilk Azərbaycan maarifçilərindəndir. Rus və Avropa mədəniyyəti ilə tanışlıqdan sonra özünün məşhur "Gülüstani-İrəm" əsərində yazır: "...mal və dövlət hər halda puç olacaq, ixtiyar və iqtidar əldən gedəcəkdir... Şəxsi ləyaqət olmadan nəsəb və sülalə şərəfəti qürbətə naməlum, vətəndə isə məzəmmətə məruzdur... Etibar ediləcək, arxalanacaq bir dövlət varsa, o da elmdən və ədəbdən ibarətdir".

Beləliklə, A.Bakıxanov "Qanuni-Qüdsi", "Əsrar ül-mələküt", "Təhzib ül-əxlaq", "Gülüstani-İrəm", "Ümumi coğrafiya", "Kəşf ül-qəraib" əsərləri ilə müasir ruhlu böyük alim olduğu kimi, "Təbriz əhline xitab" satirası, "Kitabi-Əsgəriyyə" hekayəsi, "Mişkat ül-ənavar" külliyyatına daxil olan təmsil və mənzum hekayələri ilə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində müstəsna yeri olan istedadlı alim, şair, ədibdir.

Məşhur alimlər, ədəbiyyatşünaslar, şairlər Mirzə Kazım bəy, Mirzə Cəfər Topçubaşov, M.Brosse, B.Dorn, Lado Zabolotski, İ.Polonski, qraf Syuzanne, Karl Kof, M.F.Axundov, F.Bodenştedt, M.Ş.Vazeh, F.Köçərli və başqaları A.Bakıxanov yaradıcılığını, onun digər sahələrdəki misilsiz fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişlər.

A.Bakıxanovun əsərləri 1944, 1946, 1951, 1964, 1970, 1972, 1973-cü illərdə Bakıda, Moskvada çap olunmuş, ədəbiyyatşünaslar F.Qasımsadə, Z.Göyüşov, D.Vateyşvili, İ.Yenikolopov və başqaları onun həyat və yaradıcılığını araşdırmış, əsərlər, məqalələr yazmış, nəşr etdirmişlər.

A.Bakıxanovun Azərbaycananda ədəbiyyatın, elmin, mədəniyyətin tərəqqisində rolu böyükdür. O, elmə yeni məzmun, yeni ruh gətirmiş, Azərbaycan tarixşünaslığının demək olar ki, biblioqrafiyasını yaratmış, ədəbiyyatımızın, elminizin tərəqqisinə güclü təsir göstərmişdir.

Abbasqulu ağa Bakıxanov-Qüdsi XIX əsrin ən maraqlı şəxslərindəndir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Abbasqulu ağa Bakıxanovun seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏ ŞƏFİ VAZEH (1794-1852)

Azərbaycan şairi, maarifçisidir O, Gəncədə anadan olmuş, gimnaziyada oxumuş, mükəmməl təhsil almışdır. Bir müddət xəttatlıq sənəti ilə məşğul olmuş, M.F.Axundova digər elmlərlə yanaşı hüsnxətti də öyrətmiş, onu ruhani olmaq fikrindən daşındırmışdır. Mirzə Şəfi gənc yaşlarından gözəl şeirlər yazmış, tezliklə tanınmış, şöhrətlənmişdir. Onun təsis etdiyi "Divani-hikmət" ədəbi-fəlsəfi məclisi Gəncə şairlərinin, ziyalılarının böyük marağına səbəb olmuşdur.

Mirzə Şəfi 1840-cı ildə Tiflisə köçmüş, oradakı qəza məktəbində Azərbaycan və fars dillərindən dərs demişdir. O, bu şəhərdə qabaqcıl Azərbaycan, rus, gürcü, xarici ölkə ziyalıları ilə tanış olmuş, dostluq etmiş, Gəncədə təsis etdiyi "Divani-hikmət" ədəbi-fəlsəfi məclisini burada davam etdirmişdir. Bu məclisdə poeziya, fəlsəfə, etika qaydalarına dair fikir mübadiləsi edilirdi. A.Bakıxanov, M.F.Axundov, Mirzə Şəfinin tələbəsi alman Fridrix Bodenştedt və başqaları bu məclisdə iştirak edirdilər.

Mirzə Şəfi 1848-ci ildə Gəncəyə qayıtmış, qəza məktəbində müəllimlik etmiş, bir müddətdən sonra, 1850-ci ildə yenidən Tiflisə gəlmiş, buradakı zadəganlar gimnaziyasında Azərbaycan və fars dilindən dərs deməyə başlamışdır.

Mirzə Şəfi Vazeh 1852-ci ilin noyabr ayında Tiflisdə vəfat etmiş və orada da dəfn olunmuşdur.

Şairin həyatının ən maraqlı, yaradıcılığının ən parlaq dövrü bu şəhərlə bağlıdır. O, "Tiflisə əlvida" şeirində öz düşüncələrini məharətlə qələmə almışdır.

Mirzə Şəfi əsərlərini Azərbaycan və fars dillərində yazmışdır. O, "Ağilları açarı" adlı əlyazması halında olan şeirlər məcmuəsini Tiflisdə dostluq etdiyi F.Bodenştedtə hədiyyə vermişdir. Almaniyalı qonaq Mirzə Şəfinin digər şeirlərini də toplayaraq Almaniyaya qayıdır və bir müddətdən sonra həmin şeirləri alman dilinə çevirərək, başqa Şərq şairlərinin əsərləri ilə birlikdə 1850-ci ildə "Şərqdə min bir gün" adı ilə çap etdirmişdir. Bu kitabda Mirzə Şəfinin həyatı və yaradıcılığı barədə geniş məlumat vermiş, onun həmin şeirlərin müəllifi olduğunu

təsdiq etmişdir. Bu kitabdan sonra F.Bodenştedt müəllimi Mirzə Şəfinin şeirlərini 1851-ci ildə Berlində alman dilində kitab halında "Mirzə Şəfinin şərqiləri" adı ilə nəşr etdirir. Kitab Almaniyada sürətlə yayılaraq, müəllifinə böyük şöhrət qazandırır. Şeirlər tezliklə ingilis, italyan, Norveç, İsveç, holland, Danimarka, polyak, çex, yehudi, rus dillərinə tərcümə olunur.

"Şərqilər"ın rus dilində tərcümə və nəşri 1860-cı illərdən başlamış və bu şeirləri rus dilinə ilk tərcümə edən M.Mixaylov olmuşdur. O, 1862-ci ildə Berlində nəşr etdirdiyi şeirlər məcmuəsində Mirzə Şəfinin Hafiz haqqında yazdığı şeirin tərcüməsini vermişdir. Həmin şeir ikinci dəfə 1887-ci ildə Peterburqda "Russkaya starina" məcmuəsinin 54-cü cildində nəşr olunmuşdur. "Şərqilər"ın rus dilində tam nəşri N.Eyfertə məxsusdur. Mirzə Şəfinin şeirləri onun tərcüməsi ilə Moskvada 1880-ci ildə çapdan çıxmışdır.

Mirzə Şəfinin şeirləri böyük ədib Lev Tolstoyun diqqətini cəlb etmiş, dostu A.Fetə yazdığı məktubunda xüsusi olaraq qeyd edir: "Mirzə Şəfinin şeirlərini oxudum, orada gözəl şeylər vardır", – deyə həmin kitabla çox maraqlandığını bildirmişdir.

Rus bəstəkarı Anton Rubinşteyn 1870-ci ildə, Veymarda yaşadığı dövrdə, Mirzə Şəfinin bir neçə şeirinə romanslar yazmış, F.Şalyapın isə onların bəzisini məhərrətlə ifa etmişdir.

Mirzə Şəfinin şeirlərinin Avropada şöhrət qazandığını gören F.Bodenştedt 1875-ci ildə özünü onların müəllifi elan etmişdir. Bununla da Mirzə Şəfinin adı uzun müddət unudulmuşdur. Aparılan elmi, ədəbi araşdırmalar bir

daha təsdiq etdi ki, "şərqilər"ın həqiqi müəllifi Mirzə Şəfi Vahzehdur. F.Bodenştedin bu sahədə rolu həmin şeirləri almancaya tərcümə etməkdən, bunları Qərbi Avropada yaymaqdan ibarət olmuşdur.

Araşdırmalar gösçtərir ki, Mirzə Şəfinin azərbaycanca və farsca yazdığı şeirlərdən ancaq bir neçəsi tapılıb aşkara çıxarılmışdır. Şairin yaradıcılığının az bir hissəsini təşkil edən bu şeirləri ilk dəfə Salman Mümtaz üzə çıxarmış və 1926-cı ildə "Mirzə Şəfi Vazeh" adı ilə nəşr etdirmişdir.

Bir müddətdən sonra Gürcüstan Elmlər Akademiyası yanında Əlyazmalar İnstitutunda Mirzə Şəfinin öz xətti ilə yazdığı 2 qəzəli və "Məktubun intizarında" poeması tapılmış və bu vaxta qədər məlum olmayan bu əsərlər şair Balas Azəroğlu tərəfindən farscadan Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək, 1964-cü ildə H.Məmmədzaadənin sərhəli ilə "Azərbaycan" jurnalının 10-cu nömrəsində çap edilmişdir. Əlbəttə, bu tapıntı Mirzə Şəfi yaradıcılığını daha dərinəndən araşdırmaqda mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Şairin 168 misradan ibarət olan "Məktubun intizarında" poeması məsnəvi şəkildə yazılmışdır. Şair poemanı sevgilisinin tərfi ilə başlayır və bildirir ki, onun sevgilisi gözəllər gözəli, vəfada, əhdində tayı olmayan, xoşməhl, mehriban bir gözəldir. "Məktubun intizarında" poeması şairin səriştəli sənətkar olduğunu bir daha təsdiq edir.

Mirzə Şəfi əsasən lirik şeirlər yazmış, əsərlərində gözəllik, sevgi, məhəbbət, dünya nemətləri tərənnüm olunur, məhəbbət dini etiqada qarşı qoyulur. O, "İnsan zülmə tabedir" fikrinə qəti etirazını bildirir, hər kəsi zülmə,

zülmkarlara, haqsızlığa və haqsızlığı törədənlərə müqavimət göstərməyə çağırır. Dini ehkam, ruhanilik, mütəliyyə əleyhinə yazılan satiraları şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutur. "Teymur", "Dərviş", "Sədi və şah", "Sual-cavab" və digər əsərləri Mirzə Şəfini satirik şair kimi də məşhurlaşdırır. Ruhanilərə qarşı kəskin satirik şeirlər yazdığına görə Gəncə axundu onu "kafir" adlandırmışdır.

Mirzə Şəfinin maarif sahəsində də mühüm xidməti olmuşdur. O, Azərbaycan dilində xüsusi dərslinin, təlim vasitələrinin olmadığını nəzərə alaraq, bu işi öz üzərinə götürmüş, gimnaziyanın Şərq dilləri müəllimi İ.Qriqoryevlə birlikdə Azərbaycan dilində ilk dərs vəsaiti tərtib etmişdir. "Kitabi-türki" adlanan həmin vəsaitdən gimnaziya və qəza məktəblərində Azərbaycan dilini öyrənmək üçün uzun müddət istifadə olunmuşdur.

Mirzə Şəfi Vazehin əsərləri 1851, 1873, 1875-ci illərdə Berlində, 1880, 1930, 1971-ci illərdə Moskvada, 1926, 1961, 1977-ci illərdə Bakıda və dünyanın ayrı-ayrı şəhərlərində nəşr olunmuşdur.

Mirzə Şəfi Vazeh irsinin araşdırılmasında, Azərbaycan şairi kimi təsdiq olunmasında alimlərin, ədəbiyyatşünasların, yazıçıların, ilk növbədə Ə.Səidzadənin, M.Rəfilinin, F.Qasımzadənin, F.Mustafayevin, A.Bayramovun və başqalarının əməyi böyük olmuşdur. Onlar şairin həyat və yaradıcılığı barədə mətbuatda ciddi fikirlər söyləmiş, haqqında çoxsaylı əsərlər yazmış, nəşr etdirmişlər.

Mirzə Şəfi Vazeh zəngin yaradıcılığı ilə Azərbaycan poeziyasına yeni fikir, düşüncə tərzini gətirmiş, bu yeni-

liklər şairi ucaltmış, şöhrətləndirmiş, insanlara sevdirmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mirzə Şəfi Vazehin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏ KAZIM BƏY (1802-1870)

Azərbaycan ədibi, maarifçisi, rus şərqşünaslığı elminin banilərindən biridir. O, İranın Rəşt şəhərində anadan olmuş, səkkiz yaşından Dərbənddə yaşamışdır. 1921-ci ildə ailə vəziyyəti ilə əlaqədar Həştərxana getmiş, burada xarici missionerlərdən ingilis dilini öyrənmişdir.

Mükəmməl təhsil almış Mirzə Kazım bəy 1825-26-cı illərdə Omsk Asiya məktəbində şərq dillərindən dərs almış, fəaliyyətini Kazan Universitetində davam etdirmiş, əvvəlcə kafedra müdiri, sonra isə dekan vəzifələrində çalışmışdır. 1855-ci ildə universitetin Şərq fakültəsinin ilk dekanı olmuş, bu vəzifədə ömrünün sonuna qədər çalışmışdır. Rusiyada dərs vəsaitlərinin yazılmasında, müəllim-professor kadrlarının hazırlanmasında, ali təhsilin, xüsusilə şərqşünaslığın təşkilində xidməti böyükdür.

Mirzə Kazım bəy Azərbaycan dilinin ilk elmi qrammatikasının yaradıcısı, Dağıstanda Şamil hərəkatının ilk tədqiqatçılarından biridir. O, Sədinin "Gülüstən" əsərini

1829-cu ildə rus dilinə, özünün yazdığı "Azərbaycan dilinin elmi qrammatikası" əsərini isə alman dilinə tərcümə etmiş və 1839-cu ildə yüksək Demidov mükafatına layiq görülmüşdür. Alim 1851-ci ildə "Dərbəndnamə" əsərini ingilis dilinə tərcümə edərək, şərhlərlə birlikdə Peterburqda nəşr etdirmiş və bu əsər ona dünya şöhrəti qazandırmışdır. Mirzə Kazım bəy L.Tolstoya, N.Çernişevskiyə şərq dillərindən dərs demiş, N.Lobaçevski ilə dost olmuş, onun pedaqoji görüşlərini təbliğ etmiş, M.F.Axundovla həmfikir olmuş, onun "Kamalüddövlə məktubları" əsərinə yüksək qiymət vermişdir. Alim "Sovremennik" jurnalı ilə fəal əməkdaşlıq etmişdir. Onun ərəb, fars, Azərbaycan xalqlarının tarixinə həsr olunmuş əsərləri Rusiyada tarix elminin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Mirzə Kazım bəy bir çox xarici və rus elmi cəmiyyətlərinin, o cümlədən Londondakı Britaniya Kral Asiya Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, Peterburq EA müxbir üzvü, Amerika Fəlsəfə Cəmiyyətinin üzvü olmuş, elm üzrə üç dəfə Demidov mükafatına layiq görülmüşdür. Onun bir sıra əsərləri xarici dillərə tərcümə olunmuş, Avropa və Asiya ölkələrində nəşr olunmuşdur. "Türk dilinin ümumi qrammatikası" əsəri uzun illər Rusiya və Avropa universitetlərində dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuşdur.

Mirzə Kazım bəyin əsərləri 1845, 1846, 1851, 1860, 1865-ci illərdə Qazanda və Moskvada, 1848-ci ildə Leypsiqdə çap olunmuş, rus alimləri İ.Berezin, O.Bratinskaya və digərləri ədibin həyat və yaradıcılığını araşdıraraq, çoxsaylı əsərlər yazmış, nəşr etdirmişlər.

Mirzə Kazım bəy rus elminin sayılıb-seçilən alimlərindən olmuş, bu dövlətin ən ali mükafatlarına, fəxri adlarına layiq görülmüşdür.

İSMAYIL BƏY QUTQAŞINLI **(1806-1869)**

Azərbaycan yazıçısı, hərbi xadimidir. O, Qutqaşında anadan olmuş, Qutqaşının son hakimi Nəsrullah Soltanın oğludur. Peterburqda hərbi təhsil almış, hərbi qulluqda zabıt kimi tanınmış, böyük hörmət qazanmışdır. Təhsil aldığı və sonrakı illərdə rus, fransız dillərini mükəmməl öyrənmiş, klassik ədəbiyyatla yaxından tanış olmuşdur.

İ.Qutqaşınlı haqqında ilk məlumatı verən Qasım bəy Zakir olmuşdur. O, özünün mənzum bir məktubunda İsmayıl bəyi "Qutqaşın tərhanı", "Şəki şahbazı" və "Xələfi-Nəsrullah Sultan" adlandırmışdır.

Peterburq Tarix arxivində saxlanılan, 1852-ci ilə aid sənədlərdə İ.Qutqaşınlının həyat və yaradıcılığına aid məlumatlar saxlanılır.

İ.Qutqaşınlının 1835-ci ildə Varşavada fransız dilində nəşr etdirdiyi "Rəşid bəy və Səadət xanım" hekayəsi məhəbbət azadlığı mövzusunda. Azərbaycan xalq dastanları və klassik Şərq poemalarının təsiri altında yazılmış bu əsərdə xalqın milli məişəti, adət-ənənələri, doğma vətənin təbiət gözəllikləri təsvir olunur. Hekayə Azərbaycan nəsrinin ilk nümunələrindəndir.

İ.Qutqaşının bu əsəri fransız dilində yazıldığından Azərbaycan mühitində geniş yayılmasa da, müəyyən dairələrə bu barədə məlumat çatmışdır. Hekayə M.F.Axundovu çox sevindirmiş, 1846-cı il 15 martda bu əsər barədə o, ən xoş sözlərini yazmışdır.

30 ildən artıq rus ordusunda xidmət edən İ.Qutqaşını 1851-ci ildə general-mayor rütbəsində istefaya çıxmış, bir müddət Şamaxı quberniyasında çalışmışdır. O, Q.B.Zakirlə, M.F.Axundovla və başqaları ilə dostluq etmişdir.

İ.Qutqaşını 1852-ci ildə Şərq ölkələrinə səfərə çıxmış, Məkkəni ziyarət etmiş, "Səfərnəmə" adlı əsər yazmış və bu əsər ilk dəfə 1967-ci ildə Bakıda Azərbaycan dilində çap olunmuşdur. Əsərdə Gəncənin, Borçalı mahalının, Ərəbistan ərəzisinin təbiəti, əhalisinin məişəti haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

"Səfərnəmə" əsəri XIX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin nümunəsi kimi olduqca maraqlıdır.

İsmayıl bəy Qutqaşının "Rəşid bəy və Səadət xanım" əsəri ilk dəfə 1950-ci ildə Azərbaycan dilində Bakıda nəşr edilmişdir.

F.Qasımzadə, Ə.Mirəhmədov, N.Tahirzadə, H.Əfəndiyev və başqaları İsmayıl bəy Qutqaşının həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, nəşr etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə İsmayıl bəy Qutqaşının əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ (1812-1878)

Azərbaycan yazıçısı, mütəfəkkiri, filosofu, maarifçisi-dir. O, Şəkiddə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, dünya klassiklərinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuş, gənc yaşlarından başlayaraq böyük bir yaradıcılıq yolu keçmişdir.

1814-cü ildə Axundzadələr ailəsi Şəkiddən Təbriz yaxınlığındakı Xamnə qəsəbəsinə köçmüş və İran Azərbaycanında yaşamışlar. Balaca Fətəli ilk təhsilini Xamnədə almış, 1825-ci ildə anası ilə Şəkiyə qayıtmışdır. Anasının əmisi Axund Hacı Ələsgər Fətəlini oğulluğa götürərək, təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuş, ona ərəb, fars dillərini öyrətmişdir. Fətəlinin ruhani olmasını istəyən Axund Hacı Ələsgər onu 1832-ci ildə Gəncədəki mədrəsəyə gətirmişdir. Fətəli burada məntiq və digər elmlərdən dərs almış, məşhur Azərbaycan şairi Mirzə Şəfi Vəzəhdən isə xəttatlıq öyrənmişdir. Tezliklə Mirzə Şəfi ilə şagirdi arasında yaxın dostluq əlaqələri yaranmış, müəlliminin bilavasitə təsiri ilə ruhani olmaq fikrindən əl çəkmişdir. Müasir elmlərlə maraqlanan Fətəli 1833-cü ildə Şəkiddə ibtidai rus məktəbinə daxil olmuş, 1834-cü ildə Tiflisə gələrək, Qafqaz canişininin baş dəftərxanasında Şərq dilləri üzrə mütərcim vəzifəsinə təyin olunmuş və ömrünün sonuna qədər bu vəzifədə çalışmışdır. Dövlətin bir sıra diplomatik tədbirlərində iştirak etmiş, mühüm tapşırıqları yerinə yetirmişdir.

M.F.Axundzadə xidməti vəzifədə polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlmiş, bir sıra orden və medallarla təltif olunmuşdur.

Tiflis mühiti Mirzə Fətəlinin dünyagörüşünün, istedadının inkişafında mühüm rol oynamışdır. O, bu şəhərdə görkəmli Azərbaycan yazıçıları A.Bakıxanov, I.Qutqaşınli, Q.Zakirlə, məşhur gürcü dramaturqu G.Eristavi, Qafqazda sürgündə olan dekabrist yazıçı A.Bestujev-Marlinski, polyak Tadeuş Lado-Zoblotski, məşhur rus şairi Y.Polonski, görkəmli rus şərqsünasları N.Xanıkov, A.Berje və başqa ziyalılarla qarşılıqlı dostluq əlaqələri yaratmışdır. O, klassik Azərbaycan, Şərq, rus ədəbi və ictimai fikrinin görkəmli nümayəndələrinin əsərləri ilə yaxından tanış olur. Onun dünyagörüşünün formalaşmasında, inkişafında Avropa və rus yazıçılarının, ictimai xadimlərin rolu böyük olmuşdur.

M.F.Axundzadə dövlət qulluğunda çalışmaqla yanaşı, 1836-40-cı illərdə Tiflis rus qəza məktəbində Azərbaycan dilindən dərs demişdir.

M.F.Axundzadə 1851-ci ildə Rus Coğrafiya Cəmiyyətinin Qafqaz şöbəsinin üzvü seçilmiş, görkəmli şərqsünas alim Adolf Berjenin rəhbərliyi ilə hazırlanan "Qafqaz Arxeoqrafiya komissiyası" məcmuələrinin əsas tərtibçisi və tərcüməçilərləndən biri olmuş, dövlət əhəmiyyətli işlərə cəlb edilmişdir.

Mirzə Fətəli "Kavkaz" və "Əkinçi" qəzetlərinin fəal əməkdaşı olmuş, mütəmadi olaraq məqalələr, bədii yazılar çap etdirmişdir.

Mirzə Fətəli bədii yaradıcılığa "Səbuhi" təxəllüsü ilə şeir yazmaqla başlamışdır. Onun ilk şeiri "Zəmanədən

şikayət" adlanır. Əsər fars dilində, klassik Şərq şeiri ənənələri əsasında yazılmışdır. Şair bu şeirində daxili iztirablarını, gələcək haqqında düşüncələrini qələmə almışdır.

Mirzə Fətəlinin şeir yaradıcılığında 1837-ci ildə yazdığı "Puşkinin ölümünə Şərq poeması" xüsusi yer tutur. Əsəri Mirzə Fətəli özü rus dilinə nəslə tərcümə etmiş, həmin tərcümə rus yazıçısı I.Klementyevin rəyi ilə birlikdə "Moskovski nablyudatel" jurnalının 1837-ci il mart nömrəsində dərc olunmuşdur.

M.F.Axundzadə poemada Puşkini yüksək poetik istedadı olan, "sözdən qərib naxışlar" izhar eləyən, Rusiyada böyük şöhrət qazanan bir şair, "söz ordusunun sərkərdəsi" adlandırmış, belə bir qüdrətli şairin ölümünə dərinlən kədərənmiş, onun qatillərinə lənət yağdırmış və rus xalqının dərdinə şərik çıxdığını poetik dillə bildirmişdir.

"Puşkinin ölümünə Şərq poeması" əsəri baron Rozenin təkliflə Bestujev-Marlinski tərəfindən yenidən tərcümə olunmuş və A.Berjenin müqəddiməsi ilə 1874-cü ildə "Russkaya starina" məcmuəsində çap olunmuşdur. Bu şeirlə M.F.Axundzadə hələ keçən əsrin 30-cu illərində rus oxucularının diqqətini cəlb etmişdir.

Mirzə Fətəli lirikasının bir qismi xalq şeiri ənənələri, digərləri isə klassik üslubda yazılmışdır. O, keçən əsrin 50-ci illərində Q.Zakirə, Qarabağın adlı-sanlı bəylərindən olan Cəfərqulu xan Nəvaya qoşma janrında bir sıra şirin, səmimi, tərəvətli şeirlər yazmışdır. Onun "Zivər, nə səzadır sənə, ey dilbəri-ziba", "Tərəkmə qadını ilə Molla Kərimin söhbəti", "Təcnis", "Təcnisi-digər" və başqalarının

da saf məhəbbət tərənnüm olunur, "Bədihəxani-Ərdəbil və məşədi Büttan Səlyani", "Hekayəti-pota Kərim və Səfər dəllək", "Molla Əli" və digər əsərlərində tüfeyli din xadimləri, mollalar, seyidlər kəskin tənqid olunmuşdur.

1867-ci ildə fars dilində qələmə aldığı "Yeni əlifba haqqında" mənzuməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. O, bu şeirdə əlifbanın islahı uğrunda apardığı mübarizəni təsvir etmiş, bu işə laqeyd münasibət bəsləyən İrən və Türkiyə məmurlarını kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur.

"Zakirə məktub" şeirini, "Bağdad yaxınlığında Türkiyə ordusunun vəziyyəti" adlı tarixi məqaləsini rus dilində, Tiflisdə çıxan "Kavkaz" qəzetində dərc etdirmişdir.

M.F.Axundzadə ədəbiyyat tarixində özünün çox dəyərli dramaturgiyası, "Aldanmış kəvakib" povesti, "Kəmalüddövlə məktubları" fəlsəfi traktatı ilə tanınmış, əbədi şöhrət qazanmışdır. Tiflis rus teatrında qoyulan tamaşalara maraqlı, dünya, rus dramaturqlarının əsərləri ilə yaxından tanışlıq Mirzə Fətəlidə dramaturgiyaya və teatra qızğın məhəbbət oyatmış, qələmini sınağa başlamışdır.

Rus yazıçısı N.Soloqub "Kavkaz" qəzetinin 17 fevral 1851-ci il nömrəsində yazırdı: "Burada maarifin zəruriyyətini artıq hiss edirlər. Yerlilər Qafqazda çıxan qəzetlərdə bu mövzuda məqalələr çap etdirirlər. Knyaz G.Eristavi gürcü dilində, M.F.Axundov Azərbaycan dilində məzhəkələr yazmağa başlamışlar".

Beləliklə, M.F.Axundzadə 1850-1855-ci illərdə yazdığı altı komediya ilə Azərbaycan və Yaxın Şərq ədəbiyyatında realist dramaturgiyanın əsasını qoymuşdur. O, dram sənətinin, xüsusən komediya janrının icti-

mai-tərbiyəvi əhəmiyyətini, emosional təsir gücünü yüksək qiymətləndirirdi. Mirzə Fətəli dram yaradıcılığına 1850-ci ildə "Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyəgər" komediyası ilə başlamış və bir-birinin ardınca "Hekayəti-müsyö Jordan həkim nəbatat və dərviş Məstəli şah-cadukuni-məşhur", "Hekayəti-xırs quldurbasan", "Sərgü-zəşti-vəzir-xani-Lənkəran", "Sərgüzəşti-mərdi-xəsis" ("Hacı Qara") və "Müdafiə vəkillərinin hekayəti" adlı komediyaları ilə Azərbaycan ədəbiyyatında böyük və əsaslı dönüş yaratmış, onu yeni inkişaf yoluna çıxartmışdır.

M.F.Axundzadə komediyalarında Azərbaycan həyatının sosial, ictimai vəziyyətini dərinləndirən araşdırmış, təhlil etmiş, cəmiyyətdəki ayrı-ayrı təbəqə nümayəndələrinin - ruhani, tacir, mülkədar, bəy, xan, məmur, kəndli, nöker, qulluqçu və başqalarının olduqca maraqlı surətlərini yaratmışdır.

Dramaturqun dili xalqımızın XIX əsrdəki dilinin ümumi mənzərəsini aydın, düzgün əks etdirir. Əsərlərin hamısı zəngin, canlı xalq dilində yazılmış, surətlərdə yerli koloritlə yanaşı, dünyəvi, bəşəri əhval-ruhiyyə də duyulur. O, komediyalarında cəmiyyətin mövcud eyiblərini ifşa etməklə yanaşı, öz mütərəqqi düşüncələrini də ifadə etmiş, bir maarifçi kimi müasirlərini, xüsusilə gəncliyi dünyəvi elmlərə, Avropa mədəniyyətinə yiyələnməyə çağırmış, insan zəkasını, ağılını yüksək qiymətləndirmişdir.

"Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah" komediyasında M.F.Axundzadə hiyləgər, fırıldaqçı dərviş Məstəli şahla yanaşı, fransalı nəbatat alimi müsyö Jordan surə-

tini yaratmış və onu elm, maarif, tərəqqi meyilli insan kimi qiymətləndirmişdir. Ədibin qəhrəmanlarından biri Məstəli şah geridə qalmış İrandan, o birisi – müsyö Jordan isə inkişaf etmiş Fransadan gəlmişlər. Müəllif bu əsərdə Avropa mədəniyyətinin mütərəqqi ideyalarına, elmə, maarifə xüsusi əhəmiyyət verməyin vacibliyini bildirmişdir.

Bu dövrdə M.F.Axundzadənin şöhrət və təsir dairəsi olduqca geniş idi. O, əsərlərinin başqa dillərə tərcümə olunması, yayılması yolunda yorulmadan çalışdı. 1851-ci ildən başlayaraq o, öz komediyalarını rus dilinə tərcümə edərək "Kavkaz" qəzetində hissə-hissə çap etdirməyə başlayır. 1853-cü ildə beş əvvəlki komediyasını, 1859-cu ildə isə komediyalarını və "Aldanmış kəvakib" povestini "Təmsilat" başlığı altında Qafqaz canişinliyinin Tiflisdəki nəşriyyatında kitab halında çap etdirmişdir. Əsərlərinin Şərq xalqları arasında yayılmasını arzu edən ədib "Təmsilat"ın bir nüsxəsini tehranlı dostu Mirzə Məmməd Cəfərə göndərmişdir. Tehranlı dostu 1871-74-cü illərdə komediyaları fars dilinə tərcümə edir. "Təmsilat"ın farsca nəşr edilməsi ədibin komediyalarının daha geniş yayılmasına böyük kömək olmuşdur. Bu vaxtlar oxucular, teatr xadimləri onun əsərlərini tamaşaya qoymuş, 1880-ci ildən başlayaraq böyük Azərbaycan dramaturqunun əsərləri rus, Avropa dillərinə tərcümə olunaraq, nəşr edilmiş, əsərləri haqqında yüksək fikirlər söylənilmişdir.

Azərbaycan teatrının, səhnə sənətinin təşəkkül tapmasında M.F.Axundzadənin komediyaları mühüm rol oy-

namışdır. 1873-cü ildə görkəmli maarifçi-publisist və ictimai xadim H.Zərdəbinin rəhbərliyi və N.Vəzirovun fəal iştirakı ilə ədibin "Sərgüzəşti-vəzir-xani-Lənkəran" və "Hacı Qara" komediyaları Bakıda müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. Milli teatrımızın təşəkkül tapması tarixi də bu tamaşalarla başlanır.

Maraqlı cəhət odur ki, Bakı teatrında baş vermiş hadisədən təxminən iyirmi il əvvəl, yəni 1851-ci ildə M.F.Axundzadə "Xırs quldurbasan" komediyasını rus dilində yazmış və həmin ildə də onu Tiflisdə "Kavkaz" qəzetində çap etdirmişdir. Əsər Tiflis rus teatrında qoyulmaq üçün hazırlananda, müəllif onu qraf N.Soloqubla birlikdə yenidən işləmiş, bəzi əlavə və dəyişikliklər etmişdir. Beləliklə, "Xırs quldurbasan" komediyası ilk dəfə rus dilində 1852-ci il yanvarın 31-də Tiflis teatrında oynanmış, "Kavkaz" qəzetində bu hadisə barədə geniş məlumat dərc olunmuş, Mirzə Fətəli yaradıcılığına ən yüksək qiymət verilmişdir.

Ədibin əsərləri onun ölümündən sonra da mütəmadi olaraq teatr səhnələrində oynanılmışdır. 1886-cı il dekabrın 29-da Tiflisin "Artsruni" teatrında "Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah" komediyası Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulmuşdur. Tiflisdə çıxan "Kavkazskoye obozreniye" qəzetində bu tamaşa haqqında maraqlı yazılar verilmişdir.

Yaxın Şərq ölkələrində, xüsusən İranda dramaturgiyanın, yeni bədii nəsrin təşəkkül tapması Mirzə Fətəlinin adı ilə bağlıdır. Onun yaradıcılığının təsiri altında yazıçılardan Mirzə Ağa Təbrizi, Zeynalabdin Marağayi və Əbdürrəhim Talıbov bir sıra komediya, roman yazmaqla

İran Azərbaycanında və İranda dramaturgiyanın, bədii nəsrin inkişafına müsbət təsir göstərmişlər.

M.F.Axundzadə öz komediyalarında Azərbaycan həyatının hərtərəfli, dərin əksini vermiş, Azərbaycan cəmiyyətinin bütün sinif, təbəqə, ictimai zümlələrinin dolğun bədii surətlərini yaratmışdır. Bu vacib amillərə görə onun dramaturgiyası XIX əsrin 30-40-cı illərin güzgüsü, ensiklopediyası hesab olunur.

O, komediya sənətinin xüsusiyyətlərinə, sirlərinə dərinləndən bələd olan bir dramaturq idi. Əsərləri üçün təbii, maraqlı surətlər düşünüb tapmış, təsvir etdiyi hadisələri maraqlı, dinamik bir kompozisiya ətrafında birləşdirmişdir. Onun komediyaları təbii, həyatı bir dünyəyə başlayır, rəvan, inandırıcı şəkildə inkişaf etdirilir, gərgin bir nöqtəyə qaldırılır, əlamətdar bir anlayışla tamamlanır.

Dramaturq əsərlərində təsvir etdiyi surətləri mühitlə sıx əlaqələndirir, onları müxtəlif şəraitə, vəziyyətlərə salır, daim işdə, hərəkətdə, gərgin mübarizədə saxlayır. Komediyalarda ən xırda amillər belə müəllifin öz məqsədinin düzgün, vaxtında açılmasına xidmət etmişdir.

Ədibin bütün əsərləri bədii dilinə görə yüksək tərifə layiqdir. Bu dil xalqımızın XIX əsrdəki dilinin ümumi mənzərəsini düzgün əks etdirmişdir.

M.F.Axundzadə 1857-ci ildə yazdığı "Aldanmış kəvəkib" povesti ilə Azərbaycan bədii nəsrini yaratmışdır. Yüz əlli il bundan əvvəl yazılmasına baxmayaraq, əsər bu gün də ictimai əhəmiyyətini, bədii təsir qüvvəsini saxlamaqdadır. Povestin yazıldığı illərdə Mirzə Fətəlinin Şərq ölkələrinin tarixi, Şərq xalqlarının həyatı, milli keç-

mişi, mübarizəsi ilə yaxından tanış olduğu hiss olunur. Araşdırmalar göstərir ki, ədibin İran tarixi, xüsusən birinci Şah Abbas dövrü ilə maraqlandığını, bu dövrə aid bir çox əsərlər oxuduğunu, o cümlədən İran tarixçisi İsgəndərbey Münşinin Şah Abbas dövrünün təsvirini verən "Tarixi aləm-arayı-Abbasi" əsərini oxuduğunu, öyrəndiyini təsdiq edir.

M.F.Axundzadə əsərində İran şahlarının mənfəi sifətini Şah Abbas surətində ümumiləşdirmişdir. Ədib povestdə şahlıq üsul-idarəsinin əleyhinə olmaqla yanaşı, Yusif Sərracı Şah Abbasa qarşı qoymuş, onun simasında xalq içərisindən çıxmış, ağıllı, tədbirli, xalqın qayğısına qalan ədalətli hökmdar surəti yaratmışdır. Bu əsər Azərbaycan nəsrinin sonrakı inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir.

M.F.Axundzadənin "Aldanmış kəvəkib" povesti 1857-ci ildən başlayaraq "Kavkaz" qəzetində, rus dilində hissə-hissə çap olunmağa başlamış və nəhayət, 1859-cu ildə Qafqaz canişinliyinin nəşriyyatında müəllifin digər əsərləri ilə birlikdə kitab halında çap olunmuşdur.

M.F.Axundzadənin fəaliyyətində yeni əlifba uğrunda mübarizə mühüm yer tutur. O, geniş xalq kütlələrinin savadlandırılması işində ərəb əlifbasının böyük əngəl olduğunu görərək 1854-cü ildən bu əlifbanın dəyişdirilməsi uğrunda fəaliyyətə başlayır. O, yeni əlifbanın layihələrini tərtib edərək, Rusiyada, İranda, Türkiyədə, Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərən müasirlərinə, bəzi dövlət başçılarına, şərqşünas alimlərə, mütəxəssislərə göndərir və layihə böyük əks-səda doğurur. Bu münasibətlə o, 1863-cü ildə İstanbulla gedir, hazırladığı əlifba layihəsini

Türkiyənin baş naziri Fuad Paşaya təqdim edir. Layihə baş nazirin göstərişi ilə "Cəmiyyəti-Elmiyyəyi-Osmaniyyə"də geniş müzakirə olunur. Əlifba layihəsi burada bəyənilsə də, onu həyata keçirmək üçün bir tədbir görülmür.

Baş verənlər böyük maarifçini əsla sarsıtmamış, əksinə, o, fəaliyyətini daha böyük səylə davam etdirmişdir.

Özü qeyd etdiyi kimi fanatizmi aradan qaldırmaq, Asiya xalqlarını nadanlıq və qəflət yuxusundan oyatmaq, tərəqqi yoluna qoymaq məqsədilə 1863-1865-ci illərdə məşhur "Kəmalüddövlə məktubları" adlı fəlsəfi traktatını yazır. Müəllif bu əsərində din və fanatizm ilə mübarizə məsələsini yalnız özünün Şərqlə sələflərindən deyil, Qərbi Avropa sələflərindən də kəskin qoymuşdur. Müəllif bu əsərində mövcud üsul-idarəni, zülmü və fanatizmi yıxmaq çağırışını səsləmişdir. Bu fəlsəfi əsərin azərbaycanca yazılışından bir il sonra, yəni 1866-cı ildə M.F.Axundzadə əsəri İranın qabaqcıl ziyalıları Mirzə Yusif xanla birlikdə fars dilinə, təxminən 1874-cü ildə isə şərqsünas alim Adolf Berje ilə rus dilinə tərcümə etmişdir. Mütləqiyyət, din əleyhinə olan bu əsəri çar mütləqiyyəti şəraitində çap etdirmək, yaymaq çox çətin idi. Müəllif Azərbaycan, rus, fars dillərində olan əsərinin yayılması üçün yorulmadan çalışırdı. Əsərini nəşr etdirə bilməyəcəyini yaqın edəndən sonra müəllif onu əlyazması şəklində öz yaxınları, tanış-dostları arasında yayırdı. Bu ərəfədə M.F.Axundzadə Azərbaycan, İran, Türkiyə, Rusiyanın mütərəqqi ziyalıları – Mirzə Məlkum xanla, Cəlaləddin Mirzə ilə, Mirzə Yusif xanla, Əli xanla, Həsən bəy Zərdabi ilə, Mirzə Kazım bəylə, hind yazıçısı

və alimi Manekçi-Limçi Sahiblə dostluq əlaqəsi yaratmış, müntəzəm məktublaşaraq, onları fikir və düşüncələri ilə tanış edirdi.

"Kəmalüddövlə məktubları" ədibin müasirləri tərəfindən layiqincə qarşılır, qiymətləndirilir, böyük maraqla oxuyurdular. Mirzə Yusif xan 1870-ci ildə Parisdən M.F.Axundzadəyə göndərdiyi məktubda yazırdı: "Cənab Mirzə Kazım bəy Peterburqdan Parisə gəldi. "Kəmalüddövlə"ni tanış olmaq üçün ona təqdim etdim. Tutduğu mənəzildə gecə-gündüz əsəri oxuyurdu, mütaliədən sonra "Kəmalüddövlə"nin farsca əlyazmasının baş səhifəsində öz xəttlə bu kəlmələri yazdı: "Bərəkallah, Kəmalüddövlə! Bərəkallah, Kəmalüddövlə!"

Təhlillər, araşdırmalar göstərir ki, M.F.Axundzadənin yaradıcılığı təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın Şərqlə xalqları ədəbiyyatı və ictimai-fəlsəfi fikrinin inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir. Ədibin əsərləri XIX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq rus, fars, ingilis, fransız, alman, gürcü və digər xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir.

Mirzə Fətəli Axundzadənin əsərləri 1837-ci ildən başlayaraq müxtəlif qəzet və jurnallarda, məcmuələrdə, ayrıca kitab halında Bakıda, Tiflisdə, Peterburqda, Moskvada, Berlində, Parisdə, Vyanada, Londonda, Amsterdambda müxtəlif illərdə çap olunmuşdur.

İstedadlı alimlər, ədəbiyyatşünaslar, ədiblər A.Bakıxanov, I.Qutqaşanlı, Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Kazım bəy, F.Köçərli, F.Qasımzadə, Ə.Dəmirçizadə, M.Rəfil və başqaları M.F.Axundzadə yaradıcılığını tədqiq etmiş, yüksək qiymət vermiş, elmi, bədii əsərlər yazıb çap etdirmiş, barəsində xoş, dəyərli fikirlər söyləmişlər.

M.F.Axundzadə yaradıcılığı ədəbiyyat tariximizin ən qiymətli, ən dəyərli səhifələrindəndir. O, misilsiz istedadla malik mütəfəkkir yazıçı-dramaturq, dövlət və ictimai xadim olmaqla yanaşı, yeni ədəbi-bədii məktəb yaratmışdır. Onun yaradıcılığı, fəaliyyəti sözün əsl mənasında dahilikdən soraq verir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mirzə Fətəli Axundzadənin əsərləri 3 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏBÜLQASIM NƏBATI **(1812-1873)**

Azərbaycan şairidir. O, Cənubi Azərbaycanın Qaracadağ vilayətinin Üşdibin kəndində anadan olmuş, ruhani təhsili almışdır. Bədii yaradıcılığa gənc yaşlarından başlamış, bəzi şeirlərini "Məcnun", "Məcnunşah", "Xançobani" təxəllüsləri ilə yazmışdır. Ə.Nəbatinin atası "Möhərəm" ləqəbi ilə tanınmış ruhani olmuşdur. Ə.Nəbatinin həyatı haqqında məlumat az və ziddiyyətlidir. Araşdırmalar göstərir ki, şair həm klassik Şərq, həm də aşıq şeiri tərzində dəyərli əsərlər yazmışdır. Şair Azərbaycan və fars dillərini yaxşı bildiyindən dahi şəxslərin, klassiklərin əsərlərini oxumuş, öyrənmiş və yaradıcılığında onlardan istifadə etmişdir. Ə.Nəbati güclü şairlik təbinə malik olmaqla bərabər, zəngin bilik sahibi, gözəl natiq imiş.

Ə.Nəbati əsərlərində Şimali Azərbaycanın ərazisini – Əsgəranı, Qırçını, Ağdamı, Hind Arxını, Lənkəranı, Salyanı gəzib dolandığını yazmışdır.

Şairin yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti dərin lirika, yüksək zövq, nikbin ruh, həyata çağırış, gözəllə yüksək və səmimi münasibət, dil və üslub səlisliyidir. Ə.Nəbatini məşhurlaşdıran onun qoşmaları, təcnis və gəraylıları, eyni zamanda aşıq şeirləri olmuşdur. Şairin "Gözədir gözə", "Gözlər nə gözlər", "Bu göz kimi göz", "Ay Pəri", "A yaza məni", "O üz, bu üzə", "Gəlsin, gəlməsin?" rədifli qoşmaları poeziyanın ən gözəl nümunələridir.

Ə.Nəbatinin məhəbbət mövzusunda həsr olunan qəzəllərinin böyük əksəriyyəti nisbətən sadə dildə yazılmış, həqiqi sevgi xüsusi gözəlliklə tərənnüm edilmişdir. Şairin qəzəllərinin böyük əksəriyyətinin məzmunu və ruhu onun qoşmaları ilə həmahəngdir. Onun qoşmalarındakı təsvir və ifadə vasitələrini, sadə üslubunu, canlı xalq danışq dilini qəzəllərində də açıq-aşkar görmək olur.

Ə.Nəbatinin "Səbə, məndən söylə o, gülüzarı", "Yenə gözüm düşdü bir məh-cəmalə", "Şeyda bülbül, fəqan etmə, qəm yemə" mısraları ilə başlanan qoşma, gəraylı, təcnislərində gözəl, ahəngdar bir üslub vardır. Şair öz qoşmaları ilə xalq aşıqları içərisində bir ustad kimi tanınmış, onun adına dastanlar qoşmuşlar.

Ə.Nəbatinin "Ləngəm", "Nadir" və digər şeirlərində sufilik meyilləri öz əksini tapmışdır.

Şairin yaradıcılığı yüksək bədii sənətkarlığı ilə seçilir. Əsərlərində qoşa qafiyədən, cinasdan, əruzdan məhərrətlə istifadə etmiş, şeirlərini əsasən sadə xalq dilində yazmışdır.

Şair mahir söz ustası kimi kəlmələri qoşmanın misraları içərisində elə bacarıqla düzüb yerləşdirmişdir ki, insana xoş gələn bir ahəng yaranır.

F.Köçərli Ə.Nəbatini Şərqi ən böyük şairləri ilə müqayisə etmiş, yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir.

Ə.Nəbatinin təxminən 400 beytə yaxın azərbaycanca və farsca şeirləri ilk dəfə 1845-ci ildə Təbrizdə daş basmaxanasında nəşr olunmuşdur. Bundan bir müddət sonra, yəni 1890-cı ildə yenə də Təbrizdə şairin bu gün elimizdə olan divançası çap olunmuşdur. Ə.Nəbatinin bu divançası təxminən 7500 misradan ibarətdir. Oxucuların dərin rəğbətini qazanmış divança indiyədək ən azı 30 dəfə Təbrizdə, 2-3 dəfə Milanda nəşr olunmuşdur. Şairin bu divanındakı şeirlərin çox hissəsi klassik, bir qismi də şifahi şeir üslubunda yazılmışdır.

Əbülqasım Nəbatinin əsərləri 1935, 1958, 1968-ci illərdə Bakıda, 1960-cı ildə Moskvada nəşr olunmuş, Məmməd Arif, F.Qasımzadə, F.Köçərli şairin həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının inkişafında Əbülqasım Nəbatini yaradıcılığının əhəmiyyəti böyükdür.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Əbülqasım Nəbatinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏMMƏDBAĞIR XALXALI **(1823-1901)**

Azərbaycan şairidir. O, Cənubi Azərbaycanın Xalxal mahalının Qarabulaq kəndində anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, Azərbaycan, fars və ərəb dillərində şeirlər yazmışdır. Şairin qəzəllərindən, rübailərindən, saqınamələrindən ibarət divanı vardır. Onun fars və ərəb dillərində də divanı olduğu güman edilir.

Xalxalının 1893-cü ildə yazıb başa çatdırdığı məşhur "Sələbiyyə" – "Tülkünəmə" əsəri dövrümüzədək gəlib çatmışdır. Ədibin bu əsərində zülm, ədalətsizlik, tamahkarlıq, hiyləgərlik, yaltaqlıq, cəmiyyətdəki ziddiyyətlər, mənəvi-əxlaqi eybəcərliklər ciddi tənqid olunmuşdur.

Məhəmmədbağır Xalxalının əsərləri 1981, 1984-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, F.Qasımzadə və F.Köçərlinin əsərlərində şairin həyatından məlumat, yaradıcılığından nümunələr verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HACI MEHDİ ŞÜKUHI **(1829-1896)**

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, dəyərli şeirlər yazmışdır. Hacı Mehdi Şukuhinin "Marağanın müdafiə vəkili Əbdüşükürə", "Əfyuniyyə", "Sərrafiyə", "Marağa məscidlərinin

tərifində", "Qumarbazın dililə", "Oğrunun dililə" şeirlərində şah, xan, bəy, dövlət məmurları, fırlıdaqçı din xadimləri ifşa olunmuşdur. Şair tənqidi əsərlərinə görə daim təqib olunmuş, təhqirlərə məruz qalmışdır.

Hacı Mehdi Şukuhi Türkiyə, Ərəbistan, İran, Orta Asiyanın bir sıra şəhərlərini, Tehranı, İstanbulu gəzmiş, dövrünün görkəmli şəxsləri ilə yaxınlıq etmişdir. Şairin divanındakı şeirlər həyatiliyi, nikbinliyi ilə seçilir. Onun "Münarizeyi Əql və Eşq" adlı alleqorik fəlsəfi-əxlaqi poeması, "Meymuniyyə", "Nəsihəti-Cəlali" mənzum əsərləri, hekayələri, təmsilləri, lətifələri vardır.

Hacı Mehdi Şukuhinin külliyyatı ilk dəfə 1903-cü ildə Təbrizdə, şeirləri, təmsilləri 1981, 1984-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, F.Qasımzadə, Cəfər Xəndan və başqaları şairin həyat və yaradıcılığından məqalələr yazmış, müxtəlif illərdə mətbuatda dərc etdirmişlər.

XURŞİDBANU NATƏVAN (1830-1897)

Azərbaycan şairəsidir. O, Şuşada anadan olmuş, Qarabağ xanı İbrahimxəlil Cavanşirin nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızıdır. Qarabağda "Xan qızı" adı ilə tanınmışdır. Natəvan mükəmməl təhsil almış, Şərq dillərini dərinləndirən, öyrənmiş, şeirə, musiqiyə, rəssamlığa böyük maraq göstərmişdir. O, ədəbi fəaliyyətə erkən yaşından başlamış, çoxlu qəzəl, lirik şeirlər yazmış, əhali arasında dərin hörmət, ehtiram qazanmışdır.

Yaradıcılığa qəzəllər yazmaqla başlamış, "Gülün", "Qərənfil" və başqa qəzəllərində məhəbbət, təbiət gözəllikləri tərənnüm olunur. 1885-ci ildə ailəsinə bədbəxtlik üz vermiş, oğlu Mir Abbasın ölümündən kədərə, qəmə qərq olmuş, bu ərəfədə "Ağlaram", "Olaydı", "Getdi", "Sənsiz", "Ölürəm" adlı bədin şeirlər yazmışdır.

O zamankı Azərbaycanda heç bir nəşriyyat olmadığı halda X.Natəvanın əsərləri tezliklə yayılır, ədəbi məclislərdə müzakirə edilirdi.

Natəvanın əsərləri yüksək bədiiliyi, rəngarəngliyi, dilinin sadəliyi, fikir vəhdəti ilə seçilir. Məhz bu xüsusiyyətlərə görə onlarla şair ona şeirlər həsr etmişlər.

Natəvan əri Xasay xan Usmiyevlə birlikdə Dağıstanı, Tiflisi, başqa yerləri gəzmiş, A.Düma ilə görüşmüş, özünün əl işlərini qonağa hədiyyə etmiş, A.Düma isə X.Natəvana nəfis fiqurlu şahmat bağışlamışdır. X.Natəvan 1873-cü ildə İsa bulağından Şuşaya su çəkirmişdir. Bu su kəməri "Xan qızı bulağı" kimi məşhurdur. 1872-ci ildə Şuşada "Məclisi-üns" ədəbi məclis yaratmışdır.

X.Natəvanın müstəsna istedadı malik olması və iki dildə şeir yazmasına dair bir çox mənbələrdə maraqlı məlumatlar vardır. M.Xəzaninin "Asarül-camal", Baharlığın "Qarbağ əhvalatları" əsərlərində Xurşidbanunun xeyirxah işlərindən bəhs olunmuşdur. "Qafqaz", "Kaspi", "Tərcüman" və digər qəzetlərdə X.Natəvanın həyat və yaradıcılığı haqqında yazılar dərc olunmuşdur. 1904-cü ildə "Məşhur xatunlar", 1910-cu ildə "Şükufə" və "Riyazül-aşiqin", 1913-cü ildə "Təzkireyi-Nəvvab" kitablarında X.Natəvanın tərcümeyi-halı verilmiş şeirlərindən nümunələr çap olunmuşdur.

Qasım bəy Zakir, M.M.Nəvvab, S.Ə.Şirvani X.Natəvanın şəninə şeirlər demiş, təriflər söyləmişlər.

Xurşidbanu Natəvanın dəfn mərasimində iştirak edən camaat cənazəni Şuşadan Ağdama, "İmarət" deyilən ailəvi qəbiristanlığa qədər piyada, çiyinlərində aparmış, şairəyə hörmət və ehtiramlarını bildirmişlər.

X.Natəvanın 1886-cı ildə hazırladığı "Gül dəftəri" adlı albomu və oradakı rəsmlər şairənin həm də istedadlı rəssam olduğunu göstərir.

Respublika Əlyazmalar Fondunda mühafizə olunan bu albomun üz qabığını X.Natəvan öz əli ilə tikmişdir. Albomun quruluşu da maraqlıdır. Yeni müəllif bir səhifədə istədiyi şəkli çəkmiş, digər səhifəyə həmin mövzuya uyğun şeir yazmışdır. Qara, nazik qələmlə, incə bir zövqlə çəkilmiş "gül" şəkli və şeir, "Qərənfil"ə həsr olunmuş səhifə buna əyani misaldır.

Məşhur şairlər, yazıçılar S.Vurğun, M.Rahim, Mehdi Hüseyn, İ.Əfəndiyev Xurşidbanunun yaradıcılığına yüksək qiymət vermişlər. İ.Əfəndiyev "Xurşidbanu Natəvan" adlı pyes yazmış, əsər Azərbaycan Dövlət Milli Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuş, müvəffəqiyyət qazanmışdır.

X.Natəvanın əsərləri 1938, 1956, 1981-ci illərdə Bakıda, 1970-ci ildə Leninqradda, 1977-ci ildə Moskvada nəşr olunmuş, yaradıcılığı öyrənilmiş, əsərlər, məqalələr yazılmış, dərc olunmuşdur.

Xurşidbanu Natəvanın lirik, incə qəzəlləri oxucular tərəfindən sevilir, maraqla oxunur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Xurşidbanu Natəvanın əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

BAHAR ŞİRVANI (1834-1884)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda təhsil almış, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, hələ mədrəsədə oxuyarkən fars şairlərinin şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, özü isə gözəl şeirlər yazmışdır. Təhsilini başa vurduqdan sonra Şərq ölkələrinə səyahət etmiş, bir müddət Hindistanda yaşamış, hind şairləri ilə yaxından tanış olmuş, çoxsaylı şeirlər yazmışdır. Bahar Şirvani 1858-ci ildə Hindistanı tərk edərək Tehrana gəlmiş, burada fransız dilini, təbabəti öyrənməklə məşğul olmuşdur.

Lirik şeirləri ilə şöhrət qazanmış Bahar Şirvani Nəsrəddin şahın sarayına dəvət olunmuş və ona "məlik üşşüərə" adı verilmişdir. Şair 1878-ci ildə Təbrizə köçərək ömrünün axırınadək orada yaşamışdır.

Bahar Şirvani 1883-cü ildə Təbrizdə vəfat etmiş, oradakı "Sürxab" qəbiristanlığında, Xaqaninin məzarı yaxınlığında dəfn edilmişdir.

Şairin bədii irsindən çoxsaylı şeirlərindən başqa "Qəzəliyyat"ı, "Nərgis və gül" məsnəvisi, fars dilində "Divani-qəsaid və qəzəliyyat"ı, "Töhfətül-İraqeyn" əsərləri qalmışdır.

Bahar Şirvaninin "Töhfətül-İraqeyn"i Xaqaninin eyniadlı məşhur əsərinə nəziredir. Şeirlərində insanpərvərliyi, azadlığı tərənnüm etmiş, mövhumata, cəhələtə qarşı çıxmış, xalqı maariflənməyə, mədəniyyətə çağırmışdır.

O, fransız və urdu dillərində də şeirlər yazmışdır. Bahar Şirvaninin farsca divanı 1968-ci ildə aşkar edilmişdir.

Yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının inkişafına müsbət təsir göstərmiş, Seyid Əzim Şirvani, F.Köçərli onun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, F.Qasımzadə 1974-cü ildə nəşr etdirdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" əsərində və Cahangir Qəhrəmanovun tərtib etdiyi, 1978-ci ildə çap olunmuş "Sevimli şeirlər" kitabında Bahar Şirvaninin həyat və yaradıcılığına aid məlumat, əsərlərindən nümunələr vermişlər.

SEYİD ƏZİM ŞİRVANI **(1835-1888)**

Azərbaycan şairi, maarif xadimidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, yeddi yaşında ikən atasını itirmiş, anası ilə Şamaxıdan qohumları yaşayan Dağıstanın Yaqsay kəndinə köçmüşdür. İlk təhsilini orada – Yaqsayda, mollaxanada almış, ərəb, fars, Dağıstan xalqlarının dillərini öyrənmişdir. 1853-cü ildə Şamaxıya qayıtmış, burada orta ruhani mədrəsəsində oxumuş, 1855-ci ildə Şərqa – İraqa getmiş, Nəcəf və Bağdadda, Suriyanın Şam şəhərində ali ruhani mədrəsələrdə təhsilini davam etdirmiş və bir müddətdən sonra Şamaxıya qayıtmışdır.

Seyid Əzim İraqda, Suriyada oxuyarkən gözəl şeirlər yazmış, dünyəvi elmlərə xüsusi maraq göstərmişdir.

Şamaxıya qayıdıandan sonra yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlamış, eyni zamanda öz əsərləri ilə ruhaniliyin və dinin əleyhinə çıxmağa başlamışdır. Bu səbəbdən də şair özünə çoxlu düşmən qazanmış, həmyerli din xadimləri onu "kafir" adlandırmışlar.

Ruhanilikdən tamamilə əl çəkən şair 1869-70-ci illərdə Şamaxıda yeni üsulla məktəb açmış və burada müəllimlik etmişdir. Məktəbdə o, uşaqlara Azərbaycan, fars dillərindən, tarix, coğrafiya, hesab və digər fənlərdən dərs demişdir. M.Ə.Sabir və S.M.Qənizadə ilk təhsilini bu məktəbdə almışlar.

Rus maarifçisi A.Zaxarov məktəbdə təhsilin vəziyyəti ilə ətraflı tanış olduqdan sonra Tiflisdə nəşr edilən "Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza" məcmuəsinin 1890-cı il doqquzuncu nömrəsində Seyid Əzimin fəaliyyəti və məktəbin işi barədə olduqca maraqlı, tərifləyiq məqalə dərc etdirmişdir. Yazıda Seyid Əzimin rus ədəbiyyatı ilə maraqlandığını, Puşkindən bir neçə şeir tərcümə etdiyini, onun məktəbində şagirdlərə rus dili təlim edildiyini yazmışdır.

Seyid Əzim müəllim kimi fəaliyyətini genişləndirərək Şərqi poeziyasından təbiiyyəvi əhəmiyyət kəsb edən bədii parçaları Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, özü də uşaqlar üçün maraqlı şeirlər yazmışdır. O, bir müddətdən sonra bu şeirləri, digər ədəbiyyat nümunələrini bir yerdə toplayaraq 1877-ci ildə "Uşaqların baharı" adlı dərslik tərtib etmiş və nəşr etdirmək üçün Qafqaz maarif idarəsinə göndərmişdir. Lakin dərsliyin çap olunmasına icazə verilməmişdir.

S.Ə.Şirvaninin tərtib etdiyi dərslik haqqında F.Köçərli 1926-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" kitabında yazır ki, Seyid Əzim tərtib etdiyi kitabdan bir nüsxəsini öz dəst-xəttilə yazmış və maarif şöbəsinə çalışan A.Çernyayevskiyə göndərmişdir. O da həmin dərslikdən bir neçə maraqlı əsəri özünün hazırladığı "Vətən dili" kitabına salmışdır.

Seyid Əzim öz məktəbindən başqa dövlət məktəblərində də dərs deyirdi. O, 1877-ci il sentyabr ayından Şamaxı şəhər məktəbində Azərbaycan dili və şəriət müəllimi təyin olunmuş, özünün müasir ruhda yazdığı şeirləri və Şərqi böyük klassiklərindən etdiyi tərcümələri şagirdlərə tədris etmiş, Azərbaycan dilinin təliminə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu əfəfədə o, Tiflisə, tədris işləri ilə bağlı səfərə çıxmış, yol boyu Gəncədə, böyük Nizami Gəncəvinin məzarını ziyarət etmiş, şairin türbəsinin dağıldığını görüb kədərlənmiş, bu hadisə ilə əlaqədar xüsusi şeir də yazmışdır.

S.Ə.Şirvani yenidən Şərqi ölkələrinə səfərə çıxmaq qərarına gəlir. Bu xeyrixah işi öz üzərinə şamaxılı tacir Hacı Əlabbas götürür. Onun maddi köməyi ilə şair ikinci dəfə 1857-ci ildə Məkkəni ziyarət edir, bir müddət Qahirədə qalır. Oranın məşhur şairləri, alimləri, maraqlı şəxsləri ilə görüşür, onlarla yaxından tanış olur. Burada qalarkən gözəl şeirlər yazır, tanışlarına oxuyur. Bu səfər şairin dünyagörüşünü genişləndirir, məlumatını zənginləşdirir.

Seyid Əzim səfərdən qayıdandan sonra yaxın dostu şair Məhəmməd Səfanın evində "Beyt-üs-Səfa" şeir məclisi yaradır. Məclis uzun müddət fəaliyyət göstərir,

Şamaxı ziyalılarının sevimli yerinə çevrilir. Şair müasirləri arasında böyük şöhrət, hörmət qazanmış, Qarabağda, Gəncədə, Bakıda və başqa əyalətlərdə yaşayıb-yaradan qələm əhli ilə əlaqə saxlayır, şeirləşir, öz məsləhətləri ilə onların yaradıcılığını istiqamətləndirirdi. Müasirləri Seyid Əzimi ustad şair kimi tanıyırdılar. Bakı şairləri arasında nüfuzu daha çox olmuşdur. Bakılı Ağa Dadaş Münirinin qeyd etdiyinə görə, S.Ə.Şirvani çox hazırcavab, hafizəli, təbi rəvan, bilikli bir şair idi. O, öz maraqlı söhbətlərilə məclislərdə iştirak edənləri özünə cəlb edər, oxuduğu şeirləri hamı maraqla dinləyərdi.

S.Ə.Şirvani Həsən bəy Zərdabi ilə səmimi münasibətdə olmuş, onunla mütəmadi məktublaşmış, əvvəlcə "Əkinçi"də, sonralar isə "Ziya", "Kəşkül" qəzetlərində fəal iştirak etmiş, şeirlərini 1879-cu ildə çap etdirmişdir. Həsən bəy Zərdabi ilə dostluq Seyid Əzimin dünyagörüşünə, yaradıcılığının kamilləşməsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Şairin "Əkinçi" haqqında yüksək rəyini "Qəzet nədir?" sərəlvəhəli şeirində daha aydın görmək olar. Bu satirik şeir oxucuları "Əkinçi"nin məramnaməsi ilə, onun demokratik ruhu ilə tanış etmişdir.

S.Ə.Şirvani yaradıcılığa 1850-ci illərdən başlamış, Azərbaycan və fars dillərində yazıb-yaratmışdır. Yüksək sənətkarlıqla yazılmış qəzəl, qəsidə, müxəmməs, rübai və digər şeirlərində məhəbbət, həyat eşqi tərənnüm olunur. Bəzi satirik şeirlərində "Əkinçinin hadisəsi", "Padışah və əkinçi", "Şamaxı bəyləri", "Şirvan qazıları və divan polislərinin bəzi əhvalatları haqqında müxəmməs",

"Şamaxının vəziyyətindən şikayət", "Şamaxının yeni bəyləri haqqında həcv" və başqalarında "xalqın qanını şişəyə tutan" bəzi məmurları ifşa edir, vergilərin ağırlığından şikayətlənir, hökumət idarələrində kök salmış özbaşınalığı, yaramazlığı qamçılayır, "Köpəyə ehsan", "Allaha rüşvət", "Yerdəkilərin göyə şikayətə getmələri" və digər əsərlərində xalqı din xadimlərinin hiylələrinə uymamağa, ayıq olmağa çağırır. Şair "Müəllimə hörmət", "Həsən bəy Məlikov-Zərdəbiyə", "Əkinçi" qəzetinə yardım üçün, "Oğluma", "Möhsünə cavab", "Fəqir ilə oğlu", "Ziya" qəzetinə və sair şeirlərində maarif və mədəniyyəti təbliğ etmiş, tərəqqiyə düşmən olan "ziyalılara", mövhumata və cəhalətə gülürdü. Ədib "Oğru və fəqir", "Dilənçi tacir", "Xoruz və çaqqal", "Qaz və durna", "Aslan və iki öküz" mənzum hekayələrində, öyüd və təmsillərində dostluğu, mərdliyi təbliğ edir, tənbelliyi, tüfeyliliyi, savadsızlığı tənqid atəşinə tutmuşdur.

S.Ə.Şirvani şeirlərində, məqalələrində xüsusi olaraq qeyd edirdi ki, Rusiyanın ali məktəblərini bitirmiş mühəndislər, həkimlər, müəllimlər və başqaları mədəniyyətin tərəqqisinə, müasirləşməsinə kömək etdikləri halda, Yaxın Şərqdə ruhani təhsili alanlar, əksinə, elm və mədəniyyətin inkişafına mane olurlar. Şair özünün məşhur "Müctəhidin təhsildən qayıtməsi" satirasında bu məsələ əsas tənqid hədəfidir.

S.Ə.Şirvaninin bədii irsi Azərbaycan və farsca iki böyük külliyyatdan ibarətdir. Azərbaycanca külliyyatı şairin həmyerlisi cərrah Mirzə Həbib Məşədi Sadiq oğlu tərəfindən toplanaraq tərtib edilmiş və 1892-ci ildə

Təbrizdə daş basmaxanasında nəşr olunmuşdur. Külliyyat üç böyük hissədən ibarətdir. Birinci hissəyə "Qəsidələr divanı", ikinci hissəyə təxminən altı yüzə qədər qəzəl daxildir, üçüncü hissə isə əsasən mənzum hekayələrdir. Bu hissə şairin oğlu Seyid Cəfər tərəfindən H.Z.Tağıyevin vəsaiti ilə 1896-cı ildə yenə də Təbrizdə ikinci dəfə nəşr edilmişdir. "Qəzəllər divanı" isə Bakıda 1902-ci ildə "Əvvəlinci şirkət" mətbəəsində yenidən çap olunmuşdur. Bu külliyyat sonralar üç dəfə 1930, 1937 və 1950-ci illərdə çap olunmuşdur. Seyid Əzimin böyük həcmli, təxminən 10 min beytdən ibarət farsca külliyyatı Mirzə Həbib Sadiq oğlu tərəfindən toplanıb tərtib edilmişdir. Şairin "Tarixi-Şirvan" adlı əsəri də vardır.

S.Ə.Şirvani 1885-ci ildə "Təzkirə"sini tərtib etmişdir. 270-dən çox şairin, yazıçının, ədibin qısa tərcümeyi-halı və əsərlərindən nümunələr bu təzkirədə verilmişdir.

F.Köçərli onun haqqında yazır ki, Seyid Əzimin elə gözəl və səlis qəsidələri, elə xoşməzmun müxəmməsləri və qitələri, ruhpərvər qəzəlləri var ki, onlar Füzuli kəlamlarını əvəz edə bilər.

S.Ə.Şirvani klassik rus və dünya ədəbiyyatının mütərəqqi əhəmiyyətini dərinədən dərk edərək rus poeziyasının günəşi A.S.Puşkinə məhəbbət bəsləmiş, "Təzkirə"sində onun barəsində xoş sözlər yazmış, 1880-ci ildə Moskvada Puşkinə heykəl qoyularkən, bu hadisəyə aid xüsusi şeir həsr etmiş, Puşkini böyük şair kimi yüksək qiymətləndirmişdir.

Seyid Əzim Şirvanin əsərləri müxtəlif vaxtlarda, o cümlədən 1892, 1897-ci illərdə Təbrizdə, 1902, 1961,

1979-cu illərdə Bakıda və müxtəlif illərdə Yaxın Şərq ölkələrində çap olunmuş, F.Qasımzadə, K.Məmmədov, Məmməd Arif və başqaları şairin həyat və yaradıcılığını araşdırmış, elmi, bədii əsərlər yazmış, nəşr etdirmişlər. Yazıçı Ə.Cəfərzadənin "Aləmdə səsim var mənim" romanı Seyid Əzim Şirvaniyə həsr edilmişdir.

Seyid Əzim Şirvani yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus şərəfli bir yer tutur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Seyid Əzim Şirvaninin əsərləri 3 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

FATMA XANIM KƏMİNƏ (1841-1898)

Azərbaycan şairəsidir. O, Qarabağın dilbər guşəsi Şuşada anadan olmuş, kiçik yaşlarından öz əqli, fərasəti, istedadı ilə müasirlərini heyran qoymuş, hörmət, ehtiram qazanmışdır. Savadlı, bilikli olduğundan "Mirzə Fatma xanım" kimi də tanınmışdır. O, gənc yaşlarından sevgi, məhəbbət əhvalı ilə dolu gözəl şeirlər yazmış, həmin şeirlər dillər əzbəri olmuşdur.

Fatma xanımın "Şikar olub əldən-ələ düşməsin", "Sənsiz", "Getdi", "Versin", "Doğrusu", "Oldu" rədifli və digər qoşmalarında, qəzəllərində ülvə məhəbbət, sevgi duyğuları xüsusi gözəlliklə təənnüm edilir.

Şairə Xurşidbanu Natəvanın yaxın rəfiqəsi, məslək-daşı olmuş, onun yaratdığı "Məclisi-üns" və "Məclisi-

fəramuşan" ədəbi məclislərin iştirakçısı olmuş, şeirlərini burada oxumuşdur. Onun şeirləri müasirləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, özünün isə zahirən gözəl, zərif, pak, xoşxasiyyət bir qadın olduğu qeyd edilmişdir.

Fatma xanım Kəminənin seçilmiş əsərləri 1971-ci ildə Bakıda çap olunmuş, bir qism şeirləri isə 1974-cü ildə çap edilmiş "Azərbaycanın aşiq və şair qadınları" kitabında verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HEYRAN XANIM (XIX əsr)

Azərbaycan şairəsidir. O, Naxçıvanda – Kəngərli ailəsində anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış, klassik ədəbiyyatı dərinlən öyrənmiş, gənc yaşlarından gözəl, təravətli şeirlər yazmağa başlamışdır. XIX əsrin əvvəllərində ailəsi ilə İrana köçmüş, Təbriz və Xoy şəhərlərində yaşayıb-yaratmış, orada da vəfat etmişdir.

Heyran xanımın 4500 beytdən, üç nüsxədən ibarət divanı Bakıda, Tbilisidə və Tehrandə qorunub saxlanılır.

Şairənin "Könlüm quşu ol zülfü-pərişan arasında", "Olubdu qəm yatağı şad gördüyüm könlüm", "Seyr edin gərdəni minaya baxın", "Ey sitəmkar, mənə rüsvayicəhan eyləmişən" rədifli və başqa qəzəllərində, eyni zamanda məsnəvilərində, müxəmməslərində, aşiqanə şeirlərində saf, nəcib insani məhəbbətlə yanaşı, zəmanədən şikayət, zülmə, işgəncəyə, ədalətsizliyə qar-

şı nifrət əhvalı duyulur. Bəzi əsərlərində insanları həyatın qədir-qiyətini bilməyə, qadınlara hörmət, ehtiram göstərməyə çağırır.

Heyran xanım Füzuli ədəbi məktəbinin məhərətlı, ıstədədlı davamçılarındandır.

Şairənin sadə dildə yazması, Şərq poeziyasının bütün incəliklərindən bacarıqla istifadə etməsi onun klassik ədəbiyyatı dərindən bilməsini göstərir.

Heyran xanımın seçilmiş əsərləri 1961-ci, qəzəlləri isə 1974, 1981-ci illərdə Bakıda çap olunmuşdur. F.Qasımzadənin, C.Nağıyevanın məqalələrində, 1974-cü ildə çap olunmuş "Azərbaycanın aşiq və şair qadınları" kitabında Heyran xanımın həyat və yaradıcılığında məlumat, əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

KƏRİM MÜCRİM VARDANI (XIX əsr)

Azərbaycan şairidir. Onun klassik və xalq poeziyası ənənələrinə uyğun bir çox əsərləri vardır. Şairin 1840-41-ci illərdə yazdığı "Sümbülüstən" adlı divanı məşhurdur. Onun əsərlərində məhəbbətin, gözəlliyin tərənnümü ilə yanaşı, zəmanəsindən şikayət əhvalı da vardır.

Kərim Mücrim Vardaninin "Sümbülüstən" adlı divanı 1978-ci ildə Bakıda kitab halında çap olunmuş, F.Qasımzadə, Ə.Cəfərzadə şairin həyat və yaradıcılığında bəhs edən məqalələr yazmış, müxtəlif illərdə mətbuatda çap etdirmişlər.

ON BİRİNCİ FƏSİL

AŞIQ ƏDƏBİYYATI

AŞIQ ABBAS TUFARQANLI (XVII əsr)

Azərbaycan aşığıdır. Aşiq sənətinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, Təbriz yaxınlığındakı Tufarqanlı kəndində anadan olmuş, gənc yaşlarından gözəl, bənzərsiz qoşma, gəraylı, müxəmməs, divan və digər şeir növləri yaratmışdır. Yaradıcılığında Azərbaycan dilinin bədii imkanlarından məhərətlə istifadə etmişdir.

Tufarqanlının yaradıcılığında vətən, ana, sevgi ümumi vəhdət halında tərənnüm olunur. Aşiqin şeirlərinin mühüm hissəsi məhəbbət mövzusunda. Məhəbbət onun üçün ən qüvvətli bir hissdır, insanı həyata bağlayan bir qüvvədir. Abbas Tufarqanlı bədii söz sənətinin incəliklərinə bələd olan şair-aşıqlardandır. Onun dili sadə, danışiq dili qədər canlı, şirin və təbiidir.

Yaradıcılığında dərd, kədər, şikayət əhvalı, zülm və haqsızlıqlara qarşı mübarizə çağırışı səslənir. Aşıq Şah Abbas və onun saray əyanlarının Cənubi Azərbaycanın var-yoxunu talan etdiklərindən ürək ağrısı ilə yazmışdır. Abbas Tufarqanlı əsasən zəhmətkeş xalqı düşündürən, onun ürəyinə yaxın olan hissləri, fikirləri, arzuları tərənnüm etmişdir. Varlı və yoxsul məsələsi şair-aşığı daim düşündürmüşdür. Onun "Bəyənmez" rədifli şeiri bu cəhətdən diqqətəlayiqdir. "Qəşəng Əsmər" şeirində dünyəvi hisslər, canlı həyat tərənnüm olunur.

Abbas Tufarqanlının şeirlərində çoxsaylı bənzətmələr, mübaligələr, oynaqlıq, ahəngdarlıq vardır. Zəngin söz ehtiyatına malik olan şair ondan ustalıqla, zövqlə istifadə edərək ürəyə yatan, səmimi ruhlu qoşmalar yaratmışdır.

Aşıqlar Abbas Tufarqanlının şeirləri və həyatı əsasında "Abbas və Gülgöz" adlı aşıqanə dastan yaratmışlar. Aşığın şeirlərindəki həyatilik, təbiilik, ifadə tərzii bütövlükdə aşıq poeziyasının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Aşığın "Abbas və Gülgöz" dastanı Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

Aşıq Abbas Tufarqanlının şeirləri 1937, 1973-cü illərdə Bakıda, 1960-cı ildə Moskvada çapdan buraxılmış, 1960-cı ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında, aşıq yaradıcılığına aid ədəbiyyatda Abbas Tufarqanlının həyatından məlumat, yaradıcılığından nümunələr verilmişdir.

SARI AŞIQ (XVII əsr)

Azərbaycan aşığıdır. O, bayatı ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Onun Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından olduğu, sonralar Laçın rayonunun Güləbird kəndində yaşayıb-yaratdığı söylenilir.

Haqq Aşığı adlandırılan Sarı Aşıq dövrünün məşhur, sevilən sənətkarlarından olmuşdur. Aşığın bayatıları onu Azərbaycan ədəbiyyatının ustad aşığı sırasına daxil etmişdir. Sarı Aşığın bayatlarının mövzusunda görə iki hissəyə bölmək olar. Nəcib, insani duyğular, məhəbbət hisslərinin tərənnümü və eyni zamanda dövründə, zəmanəsində baş verən vacib, ciddi hadisələrə münasibəti. O, əsərlərində xalq dilinin zəngin bədii imkanlarından məhəretlə istifadə etmişdir.

Sarı Aşığın Yaxşı adlı qızla nakam məhəbbətindən bəhs edən "Yaxşı və Aşıq" adlı məhəbbət dastanı məşhurdur.

Yaradıcılığında nəcib insani hisslər, ədalətsizliyə qarşı etirazlar onun bayatlarının geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Sarı Aşığın şeirlərini ilk dəfə Salman Mümtaz 1927 və 1935-ci illərdə kitab halında çapdan buraxdirmış, 1966-cı ildə şeirləri yenidən nəşr olunmuş, H.Araslı, P.Əfəndiyev yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

XƏSTƏ QASIM **(1684-1760)**

Azərbaycan şairi-aşığdır. O, Cənubi Azərbaycanın Təbriz yaxınlığındakı Tikmədaş kəndində anadan olmuş, mədrəsə təhsili almışdır. Yaradıcılığının ilk dövrlərindən gəraylı, qoşma, təcnis, bayatı, bağlama, qıfılbəndlər yazmış, məşhurlaşmış, şöhrət qazanmışdır. Əsərlərində əxlaq, tərbiyə, nəsihətçilik əhvalı mühüm yer tutur. Şair insanları ədalətə, xeyirxahlığa səsleyir, zülmə, şöhrətpərəstliyə, tüfeyliliyə nifrətini bildirmişdir.

Xəstə Qasım şeirlərində iki cür insan surəti yaratmışdır. Onların bir qismi mərd, qoçaq, igid, "duz-çörəyi" itirməyən, digərləri isə namərd, ilqarında düz çıxmayan, xəyanət etməyə hazır olanlardır. Şair ikinciləri meyvəsiz, barsız ağac adlandırmışdır. Xəstə Qasımın şeirlərində məhəbbətin, gözəl hissələrin tərənnümü xüsusi yer tutur. Şair üçün onun sevgilisi adı gözəl olmaqla yanaşı, söz anlayan, söz deyən, söz bilən həssas, sevən bir qadındır.

Şeirləri yüksək bədii sənətkarlığı, poetik dili ilə seçilir. O, qoşmalarının birində öz ustadından elə bir söz istəyir ki, bu sözdə "şeyda bülbül tək xoş avaz" olsun. Xəstə Qasım obaları gəzib-dolanmış, aşıqlarla deyişmiş, söz eşitmiş, söz söyləmişdir.

Şairin şeirlərini ilk dəfə maarifçi, ictimai xadim Mahmud Mahmudbəyov toplamış, məcmuəsinin 19-cu nömrəsində çap etmişdir. O, həmçinin Şamaxıda yaşamış aşıq Orucun söylədiyi "Xəstə Qasım" dastanını yazıya al-

mış, məzmununu 1895-ci ildə "Kaspi" qəzetinin 137-ci sayında dərc etdirmişdir.

Xəstə Qasımın yaradıcılığı aşıq şeirinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Xəstə Qasımın əsərləri 1975, 1984-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığı H.Araslı, P.Əfəndiyev tərəfindən araşdırılmış, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə mətbuatda dərc edilmişdir.

AĞABƏYİM AĞA AĞABACI **(1781-1831)**

Azərbaycan şairəsi, aşığdır. O, Şuşada anadan olmuş, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın qızı, şairə Xurşidbanu Nəvəvanın bibisidir. Ağabəyim ağa 1801-ci ildə, 20 yaşı olanda, İran hökmdarı Fətəli şahə ərə verilmiş və ömrünün sonuna qədər vətən həsrəti ilə Tehrandə yaşamış, 1831-ci ildə vəfat etmiş, Qum şəhərində dəfn olunmuşdur.

1811-ci ildə İngiltərənin fəvqəladə səfiri və onun xanımı Böyük Britaniya kraliçasının etimadnamə və hədiyyələrini məhz Ağabəyim ağaya təqdim etmişlər.

Ağabəyim ağa haqqında ilk yazılı məlumat P.Kovalevskinin "Gürcüstan haqqında qeydlər" əsərində verilmişdir. Müəllif Ağabəyim ağanın çox ağıllı, istedadlı qadın olduğunu, gözəl şeirlər, qoşmalar, bayatılar dediyini, İranda "Ağabacı" adı ilə çağırıldığını qeyd etmişdir.

Xan Qaradağı təzkirəsində Ağabəyimin Şuşada anadan olduğunu, İranda qərblilik həyatı keçirdiyini və 50 yaşında vəfat etdiyini qeyd etmişdir. Azərbaycanca dediyi bayatını misal çəkir:

*Mən aşiqəm Qara bağ,
Qara salxım, qara bağ,
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmaz Qarabağ.*

Azərbaycan alimi M.Tərbiyə "Danışməndani-Azərbaycan" əsərində Ağabəyim ağanın hicri tarixi ilə 1248-ci ildə vəfat etdiyini, Qum şəhərində dəfn olunduğunu qeyd edir, şeirlərindən nümunələr verir.

Tehrandə "Nameyi-həftəgi" qəzetində çap olunmuş "Ağabacı" başlıqlı yazıda bu sətirlər vardır: "Fətəli şahın arvadlarından biri İbrahim xan Qarabağlının qızı Ağabəyim idi. Onun hündür boyu, gözəl qaməti, xurmayı saçı, yapışıqlı üzü vardı. Bu azəri qızının təbii gözəlliyindən başqa lətif danışığı, yaxşı şeir yazmağı vardı. Ədəbi məclislərdə pərdə arxasında əyləşib müzakirələrdə iştirak edərdi".

Ağabəyim ağanın Azərbaycan və fars dillərində yazdığı bir neçə şeiri məlumdur.

1974-cü ildə çapdan buraxılmış "Azərbaycanın aşiq və şair qadınları" kitabında Ağabəyim ağa Ağabacının həyatından məlumat, yaradıcılığında nümunələr verilmişdir.

AŞIQ ALI (1801-1911)

Azərbaycan aşığıdır. O, Göyçə mahalının Qızılvang kəndində anadan olmuş, aşiq sənətini mükəmməl öyrənmiş, ustad aşiq kimi tanınmışdır.

Aşiq Ali saysız-hesabsız qoşmalar, gəraylılar, təcnilər yaratmış, aşiq şeirinin bütün növlərində öz bacarığını göstərmiş, dastanlar, saz havaları yaratmışdır. Onun "Dağlar qoynunda-qoynunda", "Yalvara-yalvara", "Sarı köynək", "Nə qaldı?", "Dövrən", "Çata-çat", onlarca başqa şeirləri, qoşmaları aşiq poeziyasının ən qiymətli incilərindəndir.

Göyçə mahalında yetişmiş, yaşayıb-yaratmış aşıqların çoxu, o cümlədən Aşiq Ələsgər onun şagirdi olmuş, onlar ustadlarının adına dastanlar qoşmuşlar.

Xalq şairi Hüseyn Arif ilk dəfə olaraq Aşiq Alının şeirlərini bir yerə toplayaraq 1975-ci ildə "Aşiq Ali" adlı kitab çap etdirmişdir. Bu kitabda aşığın saflığı, məhəbbəti, təbiət gözəlliklərini tərənnüm edən şeirləri dərc olunmuşdur.

Aşiq Alının əsərləri 1982-ci ildə Bakıda kütləvi tirajla çap olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

AŞIQ PƏRİ **(1811-?)**

Azərbaycan aşığdır. O, Cəbrayıl rayonunun Aşağı Maralyan kəndində anadan olmuş, gənc yaşlarından Şuşaya köçmüş, aşıq sənətini dərinlən öyrənmiş, müasirləri arasında şöhrət qazanmışdır. Aşıq Pəri sadə xalq dilində, əsasən aşıq şeiri səpkisində yazıb-yaratmış, qoşmalarında saf məhəbbətin tərənnümü ilə yanaşı zamanədən şikayət və kədər də duyulur.

Aşıq Pərinin "Mürşidi-kamildən dərşimi aldım", "Eşitmişdik, qulluğuna yetişdik", "Çanaqçı mülkündən səfər elədik" və digər qoşmalarında, deyişmələrində saf məhəbbət, ana təbiət, dostluq, ədalət tərənnüm olunur, digər tərəfdən isə dünyanın vəfasızlığından, amansız ölümdən, zülmkarların əməllərindən şikayət edilir. Aşıq Pərinin qoşmalarının çoxunda saf, dünyəvi məhəbbətin tərənnümü ilə yanaşı, zamanədən şikayət, eyni zamanda kədər əhvalı duyulur.

Aşıq Pərinin şeirləri ilk dəfə 1856-cı ildə Teymurxanşurada, "Məcmueyi-Vaqif və müasirlərini-digər" kitabında, ikinci dəfə şərqsünas alim A.Berjenin 1867-ci ildə Leypsiqdə nəşr edilmiş "Məcmueyi-əşəri-şüərayi-Azərbaycan" məcmuəsində, daha sonra "Rizul-aşiqin" və Nəvvabın təzkirələrində çap olunmuşdur.

A.Berje kitabının müqəddiməsində Aşıq Pəri haqqında almanca bu sətirləri yazmışdır: "1822-ci ilin axırlarında Araz çayı sahillərində uzanan Maralyan kəndində 18 yaşında bir qız zühur elədi. Eşidilməmiş bir gözəlliyə malik

olan bu qızın adı Aşıq Pəri idi... Onun deyimləri, hazırca-vablıqla dediyi şeirlər diqqəti cəlb edirdi. Şeirləşmələrdə heç kəsə ona qalib gəlməyə imkan verməzdi".

Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərini rus dilinə tərcümə etmiş, "Kəşkül"də çap etdirmiş Ukrayna yazıçısı P.Qulak "Russkaya starina"nın 5-6-cı cildlərində nəşr etdirdiyi məqaləsində Aşıq Pərinin həyat və yaradıcılığında ətraflı bəhs etmişdir.

F.Köçərlinin verdiyi məlumata görə Aşıq Pərinin bədii irsi vaxtilə toplanmış, lakin sonralar itib-batmış, yoxa çıxmışdır. O, yazır ki, özünün ağıl və istedadı ilə çoxlarında heyrət doğuran gözəl və gənc Aşıq Pəri savadlı, təhsil görmüş sima idi.

Aşıq Pərinin şeirləri 1928-ci ildə "Aşıq Pəri və müasirləri" adı ilə kitab halında Bakıda nəşr olunmuş, 1974-cü ildə çapdan çıxmış "Azərbaycanın aşıq və şair qadınları" kitabında həyatından məlumat, yaradıcılığında nümunələr verilmişdir.

AŞIQ ƏLƏSGƏR **(1821-1926)**

Azərbaycan aşığdır. O, Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuş, gənc yaşlarından aşıqlıq sənəti ilə maraqlanmış və bu sənəti mahalın məşhur aşığı Aşıq Alıdan öyrənmişdir. O, XIX əsr aşıq şeirinin və ümumiyyətlə, Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının ən qüvvətli nümayəndələrindən biridir. Onun simasında, yaradıcılı-

ğında aşiq şeirin bütün gözəl xüsusiyyətləri cəmləşmiş, tezliklə mahir el aşığı kimi tanınmış və şöhrətlənmişdir. Yaradıcılığında məhəbbət lirikası, nəcib insani keyfiyyətlər tərənnüm olunmuşdur. Aşiq Ələsgərin şeirləri yüksək bədii sənətkarlıq nümunələridir. O, aşiq şeirinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, bütün Zaqafqaziya, Dağıstanda, bir sıra türkdilli xalqlar arasında şöhrət qazanmışdır.

Aşiq Ələsgər yaradıcılığının ən gözəl nümunələri onun qoşmalarıdır. O, qoşmalarında "ay qabaqlı", "gül əndamlı", "maral baxışlı", "alma yanaqlı", "şahmar zülfü" gözəli təsvir edir, onu hər şeydən yüksək tutur. Tam məmnunluqla demək olar ki, Aşiq Ələsgər məhəbbət lirikasının ölməz nümunələrini – gəraylı, qiflənd, təcnis yaratmış ustad aşiq sayılır. O, saz çalıb, oxumaqla yanaşı, musiqi havaları da yaratmış, 70-dən artıq aşiq havası, çoxlu nağıl, dastan bilirdi.

Aşiq Ələsgərin 40-a yaxın təcnişi aşiq şeirinin ən yaxşı nümunələrindəndir. O, "Olmaz-olmaz", "Hayıfsan", "Görmədim", "Çəkirsən" və digər qoşmalarında əxlaqa, ictimai hadisələrə, insanlığa öz münasibətini, eyni zamanda haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı kəskin etirazını bildirmişdir.

Aşıqların yaradıcılığında təcniş, onun ən çətini sayılan dodaqdəyməzi də ilk dəfə yaradan Aşiq Ələsgər olmuşdur. Onun eyni zamanda Azərbaycan təbiətinin gözəlliklərini təsvir edən lirik şeirləri vardır. "Dağlar" rədifli qoşması daha səciyyəvidir. Aşığın çoxsaylı nəsihətamiz, ictimai məzmunlu şeirləri də mövcuddur.

Aşiq Ələsgər yaradıcılığına maraq həmişə böyük olmuşdur. XIX əsrin görkəmli rus şairi və jurnalisti, "Kavkazski vestnik" jurnalının redaktoru olmuş Y.Polonski 1840-50-ci illərdə Qafqazda yaşamış, buradakı xalqların mədəniyyət tarixinə, musiqisinə böyük maraq göstərmiş, aşiq ədəbiyyatı nümunələrini toplamış və bu mövzularda maraqlı məqalələr yazaraq çap etdirmişdir.

1851-ci ildə "Kavkaz" qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində o, yazır ki, 1849-cu ilin yayında Tiflisin 40 kilometrliyindəki Dəmirçi Həsənli kəndinə getmişdim. Alaçıqda dincəldiyim vaxt xoş musiqi sədaları eşitdim. Oraya yaxınlaşdım. Camaat dedi ki, oxuyan Aşiq Ələsgərdir. Bir dəstə adam Aşiq Ələsgəri dövrəyə almış, şehli yaşıl otun üstündə bardaş qurub oturmuşdular. Hamı diqqət və həvəslə aşığı dinləyirdi. Ələsgər zil, yanıqlı bir səslə oxuyur, hamını cuşa gətirir, məftun edirdi.

Y.Polonski yazır ki, mən Aşiq Ələsgərin xoş avazla, ucadan oxumasına heyran olub, öz-özümə deyirdim: "Mən bu bəyaz gecədə o gözəl nəğməkardan və xoş musiqidən başqa ayrı heç nə istəmədim".

Aşiq Ələsgərin sadə, xalq dilində qoşduğu şeirlər, qoşmalar, gəraylılar əhali arasında geniş yayılmış, dillər əzbəri olmuş, eyni zamanda aşiq şeirinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmiş, Zaqafqaziya, bir çox türkdilli xalqlar arasında şöhrət qazanmışdır.

Aşiq Ələsgərin əsərləri 1963, 1972-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, həyat və yaradıcılığı H.Araslı, O.Sarıvəlli, M.Təhmasib tərəfindən tədqiq edilmiş, əsərlər, məqalələr yazılmış, çap edilmişdir.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı ilə aşıq şeiri yeni inkişaf mərhələsinə yüksəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Aşıq Ələsgərin əsərləri 2 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MOLLA CUMA (1855-1920)

Azərbaycan aşığıdır. O, Şəkinin Layisqi kəndində anadan olmuş, Azərbaycan, fars və ərəb dillərində mükəmməl təhsil almış, klassik ədəbiyyatı öyrənmişdir.

Molla Cuma yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının tükənməz xəzinəsindən, xalqın canlı danışiq dilindən məharətlə istifadə etmişdir. Elə ona görə də şeirlərinin dili sadə, aydın, mənalı, təbiidir. Yaradıcılığında məhəbbət lirikası əsas yer tutur. O, həmçinin aşıq şeirlərinin əsas formalarından – qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməsdən peşəkarlıqla istifadə etmiş, cəmiyyətdə baş verən eybəcərlikləri ciddi tənqid etmişdir. Onun məhəbbəti tərənnüm edən "İsmi pünhan", "Neylədin, dünya?" və digər qoşmaları olduqca təsirlidir. Molla Cumanın qoşma, gəraylı, təcnislərdən başqa çoxlu gözəlləmələri, bağlamaları və başqa şeirləri vardır ki, ustad aşıq kimi onu tanıtmışdır. "Döndü", "Sən ağlayanda" şeirləri xoş, səmimi əhvallidir.

Molla Cumanın əsərləri 1966, 1978-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, F.Qasımzadə, P.Əfəndiyev və başqaları

onun həyat və yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

AŞIQ HÜSEYN BOZALQANLI (1860-1941)

Azərbaycan aşığıdır. O, Tovuz rayonunun Bozalqanlı kəndində anadan olmuş, kiçik yaşlarından aşıq sənətinə mükəmməl öyrənməyə başlamış, ustad aşıq kimi yetişməsində Aşıq Ələsgərin təsiri olmuşdur. Aşıq Hüseyn çoxsaylı qoşmalar, gəraylı, müxəmməs, gözəlləmə, ustadname, təcnis, dodaqdəyməz qoşmuş, toy məclislərində, şənliklərdə həvəslə oxumuş, aşıqlıq məharətini göstərmiş, camaatın hörmətini, ehtiramını qazanmışdır.

Aşıq Hüseynin Azərbaycanı tərənnüm edən "Gözəldir", "Görmədim", "Baxın", "Olmaz", "Yaxşı ad", "Yadıma düşdü" və başqa şeirləri sənətkarlıq baxımından yetkin və dəyərlidir. Onun dastanları da vardır.

Aşıq Hüseyn Bozalqanlının şeirləri 1973-cü ildə Bakıda, şeirlərindən nümunələr 1960-cı ildə Moskvada çap olunmuş, H.Araslı 1960-cı ildə çap etdirdiyi "Aşıq yaradıcılığı" kitabında onun həyatından məlumat, yaradıcılığından nümunələr vermiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ON İKİNCİ FƏSİL

XIX ƏSRİN SONU XX ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ ƏDƏBİYYAT

MİR MÖHSÜN NƏVVAB (1833-1918)

Azərbaycan şairi, rəssamı, musiqişünasıdır. O, Şuşada anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, poeziya, musiqi, xəttatlıq, rəssamlıqla məşğul olmuşdur. Şeirlərində insanları elmə, mədəniyyətə, əxlaqi gözəlliyə çağırmışdır. Nəvvabın yaratdığı "Məclisi-fəramuş" ədəbi məclisi Qarabağ şairlərinin, alimlərinin, ziyalıların söz söyləmək, fikir bildirmək, poeziyanı təhlil etmək məclisi olmuşdur. Məclisin fəal və tanınmış üzvləri Abdulla bəy Asi, Mirzə Ələkbər Nörəs, Həsənəli xan Qaradaği, Fatma xanım Kəminə və başqaları bir-birləri ilə şeirləşmiş və bu şeirləri təhlil etmişlər.

O, "Təzkireyi-Nəvvab" əsərində Qarabağ şairlərinin həyat və yaradıcılığı haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. Bu əsər 1913-cü ildə Bakıda çap olunmuşdur. Ədibin "Kifayət ül-ətfal" əsəri onun dəqiq elmlərə bələd olduğunu göstərir. O, Şuşada qiraətxana, "üsuli-cədid" məktəbi, mətbəə və cildxana açmışdır.

Nəvvab poeziya ilə yanaşı, rəssamlıq, xəttatlıq və kitab tərtibatı sahəsində də geniş fəaliyyət göstərmişdir. Onun 1902-ci ildə çəkdiyi "Teymurun portreti" əsəri, bəzi təsvirləri, kitabların tərtibatı mütəxəssislər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Nəvvabın 1913-cü ildə yazdığı "Musiqi elmində rəqəmlərin aydınlaşdırılması" əsəri Azərbaycanca musiqiyə dair nəşr olunmuş ilk elmi kitabdır.

Mir Möhsün Nəvvabın fəaliyyətinə, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda çap edilmişdir.

MİRZƏ TALİBOV (1834-1911)

Azərbaycan yazıçısı, maarif xadimidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, ilk təhsilini burada almış, fars və ərəb dillərini mükəmməl öyrənmiş, yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. Mirzə Talibov 1864-cü ildə Tiflisə köçmüş, burada o, ədəbiyyatın, elmin müxtəlif sahələrinə xüsusi maraq göstərmiş, rus, ingilis, fransız dillərini öyrənmiş, "Fizika kitabı, yaxud təbiətin hikməti" adlı dərslik yazaraq nəşr etdirmişdir.

Mirzə Talibovun ədəbi, ictimai, fəlsəfi görüşlərinin formalaşmasında M.F.Axundovun böyük təsiri olmuşdur. Onun ilk maraqlı bədii əsəri, 1888-ci ildə yazdığı "Kitab yüklü eşşək" romanıdır. Bu əsərdə müəllif əxlaq, idrak, tərbiyə məsələlərindən söhbət açır, maarifçilik ideyalarını təbliğ edir. Ədib 1894-95-ci illərdə "Talibinin gəmişi, yaxud Əhmədin kitabı" əsərini yazmışdır. İki cildəndən ibarət bu əsər Azərbaycanda, Yaxın və Orta Şərq ölkələrində şöhrət qazanmışdır. Müəllif bu əsərin davamını 1906-cı ildə "Həyat məsələləri" adı ilə yazıb çap etdirmişdir. Onun "Xeyrxahların yolu", "Azadlıq haqqında izahat" kitabları 1905-06-cı illərdə çapdan çıxmışdır.

Mirzə Talibov 1911-ci ildə qələmə aldığı və çap etdirdiyi "Talibinin siyasəti" publisistik əsərində Qərb dövlətlərinin müstəmləkəçilik siyasətini ifşa etmişdir.

Mirzə Talibovun "Kitab yüklü eşşək" əsəri 1979-cu ildə Bakıda çap olunmuş, F.Köçərli, F.Qasımzadə və başqaları onun həyat və fəaliyyətini tədqiq etmiş, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

HACI RZA SƏRRAF (? - 1907)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almış; lirik qəzəllər müəllifi kimi şöhrət qazanmış, məşhurlaşmışdır. Şairin xalqı qəflət yuxusundan oyatmağa, zülmə, istibdada qarşı mübarizəyə çağıran çoxsaylı şeirləri vardır.

"Ey milləti islam! Oyan, vətəni səhərdir" və başqa mısraları buna bariz nümunədir.

Hacı Rza Sərrafın Azərbaycan dilində divanı Təbrizdə dəfələrlə çap olunmuşdur.

Şairin qəzəlləri 1981-ci ildə çap edilmiş "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası" kitabında verilmiş, mütəxəssislər onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

MİRZƏ HƏSİB QÜDSİ (?-1908)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, müəllimlik təhsil almış, uzun müddət Bakı məktəblərində müəllimlik etmiş, yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Onun şeir və məqalələri dövrü mətbuatda dərc edilmişdir.

Mirzə Həsib Qüdsinin çoxsaylı qəzəl, qəsidə və mərsiyələri vardır. Onun 1883-cü ildə "Divani-gülşənivəhdət", 1901-ci ildə "Divan" adlı kitabları Təbrizdə çap olunmuşdur.

Mir Cəlal və F.Hüseynovun 1982-ci ildə nəşr etdirdikləri "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabında Mirzə Həsib Qüdsinin həyatından qısa məlumat, yaradıcılığında nümunələr verilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda çap olunmuşdur.

HACAĞA FƏQİR **(1836-1885)**

Azərbaycan şairidir. O, Ordubadda anadan olmuş, mükəmməl təhsil almış, "Əncümani-şüəra" ədəbi məclisinin üzvlərindən olmuşdur. Hacığa Fəqir yazıçı M.S.Ordubadinin atasıdır. Onun "Kürdün çul satması" və yaxud "Fətə və qubernator", "Şikayətnamə" və digər şeirlərində ədalətsizliyi, fırıldaqçı din xadimlərini, rüşvət-xor çar məmurlarını, şöhrətpərəst mənəb sahiblərini satıra atəşinə tutduğu üçün təqiblərə məruz qalmışdır.

Hacığa Fəqirin lirik şeirlərdən ibarət "Gülşəni-ürfan" adlı divanı da vardır.

F.Qasımzadənin 1974-cü ildə çap etdirdiyi "XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" və F.Köçerlinin 1981-ci ildə nəşr olunmuş "Azərbaycan ədəbiyyatı" kitablarında Hacığa Fəqirin həyatından məlumat, yaradıcılığında nümunələr verilmişdir.

ZEYNALABDİN MARAĞALI **(1838-1910)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, İrənin Marağa şəhərində anadan olmuş, mədrəsə təhsili almış, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Dolanışığın ağır olduğunu gören gənc Zeynalabdin iki qardaşı ilə birlikdə Qafqaza gəlmiş, bir müddət Kutaisidə, sonra isə Yaltada yaşamışdır.

Burada rus dilini öyrənmiş, rus və Qərbi Avropa ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Onun ictimai-siyasi, ədəbi fəaliyyətinin formalaşmasında M.F.Axundovun müstəsna rolu olmuşdur.

Zeynalabdinin tanınan, şöhrətləndirən onun "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" romanıdır. Bu maraqlı əsər ilk dəfə farsca 1892-ci, sonra isə 1906-cı ildə çap olunmuşdur. "Səyahətnamə"nin ən qüdrətli cəhəti ictimai və bədii tənqiddir. Əsərdə İrənin siyasi həyatından başlayaraq, adət-ənənələrinə, məişətinə qədər elə bir sahə yoxdur ki, müəllifin gözündən yayınsın. Zeynalabdin Azərbaycanlı olsa da, romanı farsca yazmışdır. Buna baxmayaraq müəllif çox yerdə Azərbaycan dilinə müraciət etmiş, xüsusilə həyəcanlandığı, hisslərinin tüğyan etdiyi, fəryad qopardığı yerləri ana dilində yazmışdır.

Mütəxəssislər "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" əsərini "farsların idarə üsuluna, ictimai mühitinə qarşı şiddətli satıra" sayır və 1905-06-cı illərdə İrənin inqilabının güclənməsinə təsir etdiyini söyləyirlər.

Bu məşhur roman XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan, Türkiyə, Qafqaz, Orta Asiya, Hindistan, Məsirdə şöhrət qazanmış, dəfələrlə İstanbulda, Qahirədə nəşr edilmişdir. Müəllif əsərində tez-tez Russoya, Volterə istinad etmiş, ölkədə islahatlar keçirmək, maarifi, elmləri geniş təbliğ etməklə ədalətli ictimai quruluş yaratmağın mümkünlüyü fikrini irəli sürmüş, yeni konstitusiya qəbul etməyi təklif etmişdir. Bu roman XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında şöhrət qazanmış əsərlərdəndir. Akademik Y.Bertels bu əsəri Qoqolun

"Ölü canlar"ı ilə müqayisə edərək, yüksək fikir söyləmiş, M.F.Axundov bu əsərlə əlaqədar xüsusi məqalə yazmışdır.

Zeynalabdin Marağalı 1904-cü ildə İstanbula köçmüş, ömrünün axırına qədər orada yaşamışdır.

Zeynalabdin Marağalının "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" romanı 1911-ci ildə Bakıda, 1964-cü ildə Moskvada çap olunmuş, Mir Cəlal, H.Məmmədzadə onun həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş, əsərlər yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

HƏSƏN BƏY ZƏRDABI (1842-1907)

Azərbaycan publisisti, maarifçisi, təbiətşünas alimidir. O, Zərdabda anadan olmuş, təhsil almış və 1861-ci ildə Tiflis qəza məktəbini, 1865-ci ildə Moskva Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinin təbiyyət şöbəsinə bitirmişdir. Bir müddət Tiflisdə, Bakı quberniya idarələrində işləmişdir. 1869-cu ildə Həsən bəy Bakı realni gimnaziyasına təbiət tarixi müəllimi təyin olunmuşdur.

O, Azərbaycanda milli mətbuatın, professional teatrın yaradıcılarından biri olmuş, Nəcəf bəy Vəzirova birlikdə 1873-cü ildə M.F.Axundovun "Hacı Qara" pyesini Azərbaycan dilində tamaşaya qoymuşdur. H.Zərdabi külli miqdarda elmi məqalələr yazmaqla yanaşı, "Torpaq, su və hava", "Bədəni səlamət saxlamaq düsturüləməlidir", "Sümük, ət, beyin" adlı əsərlərin də müəllifidir.

Ədib "Ziya", "Kəşkül", "Kaspi", "Həyat", "Novoye obozreniye" və sairə qəzetlərdə Azərbaycan və rus dillərində çoxlu elmi-publisist məqalələr çap etdirmiş, dövrünün görkəmli alimi, mütəfəkkiri kimi tanınmışdır. H.Zərdabinin fəaliyyətindəki ən faydalı iş Azərbaycan dilində "Əkinçi" qəzetini nəşr etdirmək olmuşdur.

1875-ci ilin 22 iyulundan 1877-ci ilin 29 sentyabrına qədər davam edən "Əkinçi" ayda iki dəfə 300-400 tirajla nəşr olunurdu. Qəzetin 1875-ci ildə 12, 1876-cı ildə 24, 1877-ci ildə isə 20 nömrəsi çıxmışdır. Həsən bəy Zərdabi "Əkinçi"nin banisi, redaktoru, naşiri, korrektoru, bəzən də müəttibi olmuşdur.

H.Zərdabinin ömür-gün yoldaşı Həmidə xanım öz xatirələrində yazır ki, başqa ölkələrdə qəzeti bir neçə nəfər çıxarır, bizdə isə ancaq Həsən bəy idi. Bir dəfə Fransada çıxan qəzetlərdən birinin müxbiri Bakıya, qəzet işinin vəziyyətini öyrənməyə gəlmişdi. Tanışlıqdan sonra Həsən bəyə dedi: "Siz qəhrəmansınız, bizim Fransada bu cür yoxsul qəzetlər üçün işləyən adam tapılmaz. Sizin işgüzarlığınıza heyran qalmışam. Görünür, siz öz xalqınızı çox sevirsiniz".

Qəzetdə beş şöbə: "Daxiliyyə", "Əkin və ziraət xəbərləri", "Məktubat", "Elm xəbərləri", "Təzə xəbərlər" fəaliyyət göstərirdi. "Əkinçi" nəşr olunan ərafədə burada 1200-ə qədər məqalə, məktub, xəbər, felyeton, şeir, müxtəlif qeydlər çap edilmişdir. Demokratik ideyaların carçısı, tribunası olan "Əkinçi" elmin, maarif və mədəniyyətin, eyni zamanda, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafına, yeni tipli məktəblərin yaradılmasına aid çoxlu yazılar dərc edirdi. Qəzetin dili rəvan, xalq dilinə yaxın, sadə və

səlis idi. "Əkinçi" dini mövhumata, cəhalətə, hər cür istismara qarşı çıxışlar etmiş, etiraz səsinə ucaltmışdır. O, həm də qadın azadlığı və qadın təhsili ideyasını təbliğ edən ilk Azərbaycan qəzetidir. "Əkinçi"nin ətrafına toplanmış ziyalılardan M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, N.Vəzirov, Ə.Adıgözəlov-Gorani və başqaları qəzetin işində fəal iştirak etmiş, ictimai, siyasi, bədii fikrin inkişafına böyük təsir göstərmişlər. Qəzetin Azərbaycandan kənarında – Rusiyada, Gürcüstanda, Dağıstanda, Özbəkistanda da oxucuları var idi.

Dəfələrlə dövlət orqanları tərəfindən təqib olunan "Əkinçi"nin 1877-ci ilin sentyabrında 56-cı nömrəsi çapdan təzə çıxmışdı. Həsən bəy hiss edirdi ki, "Əkinçi"nin son günləri yaxınlaşır. Belə də oldu. 1877-ci ilin sentyabr günlərinin birində onu quberniyaya çağırdılar. Öz işçisini, hərf düzən Minasovu – ermənini orada görüb təəccübləndi.

Incidici söhbət qurtarandan az bir müddət sonra "Əkinçi" bağlandı, Həsən bəy işlədiyi məktəbdən çıxarıldı, uzaq bir yerə müəllim gönləriləcəyi barədə ona məlumat verildi. Həsən bəy heç yerə getmədi, Zərdaba qayıtdı. O, Azərbaycandan kənarında yaşamağı özü üçün ölüm bilirdi.

Zəmanəsinin məşhur ictimai xadimi Fərhad Ağazadə çıxışlarının birində qeyd etmişdir: "Həsən bəy Bakıya kasıb gəldi, kasıb da getdi". Təsadüfi deyildir ki, Nəcəf bəy Vəzirov yazmışdır: "Əkinçi" mənim ana dili müəllimimdir".

Həsən bəy Zərdabda yaşadığı dövrdə jurnalistlik fəaliyyətini davam etdirmiş, Bakıda çıxan "Həyat", "Dəbis-

tan", "Kaspi", Tiflisdə nəşr olunan "Obzor", "Novoye obozreniye", Peterburqda çıxan "Zemledeleşkaya qazeta" və digər mətbuat orqanlarında sosial, mədəni, təsərrüfat, elmi problemlərə aid məqalələr dərc etdirirdi.

1896-cı ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev Azərbaycanda ən məşhur qəzeti – "Kaspi"ni mətbəəsilə birlikdə almışdır. Həsən bəyi qəzetə işləməyə dəvət etmiş, o, dəvəti qəbul edib, burada çalışmağa başlamış, bir müddətdən sonra qəzetin redaktoru olmuşdur.

Azərbaycan haqqında mütəmadi olaraq yazılar getdiyindən, qəzetə "Müsəlman "Kaspi"si deyirmişlər.

Həsən bəy həyatının son illərində Bakı şəhər Dumasında maarif sahəsində çalışmış, Bakı və ətraf kəndlərdəki məktəblərdə təhsilin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün gecə-gündüz çalışmış, cəmiyyətdə çox böyük nüfuz sahibi olmuşdur.

O, elmin, təhsilin həyatla əlaqəsinə böyük əhəmiyyət vermişdi. Həsən bəy N.Nərimanovla birlikdə 1906-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin Bakıda keçirilmiş birinci qurultayının işində fəal iştirak etmişdir.

H.Zərdabi Azərbaycan qadınlarının maariflənməsinə xüsusi diqqətlə yanaşmış, 1901-ci ildə Bakıda qızlar üçün ilk məktəbin açılmasına kömək etmişdir. H.Zərdabi M.F.Axundovdan sonra tanınmış ictimai xadim olmaqla, ədəbiyyatımızın inkişafında böyük rol oynamışdır.

H.Zərdabinin zəngin arxivi respublika Əlyazmalar Fondunda saxlanılır. Onun əsərləri 1920, 1962-ci illərdə Bakıda, 1959, 1962-ci illərdə Moskvada çapdan buraxılmış, 1979-cu ildə Bakıda "Əkinçi" qəzetinin tam mətni kitab halında nəşr edilmişdir.

Alimlər, ədəbiyyatşünaslar, jurnalistlər Həsən bəy Zərdabının həyat və yaradıcılığını, milli mətbuatımızda fəaliyyətini əks etdirən çoxsaylı əsərlər, məqalələr yazmış, nəşr etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Həsən bəy Zərdabının "Əkinçi"si kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏMMƏD AĞA ŞAHTAXTLI (1846-1931)

Azərbaycan naşiri, publisisti, ictimai xadimidir. O, Naxçıvanda, Şaxtaxtlı kəndində anadan olmuş, Naxçıvan şəhər məktəbini və 1863-cü ildə Tiflis klassik gimnaziyasını bitirmişdir. O, Peterburqda müstəqil yolla alman dilini öyrənmiş, 1896-cı ildə Leypsiq Universitetinin fəlsəfə, tarix və hüquq fakültəsini bitirmiş, rus, alman, fransız, ingilis, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmiş, bu dillərdə ədəbi, elmi əsərlər yazmışdır.

M.Şaxtaxtlı 1879-cu ildə Şərqdə əlifba islahatı tarixində ilk kitab – "Təkmilləşmiş müsəlman əlifbeyi"ni yazaraq Tiflisdə nəşr etdirmişdir. O, bir müddət "Moskovskiye vedomosti" qəzetinin əməkdaşı, İstanbulda xüsusi müxbiri işləmiş, 1891-93-cü illərdə "Kaspi" qəzetinin redaktoru olmuş, burada öz şeirlərini, digər əsərlərini çap etmişdir.

M.Şaxtaxtlı 1902-ci ildə Tiflisə gələrək burada "Qey-rət" adlı xüsusi mətbəə açmış, 1903-cü ildən isə Tiflisdə

"Şərqi-Rus" qəzetini çıxarmağa başlamışdır. Ana dilində çıxan bu qəzet Azərbaycan xalqının ictimai həyatında, milli intibahında, maariflənməsində xüsusi rol oynamışdır. Qəzetin çıxmasını M.Ə.Sabir, M.S.Ordubadı, Əli Nəzmi ürəkədən alqışlamışlar.

C.Məmmədquluzadə məhz "Şərqi-Rus" qəzeti və onun redaktoru M.Şaxtaxtlının ağıllı məsləhətlərindən sonra mətbuat aləminə daxil olmuşdur. Onun "Poçt qutusu", "Kişmiş oyunu" əsərləri elə bu qəzetdə çap olunmuşdur.

Əli Nəzmi, Ö.F.Nemanzadə, Səməd ağa Qayıbov, Ü.Hacıbəyov, F.Köçərli və başqa ziyalılar da "Şərqi-Rus"un səhifələrində çap olunurdular. Beləliklə, əsrin ilk milli qəzeti olan "Şərqi-Rus" Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığına düzgün istiqamət verən mütərəqqi bir mətbuat orqanı olmuşdur.

M.Şaxtaxtlı 1907-ci ildə İrəvan quberniyasından Rusiya Dövlət Dumasına deputat seçilmiş, дума bağlandıqdan sonra Peterburqda çıxan "Rossiya" qəzetində çalışmış, bir müddət Türkiyə, İran və İraqda yaşamış, 1919-cu ildə vətənə qayıtmış, müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Dövrün qabaqcıl şəxsləri M.Şaxtaxtlının ədəbi, elmi və jurnalistlik fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişlər.

Məhəmməd ağa Şaxtaxtlının əsərləri Tiflisdə, Bakıda, Türkiyədə müxtəlif illərdə çap edilmiş, həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ÜNSİZADƏ QARDAŞLARI – SƏİD (1845-?) VƏ CƏLAL (1854-?)

Azərbaycan şairi, naşiri, maarif xadimləridir. Ünsizadə qardaşları Şamaxıda anadan olmuş, orada mükəmməl təhsil almışlar. Səid "Hami" təxəllüsü ilə şeirlər yazmış, Şamaxıda fəaliyyət göstərən "Beyt üs-Səfa" ədəbi məclisinin fəal üzvü olmuşdur. Səid Ünsizadə mətbuatın vacibliyini nəzərə alaraq 1879-cu ildə "Ziya", 1882-ci ildə isə "Ziyayi-Qafqaziyyə" qəzetlərinin naşiri və redaktoru olmuşdur.

Cəlal Ünsizadə 1883-cü ildə "Kəşkül" adında aylıq ədəbi-siyasi məcmuə və qəzet açaraq, onların naşiri və redaktoru olmuşdur.

Cəlal Ünsizadə jurnalistik və tərcüməçilik fəaliyyəti ilə yanaşı, maarifçiliyi də geniş yayırdı.

Cəlal Ünsizadə H.Zərdabi, S.Ə.Şirvani, F.Köçərli, M.Şahtaxtılı, S.Qənizadə, A.Çernyayevski, İ.Çavça-vadze, N.Qulak və başqaları ilə yaxınlıq etmişdir.

Onun yaratdığı "Kəşkül" mətbəəsində M.Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeması rusca tərcüməsi ilə, M.Lermontovun "Yel gəməsi" balladası, A.Çernyayevskinin "Vətən dili", özünün "Hesab", "Rus dili" əsərləri və dərsləkləri çap olunmuşdur.

On ilə qədər nəşri davam edilən "Kəşkül" Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Ünsizadə qardaşları 1890-cı illərin əvvəllərində Türkiyəyə köçmüşlər.

Ünsizadə qardaşlarının fəaliyyəti N.Zeynalovun 1973-cü ildə çap etdirdiyi "Azərbaycan mətbuatı tarixi" kitabında əks olunmuş, onların həyat və yaradıcılıqlarına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HƏSƏNƏLİ XAN QARADAĞI (1850-1929)

Azərbaycan şairi, maarifpərvəridir. O, Şuşada anadan olmuş, 1866-cı ildə Şuşa qəza məktəbini bitirmiş, rus, fars, ərəb dillərini, Şərq ədəbiyyatını mükəmməl öyrənmişdir. Həsənəli xan Qaradaği aşiqanə-lirik qezəllər müəllifi kimi tanınmış, "Məclisi-üns" ədəbi məclisində iştirak etmişdir. O, 1873-cü ildən Tiflisdə, 1978-ci ildən isə Şuşada maarif və mədəniyyət sahəsində çalışmış, Şuşada yeni üsulla ana dilində ilk məktəb açmışdır.

Həsənəli xan Qaradağinin uşaqlar üçün yazdığı şeirləri, İ.A.Krılovdan etdiyi tərcümələrlə birlikdə A.O.Çernyayevski və S.Vəlibəyovun "Vətən dili" kitabında 1888-ci ildə dərc olunmuşdur.

Həsənəli xan Qaradağinin 1891-ci ildə əlyazma halında hazırladığı "Şeirlər" kitabı, "Qarabağname" adlı tarixi əsəri, xüsusilə Qarabağ şairləri haqqında təzkirəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

R.Həsənova və A.Abdullayev Həsənəli xan Qaradağinin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, 1961, 1966 və sonrakı illərdə çap etdirmişlər.

MƏHƏMMƏD HİDƏCİ (1853-1928)

Azərbaycan şairidir. O, Zəncanın Hidəc kəndində anadan olmuş, mükəmməl dini təhsil almışdır.

Məhəmməd Hidəci 1892-ci ildən başlayaraq Tehran mədrəsəsində dərs demiş, Azərbaycan, fars, ərəb dillərində çoxsaylı şeirlər yazmışdır. Şairin küliyyəti Zəncanda və Təbrizdə dəfələrlə nəşr olunmuşdur.

Məhəmməd Hidəci lirik şeirlərlə yanaşı, nəsihətamiz, satirik əsərlər də yazmışdır. Şairin 1892-ci ildə yazdığı "Risaleyi-duxaniyyə" ("Tütün risaləsi") əsəri məşhurdur.

Məhəmməd Hidəcinin əsərləri 1981-ci ildə Bakıda nəşr olunmuş "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası" kitabında verilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

NƏCƏF BƏY VƏZİROV (1854-1926)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, teatr xadimidir. O, Şuşada anadan olmuş, ilk təhsilini orada almış, sonra Bakıda realni gimnaziyada oxumuşdur. Nəcəf bəy Azərbaycan professional teatrının yaranmasında fəal iştirak etmiş, yaradıcılarından olmuşdur. 1873-cü ildə H.B.Zərdabinin rəhbərliyi və Nəcəf bəyin fəal iştirakı ilə Bakıda ilk dəfə M.F.Axundovun "Lənkeran xanının vəzirli" və "Hacı Qara" komediyaları tamaşaya qoyulmuşdur.

Gimnaziyanı bitirən Nəcəf bəy elə həmin ildə Moskvadakı Petrovski-Razumovski adına mötəbər elm ocağı sayılan Əkinçilik Akademiyasına daxil olur. Burada o, təhsilini davam etdirməklə yanaşı, yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuşdur. Akademiyanın tələbəsi, sonralar məşhur rus yazıçısı V.Korolenko ilə yaxından tanış olmuş, tanışlıqları sonralar səmimi dostluğa çevrilmişdir. Təhsil aldığı vaxt o, "Əkinçi" qəzetinin nəşr olunması xəbərini eşitmiş və 1875-ci il 28 avqustda H.Zərdabiyyə məktub göndərmiş, sevincini bildirmiş, "Əkinçi"ni özünün "ana dili" müəllimi adlandırmışdır.

Nəcəf bəy Akademiyanı 1878-ci ildə bitirib vətənə qayıdır. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində meşəbəyi işləyir, 1895-ci ildən Bakıda vəkillik edir, 1903-cü ildə Bakı Dumasının katibi seçilir, bir müddətdən sonra isə şəhər maarif şöbəsi rəisinin müavini vəzifəsinə təyin olunur. Uzun müddət bu vəzifədə çalışaraq Bakıda xalq maarifinin inkişafına yaxından kömək göstərir.

Nəcəf bəy bu ərəfədə yorulmadan çalışır, yaradıcılıqla məşğul olur, Azərbaycan, rus, Avropa klassiklərinin dram əsərlərinin səhnələşdirilməsində rejissor kimi çıxış edir.

Nəcəf bəy 1875-ci ildən başlayaraq bir-birinin ardınca pyeslər yazır: "Ev tərbiyəsinin bir şəkli" komediyasında kübar ailəsinin tüfeyli həyat tərzi tənqid olunur. 1890-cı ildə yazdığı "Daldan atılan daş topuğa dəyər" və 1891-ci ildə qələmə aldığı "Sonrakı peşimançılıq fayda verməz"də ailə-məişət ixtilafı, köhnə adətlər, mövhumatı törədən mühit ifşa edilir. "Adı var, özü yox", "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" pyes-

lərində var-dövlət hərisliyinin insanın başına gətirdiyi pis əməllərdən bəhs olunur.

Ədib 1896-cı ildə humanizm, bəşəri duyğuları tərənnüm edən, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk faciə "Müsbəti Fəxrəddin" əsərini yazır. Maarifçi gənclərin surətləri yaradılmış bu əsər Azərbaycanda bədii və ictimai fikir tarixində müstəsna yer tutur. Faciə yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi üzərində qurulmuşdur.

Ədib az sonra, 1896-cı ildə Bakı neftini ələ keçirməyə, bölüşdürməyə can atanları ifşa edən "Pəhlivanani-zəmanə" adlı əsərini yazır.

Dramaturqun yaradıcılıq sorağı Azərbaycandan çox-çox uzaqlardan gəlir. Onun "Müsbəti Fəxrəddin" və "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" əsərləri Qafqaz, Orta Asiya ölkələrinin, Volqaboyu vilayətlərin, İranın teatr səhnələrində mütəmadi olaraq oynanılır. Mətbuatda ədibin həyat və yaradıcılığı, əsərləri barədə saysız-hesabsız yazılar çap olunur. Vəzirov Azərbaycan teatrında yaradıcı fəaliyyəti ilə yanaşı, ədəbi fəaliyyətini də davam etdirirdi. O, "Əkinçi"də, digər qəzet və məcmuələrdə publisistik məqalələr və felyetonlar çap etdirir, xalqlar arasında nifaq salanları lənətləyir, Bakı fəhlələrinin həyatının ağırlığından şikayətlənir, İranda baş alıb gedən özbaşınalıqlardan narahat olur, Səttarxanın başçılığı ilə genişlənən milli azadlıq hərəkatını alqışlayırdı.

Nəcəf bəy yaradıcılığının ikinci dövründə, 1909-cu ildə "Vay şələküm, məəlləküm", 1912-ci ildə "Pul düşkünü Hacı Fərəc lənətulla", "Keçmişdə qaçaqlar", 1914-cü ildə "Nə əkərsən, onu biçərsən", "Təzə əsrin ibtidası" kimi

əsərlər yazmışdır. O, Molyerin "Xəsis" komediyasını Azərbaycan şəraitinə uyğunlaşdıraraq "Ağa Kərim xan Ərdəbili" pyesini yazmışdır.

Nəcəf bəy Vəzirovun ədəbi fəaliyyətinin 40 illik yubileyi 1913-cü ildə Bakıda ən yüksək səviyyədə keçirilmiş, yubiley gecəsində ədibin "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük" komediyası böyük müvəffəqiyyətlə oynanılmışdır. Yubiley münasibətilə Rusiyadan, Ukraynadan, Zaqafqaziyadan, Orta Asiyadan və digər ölkələrdən yazıçının ünvanına saysız-hesabsız təbrik teleqramları gəlmişdir. Yubilyarın dostu, məşhur rus yazıçısı V.Korolenko göndərdiyi teleqramda yazırdı: "Köhnə dostuma təbrik. Ona uzun müddətli müvəffəqiyyətlər arzu edirəm".

Nəcəf bəy Vəzirovun əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuş, pyesləri teatr səhnələrində oynanılmışdır.

Nəcəf bəy Vəzirovun əsərləri 1953, 1958, 1961, 1976-cı illərdə Bakıda nəşr olunmuş, ədəbiyyatşünaslar, alimlər onun yaradıcılığını araşdırmış, təhlil etmiş, əsərlər, monoqrafiyalar, məqalələr yazmış çap etdirmişlər.

Nəcəf bəy Vəzirovun çoxsahəli yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı, xüsusilə Azərbaycan dramaturgiyası tarixində görkəmli yerlərdən birini tutur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Nəcəf bəy Vəzirovun seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏSGƏR AĞA GORANI (1857-1910)

Azərbaycan yazıçısı, publisisti, teatr xadimidir. O, Gəncə yaxınlığındakı Goran kəndində anadan olmuşdur. Məktəbi qurtarıqdan sonra Moskvadakı Petrovski-Razumovski Əkinçilik Akademiyasına daxil olmuş və oranı 1878-ci ildə bitirmişdir. Əsgər ağa gənc yaşlarından ədəbi-bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, H.Zərdabi və N.Vəzirovla birlikdə Azərbaycanda milli teatrın yaranmasında birbaşa iştirak etmişdir. O, H.Zərdabinin rəhbərliyi ilə 1873-cü ildə hazırlanmış "Hacı Qara" tamaşasında baş rolu oynamışdır. Əsgər ağa fəaliyyəti boyu maarifin, təhsilin inkişafına diqqət və qayğı göstərmiş, Gəncədə öz hesabına qız məktəbi açmışdır. "Əkinçi" qəzetinin nəşrində fəal iştirak etmiş, bu və ya digər qəzet və jurnallarda mütəmadi olaraq məqalələrlə, müxtəlif mövzuda yazılarla çıxışlar etmişdir. O, bədii yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olaraq, özünün məşhur "Qara yel" adlı tarixi romanını yazmışdır. Bu əsər Ağa Məhəmməd şah Qacarın Zaqafqaziyaya hücumundan, xalqların başına gətirdiyi müsibətlərdən bəhs edir. Ədib bir müddətdən sonra "Hənək, hənək, axırı dəyənək" adlı pyesini yazmış, əsərdə cəmiyyətdə baş verən eybəcər hərəkətləri, nadanlığı, cəhaləti, qadınlara olan dözülməz münasibəti ciddi tənqid etmişdir. Əsgər ağa "Qocalıqda yorğalıq" adlı komediyasında cəmiyyətdə baş alıb gedən mənəviyyatsızlığı, özbaşınalığı, biganəliyi araşdırmışdır. Müəllif

insanları belə əməllərdən çəkinməyə səsləyir. O, yaradıcılığı boyu Puşkindən, Lermontovdan tərcümələr etmişdir.

Əsgər ağa Goraninin əsərləri müxtəlif illərdə və müxtəlif mətbuat orqanlarında çap olunmuş, C.Cəfərov, K.Tarverdiyeva və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

BAYRAMƏLİ ABBASZADƏ (1859-1926)

Azərbaycan şairidir. O, Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalının Dinni kəndində anadan olmuş, ruhani təhsili almışdır. Gənc yaşlarından "Mirzə Gülzar" təxəllüsü ilə həcvlər, satirik şeirlər yazmışdır. İran inqilabı dövründə Bayraməli Səttarxanın dəstəsində vuruşmuş, bir müddətdən sonra Bakıya gəlmiş, ağır həyat keçirmiş, "Hambal" təxəllüsü ilə şeirlər yazmışdır. Onun M.Ə.Sabirlə tanışlığı yaradıcılığına təsir göstərmişdir. "Sabirə nəzirə" şeirində ağır həyatını, qəmli, kədərli günlərini poeziya dili ilə təsvir etmişdir. Bayraməli "Fəryadi-məzlumane", "Məşrutə", "Supehdar", "Parisdən Tehrana", "İrana dair", "İranlı olmasaydı", "Olacaq, olmayacaq?", "Gözün aydın" və başqa şeirlərində ədalətsiz quruluşu, şah üsul-idarəsini, cəmiyyətdəki haqsızlıqları kəskin tənqid atəşinə tutmuşdur. O, şeirlərini "Molla Nəsrəddin" jurnalında və digər mətbuat orqanlarında çap etdirirdi. Şair "İran", "İslamda elm" və digər şeirlərində

geriliyi, ətaləti, cəhaləti, özbaşınalığı ifşa etmişdir.

Bayraməli Abbaszadə bir müddət "Kommunist" qəzeti redaksiyasında işləmiş, həyatı tərənnüm edən "Yeni yol", "Maarifə doğru", "Şərqi səadət", "Qəzəl" və başqa şeirlər yazmışdır. O, eyni zamanda bir sıra ciddi mövzulara toxunan felyetonlar da yazmışdır.

Bayraməli Abbaszadənin əsərləri 1948, 1964-cü illərdə Bakıda çap olunmuşdur. 1983-cü ildə nəşr olunmuş "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası"nda şeirlərindən nümunələr verilmişdir.

A.Zamanov, C.Xəndan, Mir Cəlil, F.Hüseynov onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, dərc etdirmişlər.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR (1862-1911)

Azərbaycan şairi, satiriki, mütəfəkkiri, xalq müəllimidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, mollaxanada oxumuş, Seyid Əzim Şirvaninin yeni üsulda açdığı məktəbdə təhsilini davam etdirmiş, lakin bir müddətdən sonra təhsildən ayrılaraq atasının dükanında işləməli olmuşdur.

Sabir 1885-ci ildə ziyarət adı ilə Orta Asiyani, İrani, İraqı gəzmiş, yerli ziyalılarla yaxınlıq etmiş, yaradıcılıq əlaqələri yaratmışdır. O, vətənə qayıdandan sonra tanınmış şəxslər F.Köçəri, Abbas Səhhət, S.M.Qəni-zadə və başqaları ilə dostluq etmiş, bu yaxınlıq onun yaradıcılığına müsbət təsir göstərmişdir.

Sabirin ilk şeiri 1903-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində çap olunmuş, elə həmin vaxtdan başlayaraq şeirlər, məqalələr yazaraq "Həyat", "Həqiqət", "İrşad", "Zənbur", "Dəbistan" və digər mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir. 1905-ci il iyulun 1-də "Həyat" qəzeti Sabirin "Beynəlmiləl" şeirini çap etmişdir. Bu şeir Sabirin ictimai, bədii tefəkkürünü aydınlaşdırdı.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrə başlaması Sabirin yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdir. Onun bu jurnalda çıxan ilk əsəri "Millət necə tarac olur-olsun, nə işim var" şeiridir. Jurnalın 1906-cı il dördüncü nömrəsində çap olunmuş bu şeirdən sonra C.Məmmədquluzadə ilə Sabir arasında əsl dostluq əlaqələri yaranmışdır.

Sabir 1907-ci ildən başlayaraq müəllimlik etmiş, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmuş, 1908-ci ildə qabaqcıl ziyalılardan köməyi ilə çoxdan arzu etdiyi yeni üsulda "Ümid" məktəbini açmağa müvəffəq olmuşdur.

1906-1911-ci illər Sabir yaradıcılığının ən yetkin, məhsuldar dövrüdür. Cəlil Məmmədquluzadə ilə yaradıcılıq və məslək dostluğu Sabir üçün çox faydalı olmuşdur. Bu ərəfədə şairin "Hophop", "Ağlar-güləyən", "Əbunəsr", "Şeybani", "Boynuburuq", "Sevdayi" və s. gizli imzalarla əsərləri çap olunmuşdur. Əsərləri kəskin, məzmunca tənqidi olduğundan, şair hər tərəfdən hücumlara məruz qalırdı. Vəziyyəti hiss edən Sabir əzab-əziyyətlə açdığı məktəbi bağlayaraq, 1910-cu ildə Bakıya köçür. O, Balaxanıdakı məktəbdə dərs deyir, neftçilərlə yaxınlıq edir, onların açdığı "Nur" kitabxanasının fəal üzvü olur. Şair ədəbi yaradıcılığını səylə davam etdirir. "Molla Nəsrəddin", "Səda", "Həqiqət",

"Zənbür", "Günəş" digər qəzet və jurnallarda mütəmadi olaraq şeir, məqalələr çap etdirir. 1910-cu ildən "Günəş" və "Həqiqət" qəzetlərində işləməyə başlayır.

"Günəş" qəzeti hər həftənin cümə günü "Palanduz" sərlövhəsi ilə satirik və yumoristik bir səhifə buraxır. Sabir bu səhifədə "Nizədar" və "Çuvalduz" imzaları ilə əsərlər çap etdirirdi. 8-9 ay ərzində şairin qəzetdə yüzə qədər əsəri çıxmışdır.

Bu illərdə Sabir təkcə Azərbaycanda deyil, Yaxın və Orta Şərqdə çox qüdrətli bir şair kimi tanınmışdır.

Sabir Azərbaycan ədəbiyyatının, ictimai və bədii fikrin ən böyük simalarındandır. O, Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin qüdrətli nümayəndəsi, satirik poeziyaya yenilik gətirən şairdir. Sabir öz əsərlərində zorakılığı, ədalətsizliyi, fırıldaqçı din xadimlərini, bəzi Şərq ölkələrində baş verən haqsızlıqları, qəddarlıqları tənqid atəşinə tutmuş, satirik poeziyanı yüksəklərə qaldırmışdır. Sabir "Bakı fəhlələrinə", "Təraneyi-əsilanə", "Fəhlə, özünü..." kimi şeirləri ilə poeziyaya fəhlə surətini gətirmiş, onlara dərin rəğbətini bildirmişdir.

Sabir öz əsərləri ilə Azərbaycan həyatının dərin, rəngarəng, inandırıcı bədii təsvirini verərək, dostu və düşməni müəyyənləşdirməkdə, azadlıq və xoşbəxtlik uğrunda mübarizədə geniş xalq kütlələrinə yaxından kömək etmişdir.

Şair "Neylərdim, İlahi", "Yaşadıqca xəraba Şirvan-da", "Ruhum" şeirlərini bilavasitə lirik janrda yazmışdır.

O, uşaqlar üçün də gözəl əsərlər yazmışdır. "Məktəb şərqi", "Uşaq və buz", "Yaz günləri", "Ağacların bəhsi" və başqaları buna misal ola bilər.

Bədii yaradıcılığında olduğu kimi, ədəbiyyata dair görüşlərində də Sabir M.F.Axundov məktəbinin nümayəndəsi, "Molla Nəsrəddin" cəbhəsinin mübarizidir. O, sələflərinin azadlıq və səadət haqqında fikirlərini inkişaf etdirmiş, gənc yaşlarından Nizaminin, Xaqaninin, Füzulinin, A.Bakıxanovun, Seyid Əzimin əsərlərini maraqla oxumuş, onlara nəzirələr yazmışdır. O, H.Zərdabini görkəmli maarifpərvər və ictimai xadim kimi qiymətləndirmişdir.

Sabir C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev və başqa müasirləri kimi ədəbiyyatı xalq həyatına daha çox yaxınlaşdırmaq, bədii sözün təsirini, tərbiyə qüvvəsini daim yüksəltmək istəyində olmuşdur.

Mürtəce qüvvələrə münasibətdə Sabir öldürücü satirasını işə salmağı, kəskin çıxışlar etməyi vacib bilməmişdir.

Sabir ədəbiyyatı elə ayna hesab edir ki, oraya baxarlardan bir qisminin öz əksini əyri görüb, gözünü bəreltməsindən asılı olmayaraq, həmin ayna "yaxşını-yaxşı", "pisi-pis", "əyrini-əyri" göstərsin.

Sabir üçün əsas meyar xalqın rəyidir. Onun poeziyasında xalq mövzusu aparıcıdır, onlarca əsərlərində şair bu xətti əsas götürür.

Sabir yaradıcılığı boyu müxtəlif lirik şeirlər – qəzəl, qəsidə yazmışdır. Şairin lirik qəhrəmanı aşıqdır. Bu aşiq üçün həyat zindandır. O, dərddən, qəmdən az qalır boğulsun, ürəyi parçalansın. Sabirin qüvvə, etiraz, üsyan hissi ilə dolu olan lirik əsərləri oxucuda xoş əhval yaradır.

Şair yaxşı bilirdi ki, tərəqqipərvər adamlar üçün daim irəliyə baxmaq həyatın böyük qanunudur. Belə adamlar üçün bu gün dünəndən, sabah bu gündən yaxşı olmalıdır.

Sabir yaradıcılığında İran və Türkiyə mövzusu xüsusi yer tutur. Məşhur türk şairi Nazim Hikmət yazmışdır: "Sabir Türkiyədə yalnız tərəqqipərvər ziyalılar arasında deyil, xalq kütlələri arasında da məhəbbətlə, həyəcanla oxunan bir şair idi. Bizim şairlərimiz, yazıçılarımız Sabiri öz ustadlarından biri hesab edirlər".

Sabir sağlığında əsərlərini kitab halında görməmişdir. Vəfatından bir il sonra həyat yoldaşı Büllurnisə xanım, şairin dostları Abbas Səhət və M.Mahmudbəyovun səyi və xalqdan toplanmış ianə hesabına şairin şeirləri "Hophopname" adı ilə 1912-ci ildə çap olunmuşdur. 1914-cü ildə həmin kitab bir qədər də təkmilləşdirilərək ikinci dəfə İsabəy Aşurbəyovun "Kaspi" mətbəəsində çap olunmuşdur. Oxucular böyük şairin əsərlərini hərarətlə qarşılamışlar.

Sabirin yaradıcılığı türkdili və farsdilli ədəbiyyata, o cümlədən M.Möcüz, Q.Tukay, Ə.Lahuti, S.Gilani, M.Dehxuda, M.Əfraştə və başqalarına qüvvətli təsir göstərmişdir.

Sabir sənətini İran şairi Ə.Lahuti belə qiymətləndirir: "Sabirin əsərləri o qədər sadə, rəvan, xəlqi, aqilənə və qorxmaz ruhdadır ki, azadlıq sevən hər bir insanın ürəyinə yol tapır. Bu səpkidə müstəqil əsərlər yazmaqda mənə Sabir yol göstərmişdir".

M.Ə.Sabirin əsərləri 1962, 1965, 1991-ci illərdə Bakıda, 1950, 1954, 1962, 1969-cu illərdə Moskva və Leninqradda nəşr olunmuş, alimlər, ədəbiyyatşünaslar yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr, əsərlər yazmış, çap etdirmişlər.

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində çox böyük xidmətləri olan əsl xalq şairidir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mirzə Ələkbər Sabirin "Hophopname"si kütləvi tirajla çap edilmişdir.

FİRUDİN BƏY KÖÇƏRLİ (1863-1920)

Azərbaycan nasiri, ədəbiyyatşünası, pedaqoqdur. O, ibtidai təhsilini anadan olduğu Şuşada almış, Qori seminariyasına daxil olmuş, 1885-ci ildə təhsilini bitirmişdir.

Bir müddət İrəvan gimnaziyasında, sonra isə Qori seminariyasında dərs demiş, ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmağa başlamışdır. F.Köçərli bu illərdə maarif məsələlərinə aid məqalələr yazmış, Ə.Zöhrabzadə ilə birlikdə "Təlimi-lisani-türki" adlı dərslik tərtib etmiş, "Təlimati-Sokrat" adlı fəlsəfi əsərini yazmış və bu əsərlərin 1891-ci ildə nəşrinə nail olmuşdur. O, poeziyaya, ədəbiyyata dərin maraq göstərmiş, bədii tərcümələr etmiş, Puşkinin "Torçu və balıq", Lermontovun "Üç xurma ağacı", Koltsovun "A kişi, niyə yatıbsan?" kimi şeirlərini tərcümə etmiş, bu əsərlər oxucuların marağına səbəb olmuşdur.

Rus dilini mükəmməl bilən Firudin bəy rus mətbuatında fəal iştirak etmişdir. 1895-ci ildə "Novoye obozreniye" qəzetində "Azərbaycan komediyaları" adlı əsərini çap etdirmişdir. F.Köçərli nəşrə başlayan "Şərqi-Rus" qəzetini ürəkdən təbrik etmiş, alqışlamış, qəzetə yazdığı məqalədə Azərbaycan mətbuatının qısa tarixçəsini təhlil

etmiş, qəzetin nəşrindən çox razı olduğunu qeyd etmişdir. O, "Kavkaz", "Kaspi", "İrşad", "Tərəqqi", "İqbal" və başqa qəzetlərlə fəal əməkdaşlıq edir, ədəbiyyat nümunələrini toplayaraq çap etdirirdi. Firudin bəy 1903-cü ildə rus dilində "Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı" kitabını nəşr etdirmişdir.

"Vətən dili" dərsliyinin müəllifi A.Çernyayevski 1894-cü ildə F.Köçərliyə göndərdiyi məktubda yazırdı: "Bənəfşə", "Çiçək" və "Dilənçi" adlı tərcümələriniz mənim kitabımın zinatı mənziləsində olacaqdır. Nəzmin yüngül, musiqili və ahənglidir, qafiyələr də öz yerindədir".

"Təlimati-Sokrat" kitabı da oxucuların diqqətini cəlb etmiş, müəllifin ünvanına xeyli təbrik məktubları, teleqramlar göndərilmişdir.

F.Köçərli 1895-ci ildə Qori seminariyasına müəllim təyin olunur. O, bu illərdə fəal tənqidçi, ədəbiyyatşünas kimi çalışır, müxtəlif qəzetlərdə təlim-tərbiyə, əlifba, dərsliklər haqqında məqalələr çap etdirirdi. Firudin bəy 1898-ci ildə "Ərəb əlifbası və onun nöqsanları" adlı silsilə məqalələrində M.F.Axundovun əlifba haqqında fikirlərini bəyanmış, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini dərinləndirən öyrənməyə xüsusi maraq göstərmişdir. F.Köçərli M.F.Axundovun "Aldanmış kəvakib" povestini rus dilinə çevirib "Kavkazski vestnik" jurnalının 1901-ci il may nömrəsində çap etdirmişdir. 1903-cü ildə "Azərbaycan şairi Vaqifin həyatına dair", 1904-cü ildə "Ədəbiyyatımıza dair məktub" adlı məqalələrini yazmışdır. O, 1904-cü ildə "Azərbaycan xalqının ədəbiyyatı" əsərini rus dilində ayrıca kitab halında çapdan buraxdırır. 1908-ci ildə isə "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" adlı məşhur

əsərini yazıb qurtarır. Amma iki cilddən ibarət olan bu tədqiqat əsərini çap etdirə bilmir. Əsər 1925-26-cı illərdə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adı ilə nəşr olunur. Bu tədqiqat əsəri XVIII-XIX əsrlərdə yaşayıb-yaratmış 128 şairin, yazıçının, ədibin həyat və yaradıcılıqlarını əks etdirən oçerk, məqalə və məlumatlardan ibarətdir.

Firudin bəy qarşılaşdığı çətinliklərə baxmayaraq həvəsdən düşmür, 1911-ci ildə "M.F.Axundov", 1912-ci ildə isə "Balalara hədiyyə" kitablarını nəşr etdirməyə nail olur.

F.Köçərli ədəbi-tənqidi, ictimai-siyasi görüşlərini geniş yaymaq üçün mütəmadi olaraq mətbuatdan geniş istifadə etmiş, 1890-cı illərdən başlayaraq ömrünün sonuna qədər Zaqafqaziyada çıxan qəzet və jurnallarda yazılarını çap etdirmişdir. "Kaspi", "Perevodçik", "Novoye obozreniye", "Tifliski listok", "Pravda", "Znaniye", "Kavkaz", "Peterburqskiye vedomosti", "Qolos Kavkaza", "Respublika" kimi rus dilində çıxan qəzetlərdə, "Kəşkül", "Şərqi-Rus", "Həyat", "İrşad", "Tərəqqi", "Molla Nəsrəddin", "Dəbistan", "Haqq yolu", "Səda", "İqbal" kimi Azərbaycan dilində çıxan qəzet və jurnallarda məqalələr çap etdirmiş, xalqın maariflənməsinə, mədəni inkişafına kömək etməyə çalışmışdır.

F.Köçərli öz ədəbi mülahizələrini yaymaq üçün müasirlərinə məktub yazmaq üsulundan geniş istifadə etmişdir. Dövrünün elə məşhur maarif xadimi, yazıçısı yoxdur ki, F.Köçərli onunla yazışmamış, onunla məktub vasitəsilə əlaqə saxlamamış olsun. Bu yolla o, həm ədəbi həyatda yenilikləri, mətbuata çıxma bilməyən mət-

ləbləri, müasirlərinin "ürək sözləri"ni öyrənir, həm də özü onlara məsləhətlər verirdi.

F.Köçərli ədəbiyyat tarixinə dair "İrəvandan məktub", "Müsəlman müəllimlərinin himməti", "Azərbaycan şairi Vaqifin həyatından", "Ədəbiyyatımıza dair məktub" məqalələrini yazmış, 1890 və 1903-cü illərdə müxtəlif qəzetlərdə çap etdirmişdir.

F.Köçərli 35 ildən artıq davam edən fəaliyyəti boyu tez-tez M.F.Axundovun əsərlərinə müraciət etmiş, ədibin Azərbaycan ədəbiyyatında rolunun şərhini vermiş, 1911-ci ildə nəşr etdirdiyi "Mirzə Fətəli Axundov" kitabında onu Azərbaycan ədəbiyyatının "atası və yolgöstərən"i adlandırmışdır.

Ədəbiyyat tarixçisi kimi F.Köçərli Puşkin, Lermontov, Qoqol, Turgenev, Nekrasov, Tolstoy, Çexov, Qorki və digərləri haqqında tədqiqat işləri aparmış, məqalələr yazmışdır. "L.N.Tolstoy və müsəlman Şərqi" adlı məqaləsində böyük rus yazıçısı haqqında oxucuya ətraflı məlumat vermişdir.

F.Köçərlinin fəaliyyəti ona şöhrət qazandırmışdır. Peterburq, Tehran, İstanbul alimləri ona məktublar yazaraq, mühazirə oxumağa dəvət etmişlər. Firudin bəyin uşaq ədəbiyyatının inkişafında da xidməti böyük olmuşdur.

F.Köçərlinin təşəbbüsü ilə Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin əsasında Qazax müəllimlər seminariyası açılmış, 1918-20-ci illərdə Firudin bəy həmin seminariyanın müdiri işləmişdir.

Azərbaycan xalqının düşmənləri F.Köçərli milli mədəniyyətin, ədəbiyyatın tərəqqisi uğrunda çalışan bir şəxsi, 1920-ci ildə xaincəsinə qətlə yetirmişlər.

Firudin bəy Köçərlinin əsərləri 1926, 1963, 1978-ci illərdə Bakıda nəşr edilmiş, B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, İ.Bektaşlı və başqaları onun yaradıcılığını tədqiq etmiş, çoxsaylı məqalələr, əsərlər yazmış, nəşr etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Firudin bəy Köçərlinin əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

RƏŞİD BƏY ƏFƏNDİYEV **(1863-1942)**

Azərbaycan yazıçısı, maarif xadimidir. O, Şəkiddə anadan olmuş, şəhərdəki rus məktəbində oxumuş, Qori müəllimlər seminariyasını və Tiflisdəki Aleksandrovska Müəllimlər İnstitutunu bitirmişdir. Təhsilini başa vurub müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. Uşaqlar üçün dərslərin olmadığını gören Rəşid bəy 1898-ci ildə "Uşaq bağçası", 1901-ci ildə isə "Bəsirət ül-ətfal" dərsləklərini yazmış və böyük çətinliklə onları Bakıda, Tiflisdə və İstanbulda çap etdirmişdir. Bu dərslər azərbaycanlı uşaqlarının savadlanmasında müsbət rol oynamışdır.

Rəşid bəy 1892-ci ildə Şəkiddən Tiflisə köçmüş, burada pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, ruhani idarəsində də çalışmışdır. O, 1900-cü ildə Qori seminariyasına müəllim təyin olunur. On altı il – 1916-cı ilə qədər bu tədris müəssisəsində ana dili və şəriətdən dərslər deyir.

Rəşid bəy pədaqoji fəaliyyətlə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da mütəmadi olaraq məşğul olmuşdur. O, müxtəlif illərdə "Qan ocağı", "Qonşu qonşu olsa, kor qız ərə gəder", "Saqqalın kəraməti", "Arvad məsələsi", "Pul dəlisi", "Diş ağrısı" və başqa əsərlər yazmışdır. Müəllif bu əsərlərində müftəxorları, avamları, şöhrətpərəstləri tənqid edir, əhalini maariflənməyə, mədəni quruculuğa səsləyirdi.

Ədib bədii sənəti təlim-tərbiyə, mərifət, ədəb vasitəsi hesab edir, bədii əsərin ümdə vəzifəsini bunda görürdü. O, tərtib etdiyi müntəxəbatda qeyd edir ki, yazıcının, şairin yazdığı əsər elə hala salınmalıdır ki, ondan ancaq ədəb və mərifət dərsi alınsın.

Yazıcının "Naxoş aslan və ehtiyatlı tülkü", "Payız fəslində", "Bahariyyət", "Elmin şərəfəti", "Qələm" və digər əsərləri müxtəlif mövzuda olmaqla maraqlıdır. Müəllifin "Arvad məsələsi" kitabındakı "Ana kimdir?", "Qızlara vəsiyyət", "Arvadlarımıza nəsihət", "Anamıza xitab", "Bacılara xitab" nəsihətamiz şeirlərdə elmin, maarifin səmərəsi təbliğ olunur.

Rəşid bəy dünya klassiklərinin bəzi əsərlərini tərcümə edərək uşaqlara tədris edirdi. O, Firdovsinin "Şahnamə" əsərindən "Rüstəm və Söhrab" dastanını dilimizə çevirmiş, eyni zamanda Krilovdan, Puşkindən, Lermontovdan tərcümələr etmişdir.

Rəşid bəy bir müddət Bakı Müəllimlər Seminariyasının, Şəki Pedaqoji Məktəbinin direktoru olmuş, Elmlər Akademiyasında çalışmışdır. Sonralar doğma diyarı Şəkiddə yaşayan ədib, ömrünün son günlərinə qədər pədaqoji, ədəbi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Rəşid bəy Əfəndiyevin əsərləri 1961, 1979-cu illərdə Bakıda nəşr olunmuş, Ə.Əbdullayev, Mir Cəlal, F.Hüseynov və başqaları yazıcının həyat və yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr, əsərlər yazmış, dərc etdirmişlər.

EYNƏLİ BƏY SULTANOV (1863-1935)

Azərbaycan yazıçısı, publisistidir. O, Naxçıvanda anadan olmuş, təhsilini burada almış, Tiflis klassik gimnaziyasında oxumuş, 1883-cü ildə gimnaziyanı bitirib Naxçıvana gəlmiş, burada maarif, mədəniyyət sahəsində çalışmış, qabaqcıl Avropa, rus mədəniyyətini dərinləndirən öyrənmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. O, "Dəhşətli intiqam", "Xan, nə xan", "Seyidlər", "Acı masqara" və başqa hekayələrini, 1884-cü ildə isə "Azərbaycan qızı" adlı pyesini yazmışdır. Eynəli bəy bu əsərlərində özbaşınalığı, dini fanatizmi, cəhaləti, mövhumatı, qadınların acınacaqlı vəziyyətini ciddi tənqid etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə Naxçıvanda "Ziyalılar məclisi", "Müsəlman incəsənət və dram cəmiyyəti" yaradılmış, bəzi əsərləri səhnələşdirilərək göstərilmişdir.

Eynəli bəy təcrübəli publisist kimi geniş fəaliyyət göstərmiş, "Zakavkazye", "Novoye obozreniye", "Kavkaz", "Sankt-Peterburqskiye vedomosti" və digər mətbuat orqanlarında "Dönmüş müsəlmanın düşüncələri", "İfşəedi-

ci məktublar" başlıqları ilə dərc etdirdiyi cəsarətli məqalələrində cəmiyyətdə baş verən bəzi hadisələrə kəskin tənqidi münasibətini bildirmişdir.

Ədib ömrünün son illərini Tiflisdə yaşamış, maarif, mədəniyyət sahələrində çalışmış, "Dan ulduzu" jurnalının fəal əməkdaşı olmuşdur.

C.Məmmədquluzadə Eynəli bəyin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, onu özünün ilk müəllimi hesab etmişdir.

Eynəli bəy Sultanovun əsərləri 1966-cı ildə Bakıda çap olunmuş, Ə.Mirəhmədov, İ.Maksudov və başqaları onun həyat və yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ **(1866-1932)**

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, jurnalisti, ictimai xadimidir. O, ilk təhsilini mollaxanada, sonra isə Naxçıvan şəhər məktəbində almışdır. Cəlil 1887-ci ildə Qori seminariyasını bitirmiş, bir müddət İrəvan quberniyasında müəllim işləmiş, yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

İlk bədii əsəri olan "Çay dəsgahı"nı 1889-cu ildə, bir müddət sonra, 1892-ci ildə "Kişmiş oyunu"nu, "Danabaş kəndinin əhvalatları" povestini isə 1894-cü ildə yazmışdır. C.Məmmədquluzadə 1895-ci ildə Moskvaya, Peterburqa getmiş, buranın mədəni, sosial həyatı ilə tanış olmuşdur.

O, 1904-cü ildən Tiflisdə çıxan "Şərqi-Rus" qəzetində işləməyə başlamışdır. Onun yazıçı, jurnalist kimi püxtələşməsində "Şərqi-Rus" qəzetinin və onun redaktoru olmuş Məhəmməd ağa Şahtaxtlinin mühüm rolu olmuşdur. C.Məmmədquluzadənin "Poçt qutusu", "Kişmiş oyunu", eyni zamanda L.Tolstoydan tərcümə etdiyi "Zəhmət, ölüm və naxoşluq" əsərləri ilk dəfə "Şərqi-Rus"da dərc edilmişdir. 1905-ci ildə "Şərqi-Rus" bağlananda jurnalist Ömər Faiq Nemanzadə maarifçi tacir M.Bağırzadə ilə birlikdə bu qəzetin mətbəəsini alaraq ona "Qeyrət" adı vermişlər. C.Məmmədquluzadə "Molla Nəsrəddin" jurnalını bu mətbəədə nəşr etdirməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmağa başlamışdır.

C.Məmmədquluzadə ədəbiyyat tariximizdə kamil bir dramaturq olaraq 1909-cu ildə "Ölümlər", 1920-ci ildə "Anamın kitabı", 1921-ci ildə "Danabaş kəndinin məktəbi", 1927-ci ildə "Dəli yığıncağı" əsərləri ilə məşhurlaşmışdır. 1916-cı ildə Bakıda səhnəyə qoyulmuş "Ölümlər" komediyası uzun müddət Azərbaycan və Şərq ölkələrinin teatrlarında oynanmışdır.

Müəllif köhnə həyatın tənqidinə həsr etdiyi "Ölümlər" əsərində islam etiqadı, ictimai münasibətlər nəticəsində kütləşmiş, insani hisslərini itirmiş, bir sürü şüursuz kütləyə çevrilmiş avam, nadan camaatı və bu mühitdə fürsət ələ keçirmiş olan, xalqı soymaq üçün hər cür hiylə və fırıldaqçılara əl atan ruhaniləri göstərir.

"Ölümlər" əsərində ədib cəhalet dünyasına, insanların qeyri-adi münasibətlərinə gülür, İsgəndərin dili ilə camaatı dürüst yola dəvət edirdi.

Azərbaycan cəmiyyətinin, eyni zamanda Yaxın Şərqi müəyyən dövrünü əks etdirən "Ölümlər" XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının inkişafında müəyyən mərhələni təşkil edən ən kamil, ən dəyərli komediyadır.

C.Məmmədquluzadənin komediyaları realist dramaturgiyanın inkişafında yeni bir mərhələdir. M.F.Axundovla başlanan komediyaları heç bir dramaturq belə səviyyəyə qaldıra bilməmişdir. Din və nadanlığın, müsəlman həyat və məişətinin kəskin ifşası, qüdrətli satira, yüksək sənətkarlıq cəhətindən ədibin komediyaları dövrünün əvəzsiz bədii nümunələridir.

C.Məmmədquluzadə Azərbaycanda yeni realist hekayəçiliyin əsasını qoyanlardanandır. O, qısa, yığcam, mənalı, psixoloji hekayələr ustasıdır. Onun komediyalarında olduğu kimi, hekayələrində də keçmiş Azərbaycan məişəti, insan əsərəti və istismarını şiddətli tənqid edən bədii lövhələr öz həqiqətliyi, inandırıcılığı ilə oxucunu valeh edir. "Usta Zeynal", "Poçt qutusu", "Qurban-əli bəy", "Saqqallı uşaq", "Bəlkə də qayıtdılar", "Quzu", "Buz", "Molla Fəzləli", "Konsulun arvadı", "Rus qızı", "İranda hüriyyət" və sairə əsərləri Azərbaycan nəsrinin gözəl nümunələrindən sayılır.

C.Məmmədquluzadənin hekayələrində ictimai məzmun, məna üstünlüyü ilə yanaşı, bədii bitkinlik, yığcamlıq vardır. Ədib hekayələrini elə sadə, eyni zamanda ustalılıqla başlayır ki, oxucu hiss etmədən özünü hadisələrin törəldiyi zaman və şəraitdə görür.

C.Məmmədquluzadə ədəbiyyatda müasirlik, həyata xidmət tələbinin tətbiqinə inadla çalışan bir ədib olmuşdur.

Onun yaradıcılığı zəngin bir məktəbdir. Bu məktəbin əsas qayəsi azadlıq, qurtuluş, maarifpərvərlik olmuşdur. M.Ə.Sabir, Əli Nəzmi, Ə.Qəmküsar, Ə.Haqverdiyev, M.S.Ordubadi, M.Ə.Möcüz, F.Köçərli, Ömər Faiq kimi böyük ədiblər, ədəbi simalar bu məktəbə mənsub idilər. Mirzə Cəlil əsərlərində Şərq aləmində baş verən hadisələrdən, qadın azadlığı, maarif, ədəbiyyat, incəsənət, ana dilinin saflığı məsələlərini araşdırmış, yeni-yeni fikirlər irəli sürmüşdür.

C.Məmmədquluzadə 1922-30-cu illərdə "Molla Nəsrəddin"-i mübariz orqanlardan birinə çevirmək üçün səylə çalışmış, gənc jurnalistlərin hazırlanmasında müstəsna səy göstərmişdir. O, özünün bədii yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatını zənginləşdirmiş, əsərlərinin dili, xüsusiyyəti geniş oxucu kütlələrinə yaxın və doğmadır. Canlı danışq dilinin gözəlliyi, təbiiliyi, saflığı yazıçının yaradıcılıq xüsusiyyətinin başlıca meyarıdır.

C.Məmmədquluzadə köhnə quruluş, cəhəlatə qarşı işlətdiyi kəskin satirası ilə az bir vaxt içərisində xalqın hüsn-rəğbətini qazana bilməmişdir. Ədibin satirası demokratik məzmunlu satira idi, yəni ədalətin zülmə, haqsızlığa, inkişafın durğunluğa, həyatın "ölülər"ə gülməsi idi. O, sənətin, ədəbiyyatın gözəlliyini, qüdrətini həyatda, ictimai inkişafa xidmət etməkdə görürdü.

Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri 1951, 1954, 1966, 1976-cı illərdə Bakıda, 1936-cı ildə Tiflisdə, 1959-cu ildə Moskvada nəşr olunmuş, dünya xalqlarının dilinə tərcümə olunmuş, alimlər, ədəbiyyatşünaslar, jurnalistlər yaradıcılığını dərinlən öyrənmiş, çoxsaylı əsərlər yazmış, müxtəlif dillərdə çap etdirmişlər.

Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatında ayrıca bir mərhələdir. O, əsərlərində köhnə cəmiyyətin eybəcərliklərini açmış, ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş, ən əsası isə "Molla Nəsrəddin" cərəyanının əsasını qoymuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri 4 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SOLTANMƏCİD QƏNİZADƏ (1866-1937)

Azərbaycan yazıçısı, maarif xadimidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, ilk təhsilini S.Ə.Şirvaninin "Məclis" məktəbində almış, 1883-cü ildə Tiflisdə Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutuna daxil olmuş, 1887-ci ildə təhsilini başa vurub Bakıya gəlmiş, burada yeni, ilk dəfə rus-Azərbaycan məktəbi açmışdır. Onun Azərbaycan dilində məktəblərin açılmasında, dərslərin hazırlanmasında, milli mətbuatın və teatrın inkişafında xidmətləri böyükdür.

Sultanməcid məktəblilərin dərsləklərə olan ehtiyacını, xalq maarifinin tərəqqisinə kömək göstərməyin vacibliyini nəzərə alaraq, dostu, tanınmış müəllim Əlisgəndər Cəfərzadənin köməyi ilə 1900-cü ildə "Kəlidə-ədəbiyyat" ədəbiyyat müntəxəbatı adlı dərslək yazmışdır. O, bu sahədə fəaliyyətini davam etdirərək, 1890-96-cı illərdə dörd hissədən ibarət "Samouçitel Azerbaydjan-skoqo yazıka" əsərini yazmış, bu kitabın birinci və ikinci

hissəsi "İstilaşi Azərbaycan", üçüncü hissə "Lüğəti-rusi və türki", dördüncü hissə "Rus dilinin dilmançı" adlanır. "Samouçitel russkoqo yazıka" və "Lüğəti-türki və rusi" əsərləri də onundur.

Qənizadə maarif sahəsindəki fəaliyyəti ilə yanaşı, bədiə yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmuş və 1891-ci ildə "Qönçə xanım" faciəsini yazmışdır. Bir müddətdən sonra, 1898-1900-cü illərdə iki hissədən ibarət məşhur "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" romanını, 1906-cı ildə "Allah xofu", 1907-ci ildə "Qurban bayramı" və digər əsərlərini yazmışdır. Bu əsərlərdə xalqın ağır həyatı, ədalətsizlik, cəhalet, mövhumat kəskin tənqid olunur. Ədibin "Aşşam səbri xeyir olar", "Dursunəli və Ballıbadı", "Xor-xor", "Yadımdadır" və s. əsərləri Azərbaycan teatrlarının səhnələrində oynanılmışdır.

Yazıçının uşaqlar üçün 1893-cü ildə qələmə aldığı "Tülkü və Çaq-çaq bəy" əsəri uşaq ədəbiyyatının ilk nümunələrindəndir.

O, yaradıcılığı boyu rus və dünya klassiklərinin əsərlərindən tərcümələr etmiş, Azərbaycan ədibləri haqqında xatirələr yazmışdır.

Sultanməcid Qənizadə Qori seminariyasında müfəttiş, Bakı və Dağıstanda məktəb direktoru olmuş, Xalq Maarifi Komissarlığında və digər müəssisə və təşkilatlarda müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Ədib Bakıda dərc olunan "Həyat", "İrşad", "Dəbistan", "Maarif və mədəniyyət", "Ədəbiyyat qəzeti" və digər mətbuat orqanlarında müxtəlif mövzularla çıxış etmişdir.

F.Köçərli 1912-ci ildə S.Qənizadənin tərcümeyihalını, maarif sahəsində xidmətlərini, ədəbi-bədii irsini

əhatə edən maraqlı məqalə yazmış, "Məktəb" jurnalında çap etdirmişdir.

Sultanməcid Qənizadənin seçilmiş əsərləri 1965-ci ildə Bakıda çap olunmuş, F.Köçərli, X.Məmmədov, A.Zamanov, Mir Cəlal, F.Hüseynov onun yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr, əsərlər yazmış, müxtəlif illərdə çap etdirmişlər.

HAŞIM BƏY VƏZİROV (1868-1916)

Azərbaycan yazıçısı, jurnalistidir. O, Şuşada anadan olmuş, təhsilini bu şəhərdə almış, bir müddətdən sonra İrəvan seminariyasına daxil olmuş və oranı bitirib pedaqoji fəaliyyətə başlamış, İrəvanda, Bərdədə, Şəkiddə, Şuşada müəllimlik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Bu ərəfədə mətbuatla sıx əlaqə yaratmış, məqalələr yazaraq dərc etdirmişdir.

Haşım bəy ölkədəki mətbuatın vəziyyətini nəzərə alaraq 1907-16-cı illərdə Bakıda "Təzə həyat", "İttifaq", "Səda", "Sədayi-vətən", "Sədayi-həqq", "Kavkazets" qəzetlərini və "Məzəli" satirik jurnalını nəşr etdirmişdir.

O, bu mətbuat orqanlarında ictimai-siyasi vəziyyətlə əlaqədar, eyni zamanda müstəmləkəçilik əleyhinə tənqidi məqalələr, felyetonlar yazaraq çap etmiş, hadisələrə kəskin münasibətini bildirmişdir.

Haşım bəyin fəaliyyətində bədii yaradıcılıq xüsusi

əhəmiyyət kəsb edir. O, bir-birinin ardınca "Məktəb tərbiyəsi", "Döymə qapımı, döyərlər qapını", "Evlənmək su içmək deyil", "Xan-xan" komediyalarını yazmış və bu əsərlər müxtəlif teatr səhnələrində oynanılmışdır. Ədib bu illərdə xeyirxah bir işi üzərinə götürmüş, M.P.Vaqifin şeirlərini toplayaraq 1908-ci ildə məcmuə halında, öz hesabına çap etdirmişdir. O, 1901-ci ildə Şekspirin "Otello" faciəsini ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Haşım bəyin gördüyü xeyirxah işlərdən biri də açdığı "Səda" nəşriyyatı olmuş və bu nəşriyyat Azərbaycanda kitab çapı tarixində müstəsna rol oynamışdır.

Haşım bəy Vəzirovun həyat və yaradıcılığında 1960-cı ildə nəşr edilmiş "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabında və çap olunmuş bir sıra məqalələrdə məlumat verilmişdir.

NƏRİMAN NƏRİMANOV (1870-1925)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, publisisti, dövlət xadimidir. O, ibtidai təhsilini Tiflisdə almış, 1882-ci ildə Qori seminariyasına daxil olmuş, 1890-cı ildə oranı bitirib, Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasının Qızılhacılı kəndinə müəllim təyin olunmuşdur.

N.Nərimanov 1891-ci ildə Bakıya gəlmiş, burada müəllimlik etmiş, eyni zamanda geniş mədəni-maarif, ədəbi-siyasi fəaliyyətə başlamışdır. O, 1894-cü ildə Bakı-

da ilk xalq qiraətxana-kitabxanasını təşkil etmiş, Şərq ölkələrində çap olunan bir sıra qəzet və jurnallara məqalələr yazmaqla əlaqələr yaratmış, həmin ölkələrdən təzə qiraətxana üçün xeyli ədəbiyyat toplamağa nail olmuşdur. Bu dövrlərdə N.Nərimanov ədəbiyyat, incəsənət sahəsində yorulmadan çalışmış, bir-birinin ardınca əsərlər yazaraq çap etdirmişdir. O, 1894-cü ildə "Nadanlıq" pyesini, 1895-ci ildə "Şadman bəy" komediyasını, 1896-cı ildə məşhur "Bahadır və Sona" romanının birinci hissəsini, 1899-cu ildə "Nadir şah" faciəsini yazmış və bu əsərləri müxtəlif illərdə çap etdirmişdir. N.Nərimanov eyni zamanda N.Qoqolun "Müfəttiş" komediyasını Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, dərslilər tərtib etmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycan dilinin qrammatikası, ruslar üçün Azərbaycan dili və azərbaycanlılar üçün rus dili dərslilərini hazırlamış və bununla da müəllim və tələbələrə yaxından kömək etmişdir. O, 1902-ci ildə Odessadakı Novorossiya Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuş, təhsilini bitirəndən sonra bir müddət xəstəxanalarda həkim işləmişdir.

N.Nərimanov 1909-cu ildə Tiflisə getmiş, inqilabi təbliğat apardığına görə orada həbs olunmuş, yeddi ay Metex qalasında saxlanılmış, sonra da iki il müddətinə Həştərxana sürgün edilmişdir.

1913-cü ildə Bakıya qayıdan N.Nərimanov həkimliyini davam etdirməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da ciddi məşğul olmağa başlayır. O, 1913-cü ildə "Pir", 1915-ci ildə isə "Bir kəndin sərgüzeşti" əsərlərini yazmışdır.

N.Nərimanov Şərqdə tanınmış bir şəxsiyyət olaraq uzaq Hindistandan tutmuş Rusiyaya qədər bir çox ölkə-

lərin qəzet və jurnallarında məqalələr çap etdirmiş, xalq mübarizəyə, azadlığa səsləmişdir. O, öz bədii-publisistik əsərlərini, məqalələrini "Hümmət", "Bakinski raboçi", "Astraxanski kray", "Izvestiya", "Tərcüman", "Kaspi", "Həyat", "İrşad" və digər qəzetlərdə nəşr etdirirdi.

N.Nərimanov 1917-ci ildə bolşevik "Hümmət" təşkilatına rəhbərlik etmiş, "Hümmət" qəzetinin baş redaktoru olmuşdur. 1918-ci ildə Bakı Xalq Komissarlığında çalışan N.Nərimanov 1919-cu ildə Moskvaya çağırılır, Xarici İşlər Komissarlığının Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri vəzifəsinə təyin olunur, az sonra isə Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin sədri seçilir. O, bu vəzifədə çalışarkən respublikanın tərəqqisi, inkişafı üçün əlindən gələni etmişdir.

N.Nərimanov 1922-ci ildə Sovetlərin birinci qurultayında mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədrlərindən biri seçilmiş, 1925-ci ildə bu vəzifədə çalışarkən Moskvada vəfat etmiş, Qızıl meydanda dəfn olunmuşdur.

N.Nərimanov əlinə qələm aldığı gündən etibarən gördüklərini, düşündüklərini yazmış, bununla da tərəqqiyə, inkişafa xidmət etmişdir. O, özünün "Nadanlıq" əsərində köhnə kəndin dəhşətli mənzərəsini vermiş, yoxsul müəllimin, kəndlinin çəkdiyi ağır əzab-əziyyəti təsvir etmişdir. Bu əsər 1895-ci ildə Bakıda oynanılmış, maraqla qarşılanmışdır. "Dilin bəlası, yaxud Şadman bəy" əsərində əxlaq pozğunluğu, pula, şöhrətə hərislik ifşa olunur.

N.Nərimanovun ən kamil, yetkin əsəri "Nadir şah" faciəsidir. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi dramın ilk nümunəsidir. Ədibin "Bahadır və Sona" əsəri

ən dəyərli roman janrındandır. Yazıçının maraqlı əsərlərindən biri də "Pir" povestidir. Əsərdə mollalar, dindarlar mühitində insani hisslərin, qabaqcıl meyllərin müdhiş zərbələrə necə məruz qaldığı göstərilir.

N.Nərimanov usta bir dramaturq, mahir bir nasir olduğu kimi, həm də alovlu publisist idi. Onun mədəniyyət, maarif, ədəbiyyat, dil, əlifba, siyasi məsələlərə aid əsərləri, fikirləri indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulduğu ilk günlərdən başlayaraq N.Nərimanov Azərbaycan xalqının ədəbiyyatına, incəsənətinə, mədəniyyətinə böyük qayğı göstərmişdir. Onun təşəbbüsü ilə 1922-ci ildə Bakıda M.Ə.Sabirin heykəli qoyulmuş, C.Məmmədquluzadə Təbrizdən qayıdıb "Molla Nəsrəddin"in Bakıda nəşri davam etdirmiş, F.Köçərlinin əsərlərinin nəşri təşkil edilmiş, yaradıcı ziyalılara qayğı və kömək göstərilmişdir.

N.Nərimanov Azərbaycan dilinin inkişafı, tərəqqisi, təmizliyi uğrunda fəal mübarizə aparan ədiblərdən biri olmuşdur.

Nəriman Nərimanovun əsərləri 1898-ci ildən başlayaraq 1925, 1956, 1957, 1970, 1973-cü və sonrakı illərdə Bakıda, 1925, 1926, 1977-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid saysız-hesabsız əsərlər, məqalələr yazılmış, nəşr edilmişdir.

Nəriman Nərimanov qüdrətli bir ədib, dövlət xadimi kimi Azərbaycanın tarixində şərəfli bir yer tutur, onun bədii əsərləri ədəbiyyatımızın ən qiymətli nümunələrindəndir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Nəriman Nərimanovun seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏBDÜLRƏHİM BƏY HAQVERDİYEV **(1870-1933)**

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, ictimai xadimidir. O, ilk təhsilini doğulduğu Şuşada almış, sonra isə Tiflis realni məktəbində oxumuşdur. 1891-ci ildə Peterburq Yol Mühəndisləri Institutuna daxil olmuş, eyni zamanda azad müdavim kimi Peterburq Universitetinin Şərq fakültəsində oxumuş, dil və ədəbiyyat məsələləri və yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuşdur.

Peterburq həyatı, teatrlarda baxdığı tamaşalar gənc Əbdülrəhimdə sənətə, ədəbiyyata marağı daha da artırır. O, özünün ilk "Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini" əsərini 1892-ci ildə, "Dağılan tifaq"ı 1896-cı ildə Peterburqda yazıb başa çatdırmışdır.

Ə.Haqverdiyev 1899-cu ildə təhsilini tam başa vurub Peterburqdan Şuşaya qayıdır, burada xalq yaradıcılığı nümunələri toplamaqla məşğul olur. Yazıçı "Bəxtsiz cavan" pyesini 1900-cü ildə Şuşada yazır və elə həmin ildə də tamaşaya qoyur. O, 1901-ci ildə Bakıya gəlir, burada "Pəri-cadu" pyesini yazıb səhnələşdirir. Ədib bu ərəfədə H.Zərdabi, N.Vəzirov, H.Ərəblinski və digər qabaqcıl ziyallarla tanış olur, teatrda rejissorluq edir.

Ə.Haqverdiyev 1905-ci ildə Gəncə quberniyasından Dövlət dumasına deputat seçilir. Duma dağıldıqdan sonra bir müddət Peterburqda qalmış, "Ağa Məhəmməd şah Qacar" tarixi dramını yazmaq məqsədi ilə kitabxanalarda çalışmış, təsvir etdiyi dövrü dərinlən öyrənmiş, ciddi tədqiqat işləri aparmışdır. O, əlavə sənədlər toplamaq

üçün 1907-ci ildə İrana getmiş və elə həmin ildə də əsəri yazıb tamamlamış və səhnələşdirmişdir. Əsər böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. O, 1908-ci ildə Üzeyir Hacıbəyovun "Leyli və Məcnun" operasını səhnəyə hazırlamış, tamaşanın ilk dirijoru olmuşdur.

Ədibin əsərləri, o cümlədən "Bəxtsiz cavan" pyesi və "Dağılan tifaq" faciəsi Qafqazda şöhrət qazandığı kimi, İranda da böyük müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur. "Bəxtsiz cavan" pyesinin tamaşası Tehranda olduğu kimi, Rəşt, Qəzvin şəhərlərində, İranın, Cənubi Azərbaycanın başqa əyalətlərində də şöhrət qazanmışdır.

Ə.Haqqverdiyev elmi araşdırmalarla da məşğul olmuşdur. "Azərbaycanda teatr", "M.F.Axundovun həyat və fəaliyyəti", "Əski və yeni ədəbiyyatın nümunələri", "Ədəbi dilimiz" kimi əsərlər yazmış, nəşr etdirmiş, tədqiqatçı alim kimi tanınmışdır. O, mütəmadi olaraq rus və Avropa yazıçılarının əsərlərindən tərcümələr etmiş, yaradıcılıqla ciddi məşğul olaraq "Millət dostları", "Ac həriflər", "Xəyalat", "Ata və oğul", "Ayın şahidliyi", "Bomba", "Diş ağrısı", "Pir" hekayələrini yazmışdır.

Ə.Haqqverdiyev "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk əməkdaşlarından olmuş, burada hekayələrini, felyetonlarını dərc etdirmişdir. Onun "Marallarım" silsilə hekayələri, "Xortdanın cəhənnəmə məktubları" povesti, "Bomba" hekayəsi ilk dəfə bu jurnalda dərc olunmuşdur.

Ədib yorulmaq bilmədən çalışır, bir-birinin ardınca əsərlər yazmaqla məşğul olur. 1915-ci ildə "Şeyx Şaban", 1926-cı ildə "Ağac kölgəsində", 1927-ci ildə "Köhnə dudman", 1928-ci ildə "Qadınlar bayramı", 1932-

ci ildə "Yoldaş Koroğlu", "Çox gözəl" pyeslərini yazıb çap etdirmişdir.

Ədib bu əsərlərində ictimai-siyasi hadisələri yüksək sənətkarlıqla araşdırır, təsvirini verir. Baş verən iyırənclikləri ifşa edir, əməkçi xalqa ehtiramını bildirir.

O, dünya klassiklərindən bəzilərinin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Ə.Haqqverdiyevin elmi axtarırları, tədqiqatları yüksək qiymətləndirilmiş, bir sıra elmi-nəzəri məqalələr müəllifi kimi tanınmışdır. O, 1924-cü ildə Rusiya Elmlər Akademiyasının ölkəşünaslıq bürosuna müxbir üzv seçilmişdir. Ədib eyni zamanda pədaqoji fəaliyyətini davam etdirmiş, 1921-31-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatdan müəllim oğumuşdur.

1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Teatrının 50 illik yubileyi keçirilərkən Ə.Haqqverdiyev, N.Vəzirov və S.S.Axundov birlikdə bu yubileyə həsr olunmuş xüsusi kitab yazıb nəşr etdirmişlər.

Ə.Haqqverdiyevin əsərləri 1956, 1967, 1971, 1976-cı illərdə Bakıda, 1960-cı ildə Moskvada nəşr olunmuş, K.Məmmədov, C.Cəfərov, Y.Qarayev, Mir Cəlal, F.Hüseynov və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr, əsərlər yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

Əbdülrəhim bəy Haqqverdiyev Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli bir yazıçı, dramaturq kimi möhkəm mövqə tutmuş, ədəbiyyatımızın inkişafında müstəsna xidmət göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Əbdülrəhim bəy Haqqverdiyevin əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ABBAS SƏHHƏT (1874-1918)

Azərbaycan şairidir. O, ilk təhsilini atasının Şamaxıda açdığı məktəbdə almış, sonra İranın Xorasan şəhərinə getmiş, bir il mədrəsədə oxumuş, sonra Tehrana gedərək 1894-1900-cü illərdə buradakı universitetin tibb fakültəsində təhsil almışdır. Abbas Səhhət 1901-ci ildə Şamaxıya qayıdaraq həkimlik, müəllimlik etmiş, yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır.

Abbas Səhhət lirik şair kimi fəaliyyətə 1890-cı illərdə başlamışdır. İlk yazılarından əldə yalnız 1898-ci ildə Şirazda olanda yazdığı "Xacə Hafiz", "Şeyx Sədi" və "Şərqi-Rus" qəzetində çap olunmuş iki şeiri vardır.

Abbas Səhhətin şeirləri 1904-cü ildən başlayaraq müxtəlif jurnal və qəzetlərdə çap olunmuş, şair kimi tanınmışdır. Onun "Həyat" qəzetində 1905-ci ildə çap olunmuş "Yeni şeir necə olmalıdır?" adlı məqaləsində şair şeirə yeni münasibət tələbini qoymuş, öz şeirləri ilə fikrini izah etməyə çalışmışdır.

1906-cı ilin oktyabrında Abbas Səhhət Şamaxıda yeni açılmış realni məktəbdə dərs deməyə başlamışdır. Öz pedaqoji fəaliyyətini genişləndirməyə imkan tapan şair dərslərində ədəbiyyata geniş yer vermiş, şagirdləri Nizami, Füzuli, Sabir, Puşkin, Lermontov kimi ədəbi simaların yaradıcılığı ilə tanış etmişdir.

Şair mütəmadi olaraq "Dəbistan", "Məktəb" və başqa jurnallarda şeir, məqalələr çap etdirmiş, yaradıcılığını durmadan təkmilləşdirmişdir.

Abbas Səhhət M.Mahmudbəyovla birlikdə təhsildə yaranmış ağır vəziyyəti nəzərə alaraq, 1909-cu ildə "Yeni məktəb", 1914-cü ildə isə "Türk ədəbiyyatına yeni qədem" dərslərini yazmışlar. Onlar həm də M.Ə.Sabirin şeirlərini toplayaraq, 1912-ci ildə Bakıda çap etdirmişlər. Yaradıcılıqla ciddi məşğul olan Abbas Səhhət 1912-ci ildə "Sınıq saz" adlı şeirlər məcmuəsini və bədii tərcümələrdən ibarət iki cildlik "Məğrib günəşləri" adlı kitabları nəşr etdirmişdir. Həmin ildə şair İranda milli-azadlıq hərəkatına həsr etdiyi "Əhmədın qeyrəti" poemasını yazmışdır.

Abbas Səhhət 1908-1912-ci illərdə yaradıcılığında mühüm yer tutan bir sıra əsərlər, o cümlədən "Cəhalət səmərəsi" pyesini, "Müsəlman ürəfaları", "Özlərini sevənlərə", "Alimnümələr", "Yay səhəri", "Əkinçi nəğməsi"ni yazır. Bu illərdə ədib ictimai xadim kimi çalışır, dilə, maarifə, mədəniyyətə xüsusi diqqət yetirir, bu mövzularda əsərlər yazır. Onun "Şərəf", "Şair, şeir pərisi və şəhərli" kimi əsərlərində ədəbiyyat və yazıçı haqqında yeni fikirlər ifadə olunur, "Bədbəxt ailə", "Qaragünlü Həlimə" hekayələrində ağır fəlakətlərə səbəb olan müharibələrə qarşı etiraz səsi ucalır.

Abbas Səhhətin "Şair, şeir pərisi və şəhərli" poeması bədii dəyəri etibarilə XX əsr şeirinin gözəl nümunələrindən biridir.

Abbas Səhhətin ədəbi yaradıcılığının mühüm bir sahəsini uşaqlar üçün yazdığı əsərlər təşkil edir. On beş il müəllimlik etmiş Səhhət təkcə məktəbdə deyil, ədəbi yaradıcılığında da bir müəllim olmuşdur. Onun uşaq və gənclər üçün yazdığı bir çox lirik şeirləri, səhnə əsər-

ləri və təmsilləri təlim-tərbiyə işinə kömək göstər-məkdədir.

Şairin "Dəbistan", "Məktəb" kimi uşaq juranlarında, "Türk əlifbası", "İkinci il", "Yeni məktəb" adlı dərsliklərdə çoxlu əsəri çap olunmuşdur. Onun uşaqlar üçün yazdığı şeirlər, o cümlədən "Yaz", "Bağça", "Cücələr", "Quşlar", "İlk bahar", "Ana və bala" xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsərləridir.

Abbas Səhhətin şeirlərində Azərbaycan təbiətinin ən incə xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Şairin təbiəti təsvir edən şeirlərini oxuyarkən, insan sanki Azərbaycanın doğma çöllərilə gedir, onun yaşıl yamaclarının ətrini duyur, axşam və səhərlərini, isti və soyuğunu hiss edir. Bu şeirlər poeziyamızın gözəl nümunələridir.

Ədibin "Qış", "Yay gecəsi", "Yay səhəri" kimi şeirləri öz gözəlliyi, tərəvəti ilə oxucunu heyran edir.

Rus, Qərbi Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin tərcü-məsi və yayılması işində Abbas Səhhətin böyük xidməti olmuşdur. O, ədəbi fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini tərcüməçiliyə həsr etmiş, Azərbaycanda tərcümə işini yeni bir mərhələyə çatdırmışdır.

Abbas Səhhətin "Məğrib günəşləri" adlı kitabında İ.Krilov, A.Puşkin, M.Lermontov, M.Qorki, V.Göte, A.Sereteli və digər ədiblərdən etdiyi tərcümələr toplanmışdır. Həmin tərcümələr bu gün də bədii dəyərini itirməmişdir.

Abbas Səhhətin əsərləri hələ özü sağ ikən mütəmadi olaraq çap edilmiş, kitabları 1912, 1928, 1935, 1950, 1970-ci illərdə Bakıda, 1960-cı ildə Moskvada nəşr olun-

muşdur. Şairin yaradıcılığı C.Hacıyev, K.Talibzadə və başqaları tərəfindən öyrənilmiş, çoxsaylı məqalələr, əsərlər yazılmış və nəşr edilmişdir.

Abbas Səhhət Azərbaycan xalqının bədii təfəkkürünə qüvvətli təsir göstərmiş şairlərdən, ədiblərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Abbas Səhhətin əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏMMƏD HADİ (1879-1920)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, dini təhsil almış, ərəb, fars dillərini, şərq ədəbiyyatını, tarix və fəlsəfəni öyrənmişdir. Hadi M.Ə.Sabirə, S.M.Qənizadə ilə dostluq etmişdir. 1902-ci ildə Şamaxıda baş vermiş zəlzələdən sonra Kürdəmirə köçmüş, orada məktəb açaraq müəllimlik etmiş, eyni zamanda yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Hadinin "Lövh-i-məktəb" adlı şeiri 1905-ci ildə "Həyat" qəzetində çap olunmuşdur. Onun yaxın dostu Mustafa Lütfi Həştərxanda "Bürhani-tərəqqi" adlı qəzet nəşr etdirməyə başlamış, Hadini öz qəzetində işləməyə dəvət etmişdir. Hadi müəllimlikdən əl çəkib, 1905-ci ildə Həştərxana gedir, qəzetdə işləməyə başlayır. Bir-birinin ardınca şeirlər yazaraq "Həyat", "Füyuzat" jurnallarında çap etdirir. Onun 1907-ci ildə yazdığı və "Yoldaş" qəzetində çap etdirdiyi "Dad istibdaddan" şeiri üsyankar

bir əhvalda yazılmışdır. Şair 1908-1910-cu illərdə "Təzə həyat", "Həqiqət", "İttifaq", "Tərəqqi", "Səda" kimi qəzetlərdə çap olunurdu.

Hadi 1910-cu ildə İstanbula getmiş, "Tənin" qəzeti redaksiyasında çalışmış, habelə "Rübab", "Şəhbal", "Məhtab", "Hilal" kimi qəzet və jurnallarda əsərlərini çap etdirmişdir. Şeirlərində hökumət əleyhinə çıxışlar etmiş və nəticədə Solonikə sürgün olunmuş, ağır günlər keçirmişdir. Bir müddətdən sonra İstanbula, oradan da 1914-cü ilin fevralında Bakıya qayıtmışdır.

Hadi Bakıda "İqbal" qəzeti redaksiyasında işləməyə başlayır. Şair bu zaman Ömər Xəyyamın iyirmiyə qədər rübaisini azərbaycancaya çevirərək bu qəzetdə çap etdirir. "Eşqi-möhtəşəm, yaxud ana qucağı", "Şükufeyi-hikmət" adlı kitablarını 1914-cü ildə çap etdirmişdir.

Şair Birinci dünya müharibəsi başlayanda, 1914-cü ilin axırlarında azərbaycanlılardan təşkil olunmuş diviziyanın tərkibində molla sifətilə cəbhəyə getmiş, üç il cəbhə həyatı keçirmişdir. Şair bu ərəfədə çoxlu şeirlər, məqalələr, cəbhə xəbərləri yazmış, onların bir qismini vətənə qayıdandan sonra çap etdirmişdir.

Hadi 1918-1919-cu illərdə yazdığı bütün əsərlərini bir yerə toplayaraq dörd kitab halında çap etdirmişdir. Şairin ən iri əsəri "Əlvahi-intibah" lirik poemasıdır.

Hadinin ədəbiyyatın nəzəri və əməli məsələlərinə dair məqalələri, Azərbaycan ədəbiyyatının gələcək inkişafı haqqında düşüncələri maraq doğurur. "Ədibi-şəhir Həsənbəyin ruhuna ithaf", "A.Səhhatin üfuli-əbidəsi", "Sabirin yadigarına ithaf", "Seyid Əzim və asarı", "Məhəmməd Səid Ordubadi cənablarına açıq məktub"

və digər əsərlərdə şairi ədəbiyyatın məqsəd və vəzifələri, sənətkar və mühit, satira, tənqid, ümumiyyətlə yaradıcılıq məsələləri düşündürür. Hadinin dönə-dönə yad etdiyi müfəkkirlər – Nizami, Füzuli, Hüqo, Namiq Kamal və başqalarıdır. O, Seyid Əzim və Abbas Səhhat kimi doğma klassiklərə xüsusi məqalələr, "Molla Nəsrəddin" jurnalına isə rəğbət və məhəbbətlə dolu bir şeir həsr etmişdir.

Hadi ən yaxşı əsərlərində klassiklərin ənənələrini davam etdirmiş, onların təsvir vasitələrindən yaradıcı bir sənətkar kimi istifadə etmişdir.

Hadi ədəbiyyatdakı ilk addımlarından özünü maarif-pərvər, müfəkkir bir şair, jurnalist kimi tanıtmışdır. O, ən qabaqcıl fitkirlərini vətənlə bağlayır, ən dəyərli sözlərini vətəni tərənnüm edərək işlədir. Bir sözlə, "Vətən" surəti Hadi üçün ümdədir, əzizdir. Vətənlə qoşa işlənən mövzu – xalqdır. Hadidə bu iki mövzu bir-birilə üzvi surətdə bağlıdır. Şair eyni zamanda yüzə qədər elmi-kütləvi məqalələr yazmış və onların böyük bir qismi maarif, mədəniyyət məsələlərinə həsr olunmuşdur.

Məhəmməd Hadinin əsərləri onun sağlığında dövrü mətbuatda, eyni zamanda şairin böyük çətinliklə 1908-ci ildə "Firdovsi-ilhamat", 1914-cü ildə "Eşqi-möhtəşəm" və "Şükufeyi-hikmət" və 1918-1919-cu illərdə çap olunmuş kitablarında toplanmışdır. Əsərləri sonralar 1936, 1957, 1979, 1980-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, əsərlərinin bir qismi Türkiyə mətbuatında dərc olunmuşdur.

Məhəmməd Hadi əsərlərini əruz vəznində yazdığından, şeirlərinin dili ərəb, fars sözləri ilə ağırlaşır, bu da şairin yaradıcılığının təsir dairəsini nisbətən məhdudlaşdırır.

Məhəmməd Hadi yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutur. Şairin həyat və yaradıcılığı M.Cəfər, Ə.Mirəhmədov və başqaları tərəfindən araşdırılmış, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məhəmməd Hadinin əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

XX ƏSRDƏ ƏDƏBİYYAT

MƏMMƏD SƏİD ORDUBADI (1872-1950)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Ordubadda anadan olmuş, ilk təhsilini atasından almış, sonra xüsusi məktəbdə oxumuş, gənc yaşlarından Ordubaddakı ipək fabrikinə çalışmış, "Fəqir" təxəllüsü ilə şeirlər yazmağa başlamışdır. O, "Şərqi-Rus" qəzetinin nəşri münasibətilə yazdığı ilk şeiri 1903-cü ildə bu qəzetdə dərc etdirmişdir. Sonralar müntəzəm olaraq "Şərqi-Rus", "İrşad", "Təzə həyat", "Tərəqqi", "İttifaq" və digər qəzetlərdə şeir, məqalə, felyetonlar çap etdirmişdir. Onun 1906-cı ildə "Qəflət" və 1907-ci ildə "Vətən və hürriyyət" adlı kitabları yaradıcılığının ilk qələm təcrübəsi idi.

M.S.Ordubadi bir müddət Həştərxanda yaşamış,

burada nəşr olunan "Hümmət" qəzetində əməkdaşlıq etmiş, sonralar isə bu qəzetin redaktoru olmuşdur.

1906-cı ildən "Molla Nəsrəddin" jurnalında daim əməkdaşlıq etməsi onun yaradıcılığına qüvvətli təsir göstərmişdir. Bu illərdə o, bir-birinin ardınca bədii əsərlər, şeirlər, felyetonlar, məqalələr yazaraq çap etdirmiş, yazıçı kimi tanınmışdır. M.S.Ordubadi 1908-ci ildə "İki cocuğun Avropaya səyahəti", ermənilərin törətdikləri qırğınlardan bəhs edən "Qanlı sənələr", 1914-cü ildə isə "Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaqulu xan Firəngiməab" romanlarını yazmışdır. Onun 1920-ci illərdə "Analıq", "Kənd alverçisi", "Şeirlər", "Köhnə adamlar", "Mollanın yuxusu" və s. kitabları nəşr olunmuşdur. Bütün bunlarla yanaşı, M.S.Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının əsasını qoyan yazıçı kimi məşhurlaşmışdır.

Ədib 1933-48-ci illərdə dörd cildlik "Dumanlı Təbriz", 1938-ci ildə "Döyüşən şəhər", 1940-cı ildə "Gizli Bakı", 1946-48-ci illərdə "Qılınc və qələm" əsərlərini yazmışdır.

Yazıcının "Dumanlı Təbriz" əsərində Cənubi Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsindən, "Gizli Bakı" və "Döyüşən şəhər"də Bakı fəhlələrinin həyatından, ölkədə baş vermiş hadisələrdən bəhs olunur.

M.S.Ordubadi dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı ətrafında səmərəli tədqiqat işləri aparmış böyük şairin həyat və yaradıcılığına, yaşadığı mühitə aid silsilə məqalələr yazaraq müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir. Ədib eyni zamanda "Nizami" adlı opera mətnini yazıb 1939-cu ildə çap etdirmiş, 1941-ci ildə isə məşhur "Qılınc və qələm"

romanını yazıb başa vurmuş, elə həmin ildə romandan hissələr "Revolyusiya i kultura" jurnalında dərc olunmuşdur. "Qılınc və qələm" romanının birinci kitabı 1946-cı ildə, ikinci kitabı isə 1948-ci ildə Bakıda çaplan buraxılmışdır. Oxucuların rəğbətini qazanmış roman ilk nəşrdən sonra dəfələrlə nəşr edilmişdir. Əsər 1965-ci ildə İ.Peçenevin tərcüməsi ilə rus dilində böyük tirajla nəşr olunmuşdur.

M.S.Ordubadi bu romanda dahi Nizami Gəncəvinin bədii surətini yaratmaqla yanaşı, Nizami dövrünün bir sıra mühüm ictimai-siyasi məsələlərinə, xalqın işğalçılara qarşı mübarizəsinin təsvirinə də geniş yer vermişdir.

Yazıçı bu romnada məşhur şairə Məhsəti Gəncəvinin gözəl surətini yaratmışdır.

M.S.Ordubadi bədii tərcümə sahəsində də böyük işlər görmüşdür. O, A.Puşkinin "Baxçasaray fontanı" poemasını, "Boris Qodunov" dramını, D.Bedninin "Baş küçə" poemasını, bir sıra başqa əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, öz əsərləri isə başqa xalqların dilinə çevirilmişdir.

M.S.Ordubadinin əsərləri 1966,1967, 1980, 1981-ci illərdə Bakıda, Moskvada nəşr olunmuşdur.

Yazıcının fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, o, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslar, alimlər tərəfindən araşdırılmış, çoxsaylı əsərlər, məqalələr yazılmış, çap edilmişdir.

M.S.Ordubadinin əsərləri, ilk növbədə tarixi romanları oxucular tərəfindən həvəslə, maraqla oxunur, öyrənilir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məmməd Səid Ordubadinin seçilmiş əsərləri 2 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏLİ MÖCÜZ (1873-1934)

Azərbaycan şairidir. O, uşaqlıq illərini doğulduğu Cənubi Azərbaycanın Şəbüstər şəhərində keçirmiş, mollaxanada oxumuş, ailə vəziyyəti ilə əlaqədar təhsilini yarımçıq qoyaraq, 1889-cu ildə İstanbula getmiş, orada yaşamış, işləmişdir.

M.Möcüz 1905-ci ildə vətənə qayıtmış, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlamışdır. O, öz tərcümeyihalında yazır ki, Türkiyədən qayıdandan sonra vətənimə ağlar halda gördüm, şairliyə başladım. Bu işə axundların, din xadimlərinin xoşuna gəlmədi, mənə müharibə elan etdilər, 26 il vuruşduq, yəni mən yazdım, özü də Azərbaycan dilində yazdım...

Bu ərəfədə "Molla Nəsrəddin" məktəbinin yaradıcıları Cəlil Məmmədquluzadənin, M.Ə.Sabirin əsərləri M.Möcüzə ilham vermiş, cəsarətini artırmışdır.

M.Ə.Sabir M.Möcüzün çox sevdiyi, özünə müəllim saydığı sənətkar idi. "Mən də xalqımı Sabir kimi oyadacağam". O, şeirlərində şah üsul-idarəsini, zülm və istismarı, cəhalet və mövhumatı, qadının vəziyyətini tənqid etməklə yanaşı, həmvətənlərini mübarizəyə, maarifin, mədəniyyətin

tərəqqisinə çağırırdı. O, öz satira yaradıcılığında məhz bu yol ilə getdiyini xüsusi olaraq qeyd etmişdir.

1921-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalı Təbrizdə nəşr olunmağa başlayanda, M.Möcüz də fəaliyyətini orada davam etdirmiş, "Olsun gerek", "Şəbüstər hamamları" adlı satirik şeirlərini çap etdirmişdir.

M.Möcüz sağlığında əsərlərini kitab halında çap etmə bilməmişdir. 1945-ci ildə ədəbiyyatşünas Qulam Məmmədli şairin şeirlərini toplayaraq Təbrizdə kitab halında çap etdirmişdir.

M.Möcüzün əsərləri 1954, 1956, 1982-ci illərdə Bakıda çap edilmiş, həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən araşdırılmış, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə nəşr olunmuşdur.

Mirzəli Möcüz XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında görkəmli xidməti olan şairlərdəndir.

SÜLEYMAN SANI AXUNDOV (1875-1939)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Şuşada – doğulduğu şəhərdə təhsil almış, 1894-cü ildə Qori seminariyasını bitirmiş, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. S.S.Axundov məktəblilərin ehtiyacını nəzərə alaraq həmkarları ilə birlikdə dərsləklər, proqramlar hazırlamaqla məşğul olmuş, eyni zamanda uşaqlar üçün gözəl, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyan hekayələr yazmış, "Məktəb" və "Dəbistan" jurnallarında çap etdirmişdir. O,

uzun müddət xalq maarifi sahəsində çalışmış, Qarabağ vilayətinin maarif şöbəsinin müdiri olmuşdur.

S.S.Axundov ilk əsərini – "Tamahkar" komediyasını 1899-cu ildə yazmışdır. Əsərdə acgözlük, köhnə adət-ənənələr tənqid edilir. Ədib yaradıcılığını davam etdirərək 1905-ci ildə "Yuxu", 1906-cı ildə "Kövəkəbi-hürriyyət", "Qonaqlıq" hekayələrini, "Dibdat bəy", "Türk birliyi" pyeslərini yazmışdır. Bu əsərlərində pula hərislik, mədəniyyətsizlik, pozğunluq, Duma seçkiləri ifşa olunmuşdur.

Yazıçı 1912-14-cü illərdə özünün məşhur "Qorxulu nağıllar" silsilə hekayələrini yazaraq əhalinin acınacaqlı həyatını təsvir etmişdir. O, "Əhməd və Məleykə", "Abbas və Zeynəb", "Nurəddin", "Qaraca qız", "Əşrəf" və başqa hekayələrində kimsəsiz uşaqların acınacaqlı həyatını, yaşayış tərzini məharətlə qələmə almış, cəmiyyətdə baş alıb gedən özbaşınalığı, harınlığı kəskin tənqid etmişdir.

S.S.Axundov 1922-ci ildə Azərbaycan Ədib və Şairlər İttifaqının ilk sədri seçilmiş, ədəbi-pedaqoji fəaliyyəti dövlət tərəfində yüksək qiymətləndirilmiş, ona 1932-ci ildə Azərbaycanın Əmək Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Yazıcının əsərləri 1936, 1958, 1975-ci illərdə Bakıda nəşr edilmiş, yaradıcılığı araşdırılmış, əsərlər, məqalələr yazılmış, çap olunmuşdur.

S.S.Axundov Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının klassik nümunələrini yaratmış, həyatı hadisələri əks etdirən gözəl pyesləri, hekayələri ilə oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Süleyman Sani Axundovun seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏLİ NƏZMİ (1878-1946)

Azərbaycan şairidir. O, təhsilini doğulduğu Gəncə şəhəri yaxınlığındakı Sarov kəndində almışdır.

Əli Nəzmi ailə vəziyyəti ilə əlaqədar bir müddət Buxara və Səmərqənddə yaşamış, işləmişdir. Onda şeir yazmaq həvəsi elə o zamanlar yaranmış, ilk şeirlərini "Bikəs" təxəllüsü ilə yazmışdır. "Kəndə ibtida" adlı şeiri ilk dəfə 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində dərc olunmuşdur.

Əli Nəzmi "Molla Nəsrəddin" jurnalının ilk nömrələrindən başlayaraq məqalələr, satirik şeirlər yazmış, çap etdirmişdir. Gənc şairin görkəmli satirik kimi yetişməsində bu jurnalın misilsiz rolu olmuşdur. O, əsərlərini "Məşədi Sijimqulu", "Kefsiz" və s. gizli imzalarla yazmışdır.

Əli Nəzmi "Qorxuram", "Görürəm", "Aclıq", "Ey ədalət", "Fələkdən şikayət" şeirlərində özbaşınalıqdan, ədalətsizlikdən söhbət açmış, "Yazım-yazmayım", "İki səs", "Yorğun bir baxış", "Ehsan", "Sizə nə" və digər əsərlərində ağır kənd həyatını, əhalinin dözülməz güzəranını ürək ağrısı ilə qələmə almışdır.

Şair İran və Türkiyə həyatına aid 30-dan çox əsər yazmışdır. O, "İranlı mahnısı", "Ay yazıq iranlılar", "Səhneyi-İrandan bir pərdə" və başqa əsərlərində azadlıq hərəkatını, inqilab rəhbərlərini – Səttar xanı, Bağır xanı alqışlamışdır. Şairin yaradıcılığına Təbrizdə, İranın digər yaşayış yerlərində maraq daim artırdı. Onun 1909-cu ildə "Tərəqqi" qəzetində çap olunmuş "Əşəri əhrarənə"

şeirində İran xalqına hörmətdən, "Gülürəm", "Hafizə bənzətmə" əsərində isə İranın xarici dövlətlərin əlində alət olmasından bəhs olunurdu.

Şair "Gülməyim gəlir", "Köhnələr", "Bayatı", "Ehsan", "Oruc" və başqa şeirlərində dini, mövhumatı, cəhələti tənqid atəşinə tutur, satiralarında süründürməçiliyi, qadın azadlığı düşmənlərini, gerilik və ətaleti tənqid, azadlıq ideyalarını təbliğ edirdi.

Əli Nəzmi bir müddət "Yeni yol", "Kommunist" qəzetlərində işləmiş, "Molla Nəsrəddin" jurnalının katibi olmuşdur.

Şair Böyük Vətən müharibəsi illərində faşizmə qarşı kəskin satiralar yazmışdır. Onun "Hitlerin allahla ittifaqı", "Canavarın allaha etirazı", "Vətənim" şeirləri bu fikirləri təsdiqləyir.

Əli Nəzmi Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmış, müxtəlif qəzet və jurnallarda çalışarkən bu mövzuda çoxsaylı məqalələr yazıb çap etdirmişdir. O, Nizami, Firdovsi, Kırlovdan tərcümələr etmişdir.

Əli Nəzminin 1944-cü ildə yazdığı "Keçmiş günlər" adlı mənzum xatirəsi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını və mətbuatını öyrənmək üçün olduqca maraqlıdır.

Əli Nəzminin əsərləri 1927, 1959, 1979-cu illərdə Bakıda, 1979-cu ildə Təbrizdə çap olunmuş, Mir Cəlal, F.Hüseynov və digər alimlər, ədəbiyyatşünaslar şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Əli Nəzmi M.Ə.Sabir ənənələrini davam etdirərək satira və yumoru yüksəklərə qaldırmış, kəsərlə bir silaha çevirə bilmişdir. Şairin poeziyası xalqın qəlbindən, ürəyindən sızıb axan poeziyadır...

HACI KƏRİM SANILI (1878-1937)

Azərbaycan şairidir. O, Qazax mahalının Çaylı Kəşməni kəndində anadan olmuş, ibtidai təhsilini mollaxanada almış, 1893-98-ci illərdə Qori müəllimlər seminariyasında oxumuşdur. Təhsilini başa vurduqdan sonra bir müddət müəllimlik etmiş, eyni zamanda ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun "Yeni şərqilər" adlı şeir kitabı 1919-cu ildə Bakıda çap olunmuşdur. "Canavarlar hökuməti" adlı əsərini də həmin ildə yazmışdır.

Hacı Kərim 1924-cü ildə latın qrafikası ilə ilk əlifba kitabını tərtib etmiş, dərslik və lüğətlərin hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. O, 1930-cu illərdə "Zülmün sonu", "Kəndimiz", "Dinamit mahnısı" və digər şeirlərini, "Aran köçü", "Namus davası", "Turut qaçaqları" tarixi əsərlərini yazmış, insanların məişətini, kənd həyatını, xalqın ədalətsizliyə qarşı mübarizəsini, təbiət təsvirlərini poetik boyalarla təsvir etmişdir. O, uşaqlar üçün "Dəli öküz", "Meymun və ilan" adlı əsərlər yazmışdır.

Hacı Kərim Sanılının əsərləri 1935, 1964-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda çap edilmişdir.

ƏLİQULU QƏMKÜSAR **(1880-1919)**

Azərbaycan şairidir. O, Naxçıvanda anadan olmuş, təhsilini burada almış, ərəb, fars dillərini öyrənmiş, məktəbdə oxuyarkən şeir yazmağa başlamışdır. Əsərləri 1906-cı ildən çap olunmuşdur. "Molla Nəsrəddin" jurnalı və onun redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə ilə daim əlaqə saxlamış, 1912-ci ildə Naxçıvandan Tiflisə köçərək bu jurnalda çalışmağa başlamışdır. Şair kimi yetişməsində "Molla Nəsrəddin"-in rolu böyük olmuşdur.

Əliqulu Qəmküsar "Nə yoğurduq, nə yaddıq, hazırca kökə tapdıq", "İstibdadı-ruhani", "Pristav", "Senzur", "Başa gəlməz", "Gücsüz adam", "Qarğalar" və başqa əsərlərində ölkədə baş vermiş qarışıqlıqdan, özbaşına-lıqdan, darğalıqdan narahatlıqla söhbət açmışdır.

Onun "Əlaman" şeiri daxili çəkişmələri, 1919-cu ildə yazdığı "İngiltərə" satirasında isə ingilis imperializminin müstəmləkəçilik siyasətini ifşa etmişdir.

Əliqulu Qəmküsar Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölü-lər" komediyasının 1919-cu ildə Bakıda tamaşaya qoyul-ماسında fəal iştirak etmiş, özü Şeyx Nəsrullah rolunun ilk ifaçısı olmuşdur.

Şair bütün yaradıcılığı boyu Azərbaycan dilinin saflığı, təmizliyi uğrunda mübarizə aparmış, dili korlayanlara qarşı etirazını "Qana bilmədim" adlı şeirində bildirmişdir. O, "İrəvan səyahətim" adlı əsərində cəhalətdən, din və qan ədavətinin törətdiyi faciələrdən ürək ağrısı ilə söz açmışdır.

Əliqulu Qəmküsar 39 yaşında düşmənlər tərəfindən öldürülmüş və Tiflisdə dəfn edilmişdir.

Əliqulu Qəmküsarın əsərləri 1959-cu ildə Bakıda çap olunmuş, A.Zamanov, Mir Cəlil, F.Hüseynov və başqa-ları şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

İBRAHİMBƏY MUSABƏYOV **(1881-1942)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Qutqaşəndə anadan ol-muş, ilkin təhsilini orada almış, Qori seminariyasını bitir-miş, bir müddət Şəkiddə, Qutqaşəndə, Bakıda müəllimlik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. 1913-14-cü illərdə yazdığı "Kor və onun yoldaşı", "Rzanın qutusu", "Rəhmdil arvad", "Nadinc uşağın yuxusu" və digər hekayələri "Məktəb" jurnalında dərc olunmuşdur. Müəllif bu əsərlərində uşaqları savada, biliyə, elmə, zəhmətə səsləmişdir.

İ.Musabəyov 1921-36-cı illərdə Kırmda yaşamış, müxtəlif işlərdə çalışmış, bədii yaradıcılıqla daim məşğul olmuşdur.

Yazıçı "Cəhalet fədailəri", "Xoşbəxtlər", "Gözəllərin vəfası" əsərlərini və nəhayət, məşhur "Neft və milyonlar səltənətində" adlı povestini yazmış, bu bitkin və kamil əsərlərdə zamanın, dövrün ahəngini məharətlə təsvir et-mişdir.

"Neft və milyonlar səltənətində" povestində pulun, var-

lanmaq ehtirasının törətdiyi faciələr, cəhalət, nadanlıq kəskin tənqid edilmişdir. Bu əsərin süjeti əsasında 1916-cı ildə ilk eyniadlı bədii film çəkilmişdir.

İ. Musabəyov Karaqanda şəhərində vəfat etmişdir.

İbrahimbəy Musabəyovun əsərləri 1960, 1964, 1974-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, A. Zamanov, Mir Cəlal, F. Hüseynov ədibin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

ABDULLA ŞAIQ **(1881-1959)**

Azərbaycan yazıçısı, mədəniyyət xadimidir. O, doğulduğu Tiflis şəhərində məktəbə daxil olmuş, fars və rus dillərini öyrənmiş, bir müddətdən sonra Xorasana gedərək təhsilini orada davam etdirmişdir.

Abdulla Şaiq 1901-ci ildə Bakıya gəlmiş, müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, uzun illər orta və ali məktəblərdə ədəbiyyat müəllimi işləmiş, dərslilər tərtib etməklə yanaşı, bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, kiçik şeirlər, hekayələr, pyeslər yazmışdır.

Abdulla Şaiq yaradıcılığının ilk illərində "Nişanlı qız", "Hürriyyət pərisi", "Yad et", "Fidan", "Dağlar sultanı" və digər hekayələrini yazaraq, müxtəlif qəzet və jurnallarda nəşr etdirmişdir.

Onun 1908-10-cu illərdə yazdığı "Məktub yetişmədi" və "Köç" hekayələrində, 1913-18 illərdə qələmə aldığı "Əsrimizin qəhrəmanları" povestində xalqın ağır, faciəli həyatı təsvir olunmuşdur.

Abdulla Şaiqin "Məktub yetişmədi", "Köç" hekayələri nəsrimizdə yeni bir hadisə idi.

Ədibin "Məktub yetişmədi"də təsvir etdiyi əhvalat o zaman Bakı neft mədənlərində adi hadisə idi. "Köç" hekayəsində isə təbiət gözəllikləri, xalq məişəti, kənd həyatı zəngin boyalarla təsvir olunmuşdur.

O, əməkçi insanı tərənnüm edən "Bizimdir" (1923), "Azadlıq pərisinə" (1925), "Zərbəçi" (1933), vətənpərvərlik ruhunda "Döyüş nəğməsi", "Vətən nəğməsi" əsərlərini yazmışdır.

Abdulla Şaiqin 1938-ci ildə qələmə aldığı "Araz" romanı tarixi roman kimi qiymətlidir. Onun "İldırım" dramında kənddə baş verən hadisələr dəqiqiyyə ilə təsvir olunmuş və bu əsərlər oxucuların marağına səbəb olmuşdur.

Abdulla Şaiq uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun "Tülkü həccə gedir", "Tıq-tıq xanım", "Şələquyruq" mənzum hekayələrində gözəaçıqlıq, doğruculuq, təbiəti, vətəni sevmək təbliğ olunur. O, həm də Azərbaycan uşaq dramaturgiyasının banilərindəndir. Abdulla Şaiqin müxtəlif illərdə yazdığı "Gözəl bahar", "El oğlu", "Vətən", "Nüşabə", "Ana" pyeslərində insanın xoşbəxtliyindən, istək və arzularının həyata keçməsindən bəhs olunur.

Abdulla Şaiqin xalq maarifi sahəsində də xidmətləri olmuşdur. O, "Uşaq çeşməyi", "Gülzar", "Milli qiraət kitabı" adlı dərslilər yazıb çap etdirmişdir.

Abdulla Şaiqin 1912-ci ildə çap etdirdiyi "Gülzar" kitabı ən yaxşı dərslilər kimi yüksək qiymətləndirilmişdir. O, ədəbiyyat sahəsində fədakarlıqla çalışmış, oxucuların

rəğbətini qazanmış, yüksək mükafatlara, təltiflərə layiq görülmüş, SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

Abdulla Şaiq rus, fars dillərini mükəmməl bildiyindən, dünya ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olduğundan, Nizami, Şekspir, Defo, Krilov, Puşkin, Lermontov, Qorki və başqalarının əsərlərindən tərcümələr etmişdir.

Abdulla Şaiqin əsərləri 1957, 1960, 1966, 1973-cü illərdə Bakıda, 1936-cı ildə Tiflisdə çap olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Abdulla Şaiqin əsərləri 3 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

HÜSEYN CAVID **(1882-1941)**

Azərbaycan şairi, dramaturqudur. O, Naxçıvanda anadan olmuş, orta təhsilini orada almış, 1899-1903-cü illərdə Təbrizdəki "Talibiyə" mədrəsəsində oxumuşdur. Hüseyn Cavid 1905-ci ildə İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsinə daxil olmuş və 1909-cu ildə oranı bitirmişdir.

Hüseyn Cavid tələbəlik illərində bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş "Kiçik bir lövhə", "Şeir məftunu", "Dəniz pərisi", "Son baharda" və başqa şeirlər yazmış, Rza Tofiq və Tofiq Fikrət kimi məşhur simalarla tanış olmuş, 1909-cu ildə Naxçıvana qayıtmışdır. O, bir müddət mək-

təbdə işləmiş, sonra Gəncədə, Tiflisdə, 1915-ci ildə isə Bakıda müəllimlik etmiş, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlamışdır. Hüseyn Cavid "Keçmiş günlər" adlı ilk kitabını Tiflisdə 1913-cü ildə nəşr etdirmişdir.

Ədibin 1910-18-ci illərdə yazdığı "Öküz Ənvər", "Çoban türküsü", "Kiçik sərsəri", "Dün və bu gün", "Qadın", "Görmədim", "Məsud və Şəfiqə", "Sən nəsən, kimsən deyən ariflərə", "Məzmunlar üçün", "Qüruba qarşı" əsərlərdə ədalətsizlik, əmək adamlarının dözülməz həyatı, müharibələrə nifrət öz əksini tapmışdır. O, müxtəlif illərdə "Bahar təranələri", "Ana", "Maral", "Şeyx Sənan", "Şeyda", "Uçrum", "İblis" və digər əsərlərini yazmışdır. Şairin 1910-cu ildə qələmə aldığı "Ana" dramının mövzusu Dağıstan həyatından alınmışdır. Bu əsər Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum dram əsəri olmaqla gənc şairin dramaturgiya sahəsində atdığı ilk addım, ilk qələm təcrübəsi idi. Əsər 1913-cü ildə Tiflisdə çapdan çıxmışdır. Hüseyn Cavid 1912-ci ildə "Maral" adlı faciəni qələmə almış, əsər bir müddətdən sonra, 1917-ci ildə Bakıda çapdan buraxılmışdır.

Şair "Şeyx Sənan" faciəsini 1914-cü ildə Tiflisdə yazmışdır. Əsər əfsanəvi şəxsiyyət olan Sənanın məhəbbət macərələrinin təsvirinə həsr olunmuşdur. "Şeyx Sənan" 1917-ci ildə Bakıda nəşr olunmuşdur.

Hüseyn Cavid bu ərəfədə daha məhsuldar işləmiş, 1916-17-ci illərdə Bakı mətbəə işçilərinin ağır iş şəraitindən bəhs edən "Şeyda" əsərini, 1917-ci ildə isə Türkiyə həyatı ilə əlaqədar "Uçrum" faciəsini yazmış, birinci əsər 1917, ikinci isə 1926-cı ildə Bakıda nəşr olunmuşdur.

Ədib 1918-ci ildə "İblis", 1922-ci ildə "Peyğəmbər", 1925-ci ildə isə "Topal Teymur" tarixi dramlarını yazmış, bu əsərlər də müxtəlif illərdə nəşr olunmuşdur.

Hüseyn Cavid 1926-cı ildə müalicə olunmaq üçün Almaniyaya getmiş, 7 ay Berlində qalmış, oradakı ictimai-siyasi vəziyyətlə, bir çox insanlarla tanış olmuş, xeyli şeirlər, məqalələr yazmış, Bakıya qayıdanda "Nil yavrusu" adlı əsərini qələmə almışdır.

Şairin yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü 1926-37-ci illərə təsadüf edir. O, 1930-cu ildə "Telli saz" dramını və "Kor Neyzən" poemasını, 1933-cü ildə "Səyavuş", 1935-ci ildə isə "Xəyyam" əsərlərini yazmış, bu tarixi şəxslərə münasibətini bədii dillə əks etdirmişdir. O, eyni zamanda "Dəli Knyaz", "İblisin intiqamı", "Şəhla" kimi dram əsərlərini, "Azər" poemasını yazıb başa çatdırmışdır.

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi, tarixi faciələri, ailə-məişət dramları üslub, yazı qaydaları baxımından dramaturgiyamızda yenilik yaratmış, milli teatrın inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Şairin bədii yaradıcılığında yüksək sənətkarlıq hökm sürür.

Hüseyn Cavid lirik şeirlərin, poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk faciə və dramaların müəllifidir.

Ədib dramaturgiyada yeni bir mərhələ yaratdığı kimi, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına da qüvvətli təsir göstərmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatının məşhur simalarından biri olmuş Hüseyn Cavid faciələrlə dolu bir ömür sürmüş, fitri istedadına, insanı düşündürən poeziyasına görə, günahı olmadan qazamata atılmış, qarlı, çovğunlu Sibirdə dün-

yasını dəyişmiş, bir müddət keçəndən sonra cənazəsi doğma diyarı Naxçıvana gətirilərək orada dəfn edilmiş, məqbərəsi ucaldılmışdır.

Hüseyn Cavidin əsərləri 1958, 1968, 1982-ci illərdə Bakıda nəşr edilmişdir.

Ədibin həyat və yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslar, alimlər, yazıçılar, şairlər tərəfindən ətraflı tədqiq edilmiş, öyrənilmiş, elmi, bədii, publisistik əsərlər yazılmış, nəşr olunmuşdur.

Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsində uca mövqeyə malik bir sənətkar, mütəfəkkirdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Hüseyn Cavidin əsərləri 4 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SEYİD MUSƏVİ (1882-1907)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Şamaxıda anadan olmuş, Şamaxıda və Bakıda təhsil almışdır. Bir müddət H.Z.Tağıyevin toxuculuq fabrikində çalışmış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. Seyid Musəvi Azərbaycanda proletar ədəbiyyatı və mətbuatının yaradıcılarından biridir. O, 1905-ci ildə Bakıdan Gədəbəyə getmiş, oradakı mis mədəninə işləmiş, fəhlələrin ağır həyat şəraitini əks etdirən "Mis mədəni" pyesini yazmışdır. Yazıçı bu illərdə bədii yaradıcılıqla

daha ciddi məşğul olmuş, "Çaq-çuq", "Təzə həyatın tüluunda", "Məşədi İsmayıl" adlı əsərlərini yazmışdır. Seyid Musəvi bu əsərlərində inqilabçı fəhlə surətləri yaratmış, onların fəaliyyətini, ictimai-siyasi hadisələrdə iştirakını maraqla təsvir etmişdir. Yazıcının əsərləri mütəmadi olaraq "Dəvəm-qoç", "Təkamül" və digər bolşevik mətbuatında dərc olunmuşdur.

Seyid Musəvi yaradıcılığının çiçəkləndiyi, siyasətçi kimi məşhurlaşdığı bir vaxtda, naməlum səbəblərdən, 25 yaşında öldürülmüşdür.

Yazıcının həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda çap olunmuşdur.

ABDULLA BƏY DİVANBƏYOĞLU (1883-1936)

Azərbaycan yazıçısı, maarif xadimidir. O, ilkin təhsilini anadan olduğu Qazaxda almış, 1903-cü ildə Qori müəllimlər seminariyasını bitirmiş, bir müddət Acarıstanda, sonra isə Bakıda müəllimlik etmiş, "Nəşr-maarif", "Nicat" xeyriyyə cəmiyyətlərində fəaliyyət göstərmişdir.

A.Divanbəyoğlu yaradıcılığa cavankən başlamışdır. O, 1902-ci ildə "Əbdül və Şahzadə", 1903-cü ildə "Can yanğısı", 1906-cı ildə "İlan və fəhlə", 1909-cu ildə "Ərdoy dərəsi", 1910-cu ildə "Cəng", 1911-ci ildə "Dan ulduzu" kimi povest və hekayələr yazmışdır.

A.Divanbəyoğlu nəsrde mütərəqqi romantizmin ilk nümunələrini yaradan istedadlı yazıçılardan biridir.

O, əsərlərində pulun, kapitalın hökmranlığını, köhnəmiş adət-ənənələrin dözülməz olduğunu parlaq boyalarla, inandırıcı şəkildə ifadə etmişdir.

Ədibin əsərlərində özbaşınalığa, köhnə adət-ənənələrə nifrət hissi olduqca güclüdür.

A.Divanbəyoğlu uzun müddət xalq maarifi sahəsində çalışmış, Azərbaycan Dövlət Arxivinin müdiri olmuş, Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində yaxından iştirak etmişdir.

Abdulla bəy Divanbəyoğlunun əsərləri 1966, 1972, 1981-ci illərdə Bakıda çapdan buraxılmış, Mir Cəlal, F.Hüseynovun "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabında, M.Cəfərin əsərlərində yazıcının həyat və yaradıcılığında ətraflı məlumat verilmişdir.

ƏLABBAS MÜZNB (1883-1938)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, təhsil almış, cavan yaşlarından bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin təsiri ilə ictimai-sosial vəziyyəti, fanatizmi tənqid atəşinə tutan şeirlər yazaraq məşhurlaşmışdır. Əlabbas Müznib yaradıcılıqla yanaşı, nəşir və redaktor kimi də fəaliyyət göstərmiş, "Zənbur", "Şəhəbi saqib", "Babayı Əmir" adlı mətbuat orqanlarının yaradıcısı, sahibi olmuşdur.

Əlabbas Müznibin 1913-cü ildə "Sibirya məktubları" və "Ürək yanğısı", 1917-ci ildə "Tikan kolu" adlı şeirlər

kitabları nəşr olunmuşdur. Ədib yaradıcılığında müxtəlif mövzulara toxunmuş, 1912-14-cü illərdə "Min bir gecə" nağıllarının bir hissəsini "Əlif-Leyla" adı ilə tərcümə edərək çap etdirmişdir.

O, 1920-ci illərdən başlayaraq yeni mövzuda şeirlər, publisistik məqalələr yazmış, "Azərbaycan şairlərinin əsərləri", "Aşıq Pəri və müasirləri" adlı kitabları 1926-cı ildə nəşr etdirmişdir.

Əlabbas Müznibin şeirləri "Deyilən söz yadigardır" adı ilə 1981-ci ildə Bakıda kitab halında çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

SALMAN MÜMTAZ (1884-1941)

Azərbaycan şairi, ədəbiyyatşünasıdır. O, Şəkiddə anadan olmuş, Aşqabadda təhsil almış, ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir.

Salman Mümtaz "Molla Nəsrəddin" jurnalının Orta Asiyada yayılmasına kömək göstərmişdir. Bədii yaradıcılıqla ciddi məşğul olmağa başlamış, klassik ədəbi irsin toplanmasında, nəşrində və tədqiqində fəaliyyət göstərmişdir. O, 1918-ci ildə vətənə qayıtmış, şeirləri, mənzum felyetonları müntəzəm olaraq dövrü mətbuatda çap olunmağa başlamışdır.

Salman Mümtaz Azərbaycan şair və aşıqlarının bir sıra naməlum əlyazma nümunələrini aşkara çıxarmış,

"Kommunist" qəzetində "Unudulmuş yarpaqlar" sərlöv-həsi altında silsilə məqalələr yazıb çap etdirmişdir. Tapılmış əlyazmalar klassik Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsinə kömək etmişdir. O, 1925-26-cı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı seriyasından 24 şairin, o cümlədən Nəsimi, Qövsü Təbrizi, Nişat Şirvani, Ağa Məsih Şirvani, M.P.Vaqif, Q.B.Zakir, M.Ş.Vazeh və başqalarının əsərlərini kitab halında buraxdırmışdır.

Salman Mümtaz aşıq poeziyası nümunələrindən ibarət "El şairləri" kitabını 1927, 1928, 1935-ci illərdə, iki hissədən ibarət "Sarı Aşığın bayatıları"nı 1927, 1937-ci illərdə nəşr etdirmişdir. Onun M.Ə.Sabir və A.Səhhət haqqında xatirələri də vardır.

Salman Mümtaz yaradıcılığı boyu təqiblərə məruz qalmış, əzab-əziyyətli bir ömür sürmüşdür. Onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda çap olunmuşdur.

ÜZEYİR BƏY HACIBƏYOV (1885-1943)

Azərbaycan bəstəkarı, musiqişünas alimi, yazıçı-dramaturqu, ictimai xadimidir. O, ilk təhsilini Şuşa şəhərindəki rus-Azərbaycan məktəbində almış, 1899-1904-cü illərdə Qori seminariyasında oxumuş, dünya xalqlarının ədəbiyyatına, musiqisinə xüsusi maraq göstərmiş, rus və Avropa musiqi klassiklərinin əsərlərini mənimsəmiş, musiqi alətlərində çalmağı öyrənmişdir.

Seminarıyanı bitirdikdən sonra Cəbrayıl qəzasının Hadrut kəndinə müəllim təyin edilmişdir.

Ü.Hacıbəyov bir müddətdən sonra Bakıya gəlmiş, məktəblərdə dərs deməyə başlamışdır. O, bədii yaradıcılığa publisistik yazılarla başlamışdır. "Tərəqqi", "Həqiqət", "İrşad", "Kaspi", "Həyat", "İqbal" qəzetlərində, "Molla Nəsrəddin" jurnalında məqalələr, felyetonlar çap etdirmişdir.

1907-ci ildə Bakıda Azərbaycan dilində "Hesab məsələləri" və "Mətbuatda istifadə olunan siyasi, hüquqi, iqtisadi, əsgəri sözlərin türki-rusi və rusi-türki lüğəti"ni nəşr etdirmişdir. O, bu dövrdə N.Qoqolun "Şinel" povestini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, "Qarabağın keçmiş günlərindən", "Ata və oğul", "Quyruqlu ulduz" hekayələrini yazıb çap etdirmişdir.

Ü.Hacıbəyov 1907-ci ildə "Leyli və Məcnun" operasını yazmışdır. Ölməz Füzulinin şah əsərini mövzu seçmiş müəllif 1908-ci il yanvarın 25-də Bakıda H.Z.Tağıyevin teatrında bu operanın baxışını təşkil etmişdir. Əsər heyranlıqla qarşılır və bununla da Azərbaycanda, bütün müsəlman Şərqiində opera sənətinin əsası qoyulur. Ü.Hacıbəyov bir müddətdən sonra 1909-cu ildə "Şeyx Sənan", 1910-cü ildə "Rüstəm və Söhrab", 1912-ci ildə "Şah Abbas və Xurşidbanu", "Əsli və Kərəm" muğam operalarını yazmışdır.

Ü.Hacıbəyovun dramaturgiya sahəsindəki fəaliyyəti Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, komediyaların mətnini özü yazmaqla Azərbaycanda musiqili komediya janrının yaradıcısı kimi tanınır. Onun 1909-13-cü illərdə yazdığı "Ər və arvad", "O olmasın, bu

olsun", "Arşın mal alan" əsərlərində xalqın məişəti, adət-ənənəsi öz əksini tapmışdır.

Ü.Hacıbəyov sənətin sirlərini dərinlən öyrənmək, musiqi təhsilini artırmaq məqsədilə 1911-ci ildə Moskvada, bir müddətdən sonra Peterburqda təhsil almışdır. O, özünün məşhur "Arşın mal alan" musiqili komediyasını Peterburqda yaratmışdır.

Bakıya qayıdan Ü.Hacıbəyov Azərbaycanda musiqi təhsilinin təşkili və təhsil ocaqlarının yaradılması ilə ciddi məşğul olmağa başlamışdır. 1921-ci ildə ilk musiqi məktəbini yaratmış, yeni-yeni musiqi kollektivləri təşkil etmişdir. O, 1927-ci ildə M.Mağomayevlə birlikdə ilk "Azərbaycan türk el nəğmələri" məcmuəsini yazıb nəşr etdirmişdir.

Ü.Hacıbəyov yaradıcılığının zirvəsi 1937-ci il aprelin 30-da Azərbaycan Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyduğu "Koroğlu" operası olmuşdur. Bu əsər ictimaiyyət tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ü.Hacıbəyovun Nizami Gəncəvinin 800 illiyinə həsr etdiyi "Sənsiz" və "Sevgili canan" romansları yaradıcılığında xüsusi yer tutur.

Ü.Hacıbəyov Azərbaycan musiqisində köklü dönüş yaratmış, müasir elmi musiqişünaslığın əsasını qoymuş, musiqiyə aid çoxsaylı əsərlər yazmış, tədqiqatlar aparmış, 1945-ci ildə "Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları" adlı fundamental tədqiqat əsəri yazıb nəşr etdirmiş, eyni zamanda 1945-ci ildə Azərbaycan dövlət himninin musiqisini yazmışdır. Ü.Hacıbəyov musiqisi dünya musiqi mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil edilmişdir. Böyük rus bəstəkarı T.Xrennikov Ü.Hacıbəyov-

vu "professional Şerq musiqisinin atası" adlandırmışdır.

Ədibin komediyaları əlliye qədər əcnəbi dillərə tərcümə edilmiş, Moskva, Nyu-York, Paris, London, Tehran, İstanbul, Qahirə, Berlin, Pekin və digər şəhərlərin teatrlarında səhnəyə qoyulmuşdur. "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyası Orta Asiya, Türkiyə, Bolqarıstan, İranda müvəffəqiyyətlə oynanılmışdır. "O olmasın, bu olsun" komediyası yığcam, tutarlı kəlamlarla, xalq ifadələri ilə zəngindir. Deyilən kəlamların bir qismi dillər əzbəridir: "heç hənanın yeridir?", "məne meymun dediyin bəs deyil?!", "yox, mən o məcnunlardan deyiləm", "babalı Sərvərin boynuna", "mən "Tarix-Nadir"i yarıya qədər oxumuşam..." və digərləri.

"Arşın mal alan" komediyası əsasında müxtəlif ölkələrdə bədii filmlər çəkilmişdir. Ü.Hacıbəyov komediyalarını həm nəsrə, həm də nəzmlə yazmaqla, musiqili komediya sahəsində ədəbi məktəb yaratmışdır.

YUNESKO-nun qərarı ilə 1985-ci ildə Ü.Hacıbəyovun 100 illik yubileyi beynəlxalq miqyasda qeyd edilmişdir.

Ü.Hacıbəyov keçmiş SSRİ-nin, Azərbaycanın ən yüksək mükafatlarına, fəxri adlarına layiq görülmüş, SSRİ Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

Ü.Hacıbəyovun əsərləri 1957, 1964, 1966, 1981, 1985-ci illərdə Bakıda, eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə rus, ingilis, fransız, ərəb, türk, fars dillərində çapdan buraxılmış, həyat və yaradıcılığı barədə çoxsaylı əsərlər yazılmış, müxtəlif ölkələrdə nəşr edilmişdir.

Üzeyir bəy Hacıbəyovun çoxcəhətli yaradıcılığı özündən sonrakı nəsillərin yetişməsində, Azərbaycan

musiqisinin bəşəriləşməsində, musiqi nəzəriyyəsinin tərəqqisində, dramaturgiyanın inkişafında müstəsna rol oynamaqdadır.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Üzeyir bəy Hacıbəyovun əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SEYİD HÜSEYN (1887-1938)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakıda anadan olmuş, M.Mahmudbəyovun açdığı rus-müsəlman məktəbini bitirdikdən sonra, "Təzə həyat" və "Kaspi" qəzetlərində işləmiş, bir müddətdən sonra "Bəhlul" və "Kəlniyyət" jurnallarını nəşr etdirmiş, 1913-14-cü illərdə "İqbal"ın baş redaktoru olmuşdur. O, bu illərdə yazdığı hekayə və məqalələrində Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda mübarizə aparmış, nöqsanları ifşa etmiş, insanları tərəqqiyə, maarifə, mədəniyyətə səsləmişdir.

Seyid Hüseyin bədii yaradıcılığa 1907-ci ildə çap etdirdiyi "Ata və oğul" hekayəsi ilə başlamışdır. Sonralar bədii yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olaraq, 1928-ci ildə "Yeni həyat yollarında", 1930-cu ildə "İki həyat arasında", 1937-ci ildə "Şirinnaz" adlı kitabları çap olunmuşdur. Bu kitablardakı "Gilan qızı", "Kor kişinin arvadı", "Bir küçənin tarixi", "Çarxların hücumu", "Gələcək həyat yollarında", "Yanmış kəndin qış gecələri", "Ənisə" və başqa hekayə-

lərdə insan azadlığı, yeniliklər uğrunda mübarizə, quruculuğa meyl məsələləri ön plana çəkilmişdir.

Onun S.Ə.Şirvani, C.Məmmədquluzadə, M.S.Ordu-badi, M.Ə.Sabir, M.Hadi, Ə.B.Haqverdiyev, Y.V.Çəmən-zəminli, A.Divanbəyoğlu və başqaları haqqında yazdığı məqalələri olduqca maraqlı və diqqətəlayiqdir.

Seyid Hüseynin əsərləri 1956, 1960, 1973, 1977-ci illərdə Bakıda, 1964-cü ildə Moskvada çap olunmuşdur.

K.Talibzadə, Mir Cəlal, F.Hüseynov və başqaları öz əsərlərində Seyid Hüseynin həyat və yaradıcılığından məlumat, əsərlərindən nümunələr vermişlər.

YUSİF VƏZİR ÇƏMƏNZƏMİNLİ ***(1887-1943)***

Azərbaycan yazıçısıdır. O, ilk təhsilini anadan olduğu Şuşa şəhərində almış, sonra Bakı realni məktəbini bitirmiş, 1910-15-ci illərdə Kiyev Universitetinin hüquq fakültəsində oxumuş, 1915-ci ildə təhsilini başa vurmuş, bir müddət Saratov, Simferopol, Odessa şəhərlərində yaşamış, işləmişdir.

Y.V.Çəmən-zəminli yaradıcılığa erkən başlamış, 1903-04-cü illərdə şeirlər yumoristik, satirik hekayələrlə mətbuatda çıxış etməyə başlamış, "Müdiri-möhtərəm" adlı yazısı ilk dəfə "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1906-cı il 24-cü nömrəsində dərc olunmuşdur. 1907-ci ildə qələmə aldığı "Şahqulunun xeyir işi" adlı ilk hekayəsi də burada çap olunmuşdur. Onun 1911-ci ildə "İki hekayə", "Məlik

Məhəmməd", 1912-ci ildə "Divanə", 1913-cü ildə "Qanlı göz yaşları", bir müddət sonra isə "Həyat səhifələri", "Ağsaqqal", "Cənnətin qəbz", "Mərsiyəxan", "Arvadlarımızın halı", "Zeynal bəy", "Polis paltosu", "Toy", "Son bahar" və digər hekayələri bədii nəsrin kamil nümunələrindəndir.

Azərbaycanda roman janrının yaranmasında, inkişafında Y.V.Çəmən-zəminlinin xidməti böyükdür. Ədib 1914-35-ci illərdə "Studentlər", 1934-cü ildə "Qızlar bulağı", 1936-37-ci illərdə "Qan içində" romanlarını yazmışdır.

XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanın Qarabağ xanlığının ictimai-siyasi vəziyyəti təsvir olunmuş "Qan içində" romanında böyük şair və dövlət xadimi M.P.Vaqifin surəti təsvir olunmuşdur.

1919-cu ildə Azərbaycanın müvəqqəti hökuməti Y.V.Çəmən-zəminlini Türkiyəyə səfir göndərmişdir. Lakin o, 1920-ci ilin əvvəllərində istefa verərək xaricə, Fransaya getmiş, bir müddət orada yaşamışdır. Y.V.Çəmən-zəminli 1926-cı ildə vətənə qayıtmış, Bakıda bədii, elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, bir-birinin ardınca müxtəlif illərdə "Keçmiş səhifələr", "Qazanc yolunda", "Qaranlıqdan işığa" "Həzrəti Şəhriyar", "Altun saç" əsərlərini yazmış və bu əsərlər müxtəlif illərdə çap olunmuşdur.

Y.V.Çəmən-zəminli bir neçə Avropa, Şərq dillərini mükəmməl bilən dilçi alim idi. Onun yazdığı, müxtəlif dillərdə nəşr olunan elmi məqalələri bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Ədibin "Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər" kitabı

1919-cu ildə İstanbulda, 1922-ci ildə Parisdə çap olunmuşdur.

Y.V.Çəmənzəminlinin əsərlərinin çox böyük bir hissəsinin mövzusu xalqımızın tarixi-qəhrəmanlıq mübarizəsindən, şifahi xalq ədəbiyyatından götürüldüyündən, oxucuların rəğbətini qazanmış və maraqla oxunur.

Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin əsərləri 1962, 1966, 1968, 1976, 1985-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, yaradıcılığı araşdırılmış, çoxsaylı məqalələr, əsərlər yazılmış, çap edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin əsərləri 3 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏLİ RAZI ŞƏMÇİZADƏ (1888-1939)

Azərbaycan şairidir. O, Gəncədə anadan olmuş, orada təhsil almış, gənc yaşlarından bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Şairin 1908-ci ildə "Eşq və məhəbbət", "Nalələrim", "Fəğanlarım" adlı kitabları çapdan çıxmışdır.

"Molla Nəsrəddin" ənənələri, M.Ə.Sabirin bənzərsiz poeziyası Əli Razi yaradıcılığına müstəsna təsir göstərmişdir. Şair "Dabanı çatdax xala və heyvərə" adlı kitabını 1912-ci ildə, bir müddətdən sonra isə "İslam qiraətxanası" və "Yaman qardaş" adlı əsərlərini çap et-

dirmişdir. Onun yaradıcılığında azadlıq, tərəqqi, inkişaf əhvali hökm sürür.

Əli Razi bir müddət "Yeni Gəncə" qəzetinin baş redaktoru olmuşdur.

Əli Razi Şəmçizadənin əsərləri 1936-cı ildə Bakıda nəşr edilmiş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

QANTƏMİR QAFUR SƏBİ oğlu (1889-1944)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Göyçay rayonunun Potu kəndində anadan olmuş, orta təhsil aldıqdan sonra, 1914-cü ildə İstanbul Universitetinin tarix-filologiya, 1929-cu ildə isə ADU-nun tibb fakültəsini bitirmişdir.

Bədii yaradıcılığa əsasən 1924-cü ildən başlamış, satirik hekayələri mütəmadi olaraq mətbuatda dərc olunmuşdur. Onun 1930-cu ildə "Ağıl dəryası", bir müddət sonra – 1934-cü ildə "Şarlatan", 1935-ci ildə isə "Kolxozstan" adlı kitabları çap olunmuşdur. Yazıçı "Buğda quyusu", "Sara bibi", "Hacı Qambay", "Vəsiyyəti" və digər satirik hekayələrində ictimai tərəqqiyə, qadın azadlığına mane olanları, din xadimlərini kəskin tənqid etmişdir.

O, "Qisas alındı", "Nisa xala", "Zeynəb Tükəzbanova", "Kiçik Volodya" və digər əsərlərində inkişafı, tərəqqini tərənnüm etmişdir.

Qantəmir Azərbaycanda satirik nəsrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun əsərləri 1964, 1972-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏLİ FITRƏT (1890-1948)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, təhsilini orada almışdır. Gənc yaşlarından əmək fəaliyyətinə başlamış, mətbəədə çalışmış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Əli Fitrətin şeirləri Təbrizdə çıxan "Azərbaycan", "Vətən yolunda" və digər mətbuat orqanlarında dərc edilmişdir. Şairin 1932-ci ildə "Bayquş və bülbül", 1937-ci ildə "Divani-Fitrət" adlı kitabları nəşr edilmişdir.

Əli Fitrat Cənubi Azərbaycanda baş vermiş milli azadlıq hərəkatının fəal iştirakçısı olmuş, bu mübarizəni tərənnüm edən çoxsaylı əsərlər yazmış, çap etdirmişdir.

Şair milli hökumət devrildəndən sonra həbs edilmiş, Təbriz həbsxanasında vəfat etmişdir.

Mütəxəssislər Əli Fitrətin həyat və yaradıcılığını araşdırmış, məqalələr yazmış, mətbuatda dərc etdirmişlər.

ƏHMƏD CAVAD (1892-1937)

Azərbaycan şairidir. O, Şəmkinin Seyfəli kəndində anadan olmuş, Gəncədə seminariyada oxumuş, təhsilini başa vurandan sonra, 1912-ci ildə İstanbula getmiş, yaradıcılıqla məşğul olmuş, dəyərli şeirlər yazmışdır.

Əhməd Cavadın əsərləri 1913-cü ildən çap olunur. O, 1914-cü ildə məşhur "Qara dəniz" adlı şeirini yazmışdır. Bu şeirə bəstələnmiş musiqi Türkiyənin ali məclislərində indi də səslənir. Əhməd Cavad eyni zamanda Azərbaycan Cümhuriyyətinin himnini yazmışdır.

Onun "Qoşma" adlı ilk kitabı 1916-cı ildə nəşr olunmuşdur. O, bir müddətdən sonra Türkiyədən vətənə qayıtmış, Qubada, Gəncədə, Bakıda müəllimlik etmiş, dəyərli poeziya nümunələri yaratmışdır. "Yaralı quş", "Dan ulduzu", "Axsamlar", "Göy-göl" və başqa şeirləri dillər əzbəri olmuşdur. Şairin şeirlərində vətənpərvərlik, insana, təbiətə mehəbbət əhvalı güclüdür.

Əhməd Cavadın 1937-ci ilədək 17 kitabı çap olunmuşdur.

Əhməd Cavad 1924-26-cı illərdə Yazıçılar Birliyinin məsul katibi işləmişdir. Şairin əsərləri yüksək şeiriyyəti, ahəngdarlığı, bədii obrazlılığı ilə seçilir.

O, Puşkinin, Turgenevin, Şevçenkonun, digər yazıçı və şairlərin əsərlərini tərcümə etmiş, Şekspirin "Otello" faciəsini, Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan" poemasını dilimizə çevirmiş və bu əsər 1978-ci ildə nəşr olunmuşdur.

Əhməd Cavad 1937-ci ildə "xalq düşməni" kimi vaxtilə rəhbərlərindən biri olduğu Yazıçılar Birliyi üzvlüyündən xaric edilərək qazamata atılmış, güllələnmişdir.

Şairlər heç vaxt güllələnmir, onlara güllə atılır və bu şəxslər öz böyük poeziyaları ilə insanların qəlbində, ürəyində yaşayırlar.

Əhməd Cavadın əsərləri 1958, 1992-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, şairin yaradıcılığına aid məqalələr, əsərlər yazılmış, Bakıda, Türkiyədə nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Əhməd Cavadın əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

TAĞI ŞAHBAZI SİMRUĞ (1892-1937)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini burada almış, Xarkov Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuş və 1918-ci ildə təhsilini başa vurub Bakıya qayıtmışdır. Burada müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmış, "Maarif və mədəniyyət" jurnalının redaktoru olmuşdur. Bədii yaradıcılığa erkən vaxtlarından başlamış, "Quşlar kimi azadə", "İki ələm", "Südcü qız", "Şəkərəli çoban", "Aleksandr Eyniç", "Aclar" hekayələrini yazmış, bu əsərlərində o, istismarı, xalqa yad insanları, fanatizmi, biganəliyi tənqid etmişdir.

Yazıcının sonrakı illərdə yazdığı "Haqsızlıq dünyasında", "Hacı Salman", "Ağanın kənizi", "Məşədi Qəninin evində bədbəxtlik", "Azadlıq üçün cinayət", "Zərifə", "Küləkli bir axşam", "Mirzə Badımcan" və s. hekayələrində quruculuq, insani duyğular, məhəbbət mövzuları əsas yer tutur.

Ədibin 1932-ci ildə qələmə aldığı "Düşmənlər" povesti kənd həyatında baş verən hadisələrdən söz aqır.

Tağı Şahbazi Simruğun əsərləri 1958, 1960, 1983-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, ədəbiyyatşünaslar onun həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazmış, mətbuatda çap etdirmişlər.

VƏLİ XULUFLU (1894-1939)

Azərbaycan yazıçısı, folklorçusudur. O, Şəmkir rayonunun Xulufu kəndində anadan olmuş, ibtidai təhsilini mollaxanada almış, 1912-ci ildə mədrəsəni bitirmişdir. Bir müddət Gəncə qəzasında müəllimlik etmiş, dövlət qulluqlarında çalışmış, bədii, elmi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Vəli Xulufu "Bakinski raboçi" nəşriyyatının və "Azərneşr" in redaktoru, Mərkəzi Dövlət Arxivinin müdiri vəzifələrində işləmişdir.

O, 1925-ci ildə "Yeni türk əlifbası ilə yazı qaydaları" adlı əsər yazaraq çap etdirmişdir. Ədib şifahi xalq ədə-

biyyatı nümunələrinin toplanması və nəşri sahəsində xüsusi fəallıq göstərmiş, 1927-ci ildə "Koroğlu" dastanının Aşiq Hüseyn Bozalqanlının dilindən yazdığı iki qolunu elə həmin ildə də kitab halında dərc etdirmişdir.

Vəli Xuluflu 1927-ci ildə "El aşığı", 1928-ci ildə "Tapmacalar" kitablarını tərtib edərək çapdan buraxdırmışdır. O, yaradıcılıq imkanlarını daha da genişləndirərək, 1929-cu ildə "İmla lüğəti", 1930-cu ildə "Din və qadın", "Din və mədəni inqilab" kitablarını yazıb çap etdirmişdir. Vəli Xuluflu orta əsrlər tarixini əks etdirən "Selcuq dövlətinin daxili quruluşuna dair" əsərini yazmış və 1930-cu ildə çap etdirmişdir.

Vəli Xuluflunun həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən öyrənilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda çap olunmuşdur.

ƏLİAĞA VAHİD **(1895-1965)**

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, mollaxanada oxumuşdur. Gənc yaşlarında Bakıdakı "Məcmə üş-şüəra" ədəbi məclisində iştirak etmiş, lirik şeirlər yazmağa başlamışdır. Satirik şeirlər kitabı – "Tamahın nəticəsi" 1916-cı ildə nəşr olunmuşdur. Şair "Əsgər və fəhlə yoldaşlarıma", "Məktəb nə deməkdir", "Ucal, mələyim" və s. şeirlərində həyatı, insanları, təbiətin gözəlliklərini tərənnüm etmişdir. Əliağa Vahid 1924-cü

ildə "Kupletlər", 1938-ci ildə "Mollaxana" adlı kitablarını çap etdirmişdir. Buradakı şeirlərdə o, yenilik, tərəqqi, insani münasibətlər barədə xoş sözlər demiş, köhnəlik, cəhəlat, yersiz adət-ənənələri kəskin tənqid etmişdir.

Şair Böyük Vətən müharibəsi illərində "Döyüş qəzəlləri", "Qəzəllər" kitablarını 1943-44-cü illərdə nəşr etdirmiş, şeirlərində vətənə məhəbbət, düşməne nifrət, qələbəyə inam hissələrini təbliğ etmişdir.

Füzuli ənənələrini davam etdirən Əliağa Vahid Azərbaycan ədəbiyyatında qəzəl janrının görkəmli nümayəndəsi sayılır. Onun qəzəlləri poetik dilin sadəliyi, ahəngdarlığı, fikir dəqiqliyi ilə seçilir. Şairin qəzəllərinə çoxsaylı musiqi bəstələnmiş, xanəndələr bu mahnıları həvəslə oxuyur, dinləyicilərin rəğbətini qazanırlar.

O, Nizamidən, Xaqanidən, Füzulidən, Nəvaidən və başqalarından tərcümələr etmiş, bəzi əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir.

Əliağa Vahidin əsərləri 1964, 1975-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən tədqiq olunmuş, əsərlər, məqalələr yazılmış, çap edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Əliağa Vahidin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

HACIBABA NƏZƏRLİ
(1895-1939)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Şamaxıda anadan olmuş, ilk təhsilini M.Ə.Sabirin "Ümid" məktəbində almışdır. Bir müddət orduda qulluq etmiş, siyasi komissar, Bakıda çıxan "Qızıl əsgər" qəzetinin redaktoru olmuşdur. 1930-33-cü illərdə Moskvada Qırmızı Professura İnstitutunda oxumuş, ali məktəblərdə dərs demişdir.

Bədii yaradıcılığa erkən yaşından başlasa da, əsərləri 1925-ci ildən dərc olunmuşdur. O, 1926-cı ildə "Casusun yardımçısı", 1927-ci ildə "Qışlaqdan kəndə", 1928-ci ildə "Laçın", 1930-cu ildə "Satqın" və "Ölülər rəqs edərkən" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. Yazıçının 1931-ci ildə qələmə aldığı "Yanğın", 1936-cı ildə "Sabir" adlı əsərləri bədii cəhətdən maraqlıdır. Hacıbaba Nəzərli yaradıcılığında ölkədə baş verən hadisələrə həssaslıqla yanaşmış, onları təhlil edərək bədii sözlə ifadə etməyi bacarmışdır.

Hacıbaba Nəzərli dünya klassiklərinin əsərlərini Azərbaycan oxucularına çatdırmaqda xeyli iş görmüş, Şekspirin "Maqbet", M.Qorkinin "Yeğor Bulıçov və başqaları" əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir. O, eyni zamanda müxtəlif dövlət qulluqlarında çalışmış, Yazıçılar Birliyinin məsul katibi, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının direktoru olmuşdur.

Hacıbaba Nəzərlinin əsərləri 1963, 1969-cu illərdə Bakıda çap olunmuş, həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən tədqiq olunmuş, məqalələr yazılmış, mətbuatda çap edilmişdir.

BÖYÜKAĞA TALIBLI
(1897-1939)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Salyanda anadan olmuş, orta məktəbi bitirib Bakı realını məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. 1915-ci ildə pedaqoji fəaliyyətə başlamışdır. 1917-ci ildə Petroqrad Texnologiya İnstitutunda oxumuş, bu şəhərdə bir sıra dövlət qulluqlarında çalışmışdır. Vətəne qayıdıandan sonra o, "Kommunist", "Yeni fikir" qəzetlərinin redaktoru olmuş, ali dövlət qulluqlarında çalışmışdır.

Böyükağa Talıblı ədəbi fəaliyyətə on beş yaşından "Yaxşı məsləhət hər şeydən yaxşıdır" hekayəsi ilə başlamışdır. Bir müddət sonra "Tövbə", "Qırx zopa", "Qayınananın kəleyi", "Xeyir iş", "Erkək Tükəzban" və s. əsərlər yazmış, bu əsərlər 1926-cı ildən kitab halında çap olunmağa başlamışdır. Yazıçı 1930-cu ildə "Dirək" povestini qələmə almış, əsər elə həmin ildə də kitab halında çap olunmuşdur. Ədibin əsərlərinin əsas qayəsi ictimai, sosial, insanları daim maraqlandıran məsələlərdir.

Böyükağa Talıblının əsərləri 1960, 1982, 1983-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, həyat və yaradıcılığı tədqiq olunmuş, məqalələr yazılmış, mətbuatda çap edilmişdir.

ƏVƏZ SADIQ
(1898-1956)

Azərbaycan yazıçısı, jurnalistidir. O, Ordubadda anadan olmuş, təhsilini orada almış və 1920-ci ildən müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun məqalələri, müxtəlif yazıları "Kommunist", "Yeni fikir", "Şərq qapısı", digər qəzet və jurnallarda çap olunmuşdur. Bir müddət sonra "Şərq qapısı" qəzetinin, "Kirpi" jurnalının redaktoru olmuşdur.

"Xatirələr" adlı ilk kitabı 1933-cü ildə çapdan çıxmış, daha sonra, 1938-ci ildə "Yeni gün", 1945-ci ildə "Qərənfil", 1947-ci ildə "Bəsti", 1948-ci ildə "Qəhrəmanlar", 1949-cu ildə "Sabahı yaradanlar", 1950-ci ildə "Zərqələm", 1953-cü ildə "Bizim adamlar" adlı kitabları nəşr olunmuşdur. Müəllif bu əsərlərində cəmiyyətdə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələrdən, mənəvi-psixoloji vəziyyətdən, insanların hadisələrə, fədakar əməyə münasibətindən söz açmış, fikirlərini söyləmişdir.

Əvəz Sadiq özünün irihəcmli "Mingəçevir" adlı romanını 1951-ci ildə yazıb başa çatdırmışdır. Bu əsərdə ədib insan xarakterinin formalaşmasından, əməyin adamların püxtələşməsində, hadisələri düzgün qiymətləndirməsində əhəmiyyətindən yazmışdır.

Əvəz Sadiq çoxsaylı felyetonlar, satirik əsərlər yazaraq müxtəlif mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir. O, həmçinin Sofokl, Esxil, L.N.Tolstoy, E.Zolya və başqalarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Əvəz Sadiqın əsərləri 1958, 1971-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən tədqiq edilmiş, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

CƏFƏR CABBARLI
(1899-1934)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Bakının yaxınlığındakı Xızı kəndində anadan olmuş, orta məktəbi və Bakı Sənaye Texnikumunu bitirmişdir. Bədii yaradıcılığa 15-16 yaşlarından başlamış, şeirlər, hekayələr, dram əsərləri yazmışdır. "Bahar" adlı şeiri ilk dəfə 1915-ci ildə "Məktəb" jurnalında çap olunmuşdur. Onun 1915-16-cı illərdə "Babayı-Əmir" jurnalında bir sıra satirik şeiri dərc olunmuşdur. Cəfər Cabbarlı 1915-ci ildə, 16 yaşında "Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşı içində gülüş" adlı ilk pyesini yazmışdır. Bir müddətdən sonra, 1917-ci ildə "Solğun çiçəklər"i qələmə almışdır. Bu illərdə o, "Aslan və Fərhad", "Mənsur və Sitara" hekayələrini yazmışdır. Gənc müəllif bu əsərlərində ədalətsizliyi, haqsızlığı, qadın hüquqsuzluğunu kəskin tənqid etmişdir. Cəfər Cabbarlı yaradıcılığında daha ciddi məsələlərə toxunmuş və 1916-18-ci illərdə özünün tarixi dramını – "Nəsrəddin şah" əsərini yazmışdır. Ədib bu əsərində İranda baş vermiş hadisələrə, Nəsrəddin şahın öldürülməsinə münasibətini bildirmiş və bu ölümü haqsızlığa qarşı üsyan kimi qiymətləndirmişdir.

O, 1920-ci ildə "Kommunist" qəzetində çalışmış, eyni zamanda "Aydın", "Oqtay Eloğlu" pyeslərini yazıb tamaşaya qoymuşdur. Müəllif bu əsərlərində zəhmətkeş insanların həyatından, şəxsiyyət azadlığından söz açmışdır.

Cəfər Cabbarlı təhsilini davam etdirmək məqsədilə 1924-cü ildə ADU-nun Şərq fakültəsinə daxil olmuşdur. Bu ərəfədə o, tarixi mövzuya müraciət edərək özünün məşhur "Qız qalası" poemasını yazmışdır. Ə.Bədəlbəyli bu poemanın motivləri əsasında eyniadlı ilk Azərbaycan baletini bəstələmişdir.

Dramaturqun yazdığı və 1928-ci ildə tamaşaya qoyduğu "Od gəlini" pyesi qəhrəmanlıq dramıdır. Əsərin qəhrəmanı Elxan xalq arasından çıxmış, vətənin azadlığı uğrunda inamla mübarizə aparan bir şəxsdir.

Cəfər Cabbarlı yaradıcılığında qadın azadlığı əsas mövzulardandır. O, özünün "Gülzar" (1924), "Dilərə" (1924), "Dilbər" (1927) adlı hekayələrində qadınların taleyindən ürək ağrısı ilə danışır, onlara üyrəyi yanır. Ədibin 1928-ci ildə qələmə aldığı və elə həmin il tamaşaya qoyduğu "Sevil" pyesində ailə-məişət məsələləri, qadının şəxsi ləyaqəti, mənəvi saflığı uğrunda mübarizəsi ön planda verilmişdir.

Cəfər Cabbarlı 30-cu illərdə bir-birinin ardınca yazdığı və tamaşaya qoyduğu "Almaz", "Yaşar", "Dönüş" pyeslərində cəmiyyətdə, insanların həyatında baş vermiş yenilikləri yüksək bədii sənətkarlıqla qələmə almışdır.

Cəfər Cabbarlı yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatına, dramaturgiyasına, teatr sənətinin inkişafına qüvvətli təsir

göstərmişdir. O, 1929-cu ildən Azərbaycan Dövlət Dram Teatrının bədii hissə müdiri işləmiş, çoxsaylı əsərlər səhnələşdirmiş, istedadlı rejissor, libretto müəllifi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Ədib kino sənətinin inkişafında da xeyli iş görmüş, "Hacı Qara", "Sevil", "Almaz", "Ölülər" kinossenarilərini yazmış, rejissorluq etmişdir.

Cəfər Cabbarlı ədəbi-tənqidi məqalələrində klassik ədəbiyyat barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, 1934-cü ildə sovet yazıçılarının birinci qurultayında poeziyanın vəziyyəti haqqında məruzə etmişdir. Ədib səhnə üçün Şekspirin "Hamlet" və "Otello", Şillerin "Qaçaqclar", Bomaşşenin "Fiqaronun toyu" əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Yazıçının son əsəri "Firuzə" hekayəsi ölümündən sonra, 1935-ci ildə çap edilmiş, əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmiş, pyesləri xarici ölkələrdə tamaşaya qoyulmuşdur.

Cəfər Cabbarlı 35 yaşında – yaradıcılığının parlayan çağında vəfat etmişdir.

Cəfər Cabbarlının yaradıcılığı dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, əsərləri 1956, 1968, 1979, 1983-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, Məmməd Arif, Mehdi Hüseyn, Cəfər Cəfərov və başqaları onun həyat və yaradıcılığını tədqiq etmiş, çoxsaylı əsərlər yazmış, müxtəlif illərdə dərc etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Cəfər Cabbarlının əsərləri 4 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ETİMAD NATİQ MİRMEHDİ OĞLU
(1900-1981)

Azərbaycan şairi, maarif xadimidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, "Talibiyyə" mədrəsəsini bitirmiş, maarif işinin təşkili ilə ciddi məşğul olmuş, "Etimad" adında məktəb açmış və uzun müddət burada çalışmaqla yanaşı, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Etimadın şeirləri Təbrizdə çıxan müxtəlif qəzet və dərgilərdə dərc olunmuşdur. O, eyni zamanda Təbrizdə fəaliyyət göstərən "Şairlər məclisi"nin üzvü olmuşdur. Etimadın müxtəlif illərdə "Gəlinlər bəzəyi", "Gül qönçəsi", "Ayineyi-əxlaq" adlı şeir kitabları çap olunmuşdur. Onun həm də tədrisə, təlim-təbiyyəyə aid "Münazireyi-ədəbi", "Mizan ül-inşa", "Əlif-bayi-cədid" adlı əsərləri də vardır.

Etimad Natiq Mirmehdî oğlu Azərbaycan Milli Hökuməti himninin mətninin müəllifidir.

Şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

SÜLEYMAN RƏHİMOV
(1900-1983)

Azərbaycan yazıçısı, ictimai xadimidir. O, Qubadlı rayonunun Əyin kəndində anadan olmuş, təhsilini mollaxanada almış, Qubadlıdakı məktəbdə oxumuş, 1931-ci ildə APl-nin tarix fakültəsini bitirmişdir. Uzun müddət partiya və dövlət qulluqlarında çalışmış, bədii yaradıcılıq

la məşğul olmuş, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin sədri, birinci katibi işləmişdir.

Süleyman Rəhimovun ilk sanballı əsəri 1931-ci ildə çap etdirdiyi "Şamo" romanının birinci variantı olmuşdur. O, sonralar bu əsər üzərində 50 ilə yaxın işləmiş, onu beşcildlik epopeya kimi 1978-ci ildə tamamlamışdır.

Ədib yaradıcılığını yorulmadan davam etdirərək 1943-49-cu illərdə "Saçlı" adlı irihəcmli romanını yazmış, Böyük Vətən müharibəsi illərində bir-birinin ardınca "Aynalı", "Medalyon", "Torpağın səsi"ni qələmə almış, bu əsərlərdə xalqın vətənpərvərlik hissələrini, duyğularını xüsusi istedadla əks etdirmişdir. Yazıçı 1944-cü ildə "Mehman" əsərini yazmış, burada o, qanun keşiyində dayanan insanlığın surətini yaratmış, onların mənəvi-əxlaqi aləmini yüksək sənətkarlıqla açmışdır. "Ata və oğul" povestində, "Ağbulaq dağlarında" və "Ana abidəsi" romanlarında insanların dünyagörüşündə, psixologiyasında baş vermiş dəyişikliklər təsvir edilir, mənəvi, əxlaqi məsələlər geniş işıqlandırılır. Yazıçı 1971-75-ci illərdə Qaçaq Nəbiyə və Həcərə həsr etdiyi "Qafqaz qartalı" adlı qəhrəmanlıq romanını yazmışdır.

Süleyman Rəhimovun Azərbaycan nəsrinin, xüsusilə onun irihəcmli formalarının yaranmasında, tərəqqisində müstəsna xidməti olmuşdur. Əsərlərində Azərbaycan xalqının çoxillik tarixi öz əksini tapmışdır. Ədibin roman və povestləri bir çox xarici dillərə tərcümə edilmişdir.

Yazıçının "Su ərizəsi" hekayəsi əsasında eyniadlı televiziya filmi, "Mehman" povesti əsasında "Qanun naminə" adlı bədii film çəkilmişdir. Onun "Gəlin qayası" hekayəsi əsasında Ş.Axundova eyniadlı opera bəstələmişdir.

Süleyman Rəhimov yaradıcılıq fəaliyyətinə görə dövlətin ən yüksək fəxri adlarına, mükafatlarına layiq görülmüş, dəfələrlə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir. Yazıcının əsərləri 1950, 1968, 1981-ci illərdə Bakıda, 1971, 1972-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuşdur.

Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Y.Seyidov və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, müxtəlif illərdə çap etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Süleyman Rəhimovun əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏLİ VƏLİYEV **(1901-1983)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Zəngəzur qəzasının Ağdu kəndində anadan olmuş, məktəbi orada bitirmiş, Şuşada və Bakıda təhsilini davam etdirmiş, 1928-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun tarix-ictimaiyyət fakültəsinə daxil olmuş, 1931-ci ildə oranı bitirmişdir. Bir müddət respublikanın müxtəlif rayonlarında partiya işində çalışmış, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, hekayələri, məqalələri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc olunmuşdur. "Nənəmin cəhrəsi" adlı ilk hekayələr kitabı 1930-cu ildə çap olunmuşdur. O, "Şərq qapısı" və "Sovet Gürcüstanı" qəzetlərində məsul redaktor işləmişdir. Böyük Vətən müharibəsi illərində "Qəhrə-

man" (1941) romanını yazmış, "Cəbhə hekayələri" (1942), "Sovqat" (1944) kitablarını çap etdirmişdir. Onun yaradıcılığında kənd mövzusu xüsusi yer tutur. Ədib 1948-ci ildə "Gülşən", 1950-ci ildə "Çiçəkli", 1956-cı ildə "Ürək dostları", 1963-cü ildə "Jurnalist kəndə gəlir", 1965-ci ildə "Təzəgülün mərifəti", 1966-cı ildə "Narahat adam", 1973-cü ildə "Sənət", 1975-ci ildə "İşığa doğru" adlı povest və romanlar yazmış, əsərlərində kənd həyatı, onun yüksəlişi, mənəvi-əxlaqi münasibətlərin formalaşması, köhnəliyə qarşı mübarizə, yeniliyi alqışlamaq əhvalı ön planda verilmişdir. Onun "Turaclıya gedən yol" (1962), "Budağın xatirələri" (1963-64), "Qarabağda qalan izlər" (1976) zamanın ahəngi ilə səsleşən maraqlı əsərlərdir.

Əli Vəliyev görkəmli jurnalist, publisist kimi də fəaliyyət göstərərək "Zəngəzur qartalları" və "Durna qatarı" adlı oçerklər kitablarını yazıb çap etdirmişdir. O, uşaqlar üçün "Ərköyün", "Madarın dastanı", "Uşaqlara sovqat", "Əziz nəvələrimə" adlı maraqlı əsərlər yazmışdır.

Əli Vəliyevin povest və romanları bəzi xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, yaradıcılığı dövlət səviyyəsində yüksək qiymətləndirilmişdir.

Əli Vəliyevin əsərləri 1968, 1975, 1976, 1984-cü illərdə Bakıda, 1959, 1964-cü illərdə Moskvada çap olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Əli Vəliyevin seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏBDÜLBAQI FÖVZİ
(1901-1956)

Azərbaycan şairidir. O, Şamaxıda anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra Gəncədəki müəllimlər seminariyasında oxumuş, Moskva Dövlət Universitetində, sonra da Redaksiya-Nəşriyyat İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdir. Ədəbi fəaliyyətə 20-ci illərdən başlamışdır. Onun "Eynək" şeiri 1922-ci ildə "Yeni Gəncə" qəzetində çap olunmuş, elə həmin vaxtdan müxtəlif qəzet və jurnallarda əsərləri dərc olunmuş, 1929-cu ildə "Üfüqlər qızarı" adlı ilk kitabı çapdan çıxmışdır.

Şair sonralar daha ciddi mövzulara toxunaraq, 1930-cü ildə "İrmaqlar", "Həyatdan səslər", "Qadın intiqamı", 1932-ci ildə "Boy atan diyar", 1933-cü ildə "Qaçay" adlı şeirlər toplularını nəşr etdirmişdir. O, təcrübəli bir müəllim kimi xalq maarifinin tərəqqisi sahəsində fəaliyyətini davam etdirmiş, 1937-ci ildə "Qiraət kitabı", 1938-ci ildə "Savad kitabı"nı yazaraq çap etdirmişdir.

Əbdülbaqi Fövzi eyni zamanda hekayələr, pyeslər yazmış, V.Mayakovskidən, M.Lermontovdan, A.Qaydar-dan tərcümələr etmiş, özünün bəzi şeirləri başqa dillərə tərcümə olunmuşdur. Şairin yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

PƏNAHİ MAKULU
(1902-1971)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Cənubi Azərbaycanın Maku şəhərində anadan olmuş, təhsilini Xoyda almışdır. O, 1918-ci ildə atası ilə Zaqafqaziyaya gəlmiş, müxtəlif şəhərlərdə yaşamışdır.

Yaradıcılığa 15 yaşından başlamış, şeirlər, hekayələr yazmış, "Pərişan" povesti 1923-cü ildə Tiflisdə çıxan "Yeni fikir" qəzetində çap olunmuşdur. Pənahi Makulu Cənubi Azərbaycan və İran xalqlarının demokratiya, milli azadlıq uğrunda mübarizəsindən bəhs edən əsərlər yazmış, çap etdirmişdir. Onun "Təbriz gecələri" adlı kitabı 1950-ci ildə Bakıda çap olunmuşdur. Pənahi Makulu bir müddətdən sonra, 1957-ci ildə "Səttarxan", 1964-cü ildə "Gizli zindan", 1979-cu ildə "Xiyabani" adlı romanlarını yazmış, Bakıda kitab halında nəşr etdirmişdir.

Pənahi Makulu "Ədəbi məlumat cədvəli" adlı tədqiqat əsəri yazmış, 1963-cü ildə Bakıda çap etdirmişdir.

Pənahi Makulunun həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, Bakıda, Təbrizdə çap edilmişdir.

HƏBİB SAHİR
(1903-1985)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, orada təhsil almış, 1933-cü ildə İstanbul Universitetini bitirmişdir. Bir müddət Zəncan, Qəzvin, Təbriz, Ərdəbil şəhərlərindəki təhsil ocaqlarında müəllimlik etmişdir. O,

milli demokratik hərəkatlarda iştirak etdiyinə görə şah rejimi dövründə təqibə məruz qalmış və sürgün edilmişdir. Sürgündən sonra yenidən Təbrizə qayıtmış, yaradıcılıqla ciddi məşğul olmuşdur. Əsərlərində vətənpərvərlik, milli azadlıq hissləri qüvvətlidir. O, "Gecənin əfsanəsi", "Kölgələr", "Lirik şeirlər", "Seçilmiş şeirlər", "Səhər işıqları", "Kövşən" adlı şeirlər kitablarını müxtəlif illərdə çap etdirmişdir. Onun eyni zamanda "Kal meyvələr" adlı hekayələr kitabı da nəşr olunmuşdur. Həbib Sahir müxtəlif dərslərin müəllifidir.

Şairin şeirləri 1983-cü ildə "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası" kitabında çap olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Həbib Sahirin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏMMƏDHÜSEYN ŞƏHRİYAR (1905-1988)

Azərbaycan şairidir. O, Təbrizdə anadan olmuş, uşaqlıq çağlarını Heydərbaba dağının ətəklərindəki Xoşgınbada, Şəngilavda keçirmiş, ibtidai və orta təhsilini Təbrizdə almış, Tehran Universitetinin tibb fakültəsində oxumuşdur.

O, 1931-35-ci illərdə dövlət qulluqçusu kimi Nişapurda, Xorasanda, Tehranda çalışmışdır.

Şəhriyar gənc yaşlarından yaradıcılıqla məşğul olaraq gözəl şeirlər yazmağa başlamış, 1931-ci ildə ilk

kitabı Tehranda nəşr olunmuşdur. Hələ gənc ikən onu "dünyanın ictimai" adlandırmışlar.

1931-ci ildən başlayaraq Şəhriyarın əsərləri nəşr olunmuş, dörd cildlik "Divan"ı, iki cildlik "Seçilmiş əsərləri", iki hissədən ibarət "Heydərbabaya salam" poeması, "Azərbaycan dilində əsərlər toplusu" çapdan çıxmışdır.

Şəhriyar Azərbaycan və fars dillərində yüksək sənətkarlıqla yaratdığı əsərlərində klassik Şərq poeziyası ənənələrinə sadıq qalmış, bu poeziyanı daha yüksəklərə qaldırmışdır. Əsərlərinin səciyyəvi cəhətləri humanizm, ədalət, azadlıq, mənəvi saflıq hissləridir. Onun əsərləri Azərbaycan və İran poeziyasının ən dəyərli nümunələridir.

Şairin 1954-cü ildə ana dilində yazıb çap etdirdiyi "Heydərbabaya salam" poeması, çoxsaylı şeirləri Cənubi Azərbaycan poeziyasında yeni mərhələ açmışdır. Poemada Cənubi Azərbaycan təbiətinin füsunkar gözəlliyi, xalqın adət-ənənələri, yurduna tükənməz məhəbbəti əlvan boyalarla, canlı xalq dilində tərənnüm edilmişdir. Bu əsərin ən qiymətli cəhəti onun xalqiliyindədir. Burada Cənubi Azərbaycan kəndinin ağır vəziyyəti, xalqın acınacaqlı həyatı, kədəri, sevinci əks olunmuşdur. Poema Cənubi Azərbaycanda anadilli poeziyanın tərəqqisinə, inkişafına geniş yol açmışdır.

Şairin yaradıcılığı İraqda, Türkiyədə, Şərq ölkələrində yüksək qiymətləndirilmiş, əsərləri dəfələrlə nəşr edilmişdir.

Azərbaycanda Şəhriyar yaradıcılığına, misilsiz poeziyasına daim maraq, diqqət olmuş, 1966-cı ildə "Heydərbabaya salam", 1981-ci ildə "Aman ayrılıq" adlı kitabları Bakıda çap edilmişdir.

H.Billuri şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edən "Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar" adlı əsər yazmış, 1984-cü ildə Bakıda kitab halında nəşr etdirmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Şəhriyar poeziyasının şərəfli yeri vardır.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Məhəmməd Hüseyn Şəhriyarın əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏYYUB ABBASOV (1905-1957)

Azərbaycan şairi, dramaturqudur. O, Qərbi Azərbaycanın Sisyan rayonunun Şeki kəndində anadan olmuş, ailəsi Naxçıvana köçmüş, məktəbi bitirdikdən sonra Naxçıvan pedaqoji texnikumunda oxumuş, bir müddət maarif sahəsində çalışmışdır.

Əyyub Abbasov 1930-cu ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunu bitirib, müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmış, gənc yaşlarından yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun "Oraqım", "Yeni həyata atılmış qadın" adlı şeirləri ilk dəfə "Şərq qapısı" qəzetində dərc edilmiş, bundan sonra mətbuatda müntəzəm çıxış etmiş, əsərlərini çap etdirmişdir. Şairin "Qadın azadlığı" əsəri Naxçıvan teatrında səhnəyə qoyulmuş, daha sonralar isə "Bəhman", "Azad", "Barışıq", "Qardaşlar", "Şəfəq", "Bahar nəğməsi" adlı pyesləri Gənc Tamaşaçılar Teatrında və digər teatrlarda oynanılmışdır.

Əyyub Abbasovun "Şeirlər" adlı ilk kitabı 1932-ci ildə, daha sonra isə "Günəşli yollar", "Sərhəd boyunda" kitabları çap edilmişdir. O, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, ordudan tərxis olunduqdan sonra yeni-yeni əsərlər yazmışdır. Onun 1948-ci ildə "Ürək nəğmələri", 1951-ci ildə "Bahar nəğməsi", 1956-cı ildə "Könül şikəstəsi" və daha bir neçə kitabı çap olunmuşdur.

Əyyub Abbasov yaradıcılığının zirvəsi məşhur "Zəngəzur" romanıdır. Bu əsərin birinci kitabı 1956, ikinci kitabı isə 1957-ci ildə çap edilmişdir. Romanda Azərbaycan xalqının tarixindən, torpaq uğrunda apardığı müharibələrdən, xalqın adət-ənənələrindən geniş söhbət açılır.

Əyyub Abbasovun əsərləri 1962, 1968-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

CƏFƏR RƏMZİ (1905-1996)

Azərbaycan şairidir. O, Bakının Mərdəkan kəndində anadan olmuş, məktəbi burada bitirmiş, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil almış, uzun müddət müəllimlik etmiş, elmi işlə məşğul olmuşdur. Bədii yaradıcılığa 15 yaşından başlamış, yazıları mətbuatda dərc edilmişdir. Cəfər Rəmzi eyni zamanda klassik Şərq ədəbiyyatından bir sıra tərcü-

mələr etmişdir. Şairin ilk şeirlər kitabı 1974-cü ildə nəşr olunmuşdur.

Cəfər Rəminin "Deyilən söz yadigardır" adlı kitabı 1981-ci ildə çap olunmuş və bu əsər oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış, müəllifi geniş oxucu kütləsinə tanıtmışdır.

Şairin 1982-ci ildə yazdığı və çap etdirdiyi "Günləri sayıram" kitabının mövzusu da maraqlıdır.

Cəfər Rəminin "Gəlin birlikdə gülək" (1970), "Dünya xalqlarının yumoru" (1976) adlı kitabları fars və ərəb-cədən tərcümələr əsasında hazırlanmış, oxucu marağına səbəb olmuşdur.

Cəfər Rəminin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MİKAYIL RZAQULUZADƏ (1905-1984)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini burada almış, Pedaqoji İnstitutun tarix-ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş, pedaqoji fəaliyyətlə və bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. 1920-30-cu illərdə tənqidçi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Mikayıl Rzaquluzadənin 1943-cü ildə yazdığı "Qaranquş yuvası" poeması gənclərin müharibə illərində göstərdiyi fədakarlıqdan bəhs edir. Bu əsər 1945-ci ildə kitab halında çap olunmuşdur. Yazıçının "İstək" adlı hekayələr toplusu isə 1949-cu ildə nəşr olunmuşdur. O, görkəmli uşaq yazıçısı

kimi tanınmış, 1956-cı ildə "Ovçu Elişlə qoçaq Aytəkinin nağılları", 1972-ci ildə "Quş dili bilən Orxan", 1973-cü ildə "Cücə getdi su içə" adlı şeir, hekayə və poemalardan ibarət kitablarını nəşr etdirmişdir. Əsərlərində dostluq, vətənpərvərlik, əməyə, təbiətə, torpağa, vətənə məhəbbət, mərdlik, igidlik hissləri tərənnüm olunmuşdur.

Mikayıl Rzaquluzadə tərcüməçi kimi səmərəli fəaliyyət göstərmiş, Nizaminin "İsgəndərnamə" poemasının "İqbalnamə" hissəsini, Homerin "İliada"sını, A.S.Puşkinin, N.V.Qoqolun, A.I.Gertsenin, İ.S.Turgenevin, A.M.Qorkinin, A.Dümanın, C.Londonun və başqalarının bəzi əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Yazıçı dərsləklərin hazırlanmasında da xeyli iş görmüş, "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin birinci cildinin (1943) hazırlanmasında iştirak etmiş, "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi"nin (1967) birinci cildinin, eyni zamanda ibtidai və orta məktəblər üçün dərsləklərin müəllifidir.

Mikayıl Rzaquluzadənin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1965, 1977, 1981-ci illərdə Bakıda çap edilmiş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MİKAYIL RƏFİLİ
(1905-1958)

Azərbaycan şairi, ədəbiyyatşünası, tənqidçisidir. O, Goranboy rayonunun Borsunlu kəndində anadan olmuş, məktəbi bitirib 1923-cü ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsinə daxil olmuş, bir müddədən sonra təhsilini Moskva Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. 1930-cu ildə Bakıya gələrək ali məktəblərdə dərs demiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, şeir və tənqidi məqalələri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc olunmuşdur. "Pəncərə" adlı ilk şeirlər kitabı 1929-cu ildə nəşr olunmuşdur. Yaradıcılığını daha da genişləndirərək 1930-cu ildə "Lirik şeirlər", 1934-cü ildə "Yeni tarix", 1936-cı ildə "Durna" adlı şeirlər kitablarını çap etdirmişdir.

Mikayıl Rəfilə Azərbaycan sərbəst şeirin ilk nümunələrini yaratmış və onun fəal təbliğatçısı olmuşdur. O, M.F.Axundovun həyat və yaradıcılığında bəhs edən "Səbuhi" filminin ssenari müəllifidir. Ədib Nizami, Füzuli, M.Ş.Vazeh, A.A.Bakıxanov, M.F.Axundov, N.Nərimanov və başqalarının fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqat aparmış, əsərlər yazaraq nəşr etdirmişdir. Mikayıl Rəfilə bir alim kimi ali və orta məktəblər üçün dərsliklər hazırlamaqda böyük fəallıq göstərmiş, 1958-ci ildə "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə giriş" adlı kitabını nəşr etdirmişdir.

O, Balzakin "Qorio ata", Hüqonun "Gülən adam", "Paris Notrdam kilsəsi", "Səfillər" romanlarını və digər əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Mikayıl Rəfilinin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1941, 1958, 1973-cü illərdə Bakıda, 1959-cu ildə Moskvada çap olunmuş, Məmməd Arif, Ş.Salmanov və başqaları həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

OSMAN SARIVƏLLİ
(1905-1990)

Azərbaycan şairidir. O, Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndində anadan olmuş, təhsilini orada almış, 1926-cı ildə Qazax Müəllimlər Seminariyasını, 1932-ci ildə Moskva Dövlət Universitetini bitirmiş, pedaqoji fəaliyyətlə və bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. 1934-cü ildə "Dəmir sətirlərim" adlı ilk şeirlər kitabı çap olunmuşdur. O, Böyük Vətən müharibəsi illərində ordu sıralarında qulluq etmiş, "Vətən yolunda" qəzetinin redaksiyasında çalışmışdır. Bu illərdə "Şairin hədiyyəsi", "Ukraynalı dostum", "Yadigar", "Bu yer onun yeridir" adlı şeirlər yazmış, əsərlərində gənclərin qəhrəmanlığını, şücaətini tərənnüm etmişdir.

Osman Sarivəllinin Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazdığı "Son qar", "Birinci dərs", "Təbriz gözəli" şeirlərində xalqın vətənə, torpağa bağlılığını, həsrət duyğularını tərənnüm etmişdir. Şair müharibədən sonrakı illərdə bir-birinin ardınca "Ömrün keçən günləri", "Sabahı yarananlar", "Hər kim yüz il yaşamasa...", "Mən sabaha gedirəm" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. Osman Sarivəlli

yaradıcılığının mövzularını daha da genişləndirərək "İqlimdən iqlimə" toplusunu buraxdımış, "Ana", "Misirli qardaşlar" poemalarını, "Neapol dəftəri", "Panamalı dilənçi", "Burjua diplomatlarına" və s. şeirlərini yazıb dərc etdirmiş, "Babək" mənzum poemasını yekunlaşdırmışdır.

Şair ədəbi fəaliyyəti boyu xalq yaradıcılığının, aşiq poeziyasının təbliği, nəşri ilə əlaqədar çox işlər görmüşdür. Onun əsərləri bəzi xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, özü isə Sofoklun "Antiqona", Xaqaninin "Töhfətül-İraqeyn", A.S.Puşkinin "Su pərisi" və digər əsərləri tərcümə etmişdir.

Osman Sarıvəllinin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1971, 1975, 1979-cu illərdə Bakıda, 1983-cü ildə Moskvada nəşr olunmuş, Məmməd Arif və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Osman Sarıvəllinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SƏMƏD VURĞUN **(1906-1956)**

Azərbaycan şairi, ictimai xadimidir. O, Qazax rayonunun Yuxarı Salahlı kəndində anadan olmuş, təhsilini Qazaxda almış, oradakı müəllimlər seminariyasında oxumuş, seminariyanı bitirdikdən sonra Qazaxda, Qubada, Gəncədə müəllimlik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, şeirləri 1924-cü ildən mətbuatda dərc edilmişdir.

O, sonralar yaradıcılığının mövzusunı daha da genişləndirərək 1927-30-cu illərdə "Hazır olunuz", "Andım", "İrəli" şeirlərini yazmış, əsərlərində ictimai-siyasi, bəşəri hadisələrə münasibətini bildirmişdir. Səməd Vurğun 1929-cu ildən başlayaraq Moskva Dövlət Universitetində və API-nin aspiranturasında oxumuşdur. O, bir müddət Yazıçılar İttifaqının məsul katibi olmuşdur. Şairin müxtəlif illərdə çap etdirdiyi "Fənar", "Şairin andı", "Könül dəftəri" adlı kitablarında yeni həyat quruculuğuna, tərəqqiyə, inkişafa xüsusi diqqət yetirdiyi duyulur. Səməd Vurğun 1930-cu ildən başlayaraq bədii cəhətdən daha yetkin əsərlər "Azərbaycan" (1935), "On iki dekabr" (1937) şeirlərini, "Mavzoley" (1938), "Komsomol poeması" (1956), "26-lar", "Talistan" (1935), "Bəsti" (1937), "Ölüm kürsüsü" adlı poemalarını yaratmış və bu əsərlər şairə ümumxalq məhəbbəti, hörməti, şöhrəti gətirmişdir.

Ədibin yaradıcılığında dram janrı xüsusi yer tutur. O, 1937-ci ildə "Vaqif", 1939-cu ildə "Xanlar", 1941-ci ildə

"Fərhad və Şirin" dramlarını yazmış, tarixi şəxsiyyətlərin azadlıq, insan səadəti uğrunda mübarizəsini etraflı təsvir etmişdir.

Səməd Vurğunun Böyük Vətən müharibəsi illərindəki fəaliyyəti yaradıcılığının ən dəyərli, məhsuldar, əhəmiyyətli bir dövrüdür. O, şeirlərində xalqın birliyini, hamılıqla qələbə əzmində olduğunu xüsusi ahənglə tərənnüm etmişdir. Şairin "Vətən keşiyində", "Moskva", "Ananın öyüdü", "Şəfqət bacısı", "Qəhrəmanın hünəri", "Qızxanımın hünəri", "Səadət uğrunda", "Ukrayna partizanlarına", "Mənə belə söyləyirlər" əsərləri bu səpkidedir. "Bütün xalqlar, qəbilələr od içindən çıxacaqlar", "Həyat fəlsəfəsi", "Yanğın", "Göyərçin", "Dörd söz" və digər bəşəri, fəlsəfi fikirli şeirlərində insan, onun həyatı, amalı, düşüncələri, gələcəyə inamı poetik hisslərlə, incə duyğularla qələmə alınmışdır. Şair "Bakının dastanı" (1944), "İnsan" (1945) dramında, "Muğan", "Köhnə dostlar" (1949), "Aygün" (1951) poemalarında mənəvi-əxlaqi məsələləri, insanın daxili aləmini, dünya-görüşünü, həyat hadisələrinə münasibətini bədii boyalarla, səriştəli söz sahibi kimi qələmə almışdır.

Səməd Vurğunun "Zəncinin arzuları" (1948) poemasında, "Avropa xatirələri" (1950) silsilə şeirlərində sülh, milli azadlıq uğrunda mübarizə tərənnüm olunur.

Ədibin yaradıcılığında siyasi mövzu, siyasi hadisələrə münasibət xüsusi incəliklə öz əksini tapmışdır. "Leninin kitabı" (1950), "Zamanın bayraqdarı" (1953) poemalarında poeziya, bədii hisslər, düşüncələr,

sözün təsiri o qədər qüvvətlidir ki, oxucu bu poeziyaya elə aludə olur ki, onun siyasiliyini tamam yadından çıxarır. Şairin bütün yaradıcılığında poeziya olduqca qüvvətli, söz isə olduqca dəyərli, təsirlidir.

Səməd Vurğun 1953-cü ildə "Şair, nə tez qocaldın sən", 1954-cü ildə "Mən tələsmirəm", 1955-ci ildə "Gö-dəkçə" adlı fəlsəfi-poetik düşüncəli son əsərlərini yazmışdır.

Səməd Vurğunun yüksək xəlqilik, həyat həqiqətlərini lirik duyğularla tərənnüm etdiyi poeziyası müasir Azərbaycan şeirinin inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Səməd Vurğun bir akademik, bir alim kimi fəaliyyəti boyu dünya ədəbiyyatı klassikləri haqqında, bədii yaradıcılıq, ictimai-siyasi, mədəniyyət məsələlərinə aid çoxsaylı elmi, ədəbi-tənqidi məqalələr yazmış, dərc etdirmişdir. Onun sovet yazıçılarının 1954-cü ildə keçirilmiş qurultayında "Sovet poeziyası haqqında" məruzəsində ədəbiyyatın, poeziyanın vəziyyəti yüksək sənətkarlıqla təhlil olunmuş, təklifləri, tənqidi fikirləri səslənmişdir.

O, fəaliyyəti illərində A.S.Puşkinin "Yevgeni Onegin", Ş.Rustavelinin "Pələng dərisi geymiş pəhləvan", Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poemalarını, M.Qorki, T.Q.Şevçenko, Xaqaninin bəzi əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirmişdir.

Səməd Vurğunun "Komsomol poeması", "Aygün" əsərləri ekranlaşdırılmış, şeirlərinə musiqi bəstələnmişdir.

Səməd Vurğunun yaradıcılığına, fəaliyyətinə dövlət tərəfindən ən yüksək qiymət verilmiş, o, ali mükafatlarla təltif olunmuş, fəxri adlara layiq görülmüş, dəfələrlə SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin deputatı seçilmişdir. Görkəmli yazıçılar, şairlər, dövlət və ictimai xadimlər Səməd Vurğun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, çoxsaylı əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Səməd Vurğunun əsərləri 1960, 1972, 1976-cı illərdə Bakıda, 1977-ci ildə Leninqradda, 1978, 1980-ci illərdə Moskvada, eyni zamanda dünyanın bir sıra ölkələrində müxtəlif dillərdə nəşr olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Səməd Vurğunun əsərləri 5 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SÜLEYMAN RÜSTƏM (1906-1989)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini burada almış, 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsinə daxil olmuş, 1929-cu ildə təhsilini Moskva Dövlət Universitetinin ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmişdir. O, "Gənc işçi", "Komsomol", "Maarif və mədəniyyət", digər qəzet və jurnallarda əməkdaşlıq etmişdir.

Süleyman Rüstəm ədəbi fəaliyyətə erkən başlamış, 1922-ci ildə "Çimnaz xanım yuxudadır" adlı pyesini yazmış, "Unudulmuş gənc" adlı şeiri 1923-cü ildə ilk dəfə

"Maarif və mədəniyyət" jurnalında çap olunmuşdur. Həmin vaxtlardan başlayaraq bədii yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmuş, "Ələmdən neşəyə" adlı ilk şeirlər kitabı 1927-ci ildə çap olunmuşdur. Şair sonralar bir-birinin ardınca dəyərli əsərlər yaratmış, 1928-ci ildə "Qolsuz qəhrəman", 1930-cu ildə "Addımlar", 1932-ci ildə "Səs", "Ateş" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. Bu əsərləri ilə özünün püxtələşmiş, istedadlı bir şair olduğunu göstərmişdir. Süleyman Rüstəm bədii yaradıcılığını daha da genişləndirərək "Yaxşı yoldaş" (1932), "Komsomol", "Partizan Əli" (1933), "Bakı misraları" (1934), "Gecənin romantikası", "Şirindil", "Ulduzlar" (1934), "Çapayev" (1935) kimi şeirlərini yazmış, xalqın sevimli şairi kimi ad-san qazanmışdır. O, 1941-ci ildə "And", 1942-ci ildə "Gün o gün olsun ki", "Ana və poçtalyon", "Qafqaz ordusu", "Qəhrəmanın vəsiyyəti", "Mən istərəm", 1943-cü ildə "Koroğlu" adlı şeirlər yazmış, xalqı yadellilərə qarşı mübariz olmağa, vətən torpağının hər qarışını qoruyub saxlamağa səsləmişdir. Müharibədən sonrakı illərdə bir-birinin ardınca maraqlı əsərlər yaratmış, kitablar çap etdirmişdir. Şair 1959-cu ildə "Qafurun qəlbı", 1965-ci ildə "Əzizlərdən əzizlərə" poemalarını yazmışdır.

Süleyman Rüstəmin yaradıcılığında Cənubi Azərbaycan xalqının həyat və mübarizəsinə həsr etdiyi əsərlər xüsusi yer tutur. Onun "Təbriz şeirləri" silsiləsi, "İki sahil" kitabı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Müharibədən sonrakı illərdə o, sülh, azadlıq, demokratiya mövzusunda silsilə şeirlər yazmış, bir çox kitablar çap etdirmişdir. "Biz kommunistlərik", "Günəşli sahilərdə", "Bahar düşüncələri", "Bir az da məhəbbətdən",

"Keçilməmiş yollarda", "Xəzərin sahilləri", "Mənim günəşim" və başqa şeirlər yazmış, ədəbiyyatımızı zənginləşdirmiş, poeziyamıza yeni ruh, yeni lirik əhval gətirmişdir.

Süleyman Rüstəm dramaturgiya sahəsində də səmərəli çalışmış, "Yanğın" pyesini, "Durna" komediyasını, xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbiyə həsr etdiyi "Qaçaq Nəbi" pyesini yazmışdır.

Süleyman Rüstəm yaradıcılığı boyu A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, T.Q.Şevçenko, V.V.Mayakovski, Nazim Hikmət və başqalarından tərcümələr etmişdir. Şairin əsərləri bir çox xalqların dillərinə çevrilmiş, nəşr olunmuşdur.

Süleyman Rüstəm uzun müddət Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, Ali Sovetin sədri olmuş, ən yüksək dövlət mükafatlarına layiq görülmüşdür. Şairin əsərləri 1968, 1972, 1981-ci illərdə Bakıda, 1978, 1981-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuş, yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən tədqiq olunmuş, əsərlər, məqalələr yazılmış, çap olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Süleyman Rüstəmin əsərləri 5 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ƏBÜLHƏSƏN ƏLƏKBƏRZADƏ (1906-1986)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, İsmayilli rayonunun Basqal kəndində anadan olmuş, orta təhsili orada almış, Bakı darülmüəllimini bitirmiş, müəllimlik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa başlamışdır. Onun "Sofii" adlı ilk hekayəsi 1927-ci ildə mətbuatda dərc olunmuş, yaradıcılığını davam etdirərək müxtəlif mövzularda bir sıra hekayələr yazmış, 1930-cu ildə "Boşandı" adlı kitabı çap olunmuşdur. Əbülhəsən "Yoxuşlar" adlı romanı üzərində uzun müddət işləmiş, müxtəlif illərdə nəşr etdirmişdir. Romanda cəmiyyətdə, insan münasibətlərində baş vermiş dəyişikliklər əks olunmuşdur. Ədibin "Dünya qopur" əsərində yeni həyat, yaşayış uğrunda mübarizə təsvir olunmuşdur. Yazıçı Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş, bu mövzuda "Oxu, bülbülüm, oxu", "Görüş yeri", "Leytenant Şerban", "Sahildə", "Oğullar və atalar" və başqa əsərlər yazmışdır.

Ədib "Dostluq qalası" adlı irihəcmli romanında Azərbaycan xalqının Böyük Vətən müharibəsi illərində göstərdiyi fədakarlığı, qəhrəmanlığı tərənnüm etmişdir. Əbülhəsən "Tamaşa qarının nəvələri", "Utancaq", "Sədaqət" romanlarını 1969-76-cı illərdə qələmə almış və bu əsərlərdə gənc nəslin mənəvi, əxlaqi tərbiyəsindən, əmək adamlarının xariqələrindən, insan münasibətlərindən ətraflı söhbət açmışdır. Yazıçının əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur.

Əbülhəsənin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1954, 1957, 1967, 1975-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, dərc edilmişdir.

ABDULLA FARUQ
(1907-1943)

Azərbaycan şairidir. O, Göyçay rayonunun Potu kəndində anadan olmuş, ilk təhsilini orada almış, Bakı müəllimlər seminariyasında və Azərbaycan Dövlət Universitetində oxumuş, təhsilini başa vurduqdan sonra müəllimliklə məşğul olmuş, şeirləri ilə müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış etmişdir. Onun "Üfüqlər qızaranda" adlı ilk şeirlər kitabı 1929-cu ildə nəşr edilmişdir. Yaradıcılıqla ciddi və müntəzəm məşğul olaraq 1933-cü ildə "Yarış", 1935-ci ildə "Talış dağları", 1936-cı ildə "Döyüş yollarında", 1937-ci ildə "Dağlar", 1938-ci ildə "Qızıl əsgər şeirləri" adlı kitabları çap olunmuş, əsərlərində vətənə, torpağa məhəbbət, sevgi, istək duyğuları tərənnüm olunur. "Sarıtel" adlı mənzum hekayəsi Azərbaycan kəndində baş verənlərdən soraq verir. Şair Böyük Vətən müharibəsi illərində "Cəbhəyə gedərkən", "Birinci yara", "Yolumu gözlə", "İyirmi səkkiz qvardiyaçı", "Vətən müharibəsi dastanı" adlı əsərlər yazmış, şeirlərində döyüşçülərin fədakarlığını, qəhrəmanlığını, vətən uğrunda ölməyə belə getməyə hazır olduqlarını tərənnüm etmişdir.

Abdulla Faruq A.S.Puşkin, N.A.Nekrasov, T.Q.Şevçenko, A.Sereteli, Cambuldan tərcümələr etmişdir.

Abdulla Faruq Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, yaradıcılığının çiçəkləndiyi bir vaxtda, 1943-cü ildə, döyüşlərin birində düşmən gülləsinə tuş gəlmiş, 36 yaşında həlak olmuşdur.

Şairin yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MƏMMƏD RAHİM
(1907-1977)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini burada almış, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində oxumuş, 1928-ci ildə təhsilini başa vurub müəllimlik etmiş, bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Onun "Gördüm" adlı ilk şeiri 1928-ci ildə, "Arzular" adlı ilk kitabı isə 1930-cu ildə nəşr olunmuşdur. Şair 1933-cü ildə "İkinci kitab", 1937-ci ildə "Partizanın tüfəngi", 1939-cu ildə "Nübar" toplularını dərc etdirmiş, "Ölməz qəhrəman" (1934-40) poemasını yazmış, bu əsərlərdə adamların rəşadətli əməyi, vətənpərvərlik duyğuları tərənnüm olunmuşdur. Şair 1942-ci ildə "Vətən sevgisi", 1949-cu ildə "Leninqrad göylərində" adlı kitablarını çap etdirmişdir. "Leninqrad göylərində" poemasının qəhrəmanlarından biri təyyarəçi, azərbaycanlı Hüseynbala Əliyevdir. Əsərdə onun və digər təyyarəçilərin şücaəti tərənnüm olunur.

Məmməd Rahimin 1950-ci ildə qələmə aldığı "Abşeron torpağında" poemasında Sumqayıtı ucaldanların, "Xəzər sularında" (1958) əsərində isə dəniz neftçilərinin rəşadətli əməyi tərənnüm olunur. O, eyni zamanda "Xaqanı" (1955) dramının, "Nəvən" (1962) poemasının müəllifidir. Şairin yaradıcılığında sülh, azadlıq, demokratiya mövzuları mühüm yer tutur. Onun "Mən sülhə səs verirəm", "Satqınlara cavab", "Pol Robsona məktub" əsərləri bu səpkidədir.

Məmməd Rahim A.S.Puşkinin "Ruslan və Lüdmila", "Qafqaz əsiri" poemalarını, eyni zamanda M.Y.Lermontov, A.Tvardovski və başqalarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, öz əsərləri isə bəzi xalqların dilinə çevrilmişdir.

Məmməd Rahim dövlətin mükafatlarına, təltiflərinə layiq görülmüş, əsərləri 1967, 1978-ci illərdə Bakıda, 1967, 1972-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuş, həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, çap edilmişdir.

ALMAS İLDIRIM **(1907-1952)**

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini məktəbdə, pedaqoji texnikumda, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq ədəbiyyatı fakültəsində davam etdirmişdir. Gənc yaşlarından Şərq ədəbiyyatını, folkloru dərinlən öyrənmişdir. İlk şeirləri hələ tələbə iken müxtəlif

qəzet və jurnallarda çap olunmuşdur. Süleyman Rüstəmlə birlikdə yazdığı şeirlər "Dün bu gün" adı ilə 1926-cı ildə Bakıda çapdan buraxılmışdır. Bir müddətdən sonra onun "A dağlar" şeiri İstanbulda "Həyat" jurnalında çap olunmuşdur. Bu şeirə görə Almas İldırım ciddi tənqidlərə, təqiblərə məruz qalmışdır. Əsərlərində "milletçi" əhvalı olduğunu əsas götürüb, şairi Dağıstana sürgün etmişlər. Burada o, yaradıcılığını davam etdirərək "Dağlardan xatirələr", "Ləzgi elləri", "Kırmda axşamlar", "Səlimxan", "Günah kimdədir?" və digər əsərlərini yazmışdır. İki il sürgündə qalandan sonra Bakıya qayıtmış, 1930-cu ildə "Dağlar səslənir" adlı ilk şeirlər toplusunu nəşr etdirmişdir. Amma bu kitabın yayılmasına qadağa qoyulmuş, şair Yazıçılar Birliyi üzvlüyündən çıxarılmışdır.

Almas İldırım ona qarşı olan təzyiqlərə dözməyib vətəni tərk edərək Türkmənistana getməli olmuşdur. O, Aşqabad şəhərində məktəb müdiri işləmişdir. Bir müddətdən sonra Türkiyəyə getmiş, Şərqi Anadoluda müxtəlif işlərdə çalışmış, yaradıcılığını davam etdirmişdir. Onun bir qism şeirləri Almaniyada nəşr olunan "Qurtuluş", Türkiyədə çıxan "Çinar altı", "Örkün", "Boz qurd", "Özləyiş" və digər dərgilərdə çap olunmuşdur.

Almas İldırım 1936-cı ildə "Boğulmayan bir səs" adlı kitabını çap etdirmişdir. Şair öz yaradıcılıq imkanlarını nəzərə alaraq 1947-ci ildə "Azərbaycan bayatıları" və "Azərbaycan mahnıları" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir.

Almas İldırımın yaradıcılığına Türkiyədə daim yayğı və diqqət göstərilmiş, 1952-ci ildə şairin "Seçilmiş şeirlər" və "İgidlərə səsləniş" kitabları çapdan buraxılmışdır. Almas İldırım 1952-ci ildə Türkiyədə vəfat etmişdir.

Şairin həyat və yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Almas İldırımın əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SƏBAHİ GƏNCƏLİ (1907 - ?)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Cənubi Azərbaycanın Mərənd şəhəri yaxınlığındakı Miyab kəndində anadan olmuş, ilkin təhsilini orada almış, gənc yaşlarında ailəsi ilə Azərbaycanın Gəncə şəhərinə köçərək, orada yaşamışdır.

Səbahi Gəncəli Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olaraq 1932-ci ildə oranı bitirmiş, bir müddət müəllimlik etmiş, məktəb direktoru işləmiş və 1946-cı ildə Təbrizə qayıtmışdır. O, Təbriz Darülfünununun dil və ədəbiyyat fakültəsinin dekanı vəzifəsində çalışmışdır.

İranda yaşadığı illərdə sürgündə və həbsdə olmuşdur. Şah rejimi dövründə Səbahi Gəncəli əsərlərini çap etdirə bilməmişdir. Yazıçının bir müddətdən sonra 1979-cu ildə "Qartal", 1980-ci ildə "Həyat faciələrindən" adlı kitabları çap olunmuşdur. Onun əsərlərində Cənubi Azərbaycan kəndində hökm sürən feodal-patriarxal münasibətlər, zəhmətkeş xalqın acınacaqlı həyatı, haqsızlığa, zülmə qarşı etirazlar təsvir olunmuşdur.

Yazıçının "Şeirimiz zamanla addımlayır" adlı kitabı 1981-ci ildə çap edilmişdir.

Səbahi Gəncəlinin anadan olmasının 75 illiyi Bakıda qeyd edilmişdir.

MEHDİ SEYİDZADƏ (1907-1976)

Azərbaycan şairidir. Ailəsi əvvəllər Bakı yaxınlığındakı Əmircan kəndində yaşamış, özü Aşqabad şəhərində anadan olmuş, ibtidai təhsilini İranın Məşhəd şəhərində almışdır. 1920-ci ildə Bakıya gəlmiş, pedaqoji texnikumda təhsil almış, müəllimliklə və bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. O, 1925-ci ildə "Şərq qadını" jurnalında "Kənd qızı" adlı ilk şeirini dərc etdirmişdir. Bu ərəfədə o, "Zirək Səməd" mənzum nağılını, "Şanlı gün" poemasını yazmışdır. Şair bir müddətdən sonra "Nərgiz", "Ayaz", "Qızıl quş", "Elsevər" və digər pyeslərini yazmışdır. Bu əsərlər tamaşaya qoyulmuş, bir çox mahnılarına musiqi bəstələnmişdir.

Onun klassik şeir ənənələrini zənginləşdirən qəzəlləri geniş yayılmış və bu qəzəllər xanəndələr tərəfindən ustalıqla ifa olunur.

Mehdi Seyidzadə Puşkinin "Çar Saltan", "Qızıl xoruz", Yersovun "Qozbel at" mənzum nağıllarını, Krilov, Lermontov, Nekrasovun şeirlərini, Sədinin "Bustan"ını, Hafizin qəzəllərini, Ömər Xəyyamın rübailərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Mehdi Seyidzadənin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1966, 1973, 1975-ci illərdə Bakıda, 1974-cü ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

EYNULLA AĞAYEV **(1907-1978)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakının Ramana kəndində anadan olmuş, orta təhsil almış, hələ məktəbdə oxuyarkən ədəbiyyata xüsusi meyl göstərmiş, "Balıqçı Kamil" adlı ilk hekayəsi 1928-ci ildə Tiflisdə dərc edilən "Qızıl şafəq" jurnalında çap olunmuşdur. Eynulla Ağayev təhsilini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda davam etdirmiş, müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmışdır. O, müharibənin ilk günlərindən orduya səfərbər olunmuş, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, yaralanmış, ordudan tərxis olunduqdan sonra qəzet və jurnallarda çalışmış, mütəmadi olaraq ədəbi yaradıcılıqla məşğul olmuşdur.

Eynulla Ağayevin "Alagöz" adlı ilk kitabı müharibə illərində, 1942-ci ildə nəşr olunmuş, daha sonra, 1955-ci ildə "Sirlə qala", 1958-ci ildə "Dəcəllər", 1961-ci ildə "Tək qayıq", 1964-cü ildə "Şişpapaq", 1967-ci ildə "Dağlarda şimşək çaxır", 1968-ci ildə "Yağış mahnısı" və s. kitabları nəşr olunmuş, əsərlərində gənclərə qayğıdan, diqqətdən ətraflı söhbət salınmışdır.

Eynulla Ağayevin əsərləri 1976, 1978, 1982-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MİR CƏLAL PAŞAYEV **(1908-1978)**

Azərbaycan yazıçısı, ədəbiyyatşünasıdır. O, Ərdəbilə anadan olmuş, orta təhsilini Gəncədə almış, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filologiya fakültəsinə daxil olmuş, 1935-ci ildə institutu bitirmiş, müəllimlik fəaliyyəti və bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. İlk hekayəsi 1928-ci ildə çap olunmuşdur.

O, bu vaxtlar "Kommunist" və "Gənc işçi" qəzetlərində işləmiş, yazıları qəzetlərdə mütəmadi olaraq çap edilmişdir. Mir Cəlalin 1935-ci ildə "Boy", 1937-ci ildə "Bostan oğrusu", 1939-cu ildə "Gözün aydın", 1942-ci ildə "Vətən hekayələri", 1945-ci ildə "Həyat hekayələri", 1955-ci ildə "Sadə hekayələr" adlı kitabları çap olunmuş, oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Yazıcının 1935-ci ildə yazdığı "Dirilən adam", 1939-cu ildə qələmə aldığı "Bir gəncin manifesti" romanları Azərbaycan ədəbiyyatında yenilik kimi qarşılanmış, mütəxəssislər, oxucular tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Yazıcının 1941-ci ildə yazdığı "Açıq kitab" romanında tərəqqiyə, quruculuq, yaradıcılıq işlərinə maneçilik törədənlər ciddi tənqid olunmuş, satira atəşinə tutulmuşlar. Onun 1947-ci ildə yazdığı "Yaşadılarım", 1951-ci ildə qələmə aldığı "Təzə şəhər" romanlarında xalqın, Azərbaycan ziyalılarının fəaliyyətindən, Sumqayıt inşaatçılarının fədakar əməyindən geniş məlumat vermiş, hadisələrə münasibət bildirmişdir.

Mir Cəlalin 1957-ci ildə qələmə aldığı "Yolumuz ha-yandır?" romanında M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığını əks etdirən əzəmətli surəti yaradılmış, ziyalılardan fəaliyyəti tərənnüm olunmuşdur.

Mir Cəlal ədəbiyyatşünas alim kimi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını dərinədən tədqiq etmiş, Füzuli yaradıcılığını ətraflı araşdırmış, 1940-cı ildə "Füzulinin poetik xüsusiyyətləri", 1958-ci ildə "Füzuli sənətkarlığı" adlı əsərlər yazaraq çap etdirmiş, eyni zamanda C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov və başqaları haqqında da dəyərli əsərlər yazıb dərc etdirmişdir.

Yazıçı eyni zamanda dərslilər müəllifidir. O, 1957-60-cı illərdə yazılmış "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabının müəlliflərindəndir. Mir Cəlal F.Hüseynovla birlikdə "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı", ali məktəblər üçün dərslilik yazmış və əsər 1982-ci ildə nəşr olunmuşdur. Onun istedadlı, təcrübəli bir alim kimi pedaqoji, elmi kadrların hazırlanmasında xidməti və əməyi böyükdür.

Mir Cəlalin bədii yaradıcılığı, elmi-pedaqoji fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, təltiflərə, mükafatlara layiq görülmüşdür. Yazıcının əsərləri bir çox xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, nəşr edilmişdir.

Mir Cəlalin əsərləri 1967, 1968, 1978-ci illərdə Bakıda, 1959-cu ildə Moskvada çap edilmişdir.

Yazıcının həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən diqqətlə öyrənilmiş, çoxsaylı əsərlər yazılmış, müxtəlif illərdə dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mir Cəlalin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏQSUD ŞEYXZADƏ (1908-1967)

Azərbaycan şairidir. O, Ağdaşda anadan olmuş, burada təhsil almış, Bakı seminariyasında oxumuşdur.

Məqsud Şeyxzadə bir müddət Dərbənddə, Buynakskda müəllimlik etmiş, eyni zamanda yaradıcılıqla məşğul olmuş, "Qırmızı əsgər nəğməsi" adlı ilk şeiri 1921-ci ildə Bakıda, "Kommunist" qəzetində dərc olunmuşdur. O, 1927-ci ildə N.Nərimanova həsr etdiyi əsərini yazmış və bu əsər yaradıcılığında xüsusi yer tutmuşdur.

Məqsud Şeyxzadə 1928-ci ildən ömrünün sonunadək Özbəkistanda yaşamış, mətbuat orqanlarında çalışmış, pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. O, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olaraq 1932-ci ildə "On şeir", 1934-cü ildə "Üçüncü kitab", 1935-ci ildə "Respublika", 1937-ci ildə "Yeni dövrən", 1941-ci ildə "Cəlaləddin", 1942-ci ildə "Mübarizə nə üçündür?", 1948-ci ildə "Vətən şeirləri", 1962-ci ildə "İllər və yollar" adlı şeirlər kitablarını və toplularını nəşr etdirmişdir.

Məqsud Şeyxzadə yaradıcılıq imkanlarını daha da genişləndirərək "Çıraq" (1936), "Ağsaqqal" (1943), "Daşkəndnamə" (1958) və başqa əsərlərini yazmış, qələmə aldığı "Mirzə Uluqbəy" faciəsi Uluqbəyə həsr olunmuşdur. O, eyni zamanda dünya klassiklərinin əsərlərinin tərcüməsi ilə də məşğul olmuş, əsərlərini Azərbaycan və özbək dillərində yazmışdır.

Məqsud Şeyxzadənin əsərləri 1972, 1973-cü illərdə Bakıda, 1974, 1978-ci illərdə Daşkənddə, 1958-ci ildə Moskvada çap olunmuş, şair Xəlil Rza "Məqsud Şeyxzadənin bədii yaradıcılığı" adlı əsər yazmış, 1980-ci ildə kitab halında çap etdirmişdir.

MİKAYIL MÜŞFİQ (1908-1939)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini Bakı məktəblərində almış, Pedaqoji İnstitutun dil və ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, 1931-ci ildə bu təhsil ocağını bitirmiş, bir müddət müəllim işləmiş, eyni zamanda şeirlər yazmışdır.

Mikayıl Müşfiq yaradıcılığa 1926-cı ildə yazdığı "Bir gün" şeiri ilə başlamışdır. Onun 1930-cu ildə "Küləklər", 1932-ci ildə "Buruqlar arasında", 1934-cü ildə "Şəngül, Şüngül, Məngül" və "Şeirlər", 1935-ci ildə "Qaya", "Kəndli və ilan", "Sındırılmış saz", 1936-cı ildə "Azadlıq dastanı" və digərləri, cəmi 10 kitabı çap olunmuşdur.

Mikayıl Müşfiq özünün on birinci kitabını – "Çağlayan"ı çapa hazırlamış, amma bu istəyi axıra çatdırmaq şairə nəsb olmamışdır.

Müasirlik, xəlqilik, azad əmək, vətənpərvərlik, qadın azadlığının tərənnümü onun yaradıcılığının başlıca mövzusu olmuşdur.

Mikayıl Müşfiq poeziyasında məhəbbət mövzusu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun "Sənin gözlərin",

"Ulduzlar", "Yenə o bağ olaydı", "Sənin gülüşlərin" və başqa şeirləri gözəllik, sevgi əhvalı, duyğusu ilə doludur.

Mikayıl Müşfiq uşaqlar üçün də gözəl əsərlər – "Bir May", "Məktəbli şərqisi", "Pioner sarayı", "Şəngül, Şüngül, Məngül" və başqalarını yazmış, nəşr etdirmişdir.

Mikayıl Müşfiq poeziyası bənzərsiz sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. O, klassik ədəbiyyata yaxşı bələd olduğundan mütəmadi olaraq Firdovsi, Ömər Xəyyam, A.S.Puşkin, M.Y.Lermontov, T.Q.Şevçenko, S.Marşakdan tərcümələr etmiş, özünün yazdığı gözəl şeirlər müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Şairin şeirlərinə çoxsaylı mahnılar bəstələnmiş və bu mahnılar sevilə-sevilə oxunur.

Bənzərsiz şeirlər müəllifi Mikayıl Müşfiq vur-tut 30 il yaşamış, yaratdığı dəyərli əsərlərə görə qazamata atılmış, güllələnmişdir.

Mikayıl Müşfiqi – məhəbbət, sevgi şairini düşmən güllələdi. Amma şair düşmən gülləsinə cismən tuş gəldi, gözəlliklə dolu poeziyası insanların ürəyinə, qəlbine hoparaq sevgi, məhəbbət şairini yaşadır.

Yaşayır Mikayıl Müşfiq...

Mikayıl Müşfiqin əsərləri 1956, 1968, 1973, 1976, 1981-ci illərdə Bakıda, 1973-cü ildə Moskvada nəşr olunmuşdur.

Şairin həyat və yaradıcılığı diqqətlə araşdırılmış, öyrənilmiş, əsərlər yazılmış, nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mikayıl Müşfiqin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MEHDI HÜSEYN
(1909-1963)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Qazax rayonunun Şıxlı kəndində anadan olmuş, orta təhsili orada almış, Bakı pedaqoji texnikumunu və Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirmişdir. Mehdi Hüseyn 1938-ci ildə Moskva Dövlət Kinematografiya İnstitutunda oxumuşdur. Yaradıcılığa Tiflisdə çıxan "Yeni fikir" qəzetində çap etdirdiyi məqalələrlə başlamış, "Qoyun qırxımı" adlı hekayəsi ilk dəfə 1927-ci ildə çap olunmuşdur. Yazıçı bu illər ərzində "Tunel", "Qan intiqamı" adlı əsərlər yazmış, 1930-cu ildə "Bahar suları" və "Xavər" adlı kitabları nəşr olunmuş, oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Mehdi Hüseyn 30-cu illərdən başlayaraq müxtəlif qulluqlarda çalışmış, Azərbaycan Proletar Yazıçıları Cəmiyyətinin məsul katibi, Yazıçılar İttifaqı İdarə Heyətinin birinci katibi olmuşdur. Yazıçı 1933-36-cı illərdə qələmə aldığı məşhur "Daşqın" romanında fərdi xüsusiyyətləri ilə seçilən maraqlı surətlər yaratmışdır. O, yaradıcılığını daha da genişləndirərək 1940-cı ildə "Tərlan", 1949-cu ildə "Komissar", 1953-cü ildə "Səhər" romanlarını yazmışdır. Bu əsərlərdə ədib cəmiyyətdə, həyatda rastlaşdığı və narahat olduğu sosial, mənəvi-əxlaqi hadisələri yüksək sənətkarlıqla təsvir etmiş, insanları saflığa, səmimiyyətə səsləmişdir.

Mehdi Hüseynin müharibə illərində yazdığı "Vətən çiçəkləri", "Moskva", "Ürək", "Fəryad" əsərlərində insan-

ların mərdliyi, yüksək iradəliyi, qəhrəmanlığı tərənnüm olunmuşdur. Yazıçı 1949-cu ildə "Abşeron", 1959-cu ildə "Qara daşlar", 1965-ci ildə "Yeraltı sular dənizə axır" romanlarında mənəvi, ictimai, əxlaqi məsələləri yüksək sənətkarlıqla qələmə almış, oxucuların diqqətini vacib məsələlərə yönəltdirmişdir.

Mehdi Hüseyn dramaturq kimi də tanınmışdır. O, dram yaradıcılığına 1939-cu ildə yazdığı "Şöhrət" pyesi ilə başlamış, bir müddət sonra, 1941-ci ildə "Şamil", 1942-ci ildə "Nizami", 1957-ci ildə "Cavanşir", 1961-ci ildə "Alov" və digər pyeslərini yazmışdır. Yazıçı eyni zamanda "Səhər" və "Qara daşlar" kinossenarilərini də müəllifdir.

Onun klassik irsə münasibəti, ədəbiyyat problemlərinə həsr olunmuş məqalələri yüksək səviyyədə yazılması ilə seçilir. Yazıçının əsərləri bir çox xalqların dilinə tərcümə olunmuş, nəşr edilmişdir.

Mehdi Hüseynin yaradıcılığı dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, o, ali mükafatlara layiq görülmüş, dəfələrlə SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin deputatı seçilmişdir.

Mehdi Hüseynin əsərləri 1966, 1976-cı illərdə Bakıda, 1959, 1971-ci illərdə Moskvada nəşr edilmiş, Məmməd Arif, Y.Seyidov və başqaları onun həyat və yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, müxtəlif illərdə çap etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mehdi Hüseynin əsərləri 3 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

CAHANGİR GÖZƏLOV
(1909-1999)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Ağdamın Şıxbabalı kəndində anadan olmuş, ibtidai təhsilini orada almış, Bakıda müəllimlər seminariyasını bitirmiş, Tibb İnstitutunda oxumuşdur. Yaradıcılığa 1934-cü ildən başlamış, "Günəş doğur", "Tarla söhbəti", "Həlləhüşlər" adlı hekayələri qəzetlərdə çap olunmuşdur. Onun 1934-cü ildə "Qurd və keçisi", 1935-ci ildə "Küsen dişlər", 1938-ci ildə "Seylan", "Tülkü və dələ", 1958-ci ildə "Günahkar müqəssirlər", 1962-ci ildə "Müxtəlif əhvalatlar", 1964-cü ildə "Cəncəl adamlar", 1971-ci ildə "Gecə quşu" və başqa kitabları çap olunmuşdur.

Cahangir Gözəlovun 1939-cü ildə çap olunmuş "Gülünün çayı" kitabı keçirilən müsabiqədə mükafata layiq görülmüşdür. Yazıçı satirik hekayə ustası kimi tanınmışdır.

Cahangir Gözəlovun əsərləri 1971, 1977, 1979, 1984-cü illərdə Bakıda nəşr edilmiş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda çap olunmuşdur.

ANATOLİ ZÖHRABBƏYOV
(1909-1946)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakıda anadan olmuş, təhsilini burada almışdır. Ədəbi fəaliyyətə şeirlə başlamışdır. 40-cı illərdə şeirləri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc olunmuşdur. O, Nizami Gəncəvinin şeirlərini və "İsgəndərnamə" poemasını rus dilinə tərcümə etmişdir. Zöhrabbəyov orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini tədqiq etmişdir. Yazıçı 1946-cı ildə özünün məşhur "Odlar diyarı" romanını yazmışdır. Bu tarixi əsərdə müəllif Şirvanşahlar dövründə Bakının həyatını, baş vermiş tarixi hadisələri, əhəlinin gün-güzəranını dəqiqliyi ilə qələmə almış, maraqlı lövhələr yaratmışdır.

Anatoli Zöhrabbəyovun "Odlar diyarı" əsəri 1978-ci ildə Bakıda kitab halında çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

İSMAYIL SOLTAN
(1910-1963)

Azərbaycan şairidir. O, Göyçayda anadan olmuş, orada oxumuş, Gəncə kənd təsərrüfatı texnikumunu bitirmiş, Ağdaş və Göyçay rayonlarında işləmiş, təhsilini Gəncədəki Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda davam etdirmişdir. İsmayıl Soltan ədəbi fəaliyyətə 1935-ci ildən başlamış, şeirləri dövrü mətbuatda çap olunmuş, 1940-cı

ildə keçirilən poeziya müsabiqəsində "Gün doğdu" poeması mükafata layiq görülmüşdür.

1940-cı ildə çap olunmuş "Ağdərə yollarında" kitabı onun ilk şeirlər məcmuəsidir. Şair Böyük Vətən müharibəsi illərində hərbi müxbir kimi çalışmış, ordudan tərxis olunduqdan sonra redaksiyalarda, nəşriyyatlarda işləmişdir.

İsmayıl Soltan "Məhsəti", "Pəri qala", "Ana", "Məhəbbət" adlı poemalarını, "Şirvan" mənzum pyesini yazmışdır. Şairin 1954-cü ildə "Xatirələr", 1956-cı ildə "Gözəlçə", 1961-ci ildə "Bizim həmyerli oğlan", 1967-ci ildə "O, rəssam idi" adlı kitabları nəşr edilmiş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

RƏSUL RZA (1910-1981)

Azərbaycan şairi, ictimai xadimidir. O, Göyçayda anadan olmuş, təhsilini Göyçayda, Bakıda almış, Moskvada Dövlət Kinematoqrafiya İnstitutunda oxumuşdur. Rəsul Rzanın "Bu gün" adlı ilk şeiri 1927-ci ildə Tiflisdə çıxan "Qığılıcı" almanaxında çap olunmuşdur. Şair 30-cu illərin əvvəlindən başlayaraq yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmuş, 1935-ci ildə "Qanadlar", 1939-cu ildə "Çinar" adlı kitablarını çap etdirmişdir. Bu kitablardakı şeirlər, poemalar müasir ruhda olmaqla yanaşı, forma və məzmunca da yeni idilər. Şair yaradıcılığının bu illərində sülhü, əmin-amanlığı təbliğ

edən silsilə şeirlər yazmışdır. Onun 1934-cü ildə qələmə aldığı "Almaniya" poeması, "Madrid", "Qüvvət nəğməsi" və başqa şeirləri əsasən bu mövzudadır.

Rəsul Rza Böyük Vətən müharibəsi illərində hərbi müxbir kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, "Vətən", "İntiqam" adlı şeir kitablarında, "Ölməz qəhrəman", "Qəzəb və məhəbbət" hekayə və oçerklərdən ibarət toplularında xalqın qəhrəmanlıq mübarizəsini, qələbəyə inamını, humanist əhvalını tərənnüm etdirmişdir. Şairin "Vəfa" pyesinin, "Hilal" poemasının, bir sıra şeirlərinin mövzusu Cənubi Azərbaycan xalqının həyatından götürülmüşdür.

Rəsul Rza yaradıcılığının ən parlaq zirvəsi 1950-ci ildə yazdığı məşhur "Lenin" poemasıdır. Şair bu əsərində Leninin dolğun, hərtərəfli, parlaq surətini yüksək peşəkarlıqla yaratmış və nəticədə o, Azərbaycan poeziyasına yeni ruh, müasirlik əhvalı gətirmişdir.

Rəsul Rza yaradıcılıqla yanaşı bir sıra ali dövlət qulluqlarında – Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri, Kinematoqrafiya naziri, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaktoru və digər vəzifələrdə çalışmışdır.

Şairin bir-birinin ardınca çap etdirdiyi "Şeirlər" (1959), "Pəncərəmə düşən işıq" (1962), "Duyğular, düşüncələr" (1964), "Dözüm" (1965) adlı kitablarında müasir həyat hadisələrinə fəlsəfi yanaşma meyilləri güclüdür. Onun "Qızıl gül olmaydı", N.Nərimanova həsr etdiyi "Xalq həkimi" poemalarında insanpərvərlik əhvalı tərənnüm olunur. Yaradıcılığında xüsusi yer tutan "Dünən, bu gün, sabah", "Güneylər, quzeylər", "Üzü küləyə" və başqa kitabları müasirlik əhvalı ilə səsleşir.

Rəsul Rza uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə, ədəbi-tənqidi, publisistik məqalələrində, oçerklərində cəmiyyətdə baş vermiş mühüm hadisələrə öz münasibətini bildirmişdir.

Rəsul Rza Nizami Gəncəvinin, Esxilin, V.Maya-kovskinin, N.Nekrasovun, C.Bayronun, A.Puşkinin, H.Heynenin, T.Şevçenkonun, A.Blokun, Nazim Hikmətin, eyni zamanda digər şairlərin əsərlərini ustalıqla Azərbaycan dilinə çevirmişdir. Şairin öz əsərləri bir çox xalqların dillərinə tərcümə edilmiş, şeirlərinə musiqi bəstələnmişdir.

Rəsul Rza dövlətin ən yüksək mükafatlarına, fəxri adlarına layiq görülmüş, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

Rəsul Rzanın əsərləri 1967, 1970, 1980, 1983-cü illərdə Bakıda, 1965, 1982, 1983-cü illərdə Moskvada çap olunmuş, şairin həyat və yaradıcılığına aid çoxsaylı məqalələr, əsərlər yazılmış, nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Rəsul Rzanın əsərləri 5 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

SABİT RƏHMAN **(1910-1970)**

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Şəkiddə anadan olmuş, orta təhsil almış və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olaraq 1932-ci ildə təhsilini başa vurmuş, bir müddədən sonra Moskva Kinematografiya İnstitutunda oxumuşdur.

Sabit Rəhman ədəbi fəaliyyətə 1926-27-ci illərdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc etdiyi felyetonlarla başlamışdır.

Yazıçı bədii yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olaraq 1930-cu ildə "Pozğun", 1932-ci ildə "Şirin bülbül", 1933-cü ildə "Vefasız", 1934-cü ildə "Gənlik hekayələri", 1937-ci ildə "Şirin arzular", 1938-ci ildə "Xəyalplov" adlı kitablarını çap etdirmiş və bu əsərlərdə o, xalqın ağır güzəranını, geriliklə mübarizə yollarını peşəkarlıqla, incəliklə təsvir etmişdir.

Sabit Rəhman Böyük Vətən müharibəsi illərində və sonralar yazdığı "Bir sevginin tarixi", "Qohumlar", "Arzular", "Sevinc yaşları" və başqa hekayələrində insanların mənəvi aləmindən, müharibədən qayıtmış əsgərlərin vəziyyətindən, onların ailə-məişət məsələlərindən bəhs etmişdir.

Yazıçı 1938-ci ildə H.Ərəblinskiyə həsr etdiyi "Son faciə" povestini, 1948-ci ildə "Nina", 1952-ci ildə "Böyük günlər" romanlarını yazmış, əsərlərində Bakı fəhlələrinin, əhəlinin sosial vəziyyətindən ətraflı söhbət açmışdır.

Sabit Rəhman eyni zamanda komediya janrının yaradıcılarından biridir. Onun "Toy" (1937), "Xoşbəxtlər" (1941), "Aşnalar" (1945), "Aydınlıq" (1949), "Nişanlı qız" (1953), "Əliqulu evlənir" (1961) və başqa əsərlərində tufeylilik, nadanlıq, meşşanlıq gülüş hədəfinə çevrilmiş, eyni zamanda bu əsərlərdə insan və cəmiyyət, vəzifə və vətəndaşlıq borcu, digər mənəvi-əxlaqi məsələlər qaldırılmışdır.

Ədib həm də "Arşın mal alan", "O, olmasın, bu olsun", "Koroğlu", "Əhməd haradadır?" filmlərinin ssenari, "Ulduz", "Hicran" komediyalarının libretto müəlifidir.

Yazıcının əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş, yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmişdir.

Sabit Rəhmanın əsərləri 1975, 1980-ci illərdə Bakıda, 1961, 1967-ci illərdə Moskvada çap olunmuş, M.Məmmədov, Məmməd Aриф və başqaları yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazmış, çap etdirmişlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Sabit Rəhmanın əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

NAĞI NAĞIYEV (1910-1981)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Culfa yaxınlığındakı Yayıcı kəndində anadan olmuş, orada məktəbi və Naxçıvan pedaqoji texnikumunu bitirmiş, ayrı-ayrı məktəblərdə müəllimlik etmiş, təhsilini Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunda davam etdirmişdir. Onun bu ərəfədə ilk hekayələri və "Səadət" adlı səhnə əsəri mətbuatda dərc edilmişdir. Nağı Nağıyev müharibə illərində müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, ordu qəzetlərində oçerk və hekayələri çıxmış, "Polad" pyesini qələmə almışdır. Hərbi dövrədən tərxis olandan sonra Naxçıvana qayıtmış, partiya və dövlət qulluqlarında çalışmış, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı Naxçıvan şöbəsinin məsul katibi, mətbuat idarəsinin rəisi vəzifələrində fəaliyyət göstərmişdir.

Nağı Nağıyevin ilk kitabı "Yer altında" (1954), bir müddətdən sonra, 1956-cı ildə isə "Nişanə" adlı ikinci kitabı nəşr olunmuşdur. Yazıcının yaradıcılığında 1965-ci ildə çap etdirdiyi "Həsərət" romanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, hekayə və povestlərində, romanında insanın cəmiyyətdə baş vermiş hadisələrə münasibətini, xalqın bütün sahələrdə fəallığını, adamların rəşadətli əməyini tərənnüm etmişdir. Yazıcının "İki tale" (1961), "Yaralı qız" (1966) adlı kitablarında çap olunmuş əsərlərin mövzusu da maraqlıdır. Nağı Nağıyev səriştəli tərcüməçi kimi də xeyli işlər görmüş, "Min bir gecə", Aybəkın "Müqəddəs qan" və bir sıra əsərləri dilimizə tərcümə etmişdir.

Nağı Nağıyevin əsərləri 1967, 1974-cü illərdə Bakıda çap edilmiş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

YUSİF ŞİRVAN (1910-1979)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Şamaxıda anadan olmuş, məktəbi bitirib, Nuxa şəhər pedaqoji texnikumunda təhsilini davam etdirmişdir. Bir müddət Şamaxıda, Lənkəranda, digər təhsil müəssisələrində müəllimlik etmiş, müxtəlif mətbuat orqanlarında işləmişdir. Yusif Şirvan ədəbi yaradıcılığa 30-cu illərin əvvəllərindən başlamış, "Bizim yaz" adlı ilk kitabı 1932-ci ildə çap olunmuş, daha sonra, 1941-ci ildə "Mətbəə qızı" kitabı çapdan buraxılmışdır. Yusif Şirvan ordu sıralarına səfərbəriyyə alınmış, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, 1947-ci ildə ordudan tərxis olunaraq əmək və yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirmiş, 1945-ci ildə "Ananın səsi", 1948-ci ildə "İşıqlı yol" və digər kitablarını çap etdirmişdir. Yazıçı 1958-ci ildə "Şəfəq" romanını kitab halında nəşr etdirmişdir. Əsərlərində vətənə, el-obaya bağlılıq əhvalı, insana qayğı, diqqət hissləri qüvvətlidir.

Yusif Şirvan ədəbi fəaliyyətini davam etdirərək 1964-cü ildə "Buludlar dağılır", 1966-cı ildə "Quşlar yuvasına qayıdır", 1974-cü ildə "Məzunlar" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. Yusif Şirvanın yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏBİL YUSİF (1910-1987)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Ordubadda anadan olmuş, məktəbi bitirib Naxçıvan pedaqoji texnikumunda təhsil almış, maarif sahəsində çalışmış, təhsilini Moskva Dil və Fəlsəfə İnstitutunda davam etdirmişdir. O, ədəbi fəaliyyətə 1933-cü ildə başlamış, ilk şeir və hekayələri "Gənc işçi", "Ədəbiyyat qəzeti" səhifələrində dərc edilmişdir. Onun 1938-ci ildə nəşr etdirdiyi "Zümrüd muzeyi" kitabı oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Əbil Yusif bir müddət nəşriyyatlarda, müxtəlif dövlət vəzifələrində çalışmış, 1941-ci ildə ordu sıralarında qulluq etmiş, hərbi qəzetlərdə işləmişdir. O, ordudan tərxis olunduqdan sonra əmək fəaliyyətini davam etdirmiş, yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmuş, "Babək" pyesini, "Ramiz", "Odlar içində", "Yadıqar", "Vətən" adlı dram əsərlərini yazmış, bu əsərlər müxtəlif illərdə teatrlarda səhnəyə qoyulmuşdur. O, "Ana" adlı povest, çoxsaylı hekayələr yazmışdır.

Əbil Yusifin 1966-cı ildə "Məhəbbət abidəsi", 1968-ci ildə "Səngərdən gələn səslər", 1974-cü ildə "Cəbhə xatirələri" adlı kitabları nəşr olunmuş, əsərlərində insanların vətənə, torpağa bağlılığı, vətənpərvərlik əhvalı təənnüm edilmişdir.

Əbil Yusifin əsərləri 1973, 1984-cü ildə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MİRZƏ İBRAHİMOV (1911-1993)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqu, ictimai xadimidir. O, Cənubi Azərbaycanın Sərab şəhəri yaxınlığındakı Evə kəndində anadan olmuşdur. 1918-ci ildə atası və böyük qardaşı ilə Bakıya gəlmiş, 1926-cı ildə fabrik-zavod məktəbində oxumuş və işləmişdir.

Mirzə İbrahimov bədii yaradıcılığa da elə bu dövrlərdə başlamış, "Qazılan buruq" adlı şeiri ilk dəfə 1930-cu ildə "Aprel alovları" məcmuəsində dərc olunmuşdur. O, bu illərdə bir-birinin ardınca hekayə, oçerk, məqalələr yazaraq qəzet və jurnallarda dərc etdirmiş, 1933-cü ildə Naxçıvanda çıxan "Sürət" qəzetinin redaktoru işləmişdir.

Mirzə İbrahimov bu illərdə ədəbiyyatla daha ciddi məşğul olmuş, 1935-ci ildə "Həyat", 1937-ci ildə "Madrid", 1941-ci ildə "Məhəbbət" pyeslərini yazaraq Azərbaycan dramaturgiyasına yeni töhfələr vermişdir.

Yazıçı 1962-ci ildə "Kəndçi qızı", 1965-ci ildə "Yaxşı adm", "Közəran ocaqlar" əsərlərini yazaraq cəmiyyətdə baş verənlərə münasibətini bildirmiş və bu əsərlər teatrlarda səhnəyə qoyulmuşdur.

Mirzə İbrahimov bu illərdə Azərbaycanın görkəmli yazıçısı kimi tanınmış, yaradıcılığında olduqca vacib məsələlərə toxunmuş, problemlərə münasibətini bildirmişdir. Ədib 1948-ci ildə özünün məşhur "Gələcək gün" romanını, bir müddət sonra, 1965-ci ildə "Fırtına quşu", 1966-cı ildə "Güləbətin", daha sonra "Pərvizin həyatı" povestlərini, "Cənub hekayələri" adlı əsərini yazmışdır.

O, "Cənub hekayələri"ndə Cənubi Azərbaycan, İran xalqlarının faciəli həyatını, milli, ictimai, sosial vəziyyətini araşdırmış, yüksək peşəkarlıqla oxucuya çatdırmışdır. Yazıçının ən sanballı, irihəcmli əsərlərindən biri də 1957-ci ildə yazdığı "Böyük dayaq" romanıdır. Bu roman Azərbaycan nəsrinin ən dəyərli nümunələrindəndir. 1970-ci ildə yazıb başa vurduğu "Pərvanə" romanı da maraqlı surətlərlə zəngindir.

Mirzə İbrahimov yaradıcılıqla yanaşı ali dövlət qulluqlarında – Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin sədri, birinci katibi, Nazirlər Soveti sədrinin müavini, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri vəzifələrində çalışmış, SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin deputatı və eyni zamanda EA-nın akademikisi seçilmiş, dövlətin ən yüksək mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Mirzə İbrahimov ədəbiyyat tarixinə, bədii yaradıcılığın problemlərinə aid əsərlərin, eyni zamanda Cəlil Məmmədquluzadəyə həsr etdiyi "Böyük demokrat" adlı monoqrafiyanın müəllifidir.

Ədib A.N.Ostrovskinin "Quduz pullar", A.P.Çexovun "Üç bacı", V.Şekspirin "Kral Lir", Molyerin "Don Juan" və bir sıra əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, öz əsərləri isə bir çox xalqların dillərinə çevirilmişdir.

Mirzə İbrahimovun əsərləri 1971, 1972, 1978, 1979-cu illərdə Bakıda, 1972, 1977, 1979-cu illərdə Moskvada çap olunmuş, həyat və yaradıcılığı mütəxəssislər tərəfindən ətraflı öyrənilmiş, əsərlər, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mirzə İbrahimovun əsərləri 3 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MÜZƏFFƏR NƏSİRLİ (1911-1980)

Azərbaycan şairidir. O, Şahbuz rayonunun Sələsüz kəndində anadan olmuş, orta məktəbi və Naxçıvan pedaqoji texnikumunu bitirmiş, 1929-cu ildən əmək və yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamışdır. İlk şeir və hekayələri "Şərq qapısı" qəzetində dərc edilmişdir. Bu ərəfədə o, "Azadlıq günəşi", "Qanlı qanunlar", "İntiqam" adlı ilk pyeslərini qələmə almış, eyni zamanda müəllimliklə məşğul olmuşdur.

Müzəffər Nəsirli təhsilini davam etdirmək üçün Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, buranı qurtarıb, 1936-cı ildən İrəvan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənnindən dərs deməyə başlamışdır.

O, Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, ordudan tərxis olundandan sonra Naxçıvana qayıtmış, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Müzəffər Nəsirli Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının Naxçıvan bölməsinə rəhbərlik etmişdir.

O, müharibə mövzusunda "Sıvaş sahilində" (1945) və "Qafqaz yollarında" (1952) adlı kitablarını yazmış, çap

etdirmişdir. Müzəffər Nəsirli yaradıcılıq dairəsini daha da genişləndirərək 1962-ci ildə "Araz sahilində", 1965-ci ildə "Lələli dağlar", 1973-cü ildə "Yanar üfüqlər", 1974-cü ildə "İki ürək", 1978-ci ildə "Qaynar bulaq" adlı kitablarını çap etdirmiş, əsərlərində vətənin füsunkar təbiətini, insanların el-obaya, torpağa bağlılığını təənnüm etmişdir. Şairin yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

CABBAR MƏCNUNBƏYOV (1912-1967)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, İrəvan şəhərində anadan olmuş, 1927-ci ildə Bakı pedaqoji texnikumu nəzdindəki məktəbi bitirmiş, həmin texnikuma qəbul olmuşdur. Yaradıcılığa elə bu vaxtdan başlamış, Bakı neftçilərinin fədakar əməyini təənnüm edən "Beşinci briqada" adlı pyesini yazmış və bu əsər 1931-ci ildə Gənc Fəhlə Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

Cabbar Məcnunbəyov təhsilini davam etdirmək üçün Leningrad Fəlsəfə və Dilçilik İnstitutuna daxil olmuş, lakin xəstəliyinə görə təhsilini yarımçıq qoyub, 1934-cü ildə Bakıya qayıtmış, dövlət nəşriyyatında fəaliyyətə başlamışdır. O, bu illərdə "Ana", "Gül dəstəsi", "İlk məhəbbət" adlı əsərlərini yazıb nəşr etdirmişdir.

Cabbar Məcnunbəyov 1938-ci ildə "Yanar vadi" adlı irihəcmli əsərini yazıb başa çatdırmış və əsər Dövlət Dram Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur.

Yazıçı 1941-48-ci illərdə hərbi qəzet redaksiyalarında çalışmış, oçerk, hekayələr yazmışdır. O, 1952-ci ildə "Böyük məhəbbət", 1955-ci ildə "İldırım", 1956-cı ildə "Ayrılan yollar" pyeslərini yazmış və bu əsərlər müxtəlif illərdə tamaşaya qoyulmuşdur.

Cabbar Məcnunbəyov M.Qorkinin "Foma Qordeyev", M.Lermontovun "Zəmanəmin qəhrəmanı" və digər əsərləri Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Yazıçının əsərləri 1958, 1961, 1969, 1974-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

MİRVARİD DİLBAZI (1912-2001)

Azərbaycan şairəsidir. O, Qazax mahalının Musaköy kəndində anadan olmuş, orta təhsili Bakıda, qızlar seminariyasında almış, 1932-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmiş, Bakıda, Qubada müəllim işləmişdir. Bədii yaradıcılığa 1928-ci ildən başlamış, ilk şeiri "Maarif və mədəniyyət" jurnalında dərc olunmuşdur. Onun ilk kitabı – "Bizim səsimiz" 1934-cü ildə, daha sonra "İlk bahar" 1937-ci ildə nəşr olunmuşdur.

Mirvarid Dilbazi Böyük Vətən müharibəsi illərində yazıb çap etdirdiyi "Vətən eşqi", "Xatirələr" adlı kitablarında, "Berlin yanır" və başqa şeirlərində xalqın vətəne məhəbbəti, faşist işğalçılara nifrəti, qələbəyə inam əhvali səslənir.

Şairə müharibədən sonra bir-birinin ardınca "Sənətkarın xəyalı" (1948), "Seçilmiş şeirlər" (1957), "Xatirələr olan yerdə", "Həyat lövhələri" (1967), "Bənövşələr üşüyəndə" (1970), "Ana qanadı" (1972), "Yasəmən fəslisi" (1976) adlı kitablarını çap etdirmişdir.

Mirvarid Dilbazinin bir sıra əsərləri bəzi xalqların dilinə tərcümə edilmiş, özü isə Puşkin, L.Tolstoy, Sofronov, Tixonov, Mixalkov və başqa şairlərin, yazıçıların əsərlərini dilimizə çevirmiş, yaradıcılığı dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, fəxri adlara layiq görülmüşdür.

Mirvarid Dilbazinin əsərləri 1967, 1968, 1977-ci illərdə Bakıda, 1958, 1971-ci illərdə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Mirvarid Dilbazinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MANAF SÜLEYMANOV (1912-2001)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, İsmayilli rayonunun Lahıc qəsəbəsində anadan olmuş, orta təhsilini Bakıda almış, Azərbaycan Neft-Kimya İnstitutuna daxil olmuş və 1937-ci ildə bu təhsil ocağını bitirmişdir. Ədəbi yaradıcılığa 1947-ci ildə "Azərbaycan" jurnalında dərc olunmuş, Bakı neftçilərinin həyatından bəhs edən "Yerin sirri" romanı ilə başlamışdır. Bir müddətdən sonra – 1956-cı ildə "Dağa-

lar qoynunda", 1958-ci ildə isə "Fırtına" romanlarını yazıb çap etdirmişdir. Yazıçının 1968-ci ildə qələmə aldığı "Zirvələrdə" romanı dağ-mədən işçilərinin həyatından bəhs edir.

Manaf Süleymanovun 1984-cü ildə nəşr etdirdiyi "Eşitdiklərim, oxuduqlarım və gördüklərim" əsərində köhnə Bakı haqqında geniş, maraqlı məlumatlar verilmiş, əsər oxucular tərəfindən rəğbətlə, maraqla qarşılanmışdır. Onun bəzi əsərləri xarici dillərə tərcümə edilmişdir. Yazıçı, eyni zamanda, E.Heminquey, C.London, O'Henri və digər ingilis yazıçılarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Manaf Süleymanovun yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1977, 1980, 1985-ci illərdə Bakıda, 1984-cü ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏHMƏD CƏMİL (1913-1977)

Azərbaycan şairidir. O, İrəvan şəhərində anadan olmuş, ailəsi bir müddətdən sonra Gəncəyə köçmüşdür. Əhməd Cəmil burada orta təhsil almış, hələ məktəbdə oxuyarkən, 1928-ci ildə "Gözəl Qafqaz" şeiri "Qızıl Gəncə" jurnalında ilk dəfə çap olunmuşdur. O, təhsilini Bakıda, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmiş, 1933-cü ildə institutu bitirib,

Şəmkir və Gəncenin təhsil müəssisələrində dərslər demiş, mətbuat orqanlarında işləmiş, şeirləri çap olunmuşdur. Əhməd Cəmil 1942-43-cü illərdə cəbhə qəzetlərində əməkdaşlıq etmiş və o, 1942-ci ildə "Yadigar", "Əsgər qardaşıma", "Şaxta baba", 1943-cü ildə "Can nənə, bir nağıl de" adlı kitablarını, "Açıl, ey səhər", "Nişan üzüyü", "Qaçqınlar" şeirlərini yazıb çap etdirmişdir. Şairin bu əsərləri Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələrindəndir. Əhməd Cəmil sonrakı illərdə "Təməl daşları" (1951), "Şeirlər" (1957), "Bahar şəfəqləri", "Ellər bayramı" (1964) və başqa kitablarındakı əsərlərdə xalqımızın fədakar əməyi, mədəniyyəti, mənəvi yüksəlişi tərənnüm olunmuşdur.

Əhməd Cəmil uzun müddət "Ədəbiyyat qəzeti"nin, "Azərbaycan" və "Ulduz" jurnallarının baş redaktoru olmuşdur.

Əhməd Cəmilin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1975, 1979-cu illərdə Bakıda, 1965-ci ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏLƏKBƏR ZİYATAY (1913-1982)

Azərbaycan şairidir. O, Gəncədə anadan olmuş, şəhər məktəbində oxumuş, təhsilini inşaat texnikumunda davam etdirmiş, 1933-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinə daxil olmuş, təhsilini

başla vurduqdan sonra pedaqoji fəaliyyətlə və yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Onun şeirləri hələ tələbə ikən müxtəlif qəzet və jurnallarda çap olunmuş, bir müddət "Ədəbiyyat qəzeti"ndə işləmişdir. Şairin "Məhəbbət sınağı" adlı ilk kitabı 1946-cı ildə nəşr olunmuşdur. O, daha sonra, 1954-cü ildə "Həyat mahnıları", 1961-ci ildə "Şeirlər", 1964-cü ildə "Bakı gecələri" kitablarını çap etdirmiş, bu əsərlərdə insanın duyğularını, gənclərin sevgisini, məhəbbətini, vətənə, torpağa bağlılığını tərənnüm etmişdir.

Ələkbər Ziyatay yaradıcılıqla, pedaqoji fəaliyyətlə yanaşı, eyni zamanda Gəncə yazıçılar təşkilatının məsul katibi vəzifəsində işləmişdir.

Şair yaradıcılığı dövründə bədii tərcüməyə xüsusi fikir vermişdir. O, Homerin "Odiseya", Lope de Veqanın "Nə əldən qoyur, nə yardan doyr", Əlişir Nəvainin "Yeddi səyyarə", A.Qriboyedovun "Ağıldan bəla", eyni zamanda A.Puşkinin, N.Nekrasovun, T.Şevçenkonun, digər ədiblərin əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş, bədii ədəbiyyat tərcüməçisi kimi sayılıb, seçilmişdir.

Ələkbər Ziyatayın əsərləri 1971, 1983-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLI (1913-1990)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Göyçay şəhərində anadan olmuş, məktəbi bitirdikdən sonra Bakı sənaye texnikumunda təhsilini davam etdirmişdir. Ədəbi fəaliyyətə 30-cu illərdən başlamış, müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmışdır. Ənvər Məmmədخانının ilk irihəcmli əsəri Bakı neftçilərinin fədakar əməyindən bəhs edən "Burulğan" povestidir. Əsər 1934-cü ildə yazılmış, elə həmin il də kitab halında çap olunmuşdur. O, sonralar təhsilini davam etdirmək üçün 1936-cı ildə Moskva Kinematografiya İnstitutuna daxil olmuş, oranı bitirib Bakıya qayıtmış, uzun müddət "Azərbaycanfilm" kinostudiyasında çalışmışdır.

Ənvər Məmmədخانlı yaradıcılığını davam etdirərək 1936-cı ildə "Bakı gecələri", 1939-cu ildə "Ayna", 1943-cü ildə "Analar və yollar", "Qərbə atəş", 1944-cü ildə "Dirilik çeşməsi", 1947-ci ildə "And", 1949-cu ildə "Qızıl qönçələr" adlı kitablarını çap etdirmişdir. Ədib öz əsərlərində insanın əxlaqi keyfiyyətlərini, mənəviyyatını, düşüncə tərzini, cəmiyyətdə rolunu dəqiqliyi ilə göstərmişdir. Yazıçının "Qaralmaz günəş", "Dirilik çeşməsi" və digər hekayələri bədii yaradıcılığın gözəl nümunələrindəndir.

Ənvər Məmmədخانının Cənubi Azərbaycan əhalisinin ağır həyatını və mübarizəsini əks etdirən "Karvan dayandı", "Qızıl qönçələr", "Baş xiyabanda" hekayələri mövzu bitkinliyi cəhətdən olduqca maraqlıdır.

Ənvər Məmmədخانlı "Şərqi səhəri" (1947), "Od içində" (1951), "Şirvan gözəli" (1957) adlı əsərlərin müəllifidir. Yazıçının ssenarisi əsasında "Bəxtiyar", "Fətəli xan", "Babək" bədii filmləri çəkilmişdir.

Ənvər Məmmədخانlı A.Puşkinin, L.Tolstoyun, M.Qorkinin, V.Şekspirin, Q.Floberin, T.Drayzerin və başqa ədiblərin əsərlərini dilimzə çevirmiş, öz əsərləri isə bəzi dillərə tərcümə olunmuşdur.

Ənvər Məmmədخانlının yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1960, 1985-ci illərdə Bakıda, 1964-cü ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Ənvər Məmmədخانlının seçilmiş əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MƏHƏRRƏM ƏLİZADƏ (1913-1983)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Şuşa şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi Füzuli rayonunda bitirmiş, 1936-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuşdur. Məhərrəm Əlizadə Böyük Vətən müharibəsi illərində orduda qulluq etmiş, tərxis olunduqdan sonra müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmışdır. O, bədii yaradıcılığa 1937-ci ildə yazdığı "İftira" komediyası ilə başlamışdır. Bir müddətdən sonra, 1939-cu ildə "Toy kimindir?", 1941-ci ildə "Qızılgül", 1943-cü ildə "Gözün

aydın", 1959-cu ildə "Nazxanım naz eyləyir" və "Rəisin arvadı", 1960-cı ildə "Səndən mənə yar olmaz", 1964-cü ildə "Altı qızın biri Pəri", 1970-ci ildə "Qılgılcım", 1976-cı ildə "Qonşumuzda bir oğlan var" və başqa əsərlərini yazmış və bu pyeslər teatr səhnələrində dəfələrlə oynanılmışdır. Ədibin "Bəşirin toyu", "Körpü", "Yaşıl çamadan" pyesləri televiziya və radioda səslənmişdir.

Məhərrəm Əlizadənin 1956-cı ildə "Papiros qutusu", 1964-cü ildə "Artıq tikə", 1978-ci ildə "Gözəllik axtarıram", 1983-cü ildə "Qara brilyant" adlı kitabları nəşr olunmuş, oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Onun yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

NİGAR RƏFİBƏYLİ (1913-1981)

Azərbaycan şairəsidir. O, Gəncədə anadan olmuş, ibtidai təhsilini burada almış, Bakıda pedaqoji texnikumda oxumuş, Moskva Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş və 1936-cı ildə oranı bitirmişdir. Nigar Rəfibəylinin "Çadra" adlı ilk şeiri 1928-ci ildə "Dan ulduzu" jurnalında dərc edilmişdir. Şairənin ilk "Şeirələr" kitabı 1934-cü ildə çap olunmuşdur. Şeirələrində Azərbaycan qadınlarının əməyindən, ictimai-siyasi hadisələrdə iştirakından, cəmiyyətdəki mövqeyindən bəhs edilir.

Nigar Rəfibəyli 1936-cı ildə qələmə aldığı "Dolores İbarruri" şeirində ispan xalqının faşizmə qarşı apardığı

qəhrəmanlıq mübarizəsini tərənnüm etmişdir. Sonralar yaradıcılıq mövzularını daha da genişləndirərək 1943-cü ildə "Zəfər nəğməsi", 1949-cu ildə "Şeirələr", 1951-ci ildə "Anaların səsi", 1957-ci ildə "Yol xatirələri" adlı kitablarını çap etdirmişdir.

Nigar Rəfibəyli yaradıcılığı boyu maraqlı, poetik mövzulara toxunmuş, 1964-cü ildə "Dənizin səsi gəlir", 1969-cu ildə "Işıqlı dünyam", 1974-cü ildə "Günəşdən gənclik istədim" adlı kitablarını çap etdirmiş, oxucularda kütləvi maraq oyatmışdır.

Şairə "Balaca qəhrəman", "Günəşin cavabı", "Məstanın balaları", "Bizə bahar yaraşır" və digər əsərlərini uşaqlar üçün yazmışdır.

Nigar Rəfibəyli Məhsəti Gəncəvinin rübailərini, A.P.Çexovun "Vanya dayı", "Albalı bağı", E.L.Voyniçin "Ovod" və başqa şair və yazıçıların bəzi əsərlərini Azərbaycan dilinə çevirmiş, öz əsərləri isə başqa dillərə tərcümə edilmişdir.

Nigar Rəfibəylinin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1969, 1974, 1982-ci illərdə Bakıda, 1951-ci ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, dərc olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Nigar Rəfibəylinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

MİRZƏ MÜŞTAQ **(1913-2001)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakı şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi bitirmiş, M.F.Axundov adına Müəllimlər İnstitutunda təhsil almış, Bakı məktəblərində müəllimlik etmişdir. O, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, cəbhələrdə vuruşmuş, yaralanmış və ordudan tərxis olunduqdan sonra "Azərbaycan pioneri" jurnalında fəaliyyətə başlamış, sonralar Radio Verilişləri Komitəsində, "Azərneşr"də çalışmışdır.

Mirzə Müştaq ədəbi fəaliyyətə 1939-cu ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap etdirdiyi "Qara əlcəkli" adlı ilk hekayəsi ilə başlamışdır. Onun "Dərstdən sonra" və S.S.Axundovla şərikli yazdığı "İradə" adlı pyesi Gənc Tamaşaçılar Teatrında səhnəyə qoyulmuşdur.

Mirzə Müştaq 1955-ci ildə "Şəfalı əllər", 1958-ci ildə "Məni bağışla", 1964-cü ildə "O mənim dostumdur", 1967-ci ildə "Aydın yollarda", 1973-cü ildə "Nil pərisi" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. Hekayə, povest və romanlarında cəmiyyətin həyat hadisələrinə münasibətini, insanların fəaliyyətinə qiymət verməyin əhəmiyyətini xüsusi dəqiqliklə araşdırmış, oxucuya səmimi sözünü demişdir.

Mirzə Müştaqın əsərləri 1984, 1985-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

İLYAS ƏFƏNDİYEV
(1914-1996)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Füzuli şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi orada bitirmiş, təhsilini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda davam etdirmişdir. İlyas Əfəndiyev ədəbi fəaliyyətə 1938-ci ildən başlamışdır. Onun "Kənddən məktublar" adlı ilk kitabı 1939-cu ildə, Böyük Vətən müharibəsi mövzusunda yazdığı hekayələr isə 1945-ci ildə "Aydınlıq gecələr" adı ilə kitab halında çap olunmuşdur. Yazıçı əsərlərinin mövzusunun daha da genişləndirərək 1947-ci ildə "İşıqlı yollar", 1948-ci ildə "Bahar suları", 1954-cü ildə "Atayevlər ailəsi" pyeslərini yazmış və bu əsərlərdə o, cəmiyyətdə, insanların həyatında baş vermiş dəyişiklikləri, yeniliyə meyl və maraq əhvalını peşəkarlıqla tərənnüm etmişdir. İlyas Əfəndiyevin "Söyüdlü arx" (1958), "Körpüsalanlar" (1960), "Dağlar arxasında üç dost" (1963) romanları mövzu, hadisələrin təhlili baxımından maraq doğurmuş, oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır.

Ədibin 1976-78-ci illərdə qələmə aldığı "Sarıköynək-lə Valehin nağılı" romanı Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif bu əsərində insanların cəmiyyətdə öz yerlərini tutmalarını, ictimai-siyasi hadisələrdə iştirakını, şəxsiyyət və cəmiyyət anlayışını yüksək sənətkarlıqla araşdırmışdır.

Azərbaycan dramaturgiyasının tərəqqisində İlyas Əfəndiyevin müstəsna xidməti olmuşdur. Onun "Sən hə-

mişə mənimləsən" (1964), "Mənim günahım" (1967), "Unuda bilmirəm" (1968), "Məhv olmuş gündəliklər" (1969), "Qəribə oğlan" (1973), "Bağlardan gələn səs" (1976) pyesləri Azərbaycan dramaturgiyasını zənginləşdirmişdir. Müəllif bu əsərlərində dolğun, mürəkkəb surətlər, təsirli səhnələr yaratmışdır. Dramaturqun tarixi mövzuda yazdığı "Mahnı dağlarda qaldı" ((1971), "Xurşidbanu Natəvan" (1978), "Büllur saray" (1983) və digər pyesləri uzun müddətdir ki, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında, ölkənin digər teatrlarında səhnəyə qoyulmuş, oynanılmış, teatrsevənlərin dərin rəğbətini qazanmışdır.

İlyas Əfəndiyevin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmiş, pyesləri bəzi ölkələrin teatr səhnələrində oynanılmışdır.

İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı, fəaliyyəti dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, ali mükafatlara, fəxri adlara layiq görülmüşdür.

İlyas Əfəndiyevin əsərləri 1969, 1973, 1984, 1985-ci illərdə Bakıda, 1976-cı ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid çoxsaylı əsərlər, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə İlyas Əfəndiyevin əsərləri 3 cildde kütləvi tirajla çap edilmişdir.

ZEYNAL XƏLİL **(1914-1973)**

Azərbaycan şairi, dramaturqudur. O, Gəncə şəhərinə anadan olmuş, orta təhsil aldıqdan sonra, 1932-36-cı illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində oxumuş, təhsilini başa vurub bir müddət müəllimlik etmişdir. Zeynal Xəlil ədəbi fəaliyyətə 1934-cü ildən başlamış, şeirləri müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc edilmişdir. Onun "İstək" adlı ilk şeirlər kitabı 1936-cı ildə çap olunmuşdur. Şair Böyük Vətən müharibəsi illərində döyüşçülərin qəhrəmanlığını tərənnüm edən "Yəhərləyin atları", "416", "Döyüşçünün vəsiyyəti" və s. şeirlərini yazmışdır. Zeynal Xəlil 1943-cü ildə "Düşüncələr", 1947-ci ildə "Etibar", 1949-cu ildə "Arzular", 1952-ci ildə "İki dünya", 1956-cı ildə "Bənövşə", 1963-cü ildə "Şeirlər", 1970-ci ildə "Sevdiyim rəng", 1973-cü ildə "Günəş, dəniz və insan" adlı kitablarını nəşr etdirmişdir. O, şeirlərində, poemalarında, digər əsərlərində gənclərin şücaətini, sevgi və məhəbbətini, insanların torpağa, el-obaya bağlılığını tərənnüm etmişdir.

Zeynal Xəlil eyni zamanda "Ulduzlar" (1961) mənzum romanın, "İntiqam" (1941), "Qatır Məmməd" (1945), "Gənc ustalar" (1954), "Ata yolu" (1966) adlı pyeslərin müəllifidir.

Ədibin "Qatır Məmməd" əsəri əsasında eyniadlı film çəkilmişdir. Onun mənzum pyesləri Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuşdur. Yazığının əsərləri bəzi xarici dillərə tərcümə olunmuş, özü isə

P.Antokolski, D.Quramaşvili, Qafur Qulam və başqa şairlərdən tərcümələr etmişdir.

Zeynal Xəlilin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1965, 1978-ci illərdə Bakıda, 1973-cü ildə Moskvada nəşr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Zeynal Xəlilin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

QILMAN İLKİN **(1914)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakının Mərdəkan kəndində anadan olmuş, məktəbi bitirdikdən sonra pedaqoji texnikumda oxumuş, bir müddət müəllimlik etmiş, müxtəlif qəzet və jurnalların redaksiyalarında çalışmışdır. Qılman İlkin 1932-36-cı illərdə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda təhsilini davam etdirmiş, ədəbi yaradıcılığa 1943-cü ildə yazdığı "Yaralı şahin" hekayəsi ilə başlamışdır. O, Böyük Vətən müharibəsi illərində hərbi müxbir kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Qılman İlkinin "Həyat yolları" adlı ilk kitabı 1947-ci ildə nəşr olunmuşdur. Yazıçı yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olaraq 1949-cu ildə "Hekayələr", 1951-ci ildə "Üçtəpə uşaqları", 1956-cı ildə "Yazılı daş" adlı kitablarını çap etdirmiş, daha sonra, 1959-cu ildə "Qalada üsyan", 1964-cü ildə isə "Şimal küləyi" romanlarını yazmışdır. Bu əsərlərində o, ictimai-siyasi hadisələri, insan münasirətini

sibətlərini, vətənə məhəbbət duyğularını peşəkarlıqla qələmə almışdır.

Qılman İkinci eyni zamanda "Yenilməz batalyon", "Kölgələr sürünür" filmlərinin ssenarilərini yazmışdır. Yazıcının müxtəlif illərdə yazdığı "Cərrahlar", "Tayqa nağılı", "Əsgər müharibədən qayıdırdı", "Geriyyə yol yoxdur", "Baba və nəvə" pyesləri uzun müddət televiziya ekranlarında göstərilmişdir. Ədibin əsərləri bəzi xalqların dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Qılman İkinci bir müddət "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru, "Azərneşr"-in direktoru vəzifələrində çalışmışdır.

Qılman İkinci yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1966, 1974, 1978-ci illərdə Bakıda nəşr olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏBÜLFƏZ ABBASQULİYEV (1914-1985)

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Şərur-Dərələyəz bölgəsinin Mahmudkənd kəndində anadan olmuş, məktəbi bitirəndən sonra təhsilini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda davam etdirmişdir. İlk hekayələrini – "Çiçəklənən həyat" və "And"ı tələbəlik illərində yazmış, institut qəzetində dərc etdirmişdir. İnstitutu bitirdikdən sonra İrəvan Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan dilini və ədəbiyyatı fənnindən dərs demiş, bir müddətdən sonra

Noraşəndə qəzet redaktoru işləmişdir. O, 1945-ci ildə "Günəşə doğru" adlı dram əsərini yazmış və bu əsər Naxçıvan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş, müvəffəqiyyət qazanmışdır.

Əbülfəz Abbasquliyev 1947-ci ildə Bakıya köçmüş, mətbuat orqanlarında, ali təhsil ocaqlarında çalışmış, yaradıcılığını davam etdirmiş, 1950-ci ildə "İş günləri", 1955-ci ildə "Oğul toyu", 1956-cı ildə "Bahar axşamları", 1964-cü ildə "Sənin gözələrinlə" adlı kitablarını çap etdirmiş, hekayə, povest, romanlarında xalqın fədakar əməyini, gənclərin sevgi, məhəbbət duyğularını tərənnüm etmişdir.

Əbülfəz Abbasquliyevin yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏNVƏR YUSİFOĞLU (1914-1989)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Yevlaxda anadan olmuş, orada təhsil almış, Tiflis pedaqoji texnikumunu bitirmiş, əmək fəaliyyətinə və yaradıcılığa orada başlamış, müxtəlif qəzet və jurnal redaksiyalarında çalışmışdır. "Bir matrosun xatirəsi" adlı ilk hekayəsi "Ədəbiyyat cəbhəsində" jurnalında, 1930-cu ildə dərc edilmişdir.

Ənvər Yusifoğlu Bakıya köçdükdən sonra uzun müddət "Kommunist", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetlərində, "Azərbaycan" jurnalında çalışmış, yeni-yeni əsərlər yazaraq çap etdirmişdir. Onun "Hekayələr"

(1960, 1964, 1966), "Cərrahlar" (1967), "Gənclik illərinə səyahət" (1976) adlı kitabları nəşr edilmişdir.

Ənvər Yusifoğlunun yaradıcılığında ən vacib hadisə 1978-ci ildə çap etdirdiyi "Düşmənimin düşməni" romanıdır. Bu əsərində müəllif ictimai-siyasi məsələlərə, insan münasibətlərinə, cəmiyyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətinə toxunmuş, onların həlli üçün yollar arayıb-axtarmağa çalışmışdır.

Ənvər Yusifoğlunun "Göyərçin qanadları" adlı kitabı 1979-cu ildə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ƏNVƏR ƏLİBƏYLİ **(1916-1968)**

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universiteti və Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda oxumuş, 1936-cı ildən şeirlər yazmış, mətbuatda çap etdirmişdir. O, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, çətin döyüş yolu keçmiş, ağır yaralanmış, ordudan tərxis olunduqdan sonra müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmışdır. Ənvər Əlibəylinin ilk şeirlər kitabı – "Qaranquş" 1947-ci ildə çap olunmuşdur. Şairin bir müddətdən sonra, 1954-cü ildə "Dalğalar arasında", 1964-cü ildə "Elə xoşbəxtəm ki...", 1968-ci ildə "Nəğmələr" kitabları nəşr edilmiş, yazdığı şeir və poemalarında o, gənclərin sevgisini, məhəbbətini, torpağa, vətənə olan duyğularını poetik dillə tərənnüm etmişdir.

Ənvər Əlibəyli 1964-cü ildə "Əbədiyyət" pyesini, bir sıra şeir və poemalarını yazıb çap etdirmişdir.

Ənvər Əlibəyli uzun müddət "Ədəbiyyat qəzeti"nin redaktoru, Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Komitəsinin sədri vəzifələrində işləmişdir.

Şairin bəzi əsərləri müxtəlif xalqların dillərinə tərcümə edilmiş, özü isə A.Puşkinin, N.Nekrasovun şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Ənvər Əlibəylinin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, o, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmiş, əsərləri 1958, 1975-ci illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Ənvər Əlibəylinin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

BÖYÜKAĞA QASIMZADƏ **(1916-1957)**

Azərbaycan şairidir. O, Bakının Maştağa kəndində anadan olmuş, təhsilini burada almış, sənaye texnikumunda oxumuş, şeirlər yazmağa başlamışdır. Böyükağa Qasımzadənin 1937-ci ildə "Murad", az sonra, 1938-ci ildə "Şirin sözlər" adlı kitabları nəşr edilmişdir. O, bu illərdə təhsilini Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində davam etdirmiş, 1941-ci ildə buranı bitirmişdir.

Böyükağa Qasımzadə Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən səfərbərliyə alınmış, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, cəbhə qəzetlərində işləmiş, ordudan tərxis olunan sonra "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çalışmış, bədii yaradıcılığını davam etdirərək 1945-ci ildə "Anarsan məni", daha sonra "Bahar şəfəqləri" kitablarını çap etdirmiş, şeir və poemalarında o, insanların döyüş rəşadətini, torpağa, vətənə olan məhəbbətini tərənnüm etmişdir.

Şairin A.S.Puşkindən, N.A.Nekrasovdan, T.Q.Şevçenkodan, S.Y.Marşakdan, digər şairlərdən tərcümələri vardır.

Böyükağa Qasımzadənin əsərləri 1961, 1976-cı illərdə Bakıda nəşr olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

SÜLEYMAN VƏLİYEV (1916-1996)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakının Ramana kəndində anadan olmuş, orta təhsili burada almış, müxtəlif qəzet və jurnal redaksiyalarında işləmiş, yazılarını dərc etdirmişdir. Süleyman Vəliyevin "Əmanət kassası" adlı hekayəsi 1932-ci ildə ilk dəfə olaraq "Hücum" jurnalında dərc olunmuşdur. O, yaradıcılığını davam etdirərək 1937-ci ildə "Bıçlı ağa", 1939-cu ildə "Şor cüllütü" povestlərini yazmış, bu əsərlərdə müəllif əhalinin ağır həyatını, çətin, müsibətli günlərini, eyni zamanda bir çox adamların mübarizliyini, dönməzliyini inandırıcı tərzdə göstərmişdir.

Süleyman Vəliyev Böyük Vətən müharibəsinin iştirakçısı olmuş, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüşdür. Yazıçı müharibədən sonra M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutu bitirmiş, yaradıcılığını davam etdirərək, 1962-ci ildə "Mübahisəli şəhər", 1970-ci ildə "Düynlər" romanlarını, elə həmin il "Usta Pirinin ulduzları", 1975-ci ildə "İşıqlıq" povestlərini yazmışdır. Onun yaradıcılığında istehsalat, əmək mövzusu mühüm yer tutmuşdur. Yazıçı 30-dan çox kitabın müəllifidir. Onun bəzi əsərləri xarici dillərə tərcümə edilmişdir.

Süleyman Vəliyevin yaradıcılığı dölet tərəfinlə qiyətləndirilmiş, əsərləri 1966, 1980, 1983-cü illərdə Bakıda, 1971, 1976-cı illərdə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

TƏLƏT ƏYYUBOV (1916-1977)

Azərbaycan şairidir. O, Qazaxda anadan olmuş, məktəbi bitirmiş, Bakı teatr texnikumunda təhsilini davam etdirmiş, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. Ədəbi yaradıcılığa tələbək illərindən başlamış, "Aşıq" adlı şeiri ilk dəfə 1936-cı ildə "Gənc işçi" qəzetində dərc olunmuşdur. Tələt Əyyubov yaradıcılıq imkanlarını genişləndirərək 1939-cu ildə "Göyçək", 1942-ci ildə "Onaltılar", 1943-cü ildə "Cəbhəyə", 1945-ci ildə "Anam torpaq", 1954-cü il-

də "Arzu", 1963-cü ildə "Dağlar", 1966-cı ildə "Sonalar uçur" kitablarını nəşr etdirmiş, əsərlərində o, gənclərin müharibədə göstərdiyi igidliklərdən, əhalinin əmək xariqələrindən, eyni zamanda insanların bir-birinə olan səmimi münasibətindən, böyük, gözəl sevgilərindən maraqla söhbət açmış, bəşəri məhəbbəti tərənnüm etmişdir.

Tələt Əyyubov həm də "Sevil", "Şeyx Sənan", "Dağalar" operalarının librettosunu, "Neft daşları", "Reyhən", "Dəniz, təslim ol!" kimi mahnıların sözlərini yazmışdır.

Tələt Əyyubov səriştəli tərcüməçi kimi V.Şekspirin "Hamlet", "Antonio və Kleopatra", "Qış nağılı" əsərlərini, Lope de Veqanın "Sevilya ulduzu" faciəsini, F.Şiller, A.S.Puşkin, N.A.Nekrasov, A.Tvardovski, M.Svetlov və başqalarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Tələt Əyyubovun yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1963, 1973-cü illərdə Bakıda, 1968-ci ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

YUSİF ƏZİMZADƏ **(1917-1984)**

Azərbaycan yazıçısı, dramaturqudur. O, Bakıda anadan olmuş, məktəbi bitirib Bakı sənaye texnikumunda təhsilini davam etdirmişdir. Yusif Əzimzadə yaradıcılığa 1934-cü ildən başlamış, "Çapayev", "Vətənim", "Bakı" və bir çox başqa şeirlər yazıb çap etdirmişdir. Onun "Parti-

zan oğlu" adlı kitabı 1942-ci ildə işıq üzü görmüş, bir müddətdən sonra, 1956-cı ildə "Bakının işıqları", 1960-cı ildə "Qardaşlar", 1964-cü ildə "Xatırlayacaqsan" adlı hekayələr kitabları nəşr olunmuşdur. Əsərlərində o, ölkədə gedən quruculuq, abadlıq işlərindən, insanların fədakar əməyindən, səmimi münasibətlərindən maraqla söhbət açmışdır.

Yusif Əzimzadə digər mövzulara toxunaraq 1950-ci ildə "Onun həyatı", 1960-cı ildə "Yenə görüşəcəyik", 1962-ci ildə "İkinci həyat", 1968-ci ildə "O, qərib deyildi", 1972-ci ildə "Unutmayın" adlı roman və povestlərini yazmış, müxtəlif illərdə nəşr etdirmişdir. Yazıçı bu əsərlərində insanları narahat edən, təşvişə salan məsələlərdən söz açmış, hadisələrə kəskin münasibətini bildirmişdir.

Yusif Əzimzadə yaradıcılığında dramaturgiya əhəmiyyətli yer tutur. O, 1956-cı ildə "Anacan", 1958-ci ildə "Aprel səhəri", 1959-cu ildə "Nəsreddin", 1960-cı ildə "Qonşular", 1977-ci ildə "Xatirə" pyeslərini yazmış, bu əsərlər dəfələrlə teatr səhnələrində qoyulmuşdur.

Yusif Əzimzadə "Göyərçin" jurnalının, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin baş redaktoru olmuş, əsərləri bəzi dillərə tərcümə olunmuş, özü isə L.N.Tolstoy, F.M.Dostoyevski, N.V.Qoqol, A.P.Çexov, M.Qorki, C.London və başqa yazıçılardan tərcümələr etmişdir.

Yusif Əzimzadənin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1976, 1978-ci illərdə Bakıda, 1973-cü ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

BAYRAM BAYRAMOV
(1918-1993)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Ağdamda anadan olmuş, orada məktəbi bitirib əvvəlcə Ağdam pedaqoji texnikumunda, sonra isə Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsilini davam etdirmişdir. Uzun müddət mətbuat orqanlarında çalışmış, yazıları qəzet və jurnallarda dərc olunmuş, "Körpü" adlı ilk hekayəsi 1950-ci ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində çap edilmişdir.

Bayram Bayramov bir müddətdən sonra, 1957-ci ildə "Sənsiz", 1959-cu ildə "Mən ki gözəl deyildim", 1962-ci ildə "Sərinlik", 1974-cü ildə "Sarı baba" povestlərini, "Ayrılıq" (1956), "Yarpaqlar" (1958), "Xəzinə" və "Bəlalı sevgilim" (1965), "Arakəsmələr" (1966-71), "Fəhlə qardaş" (1973) və s. romanlarını yazmışdır. O, bu əsərlərində insanların əməyini, mənəvi zənginliyini, el-obaya, torpağa, vətənə bağlılığını yüksək sənətkarlıqla tərənnüm etmişdir.

O, eyni zamanda "Qaşsız üzük", "Yazılmamış kitab", "Cıdır düzü", "Şəhərdən gələn qız" adlı əsərlərin müəllifidir. Yazıçının əsərləri bəzi xalqların dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Bayram Bayramovun yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1968, 1975, 1984-cü illərdə Bakıda, 1963, 1968-ci illərdə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

CƏMŞİD ƏMİROV
(1918-1982)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Naxçıvan şəhərində anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunda oxumuş, 1940-cı ildən başlayaraq müxtəlif qəzet və jurnal redaksiyalarında işləmiş, çoxsaylı oçerk, hekayə, felyetonlar yazıb çap etdirmiş, "Dəqiqələr, saniyələr" oçerki isə 1946-cı ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc olunmuşdur.

O, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, müxtəlif cəbhələrdə döyüşmüş, ordudan tərxis olunduqdan sonra yaradıcılıqla daha ciddi məşğul olmağa başlamışdır.

Cəmşid Əmirovun 1958-ci ildə "Sahil əməliyyatı", 1963-cü ildə "Brilyant məsələsi", 1966-cı ildə "Qara Volqa", 1982-ci ildə "Şəhər yatarkən" adlı kitabları nəşr olunmuşdur. Yazıçı bu əsərlərində düzlüyü, həqiqətin qələbəsini, mənəvi saflığı, halal əməyi tərənnüm etmiş, oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Cəmşid Əmirovun yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

IMRAN QASIMOV **(1918-1981)**

Azərbaycan yazıçısı, ictimai xadimidir. O, Bakıda anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində və Moskva kinossenaristlər kursunda oxumuşdur. Ədəbi fəaliyyətə 1938-ci ildən başlamış, "Yeraltı uğultu", "Yeni üfüqlər" kinossenarilərini və "Arzu" pyesini yazmışdır. O, "Xəzər üzərində şəfəq", "İnsan məskən salır", "Dairəni genişləndirin", "Ömrümüz qısadır" pyeslərini, "Yeni üfüqlər", "Odlar ölkəsi", "İradə", "Abşeron ritmləri" kinossenarilərini, "Ceyran", "Fransız qobeleni", "İtaliya mozaikası" əsərlərini müxtəlif illərdə yazmış və nəşr etdirmişdir. Onun pyesləri Bakı, Moskva və bir çox şəhərlərin teatrlarında tamaşaya qoyulmuşdur.

İmran Qasimov 1953-cü ildə Həsən Seyidbəyli ilə birlikdə Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Mehdi Hüseynzadənin həyat və hünərindən bəhs edən "Uzaq sahillərdə", bir müddət sonra, 1955-ci ildə "İllər keçir" romanlarını yazmışdır.

Ədibin "Uzaq sahillərdə" romanı bir çox xalqların dillərinə tərcümə edilmiş, əsər əsasında eyniadlı bədii film çəkilməmişdir.

İmran Qasimov bir müddət Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi, birinci katibi, "Literaturnı Azerbaydjan" jurnalının baş redaktoru olmuşdur.

Yazıçı əmək adamlarına, ictimai və ədəbi problemlərə həsr olunmuş çoxsaylı очерк və məqalələrin müəllifidir.

İmran Qasimovun yaradıcılığı dövlət tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, o, SSRİ və Azərbaycan SSR Ali Sovetlərinin deputatı seçilmişdir.

İmran Qasimovun əsərləri 1951, 1970, 1972, 1974-cü illərdə Bakıda, 1973, 1977-ci illərdə Moskvada nəşr olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə dərc olunmuşdur.

İBRAHİM KƏBİRLİ **(1918 - ?)**

Azərbaycan şairidir. O, Ağdamın Kəbirli kəndində anadan olmuş, məktəbi bitirib Ağdam kənd təsərrüfatı texnikumunda oxumuş, Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsilini davam etdirmişdir. İbrahim Kəbirli ədəbi fəaliyyətə 1937-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çıxan "Rəhbərə" şeiri ilə başlamışdır. O, 1939-47-ci illərdə hərbi xidmətdə olmuş, ordudan tərxis olunduqdan sonra müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmış, əsərləri müntəzəm olaraq çap edilmişdir. Onun "Gəncliyim" adlı ilk kitabı 1946-cı ildə çapdan çıxmış, bir müddətdən sonra, 1949-cu ildə "Səadət nəğməsi", 1953-cü ildə "Səhrələr çiçəklənir", 1956-cı ildə "İmtahan", 1960-cı ildə "Özümə dost gəzdim", 1965-ci ildə "Ürəyimə düşən izlər", 1977-ci ildə "İnsan sevinir" və başqa kitabları nəşr olunmuşdur. Şair poemalarında, şeirlərində saf məhəbbət, insan duyğularını, vətənə, torpağa məhəbbəti tərənnüm etmişdir. İbrahim Kəbirli eyni zamanda "Mənim

qismətim", "Üreyimlə görürəm", "Sənə arxayınam" adlı əsərlərin müəllifidir. Şairin bəzi əsərləri başqa xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, özü də bədii tərcümə ilə məşğul olmuşdur.

İbrahim Kəbirinin əsərləri 1979, 1981, 1984-cü illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

İSMAYIL ŞIXLI (1919-1995)

Azərbaycan yazıçısı, ictimai xadimidir. O, Qazax rayonunun Şıxlı kəndində anadan olmuş, məktəbi bitirib Qazax pedaqoji texnikumunda oxumuş, 1941-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin dil və ədəbiyyat fakültəsini bitirmişdir. O, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçısı olmuş, müharibədən sonra müəllimlik etmiş, ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmuşdur. İsmayıl Şıxlı ədəbi yaradıcılığa 1947-ci ildə "İnqilab və mədəniyyət" jurnalında çap etdirdiyi "Həkimin nağılı" hekayəsi ilə başlamışdır. Onun 1950-ci ildə çap olunmuş "Kerç suları" adlı ilk kitabındakı hekayələrdə insanların döyüş qəhrəmanlığı, əmək rəşadəti, sevinci, kədəri təsvir olunur.

İsmayıl Şıxlı 1951-ci ildə "Dağlar səslərin" povestini, 1957-ci ildə "Ayrılan yollar" romanını yazmış, bu əsərlər cəmiyyətdə baş vermiş mühüm hadisələrə, mənəvi-əxlaqi problemlərə, yeniliyə meyl məsələlərinə həsr olunmuşdur.

İsmayıl Şıxlının yaradıcılığında 1957-60-cı illərdə yazdığı məşhur "Dəli Kür" romanı xüsusi yer tutur. Yazıçı bu əsərində Azərbaycanda baş vermiş ictimai-siyasi hadisələri, xalqın güzəranını, mənəvi-psixoloji vəziyyətini geniş təsvir etmiş, maraqlı, yadda qalan surətlər yaratmışdır.

İsmayıl Şıxlı uzun müddət Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı idarə heyətinin katibi, birinci katibi, "Azərbaycan" jurnalının baş redaktoru vəzifələrində işləmişdir.

Yazıçı yaradıcılığını davam etdirərək 1984-cü ildə "Cəbhə yolları" və "Odlu çarpazlar" pyeslərini yazmışdır. İsmayıl Şıxlı eyni zamanda publisistik, ədəbi-tənqidi, pedaqoji mövzuda məqalələr, xatirələr, ssenarilər, dərslilər müəllifidir. Yazıçının əsərləri bir sıra xalqların dillərinə tərcümə olunmuş, "Dəli Kür" romanı əsasında eyniadlı bədii film çəkilmişdir.

İsmayıl Şıxlı yüksək dövlət mükafatlarına, fəxri adlara layiq görülmüş, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

İsmayıl Şıxlının əsərləri 1971, 1980, 1984, 1986-cı illərdə Bakıda, 1975, 1984, 1986-cı illərdə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid əsərlər, məqalələr yazılmış, müxtəlif illərdə dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə İsmayıl Şıxlının əsərləri 2 cildə kütləvi tirajla çap edilmişdir.

HƏBİBƏ MƏMMƏD QIZI
(1919-1984)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Bakıda anadan olmuş, məktəbi, bir müddətdən sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdir.

Həbibə gənc yaşlarından əmək və yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamış, "Azərbaycan qadını", "Göyərçin" jurnallarında, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində işləmişdir. Onun "Təsadüf" adlı ilk hekayəsi 1938-ci ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə dərc edilmiş, daha sonra yazıları "Gənc işçi", "Müəllim", "İnqilab və mədəniyyət", "Azərbaycan qadını" və başqa qəzet və jurnallarda mütəmadi olaraq çap edilmişdir.

Həbibənin "Kiçik hekayələr" adlı ilk kitabı 1953-cü ildə nəşr olunmuşdur. O, "Dilərə bağa gedir" (1959), "Xoruzun neçə rəngi var?" (1960), "Sünbül kukla" (1964) adlı və başqa kitablarındakı əsərlərini uşaqların həyatına, təlim-tərbiyəsinə həsr etmişdir.

Yazıçı sonrakı illərdə də yaradıcılığını bu mövzu əsasında davam etdirmiş, yeni-yeni əsərlər yazmışdır.

Həbibə 1965-ci ildə "Ayrıla bilmədim", 1969-cu ildə "Xəzri həmişə əsmir", 1970-ci ildə "Günəş məndən göyçəkdir", 1972-ci ildə "Bahar çiçəkləri", 1982-ci ildə "Onu hamı sevirdi" və daha bir neçə adda kitablarını nəşr etdirmişdir. O, əsərlərində uşaqlarda təbiətə bağlılığı, onu sevməyi, gözəlliyin qədrini bilməyi öyrətməyə çalışmışdır.

Həbibənin yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

HÜSEYN İBRAHİMOV
(1919)

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Naxçıvanın Şahtaxtı kəndində anadan olmuş, orta təhsil almış, 1958-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsini bitirmişdir. O, bir müddət müəllimlik etmiş, komsomol, partiya işində çalışmış, "Şərq qapısı" qəzetinin redaktoru, vilayət radio verilişləri komitəsinin sədri, Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin rəhbəri və digər vəzifələrdə işləmişdir. Ədəbi fəaliyyətə 1944-cü ildə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş "O, düşməndə qoymadı anasının qanını" sərlövhəli ilk şeiri ilə başlamışdır. Hüseyn İbrahimov 1955-ci ildə "Zərifənin çiçəkləri", 1957-ci ildə "Gülzar", 1960-cı ildə "Göyərçinin məhəbbəti", 1963-cü ildə "Şirin xatirə" və başqa kitablarını çap etdirmişdir. Bu əsərlərində yazıçı insanları düşündürən, narahat edən məsələlərdən, adət-ənənələrin qorunub saxlanmasından söz açmışdır. Hüseyn İbrahimov 1966-cı ildə "Sabahın sorağında", 1970-ci ildə "Günəş doğan yerdə" romanlarını yazmış, çap etdirmişdir. Ədibin "Torpağın övladları" (1953), "İtirilən sağlıq" (1968) pyesləri teatrlarda tamaşaya qoyulmuşdur. Onun əsərləri bəzi xarici dillərə tərcümə edilmişdir.

Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1968, 1974, 1979-cu illərdə Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Hüseyn İbrahimovun əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

XANIMANA ƏLİBƏYLİ (1920)

Azərbaycan şairəsidir. O, Bakıda anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra əvvəlcə Azərbaycan Tibb İnstitutunda, sonra isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsində oxumuşdur. Onun "Ana" adlı ilk şeiri 1938-ci ildə "Azərbaycan qadını" jurnalında dərc olunmuşdur. Xanımana Əlibəylinin "Balaca həkim" (1955), "Yaz konserti" (1960), "İşləməyən dişləməz" (1961), "Ulduzların nəğməsi" (1966), "Karnaval" (1968), "Noğul" (1970), "Məni günəşə at" (1974) şeir və poemalardan ibarət kitabları nəşr olunmuş, əsərlərində yüksək mənəvi, əxlaqi tərbiyə, vətənə, xalqa məhəbbət tərənnüm olunmuşdur.

Xanımana Əlibəylinin "Cunquş" və "Dovşanın ad günü" (1957), "Aycan" və "Durnalar lələk salır" (1977) pyesləri Gənc Tamaşaçılar və Kukla teatrlarında oynanılmışdır. Onun bəzi əsərləri başqa xalqların dillərinə tərcümə edilmişdir.

Xanımana Əlibəylinin əsərləri 1955, 1970, 1980-ci illərdə Bakıda, 1972-ci ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

ZEYNAL CABBARZADƏ (1920-1977)

Azərbaycan şairidir. O, Bakıda anadan olmuş, orta məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan Pedaqoji Institutunun dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır. Bir müddət müxtəlif mətbuat orqanlarında çalışmış, "Puşkin" adlı ilk şeiri 1937-ci ildə çap edilmişdir. Zeynal Cabbarzadə Böyük Vətən müharibəsi başlayanda cəbhəyə səfərbər olunmuş, ağır yaralandığından ordudan tərxis edilmiş, yaradıcılıq fəaliyyətinə başlamışdır.

Zeynal Cabbarzadənin "Xaniman" adlı ilk kitabı 1946-cı ildə, daha sonra isə "Əfzələddin və şah" (1947), "Şeirilər" (1950), "Çinar" (1952) adlı kitabları nəşr olunmuşdur. Şairin bu kitablardakı şeirlərində, poemalarında məhəbbət hissləri, torpağa, el-obaya bağlılıq əhvalı qüvvətlidir.

Zeynal Cabbarzadə uzun müddət "Pioner" jurnalının redaktoru olmuşdur. O, yaradıcılığını davam etdirərək 1954-cü ildə "Bahar gəlir", 1958-ci ildə "Arzular", 1965-ci ildə "Məni bağışlayın", 1967-ci ildə "Dostum, gəl sözbəx", 1974-cü ildə "Güllər" adlı kitablarını çap etdirmişdir. Şair uşaqlar üçün "Çinar" (1958), "Yaylaqda" (1960), "Sizin səsiniz" (1963) adlı şeir, poema, mənzum hekayə, nağıllardan ibarət toplularını yaratmışdır. O, nəğməkar şair kimi də tanınmış, bir çox şeirlərinə musiqi bəstələnmişdir.

Zeynal Cabbarzadənin yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1980, 1984, 1986-cı illərdə

Bakıda çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Zeynal Cabbarzadənin əsərləri kütləvi tirajla çap edilmişdir.

XALİDƏ HASİLOVA **(1920-1996)**

Azərbaycan yazıçısıdır. O, Zaqatala şəhərində anadan olmuş, burada məktəbi və pedaqoji texnikumu bitirmiş, müəllim işləmiş, 1939-cu ildə Leninqrad Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olmuş, təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetində davam etdirmişdir. O, bir müddət müxtəlif qəzet və jurnallarda çalışmışdır. Xalidə Hasilovanın "Kiçik hekayələr" adlı ilk kitabı 1950-ci ildə çap olunmuş, daha sonra, 1955-ci ildə "Lalənin kitabı" və "İki yoldaş", 1960-cı ildə "Ulduzlu papaq", 1965-ci ildə "Atlas yarpaqları", 1971-ci ildə "Yaşıl ayna" kitabları çap olunmuş, yazıçının bu əsərləri əsasən məktəblilərin təhsili, yaşayış tərzilə bağlıdır.

Xalidə Hasilovanın sonrakı illərdə qələmə aldığı "Sular durulur" (1958), "Onun taleyi" (1963), "Unutmaram" (1969), "Kamal" (1972), "Xatirə" (1978), "Xatirənin sorağı ilə", "Həsret", "Nəğməli könül" (1983), "Hamı doğmadır mənə" kitablarındakı hekayələrdə, povestlərdə, pyeslərdə insana, təbiətə məhəbbətdən, torpağa bağlılıqdan, müasirlərin mənəvi aləmindən söhbət açılır.

Xalidə Hasilova V.Korolenkodan, N.Tixonovdan, Əziz Nesindən və başqalarından tərcümələr etmiş, öz əsərləri isə bəzi xalqların dillərinə çevrilmişdir.

Xalidə Hasilovanın yaradıcılığı dövlət tərəfindən qiymətləndirilmiş, əsərləri 1982, 1983, 1985-ci illərdə Bakıda, 1986-cı ildə Moskvada çap olunmuş, yaradıcılığına aid məqalələr yazılmış, mətbuatda dərc olunmuşdur.

Birinci cildin sonu

1998 – 2007

Bakı şəhəri

Müəllif özü haqqında...

Şamil Süleymanlı

Zərdabda anadan olmuşam, Şəmkir rayonundakı Səməd Vurğun adına orta məktəbi bitirib, M.F.Axundov adına Pedaqoji İnstitutda və Bakı Ali Partiya məktəbində təhsil almışam.

Uzun müddət partiya və dövlət orqanlarında – Azərbaycan KP MK-da bölmə müdiri, Gəncə şəhər partiya komitəsinin ikinci katibi, Prezident yanında Ali Nəzarət İnspeksiyasında şöbə müdiri, "Azərbaycan dəmiryolçusu" qəzetinin baş redaktoru, "Yazıçı" nəşriyyatının direktoru, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti "Qərarlar məcmuəsi"nin redaktoru və digər vəzifələrdə çalışmış, Ali Sovetin deputatı seçilmişəm.

Hal-hazırda Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində müəllim işləyirəm.

Jurnalistlər və Yazıçılar birliklərinin üzvüyəm.

Çoxsaylı məqalələrim, eyni zamanda "Hünər meydanı", "Nəğməli ürək", "Qürbətdən gələn səda", "Qan izləri", "Böyük yolun davamı", "İnsanın yaxşı adı", "Qibləsiz məzar", "Zülmət və nur", "Nəşriyyat işi və Azərbaycan ədəbiyyatı dünyası" ("Avesta"dan Hüseyn Cavidədək) kitablarım ayrı-ayrı illərdə çap olunmuş, müxtəlif mükafatlara layiq görülmüşəm.

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası" üzərində təxminən 10 il gecə-gündüz işləmişəm, axtarmışam, yazmışam və nəyahət, sevinirəm ki, kitablarımın syahısına biri və ən dəyərlisi də əlavə olundu – "Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası"...

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə, B., 1960.
2. Ə.Səfərli, X.Yusifov. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı, B., 1982.
3. F.Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, B., 1974.
4. Mir Cəlal, F.Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, B., 1984.
5. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. 10 cildə, B., 1976-1981.
6. "Kitabi-Dədə Qorqud". B., 1978.
7. Ş.Cəmşidov. "Kitabi-Dədə Qorqud"u vərəqləyərkən, B., 1979.
8. Nizami Gəncəvi, Əsərləri, B., 1941-1947.
9. R.Əliyev. Nizami: qısa biblioqrafik məlumat, B., 1983.
10. R.Əliyev. Nizami: Hikmət və nəsihətlər. Aforizmlər, B., 1982.
11. R.Əliyev. Nizami və onun müasirləri, B., 1981.
12. Məmməd Cəfər. Nizaminin fikir dünyası, B., 1982.
13. Xaqani. Seçilmiş əsərləri, B., 1978, 1981.
14. Məhsəti Gəncəvi. Rübailər, B., 1981.
15. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri, B., 1973, 1981.

16. Şah İsmayıl Xətai. Əsərləri, B., 1975-76, 1982.
17. Mirzə Abbas. Şah İsmayıl Xətəinin ömür yolu mi-niatürlərdə, B., 1981.
18. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri, B., 1983.
19. Məhəmməd Füzuli. Heyrət ey büt... B., 1989.
20. F.Qasımzadə. Qəm karvanı, yaxud zülmətdə nur, B., 1968.
21. İzzəddin Həsənoğlu. Seçilmiş əsərləri, B., 1984.
22. Qazi Bürhanəddin. Seçilmiş əsərləri, B., 1976.
23. Saib Təbrizi. Əsərləri, B., 1980.
24. "Koroğlu", B., 1977.
25. Molla Vəli Vidadi. Əsərləri, B., 1978.
26. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri, B., 1968.
27. A.Bakıxanov. Əsərləri, B., 1972.
28. Aşıqlar. B., 1951.
29. Aşiq Ələsgər. B., 1972.
30. Qasım bəy Zakir. Əsərləri, B., 1964.
31. İsmayıl bəy Qutqaşınlı. Əsərləri, B., 1967.
32. M.Ş.Vazeh. Əsərləri, B., 1977.
33. Nəbatı. Əsərləri., B., 1968.
34. Xurşidbanu Natəvan. 33 qəzəl, B., 1981.
35. Bəylər Məmmədov. Xurşidbanu Natəvan, B., 1983.
36. S.Ə.Şirvani. Əsərləri, B., 1979.
37. M.F.Axundov. Komediylar, povest, şeirlər, B., 1982.
38. "Quran". B., 1991.
39. H.Zərdabi. Əsərləri, B., 1962.
40. N.Vəzirov. Əsərləri, B., 1976.
41. Ə.Haqqverdiyev. Əsərləri, B., 1976.
42. M.Möcüz. Şeirləri, B., 1982.

43. Əli Nəzmi. Əsərləri, B., 1979.
44. İzzət Rüstəmov. Həsən bəy Zərdabi, B., 1969.
45. Şamil Qurbanov. Müəllimlərim, B., 2003.
46. Ü.Hacıbəyov. Əsərləri, B., 1985.
47. N.Nərimanov. Əsərləri, B., 1973.
48. M.Ə.Sabir. Əsərləri, B., 1981.
49. M.S.Ordubadı. Əsərləri, B., 1981.
50. Abbas Səhhət. Əsərləri, B., 1975.
51. Məhəmməd Hadi. Əsərləri, B., 1980.
52. Y.V.Çəmənzəminli. Əsərləri, B., 1985.
53. Mikayıl Müşfiq. Əsərləri, B., 1981.
54. H.Cavid. Əsərləri, B., 1981.
55. Əhməd Cavad. Əsərləri, B., 1992.
56. Mirzə Camal Cavanşir Qarabağlı. Qarabağ tarixi, B., 1959.
57. C.Məmmədquluzadə. Əsərləri, 3 cildə, B., 1966-67, 1974.
58. F.Köçərli. Əsərləri, B., 1978.
59. M.Şəhriyar. Əsərləri, B., 1984.
60. Qəzənfər Paşayev. İraq-türkmən folkloru, B., 1992.
61. Azərbaycanın aşiq və şair qadınları, B., 1974.
62. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiq-lər, B., 1966.
63. Mail Dəmirli, Mahal Məmmədov. Azərbaycan ta-rixi (mühazirə mətnləri), B., 2000.
64. Nizami Cəfərov. Klassiklərdən müasirlərədək. B., 2004.
65. Nizami Cəfərov. Türk xalqları ədəbiyyatı. B., 2006.
66. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. B., 2005.

67. Şamil Süleymanlı. Nəşriyyat işi və Azərbaycan ədəbiyyatı dünya nəşrində ("Avesta"dan Hüseyn Cavidədək), B., 2007.

Rus dilində

1. Низами. Пять поем. М., 1946.
2. Низами Гянджеви. Семь красавиц, Б., 1947.
3. Выдающиеся русские ученые и писатели о Низами Гянджеви. Б., 1981.
4. Низами. Лирика, Б., 1991.
5. Хагани. Лирика, Б., 1980.
6. М.Ф.Ахундов. Избранное, М., 1982.
7. М.Ф.Ахундов. Избранные философские произведения, Б., 1982.
8. М.Ш.Вазех. Лирика, М., 1971.
9. М.С.Ордубади. Меч и перо, Б., 1972.
10. Советский Энциклопедический Словарь. М., 1979.
11. В.Величко. Кавказ, М., 1904.
12. Детская Энциклопедия. М., 1976.
13. Хроника человечества. М., 1996.

Ensiklopediyanın içindəkilər

"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası" barədə müəllif sözü	5
"Azərbaycan ədəbiyyatı ensiklopediyası"nın quruluşu və ondan istifadə qaydaları	8
Birinci fəsil. Ən qədim dövrlərdə və erkən orta əsrlərdə ədəbiyyat	18
"Avesta"	18
"Kitabi-dədə Qorqud"	21
Orxon-Yenisey abidələri	26

İkinci fəsil. VII-XII əsrlərdə Nizami Gəncəviyə qədər ədəbiyyat	27
Musa Şəhəvat	27
İsmayıl ibn Yəsar	28
Baba Kuhi Bakuvi	29
Qətran Təbrizi	30
Xətib Təbrizi	32
Fələki Şirvani	34
Müciyyəddin Beyləqani	36
Əbül-Üla Gəncəvi	37
Qivami Mütərrizi Gəncəvi	38
Məhsəti Gəncəvi	40
Əfzələddin Xaqani Şirvani	42
Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad	46

Üçüncü fəsil. Dünya ədəbiyyatına işıq, nur saçan poeziya.	48
Nizami Gəncəvi	48
Dördüncü fəsil. XIII-XIV əsrlərdə Azərbaycan dilində yaranmış ədəbiyyat	57
Qul Əli	59
Şəms Təbrizi	60
Zülfüqar Şirvani	61
Marağalı Əvhədi	62
Izzəddin Həsənoğlu	65
Mahmud Şəbüstəri	67
Arif Ərdəbili	68
Əssar Təbrizi	70
Fəzlullah Nəimi	72
Qazi Bürhanəddin	74
Beşinci fəsil. XIV-XV əsrlərdə ədəbiyyat	78
Şah Qasım Ənvar	80
İmadəddin Nəsimi	78
Xəlili	86
Hamidi	87
Bədr Şirvani	88
Əşrəf Marağalı	89
Xətai Təbrizi	89
Şahi Səbzəvari	90
Hidayət Əfsəhəddin	91
Altıncı fəsil. XV-XVI əsrlərdə ədəbiyyat	92
Süruri	92
Tüfeyli	93

Əhdi Bağdadi	94
Həqiri Təbrizi	94
Şahi	95
Xəzani	96
Həbib	97
Kişvəri Nemətullah Dilməqani.	98
Şah İsmayıl Xətai	100
Məhəmməd Füzuli	106
Fəzli Füzuli oğlu	115
Xəlifə	116
Yeddinci fəsil. XVI-XVII əsrlərdə ədəbiyyat	117
Fədai Təbrizi	117
Sadiq bəy Əfşar	119
Məhəmməd Əmani	120
Məsihi Rükəddin	122
Saib Təbrizi	125
Qövsi Təbrizi	129
Səkkizinci fəsil. XVII-XVIII əsrlərdə ədəbiyyat	132
Təsir Təbrizi	132
Nişat Şirvani	133
Ağa Məsih Şirvani	134
Məhcür Şirvani	135
Molla Vəli Vidadi	136
Molla Pənah Vaqif	139
Lütfəli bəy Azər	145
Doqquzuncu fəsil. Şifahi və yazılı ədəbiyyat – dastanlar	146
"Dastani-Əhməd-Hərəmi"	146

"Aşıq Qərib"	148
"Koroğlu"	149
"Abbas və Gülgöz"	153
"Şəhriyar"	154

Onuncu fəsil. XVIII-XIX əsrlərdə ədəbiyyat	157
Baba bəy Şakir	157
Qasım bəy Zakir	158
Mirzə Cəfər Topçubaşov	162
Abbasqulu ağa Bakıxanov	164
Mirzə Şəfi Vazeh	172
Mirzə Kazım bəy	177
İsmayıl bəy Qutqaşınlı	179
Mirzə Fətəli Axundzadə	181
Əbülqasım Nəbati	192
Məmmədbağır Xalxali	195
Hacı Mehdi Şükühi	195
Xurşidbanu Natəvan	196
Bahar Şirvani	199
Seyid Əzim Şirvani	200
Fatma xanım Kəminə	206
Heyran xanım	207
Kərim Mücrim Vardani	208

On birinci fəsil. Aşıq ədəbiyyatı	209
Aşıq Abbas Tufarqanlı	209
Sarı Aşıq	211
Xəstə Qasım	212
Ağabəyim ağa Ağabacı	213
Aşıq Alı	215

Aşıq Pəri	216
Aşıq Ələsgər	217
Molla Cuma	220
Aşıq Hüseyn Bozalqanlı	221

On ikinci fəsil. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlində ədəbiyyat	222
Mir Möhsün Nəvvab	222
Mirzə Talıbov	223
Hacı Rza Sərraf	224
Mirzə Həsib Qüdsi	225
Hacağa Fəqir	226
Zeynalabdin Marağalı	226
Həsən bəy Zərdabi	228
Məhəmməd Ağa Şahtaxtılı	232
Ünsizadə qardaşları - Səid və Cəlal	234
Həsənəli xan Qaradaği	235
Məhəmməd Hیدəci	236
Nəcəf bəy Vəzirov	236
Əsgər ağa Gorani	240
Bayraməli Abbaszadə	241
Mirzə Ələkbər Sabir	242
Firudin bəy Köçərli	247
Rəşid bəy Əfəndiyev	251
Eynəli bəy Sultanov	253
Cəlil Məmmədquluzadə	254
Soltanməcid Qənizadə	258
Haşim bəy Vəzirov	260
Nəriman Nərimanov	261
Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev	265

Abbas Səhhet	268
Məhəmməd Hadi	271
On üçüncü fəsil. XX əsrdə ədəbiyyat	275
Məmməd Səid Ordubadi	275
Mirzəli Möcüz	278
Süleyman Sani Axundov	279
Əli Nəzmi	281
Hacı Kərim Sanılı	283
Əliqulu Qəmküsar	284
İbrahim bəy Musabəyov	285
Abdulla Şaiq	286
Hüseyn Cavid	288
Seyid Musəvi	291
Abdulla bəy Divanbəyoğlu	292
Əlabbas Müznib	293
Salman Mümtaz	294
Üzeyir bəy Hacıbəyov	295
Seyid Hüseyn	299
Yusif Vəzir Çəmənşəminli	300
Əli Razi Şəmçizadə	302
Qantəmir Qafur Səbi oğlu	303
Əli Fitrət	304
Əhməd Cavad	305
Tağı Şahbazi Simruğ	306
Vəli Xulufu	307
Əliağa Vahid	308
Hacıbaba Nəzərli	310
Böyükağa Talıblı	311
Əvəz Sadıq	312

Cəfər Cabbarlı	313
Etimad Natiq Mir Mehdi oğlu	316
Süleyman Rəhimov	316
Əli Vəliyev	318
Abdulbaqi Fövzi	320
Pənahi Makuli	321
Həbib Sahir	321
Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar	322
Əyyub Abbasov	324
Cəfər Rəmzi	325
Mikayıl Rzaquluzadə	326
Mikayıl Rəfili	328
Osman Sarıvəlli	329
Səməd Vurğun	331
Süleyman Rüstəm	334
Əbülhəsən Ələkbərzadə	337
Abdulla Faruq	338
Məmməd Rahim	339
Almas İldırım	340
Səbahi Gəncəli	342
Mehdi Seyidzadə	343
Eynulla Ağayev	344
Mir Cəlal Paşayev	345
Məqsud Şeyxzadə	347
Mikayıl Müşfiq	348
Mehdi Hüseyn	352
Cahangir Gözəlov	353
Anatoli Zöhrəbəyov	353
İsmayıl Soltan	351
Rəsul Rza	354

Sabit Rəhman	357
Nağı Nağıyev	359
Yusif Şirvan	360
Əbil Yusif	361
Mirzə İbrahimov	362
Müzəffər Nəsirli	364
Cabbar Məcnunbəyov	365
Mirvarid Dilbazi	366
Manaf Süleymanov	367
Əhməd Cəmil	368
Ələkbər Ziyatay	369
Ənvər Məmmədخانli	371
Məhərrəm Əlizadə	372
Nigar Rəfibəyli	373
Mirzə Müştəq	375
İlyas Əfəndiyev	376
Zeynal Xəlil	378
Qılman İlkin	379
Əbülfəz Abbasquliyev	380
Ənvər Yusifoğlu	381
Ənvər Əlibəyli	382
Böyükəğa Qasımzadə	383
Süleyman Vəliyev	384
Tələt Əyyubov	385
Yusif Əzimzadə	386
Bayram Bayramov	388
Cəmşid Əmirov	389
İmran Qasimov	390
İbrahim Kəbirli	391
İsmayıl Şıxlı	392

Həbibə Məmməd qızı	394
Hüseyn İbrahimov	395
Xanımana Əlibəyli	396
Zeynal Cabbarzadə	397
Xəlilə Hasilova	398
Müəllif özü haqqında... ..	400
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	401
Ensiklopediyanın içindəkilər	405

Çapa imzalanıb 08.04.2008.
Formatı 60X84/16. ç.v. 25,85
Tiraj 400 Sifariş № 5
“Nağıl evi” mətbəəsində çap olunmuşdur.

$$\frac{415}{599}$$